

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 1952

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1953

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ ΤΗΣ ΜΑΜΜΗΣ

(8 Ἰανουαρίου)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Εἰς λαϊκὸν περιοδικὸν τῶν Ἀθηνῶν ¹⁾ ὁ Κ. Φ(αλτάιτς), γνωστὸς ἐκ τῶν ἡθο-
γραφικῶν σημειωμάτων του εἰς τὸν ἡμερήσιον καὶ περιοδικὸν τύπον, ἐδημοσίευσεν
περιγραφὴν τῆς «Ἡμέρας τῆς μαμμῆς» μὲ τὴν πληροφορίαν, ὅτι αὕτη ἐορτάζεται
εἰς τὸ Κίτρος, τὸ Ἀμάτοβον, τὸ Σούλοβον, τὸ Κιουρκούτ, τὸ Τσαντιολί, τὰ
Κουρφάλια, τὸ Καβακλί καὶ εἰς τὰ ἄλλα χωρία τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὅπου
μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας (1923) ἐγκατεστά-
θησαν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐξ Ἀνατολικῆς Βουλγαρίας. «Τὴν ἡμέραν αὐτήν, λέγει,
(8ην Ἰανουαρίου, ἐορτὴν τῆς ἁγίας Λουκῆς) πᾶν ἀννοικισμὸς αὐτοὺς δὲν θὰ
ἰδῇτε κανένα ἄνδρα ἔξω. Ὅλοι εἶναι κλεισμένοι στὰ σπίτια. Οἱ γυναῖκες κραιο-
χρᾶν καὶ εἶναι ἐπικινδύνοντά συναγεῖρή κραινὰς ἄνδρας στὸν δρόμον μὲ αὐτές».
Καὶ συνεχίζει: «Ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τῆς ἡμέρας ἡμετέροι οἱ γυναῖκες κάθε χωριοῦ βοί-
σκονται σὲ συναγεμώ. Ντύνονται μὲ τὰ καλύτερά των ροῦχα καὶ περνοῦν στὸ
λαιμὸ τους φλωριά. Ἀποβραδὺς ἔχουν ἐτοιμάσει καλὰ φαγητὰ καὶ κρασί καὶ μιὰ
μεγάλῃ πλάκα σαποῦνι καὶ μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ πηγαίνουν στὸ σπίτι τῆς μαμμῆς.
Ἡ μαμμὴ περιμένει τίς γυναῖκες ντυμένη καὶ αὐτὴ μὲ τὰ καλύτερά της ροῦχα.
Κάθε νεοφερμένη πλένει τὰ χέρια τῆς μαμμῆς μὲ τὸ σαποῦνι ποὺ ἔφερε καὶ ὕστερον
τῆς ἀφήνει τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σαπουνιοῦ. Ἔτσι ἡ μαμμὴ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ σαποῦνι
γιὰ ὅλον τὸν χρόνον. Ἐπειτα οἱ γυναῖκες στολίζουν μὲ τὰ φλωριά των τὴν μαμμή,
ἢ ὁποία παρουσιάζεται οὕτω χρυσοστόλιστη. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φλωριά μετὰ τὸ
τέλος τῆς ἐορτῆς ἐπιστρέφονται στὰς κατόχους των. Ἐπειτα ἀρχίζει τὸ γλέντι.
Ἡ μαμμὴ ἔχει μαγειρεῦσει καὶ αὐτὴ τὰ φαγητὰ της. Τὸ τραπέζι εἶναι ἀπέραντον.
Τὰ φαγητὰ ὀρεκτικὰ καὶ ἄφθονα. Τὸ κρασί τρέχει χωρὶς τελειωμὸ καὶ οἱ γυναῖ-
κες διηγοῦνται διάφορα ἀνέκδοτα, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ ἀκούσῃ αὐτὸς ἄνδρός.
Ὅταν ἀνάψῃ τὸ γλέντι, ἀρχίζει ὁ χορός. Ἡ μαμμὴ τρανᾶ ἐμπρὸς καὶ ἀκολουθοῦν
οἱ ἄλλες. Καὶ τὸ γλέντι διαρκῶς γίνεται ζωηρότερον. Τίς ἀπογευματινὲς ὥρες ἡ

¹⁾ «Μπουκέτο» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1929.

²⁾ Ὡς ἐπληροφορήθην, εἰς τὸ Κίτρος ἔχουν ἐγκατασταθῇ πρόσφυγες ἐκ Μπάνας, εἰς τὸ
Κιουρκούτ ἐκ Ραβδᾶ, εἰς τὸ Τσαντιολί ἐξ Ἀηλιάσσης, χωρίων κειμένων ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν
προσβάσεων τοῦ Αἴμου παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

διασκέδασις φθάνει σιὸ κατακόρυφο. Τὰ τραγούδια τῶν γυναικῶν χαλοῦν τὸν κόσμον. Τὸ σπίτι τῆς μαμμῆς ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ χεῖμαρρος τῶν γυναικῶν μὲ τὴ μαμμὴ ἐμπρὸς ξεχύνεται σιτοὺς κεντρικοὺς δρόμους τοῦ χωριοῦ. Ἀκριβῶς τότε κανένας ἄνδρας δὲν τολμᾷ νὰ φανῇ εἰς τὴν ἀγορὰν. Μόνο τὰ καφενεῖα εἶναι ἀνοιχτά, καὶ ἀπ' ὅλους τοὺς ἄνδρες μόνο οἱ καφετζήδες ἀπολαμβάνουν ἀσυλίας. Ὁ χορὸς, τὰ τραγούδια, ἡ διασκέδασις συνεχίζονται στὴν πλατεῖαν, στὴν ἀγορὰ καὶ στὰ καφενεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὶς γυναῖκες τὴν ἡμέρα αὐτή... Ἀργὰ τὸ βράδυ οἱ γυναῖκες γυρίζουν στὰ σπίτια τους καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἡμέρα ὁ ἄνδρας ἀναλαμβάνει πάλι τὰ κυριαρχικά του ἐπὶ τῆς γυναικὸς δικαιώματα». Ὁ Φαλτάιτς μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὅτι τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς διετεύχουν καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν Σαραντα Ἐκκλησιῶν, τῆς Βιζύης, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τοῦ Λουλὲ - Μπουργὰς τῆς Ἀνατ. Θράκης καὶ ὅτι αὕτη «ἐορτάζεται μὲ φανατισμὸ σὲ ὅλη τὴ Βουλγαρία, ὅπου λέγεται «μπάμπιν ντέν».

Περὶ τῆς ἑορτῆς ταύτης τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης ὀλίγας πρότερον καὶ ἀσφαφεῖς εἰδήσεις εἶχομεν. Ἡ πρώτη, πεποιημένη εἰς ἀνέκδοτον χειρόγραφον τοῦ Συμ. Μανασσείδου, ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἰστορ. Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Φιλ. Σ. ΚΗ. ἀριθ. 3796, σελ. 84) τοῦ ἔτους 1886 (=ΛΑ 288) ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔθνη τῶν Μαρασιῶν, συνεικίας τῆς Ἀδριανουπόλεως. Κατὰ ταύτην «αἱ πελάτιδες τῶν μαιῶν φέρουσι πρὸς αὐτὰς γλυκύσματα καὶ προγύτην πλήρη ὕδατος, δι' οὗ ἐπιχέουσι καὶ νίπεται ἡ μαῖα. Μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψασαι οἰκαδε ἐτοιμάζουσι διάφορα φαγητὰ καὶ πίτταν καὶ φέρουσιν αὐτὰ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μαίας καὶ κεφαλόδεμα, καὶ ἐκεῖ εὐωχοῦνται. Μεθ' ὃ στολίζουσιν αὐτὴν καὶ ἀναβιβάσασαι ἐφ' ἀμάξης πομπεύουσιν αὐτήν. Τοῦτο δὲ γίνεται τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Θεοφανίων. Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ Μαρασία κατοικοῦνται ὑπὸ ἑλληνοφώνων καὶ βουλγαροφώνων. Τοῦτο δ' ἔστι ἔθμιμον τῶν βουλγαροφώνων. Ἐκάστη δὲ πελάτις προσφέρει τῇ μαίᾳ κατὰ τὴν ἐαυτῆς δύναμιν κεφαλόδεμα ἢ μανδύλιον ἢ ἐμπροσθέλλαν καὶ μίαν πλάκα σαπωνίου. Τὴν δ' ἄμαξαν, ἐφ' ἧς πομπεύουσι τὴν μαῖαν ἐστολισμένην ὡς νύμφην καὶ μεμεθυμένην, σύρουσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν καὶ φέρουσιν εἰς τι φρέαρ καὶ καταβρέχουσιν αὐτὴν ἀπὸ κορυφῆς μέχρι ποδῶν καὶ συνοδεύουσιν αὐτὴν ἅπασαι μεμεθυμένοι καὶ μαινόμεναι ὥς ποτε αἱ πρόγονοι αὐτῶν μαινάδες. Τὴν δ' ἡμέραν ταύτην ἐπονομάζουσι βουλγαριστὶ Μπάμπεντεν ἥτοι ἡμέρα τῶν μαιῶν». Καὶ τὰ αὐτὰ δῶρα (σάπωνα, ρακὴν, γλυκύσματα καὶ τι παννικόν) προσφέρουν πρὸς τὴν μαμμὴν αἱ γυναῖκες, κατὰ τὸν Μανασσείδην, καὶ εἰς Γιλδερίμ, προάστιον τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη συνηθίζετο ὑπὸ μόνων τῶν βουλγαροφώνων κατοίκων τῶν Μαρασιῶν δὲν εἶναι πιθανόν, διότι, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἦτο κοινὴ

συνήθεια τῶν παροικούντων Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τῆς βορείου Θράκης.

Ἡ ἑτέρα εἰδησις, δημοσιευμένη ὑπὸ Κ. Παπαϊωαννίδου εἰς τὰ «Θρακικά» τ. Α' 1928, 458 προέρχεται ἐκ Σωζοπόλεως καὶ περιορίζεται εἰς τὰ ἑξῆς ὀλίγα: «Τὴν 8ην Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῆς μαιμῆς, μεταβαίνουνσιν αἱ μὴ ἀπολέσασαι ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιΐας γυναῖκες πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μαιῶν τῆς πόλεως, ἐκάστη εἰς τὴν ἑαυτῆς, προσφέρουσαι αὐταῖς σάπωνα καὶ χρήματα».

Ἀποφασίσας ἔκτοτε νὰ ἐρευνήσω τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο προέτρεψα τὸν διευθυντὴν τοῦ «Ἀρχείου θρακικοῦ λαογραφ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ» ν' ἀπευθύνῃ σχετικὸν ἐρώτημα πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ συνεργάτας τοῦ περιοδικοῦ, ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης προῆλθεν ἡ ἑκτενὴς περιγραφὴ τοῦ διδασκάλου Β. Δεληγιάννη, ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ «Ἀρχ. θρακ. θησ.» τ. 3 (1936-37) σ. 196-200. Οὗτος ἠτύχησε νὰ συναντήσῃ ὀργανοπαίκτην παρενρεθέντα πρὸ τριετίας εἰς τοὺς Ἀμπέλους, χωρίον τῆς περιοχῆς Σαγγαρίου, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐκ Σταχτοχωρίου τῆς Ἀγχιάλου καταγομένων γυναικῶν καὶ νὰ μᾶς παράσχῃ λίαν ἐνδιαφεροῦσας καὶ αὐθεντικὰς πληροφορίες περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τελεσθέντων.

Ἰκανὴ δὲ συνηθὼς νὰ συλλέξω πληροφορίες περὶ τῶν ἐθίμων εἰδησις, μετέβην ὁ ἴδιος τὸ θέρος τοῦ 1937 εἰς τὴν Πεντακλήν Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθην τὴν Νέαν Μεσημβρίαν, Νέαν Ἀγχιάλον, τὸ Πισσάστιον, τὴν Καλίνδοιαν καὶ ἄλλα χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐγκατασταθῇ πρόσφυγες ἐκ τῶν παρὰ τὸν Αἶμον ἐλληνικῶν χωρίων: Ἀηλιάση, Ραβδᾶ, Ναίμονα, Μπάνας, Τζίμον κλπ. Τὸ συλλεγὲν κατὰ τὴν ἐρευναν ταύτην λαογραφικὸν ὕλικὸν κατέθηκα εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. χειρ. 1104 Α'-Δ'. Ἐξ αὐτοῦ δημοσιεύω κατωτέρω εἰδήσεις ἀφορώσας εἰς τὰ τελούμενα ἐν τῇ ΒΑ. Θράκῃ πρὸ τοῦ 1923 ἔθιμα τὴν 8ην Ἰανουαρίου, «ἡμέραν τῆς μαιμῆς», ἡ ὁποία κοινῶς ἐλέγετο *μπάμπω γκιουννὸν* (ἐκ τοῦ τουρκ. *gunn*=ἡμέρα· *μπάμπω*=γραῖα, μαῖα). Δύο ἐκ τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων κειμένων (ἀρ. 11 καὶ 12) ἀναφέρονται εἰς ἔθιμα τῶν γυναικῶν τῶν παρακειμένων βουλγαρικῶν χωρίων Ἐρκέτς καὶ Κισλάδερε, ὡς τὰ ἀντελήφθησαν Ἕλληνες ἔμποροι ἐκ Μεσημβρίας καὶ Ἀγχιάλου, παρενρεθέντες εἰς αὐτὰ τὴν 8ην Ἰανουαρίου. Ὡς σημειωθῇ καὶ ὅτι εἰς ἐκ τῶν πληροφοριοδοτῶν μου, ὁ Γιάγκος Ἀράμπογλου (ἀρ. 2) εἶχε μητέρα μαιμὴν καὶ παρηκολούθει ἐλευθέρως τὰ γινόμενα κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ· ἄλλος, ὁ Διαμαντῆς Κηπουρίδης (ἀρ. 4 καὶ 5), ἦτο ὀργανοπαίκτης καὶ παρενρεθῆ πολλὰκις εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἐλληνικῶν χωρίων τοῦ Αἶμου.

1 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 205)

Παρά Ἀρετῆς Γιαννάκου Τσακαλάκη, ἐτῶν 39, ἐκ χωρ. Ναίμονα, περιφ. Μεσημβρίας.

Τῆς Μπάμπως μέρα.

Κάθε γυναῖκα, ἐκεῖν' ποὺ τεκνών', θὰ πᾶνε τὸ πρωτὶ στὴ μαμμὴ ἀπόνα σπουνάκ' καὶ θὰ δὴ χύσ'νε νὰ πλυνθῇ κάθα μιὰ. Μετὰ θὰ γυρίσ'νε στὰ σπῖτια τους καὶ θὰ ἐτοιμάσ' κάθα μιὰ τραπέζ' διάφορα φαγητά: ξυνὸ λάχανο, ὅ,τι νά 'ναι ἄλλη αὐγά, ἄλλη ψάρια, μιλίνα¹⁾, καὶ μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμέν' μὲ μέλ' καὶ κεντημέν' μὲ μαχαῖρ' καὶ πηροῦν'. Τὸ βραδάκ' θὰ τὰ πάρ'νε καὶ θὰ πᾶνε στῆς μαμμῆς τὸ σπῖτ'. Ἐκεῖ θὰ καθήσ'νε νὰ διασκεδάσ'νε. Ἐχ'νε κι ἓναν ὀργανοπαίχτη. Χορεῦ'νε, πηδοῦνε, γίν'νται καὶ μασκαροῦδες. Ἀδρας δὲ ζυγών'. Ἐναν γκαιρὸ πῆαιναν οἱ γυναῖκες καὶ στὴ βρύσ' κ' ἔβρεχαν δὴ μπάμπω καὶ δὸ βοέδρο.

2 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 21-23)

Παρά Γιάγκου Ἀράμπουργου, ἐτῶν 31, ἐκ χωρ. Νάιμου, περιφ. Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω χέρι νανύ.

Ὅταν ἔρτ' κείν' ἡ μέρα, θ' ἀλλάξ'νε οἱ γενναῖες τὶς καλύτερες φορεσιές, θὰ βάλ'νε τὸ φκιασίδι τς, τὸ κοκκιναδὶ τς, ἐπειδὴ, ἅμα κἀν'νε παιδί, νὰ νεῖ-
ναι ἔμορφο.

Ὑστερα θὰ πάρ' κάθα μιὰ δὴ ρακὴ τς, τὶς μεζέδες τς, τὸ τί ἔχ' νὰ ποῦμε, θανά πάρ' κ' ἓνα τσουκάλ' νερὸ ζεστὸ καὶ βασιλικό. θανά βάλ' τὸ λιγόν', θανά βάλ' κ' ἡ παραμάννα τὰ χέρια τς ἔτο' ποκάτ' (συμπεπλεγμένα), θανά χύσ' τὸ νερὸ πάν' στὰ χέρια τς μυροδέν, μαζωμένο, γιὰ νὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί, καὶ θανά κἀν' ἓνα καλὸ λουλούδ' μὲ τὸ βαράκ' καὶ θανά τὸ βάλ' στῆς μαμμῆς τὸ κεφάλ', γιὰ νὰ εἶναι ἔμορφο τὸ παιδί. Ὑστερα πὲ τὰκεῖνο τὸ ρακὶ θανά κεράσ' δὴ μαμμή, καὶ τὸ ἄλλο θανά τ' ἀφῆκ' ἐκεῖ, καὶ θανά δώκ' μπαζίσ' δὴ μαμμή, κ' ὕστερα ἡ μαμμή κερονοῦσε κεῖνες. Ὑστερα θανά γυρίσ'νε στὸ σπῖτ', θανά σφάζ'νε πὸ μιὰ κόττα, θανά κἀν'νε τὸ τραπέζι τς. Φαγητά, ὅ,τ' βρισκοῦσανε.

Θανά πᾶνε πάλε στῆς μαμμῆς τὸ σπῖτ', θανά πιάσ'νε μιὰ γάϊδα καὶ θανά παίζ' κεῖνο τὸ βράδ' ὅσο νὰ μυτζερίσ'νε. Τραβουδούσανε, χόρευανε. Ἡ μπάμπω ἔσεργε δὸ χορό. Μιὰ πόδεγεν πανταλόνια, γίν'νανε ἄδρας κι ἄλλη γενναῖκα, κ' ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κἀνα λουκάν'κο. Κεῖνο τὸ λουκάν'κο τό'κλαιγαν,

¹⁾ μιλίνα, γλύκισμα ταψιοῦ μὲ γέμιση ἀπὸ φροῦτα, κολοκύθα κλπ.

τὸ φιλοῦσαν. Ἄλλῃ γίνεταν τζαντάρς (χωροφύλακας) μὲ τὰ σπαθιά, ἀλλ' ἀσκέρ (στρατιγιώτης) μὲ δὴ στολή τ' καὶ γλεδούσανε. Μάσκες δὲν ἔβαζανε, τὰ προσώπατα λεύτερα. Ἐβγαίνανε, πάαινανε καὶ σιὰ μαγαζιά, ἔπαιρνανε μπαξίσια· θανά πάρ'νε τὸ καπέλλο σ', γιὰ νὰ δώκ'ς μπαξίς. Δὴ μαμμή δὴ στολίζανε, δὴν ἔβαζανε πὰ σ' ἓνα κάρσο καὶ δὴ γκιζέρ'ζανε κι ἅμα πάαινε κανας ἄδρας κεῖ ἀπ' ἦταν οἱ γεναῖκες, δὸν ξεβρόκωνανε.

Ἐγώ, ἦταν ἡ μητέρα μ' μαμμή καὶ δὲ φυλάγδας πὸ τὰμένα, ἦμουννα μέσα στὸ σπῖτ'. Μένα δὲ μὲ πείραζανε. Ἀγκουφίως τό'κανανε, συνταοί τς, γεναῖκες μοναχές. Ὁ γάϊδατζης ἦταν μονάχα, ἀλλὰ ἦταν ἀπαγορευμένο νὰ πῇ τίποτα. Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηνανε. Παυρεμένες μονάχα καὶ γοιές πάαινανε.

Τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχτιοῦνε παιδιά.

3 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 90-93)

Παρά Σκουλίνας Γιάγκου Ἀράμπογλου, ἐτῶν 53, ἐκ Ραβδά, περιφ. Μεσημβρίας.

Μάμπω κχιόρ'νε

Δὴ μέρα αὐτή, τὸ προγί, ἡ μαμμή καθέτα στὸ θρόνο τς, στὸ κάθισμα, καὶ κάθη μὰ πὸν νὰ ἔστω, θὰ τῆς χιόρ'νε καὶ πὰθῃ. Ἐχ' ἔσα κχιόνι βασιλικὸ μέσ' στὸ νερό. Τὸ σαποῦν' θὰ τὸ βάλ' πὸν' στὰ χέρια τῆς μαμμῆς καὶ τὸ νερό θὰ τὸ χιόρ' πὰν' στὰ χέρια, ἔτα γλῆσσ', ὅλο μὲ μιᾶς, καὶ δὴ γραφίτσα (τὸ μπακιράκ') θὰ δὴ βρουμντήσ' καὶ θὰ δὴ γὰν' μὲ τὸ ποδάρ' ἔτσ' καὶ θὰ δγῇ: Ἄμα ν εἶν' τάνάσκελα, θὰ κὰν' κορίτσ', ἅμα ν εἶν' μπρούμντα, θὰ κὰν' ἀγόρ'. Ὑστερα τῆς σκουπίζ' τὰ χέρια τς μὲ δὴ βετσέτα, θὰ δὴ γκεράσ' κ' ἓνα ποτηράκ' ρακί, θὰ δὴ δώκ' μέντες, λουκοῦμ', θὰ δὴ φιλήσ' τὸ χέρ', θὰ δὴ δώκ' καὶ μπαξίς, πέντε δραχμές νὰ ποῦμε.

Ὑστερα φεύγουμε, παγαίν'με, ζυμών'με κὰν'με πίττες, φαγιά. Θ' ἀλλάξ'με κιόλας· θὰ βάλω γώ, νὰ ποῦμε, ποτούρ'¹), ἓνα καλπάκ' καναγκαιρήσιο· ἄλλη γέν'ται ἀξιωματικός, ἄλλη κομίτα, ὅ,τι ἀλλαξιὰ νὰ βοῆς νὰ βάλ'ς.

Ὑστερα θὰ πάρ'με τὰ τραπέζια μας²), τὰ φαγιά μας καὶ θὰ πᾶμε στῆς μαμμῆς τὸ σπῖτ', νὰ στρώσ'με τὶς μεσάλες³), νὰ βάλ'με τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας.

Πρῶτα θὰ στολίσ'με δὴ μαμμή. Θὰ δὴ βάλ'με τὸ λουλοῦδ' τὸ χρυσό, βαραινόμενο, θὰ δὴ βάλ'με μπρουλιές φλουριά—ἀντὶς φλουριά σταπίδες, χαρούπια, φουσκες (πατλάκες ἀπὸ καλαμπόκ', πὸν τὸ βάζ'νε στὴ φωτιά)· μιὰ φούσκα, μιὰ σταπίδα· βάν'με καὶ σῦκα, ξυλοκέρατα—κ' ἓνα κρεμμύδ' στὴ μέσ' γιὰ ὠρολόγ'.

¹) Ποτούρι, βράκα ἀνδρική στενή, πὸν φοροῦσαν οἱ χωρικοί.

²) Ἐννοεῖ χαμηλὰ στοργγγυλὰ τραπέζια, τοὺς λεγομένους σ ο φ ρ ὶ δ ε ς. ³) Τραπεζομάνηλα.

Θὰ τὸ παστρέψ'ς, νὰ εἶναι ἄσπρο· τὸ 'βαζανε σὲ μιὰ κλωστή, ἔβανανε κ' ἓνα τσάκνο γιὰ κλειδί.

— Τί ὥρα εἶναι ;

— Τὸ κρεμμύδ' λέγ' ἡ χτεσινή!

Κάθε μιὰ πήγαινε διὴ βρουλιά τς μὲ τὶς φοῦσκες στὴ μπάμπω καὶ τὸ κεφάλ' τῆς βάβως γίνιανε ὡς ἀπάν' πὲ τὰ λουλούδια.

Ἡ βάβω εἶχε καλεσμένες δυὸ βάβες. Καὶ σ' αὐτὲς ἔβανανε τὶς μπρουλιές. Οἱ γεναῖκες στόλιζανε διὴ βάβω καὶ κεῖνες τὶς γριές.

"Υστερα θὰ καθήσ'νε νὰ φῶνε καὶ νὰ πιοῦνε. Θὰ τραγουδήσ'νε καὶ θὰ μεθύσ'νε. Κ' ὕστερα θ' ἀρχινίσ'νε νὰ χορεύ'νε.

Λένε ὅλα τὰ τραβούδια, καλὰ καὶ ἀχαμνά¹⁾.

Κάν'νε κ' ἓνα ἀδρόσιο προῦμα· ἓνα πράσο, ἓνα σετζοῦκ²⁾, ἓνα λουκάν'κο· ὅπου βροῦνε τρυπὰ ἀνοιχτή, τὸ ρωκῶν'νε...

"Υστερα θὰ πᾶνε στὸ μαγαζί, θὰ χορεύ'νε θὰ πιοῦνε. Χορεύοντας θὰ πᾶνε. Ἡ βάβω τρανάει τὸν πρόοδο, κ' οἱ γεναῖκες πασιμένες στὸ χορὸ. Κι ἅμα βροῦν κανέναν ἄδρα, δὸ βαίρν'νε τὰ κοπεῖν³⁾. Κι ἅμα δὲ δώκ' κρασί, δὲ τὸ δίν'νε· δὸ οἶν'νε κατὰ γῆς, δὸ γατεβάσ'νε, δὲ δίν'νε δὸ γίν'νε.

4 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 162-3)

Παρά Διαμαντῇ Κηπουρίδῃ, οργανοπαίστῃ, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας.

Στὸ Ναίμονα ἔτυχα, στὸ Ραβδᾶ, στὴ Μπάνα. Τὰ ἴδια ἔθιμα. Ἦμανε ὁργανοπαίχτης καὶ τὰ εἶδα.

Διὴ μέρα τῆς βάβως οἱ γυναῖκες θὰ πᾶνε στὴ μαμμὴ καὶ ἡ κάθε μιὰ θὰ πάγ' ἓνα δῶρο· ἡ πίττα, ἡ κόττα θὰ βράσ', καὶ κατόπ' θ' ἀρχίσ' ἡ διασκεδάση.

Ὁλόκληρη μέρα θὰ διασκεδάζ'νε, μόνε οἱ γυναῖκες μαζί πὲ διὴ βαραμάννα. Οἱ ἄδροι θὰ εἶναι φρουρά· αὐτοὶ θὰ εἶναι εὔταξία. Αὐτοὶ δὲ πίν'νε αὐτὴ διὴ μέρα, θὰ προφυλάγ'νε τὶς γυναῖκες. "Οταν ὅμως θανά βγιοῦνε στὸ δρόμο μεθυσμένες, τύχαινε νὰ περάσ' κάνας διαβάτης πεκεῖ. Αὐτὸς ἐξάπαντος ἔπρεπε νὰ δώκ' κάτι τί, ἓνα ρεγάλο. "Αν δὲν ἔδινε, θανά δὸ γατεβάσ'νε πὲ τὸ ἄλογο καὶ θανά δὸ ἦανε στὴ βρύσ' νὰ δὸ βρέξ'νε, νὰ κάν'νε τὸ ἔθιμο τοῦ Ἀγίου Ἰορδάνου.

Ὁλόκληρη πλεξούδα κρεμμύδια ἢ σκόρδα ἔβαζαν γύρω στὸ λαιμὸ τῆς μπάμπως ἢ καὶ μπρουλιές μὲ γεμίσια (ξηρούς καρπούς) διάφορα.

¹⁾ Ἀσμενα, σατυρικά.

²⁾ Σετζοῦκι, εἶδος λουκάνικου.

Μὲ ξύλο ἢ μὲ χῶμα, μὲ πηλό, ἔκαναν ἓνα ἀδρικό προῶμα. Τὸ στολίζανε μὲ κάτι λουλούδια, ὅπως καὶ διὴ βορωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδιναν. Τὸ φιλούσανε, τὸ ἀγκάλιαζαν καὶ ἔκαναν πὼς τὸ βάζ'νε σὲ καμμιάνα. Ἔκαναν καὶ τὸ γυναικίον καὶ τ' ἀντάμωναν, ὅπως ἐκτελείται τὸ φυσικὸ καθήκον.

Τὸ ὅμοιο ἐγὼ τὸ εἶδα στὰ χωριά τὰ δικὰ μας καὶ διὴ δεύτερη μέρα τοῦ γάμου. Ὅταν θὰ βγῇ τὸ κορίτ' παρθένα, γίν'ται μεγάλος ἐνθουσιασμός σὲ κείνη διὴν οἰκογένεια καὶ τὸ πανηγυρίζ'νε. Στὴ Μπάνα βάζ'νε ἓναν ἄθροπο καὶ ἀνεβαίν' σ' ἓνα δέδρο ἀψηλὸ καὶ φωνάζ': Σήμερις κανένας δὲ θὰ βγῇ ὅξω πὲ τὸ χωριό. Ὅλ' θὰ ἔρτουνε στὸ γάμο νὰ διασκεδάσ'νε. Στὴ διασκέδασ' οἱ γυναῖκες κρεμάζ'νε κρεμμύδια, σκόρδα ἢ μιὰ πὲ διὴν ἄλλ', ὅπως στῆς μπάμπως διὴ μέρα. Κάν'νε καὶ ἓνα ἀδρικό προῶμα καὶ τὸ δίν'νε χέρ' σὲ χέρ' καὶ τὸ χαϊδεύ'νε, τὸ φιλοῦνε, ἄδροι καὶ γυναῖκες, καὶ τελευταῖα πιάν'ται στὸ χορὸ καὶ χορεύ'νε μέχοι τὸ πρωῒ. Εὐχές: Καλὰ ὕστερνά, ν' ἀσποίσ'νε, νὰ γεράσ'νε, νὰ πολυτεκνήσ'νε.

5 (ΛΑ 1404 Γ' σ. 164-5)

Παρά τοῦ αὐτοῦ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Στὴ Μπάνα διὴ μέρα τῆς μπάμπως εἶ ποσὸς πηγαίν' μιὰ γυναῖκα πὲ τὸ προῶμα τὸ ἀδρικό καὶ τὸ γυναικίον. Τὸ γυναικίον τὸ φκιάν'νε μ' ἓνα κομμάτ' τομάρ' μαλλιαρό, π' αὐτὰ ποὺ ἔχ'νε οἱ γουναροῦδες. Τὸ σκίζ'νε καὶ τὸ κάρ'νε τὸ ὅμοιο. Τὸ στολίζ'νε μὲ διάφορα ἄνθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τὸ προσφέρουνε στὴ βαραμάννα μὲ τὸ ἀδρικό προῶμα καὶ αὐτὸ συντείνει, ὅτι ἡ βαραμάννα εἶναι ὡς ἓνας ἐλευθερωτής, μεγάλος γιατρός γι' αὐτές, καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς. Ὑστερα ὅλες οἱ ἄλλες χύνοντανε σύσσωμα στὸ δωμάτιο, ποὺ ἦτανε ἡ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζαν αὐτὸ τὸ προῶμα καὶ ἡ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἀλλήνῃς καὶ τὸ χαϊδεύανε, τὸ φιλούσανε. . . Χόρευαν γύρω στὸ τραπέζ' μὲ τὴ μπάμπω πρόδο:

Ἔνας γέρος κλάδενε,

διὴ ματζάνα τ' σάλενε κτλ.

6 (ΛΑ 1104 Α' σ. 269-277)

Παρά Κυριάκου Καλαϊτζῆ, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας, παντοπόλου ἐν χωρ. Νταουτλί
ἀπὸ τοῦ 1897-1903.

Στὸ Νταουτλί, ὅταν ἔρχονταν οἱ καλὲς οἱ μέρες καὶ περνοῦσε τ' Ἀηγιάνν', οἱ γυναῖκες (τοῦ Νταουτλί) πηγαινάνε καὶ στολίζανε διὴ βαραμάννα, διὴ βαράκωναν, διὴν ἔκαναν σὰ νύφ': διὴν ἔβαζαν στὴ βολυθρόνα καὶ καμάρωνε.

Τὸ λοιπὸν ἢ κάθε μιὰ νοικοκυρὰ θανά πάγ' τὸ τραπέζ', (δὴ κόττα τς, μισίρ¹⁾), χῆνα, ξυνόγαλο, μιλίνες, κρασί ἕνα μπακίρ' μεγάλο, νερομπάκιρο, καὶ συναγωγίχδας ποιά θανά πάγ' τὸ καλύτερο φαγητὸ στὴ βαραμάννα.

Αὐτὸ ἀρχινοῦσε ἀπὲ ἡ ὥρα ὀχτὼ τὸ πρωτὶ μέχρι τὸ μεσημέρ'. Θανά φᾶνε, θανά γλεντήσνε ὅλες ἀναμεταξὺ τς, στῆς παραμάννας τὸ σπίτ'.

Μετὶ τὸ μεσημέρ' ξεσπάθωνανε πιά κ' ἔπαιζανε δὸ δαῖ δὸ Δημητράκ' δὸ Διαμαντόγλου, γκαϊδατζῆ, καὶ τοὺς ἔπαιζε πὲ δὴ γκαϊδα. Τὸν εἶχανε ὅμως μεγάλη' πειθαρχία.

Ὅταν περνοῦσε τὸ μεσημέρ' κ' ὕστερις δύνδας μὲ διάφορες φορεσιές, ἀντρήσια ροῦχα, κ' ἔτρεχανε στὰ σοκάκια μὲ τρεῖς, μὲ τέσσερις κομπανίες, γιὰ νὰ συναντήσνε κανέναν ἄδρα, μεθυσμένες ὅμως. Κι ὅποια ἀντάμωνανε, ἐννοοῦσαν νὰ τοὺς δώκ' λεπτά, κι ἂν δὲ δοὺς ἔδινε λεπτά, τὸν ξεγύμνωνανε κι ἀναγκάζδανε ὁ καθεὶς νὰ δώκ' λεπτά, γιὰ νὰ γλυτώσ' τὸ ξεγύμνωμα. Μετὰ τὸν ἄφηνανε, ἔπαιζανε τὰ λεπτά, κ' ἔτρεχανε κι ἀγόραζανε κρασί.

Σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ μιὰ φορά ἔρχονταν ὁ γγὼ μὲ δὸ Μπύργο πὲ τ' ἄλογο, καὶ μὲ πιάν' τοῦ Γιώργ' τοῦ Ντελῆ. Ἰσχυρὸς ἦτο γκαϊδα, κ' ἔπιασε τ' ἄλογο πὲ τὰ χαλινάρια καὶ λέγ' :

—Κρατῖ, παρᾶδες θυγάε. Κι αὐτὸς ἀπάνταρε :

—Κράττα τον, μὴ δὸν ἀπολάε.

Κι' ἀναγκάσκα κ' ἔδωκα εἴκοσι γρόσια, πὲ μὲ ἀφήσανε. Καὶ μετὰ μιὰ ὥρα γλέπω κ' ἔρχονταν στὴ βιάτσα κ' ἔβγαζανε τὴν ἄδρ' πομέσα πὸ τὰ καφενεῖα πὲ τὶς προποδιές.

Αὐτὰ ἦδας τὰ ἐθίματα τοῦ Μπαμπονγκιουνὸ τοῦ Ντιαουτλί.

Τὸ γαϊδατζῆ δὸν εἶχανε δεμένα τὰ μάτια, μόνε νὰ παίζ'. Πότε τὸν ἔβανανε στὸ στόμα μιλίνα (=πίττα), πότε ἄομνρὸ ψάρ'...

Δὴ μπάμπον δὴν ἔπλυνανε, τὴ βογιιάδζανε μὲ κοκκινάδ' τὰ μάγουλά τς, δὴ βουδράζζανε καὶ δὴν ἔβανανε πούλια στὰ μάγουλα, στὸ τσακάλ' φλουργιά. δὴν ἔκανανε κοῦκκο καὶ δὴν ἔβανανε στὴ βολνθρόνα καὶ καμάρωνε.

Χόρευανε, ὅταν ἦδας μὲς στὸ σπίτ'. Ἔκανανε πολλὰ πράματα, ἀλλὰ πῶς νὰ τὰ ξέρ' κανείς; Ἡ μιὰ ἔβανε ροῦχα ἀδρικὰ καὶ δεκינוῦσε ὡς ἄδρας. Μερικὲς ἔβγαινανε κ' ἔπιανανε τὰ πόστα, μήπως πλησιάσ' κανέναν ἄδρας καὶ πάγ' καὶ ὁγῆ ἐκεῖ τί γέν'ται²⁾.

¹⁾ Μισίρ, ἰνδιάνος, κοῦρκος.

²⁾ Ὁ Γιὰ Ντιαουτλιανοὶ ἦδας Καβακλιώτ' ἀπὲ τὸ βουνὸ Σατάρ' τῆς Ἀδριανοῦς περιφέρειας. Ἦσαν σὸν καιρὸ τῆς Ρουσίας κι ὁ Ντιαούτ μπῆς εἶχε τὸ τσιφλίκι καὶ τὸ ἀγόρασαν αὐτοὶ καὶ τὸ 'καμαν χωριὸ καὶ ὠνομάσεν Ντιαουτλί. Εἶχανε 30 χιλιάδες στρέμματα ὀγδόντα οἰκογένειες.

Καὶ στὴ Μεσέβρια οἱ γυναῖκες μαζεῦδας στὸ σπít' τῆς μαμμῆς καὶ διασκέδαζαν. Καὶ οἱ ἄδρoι ἔκαναν τὸ Μπάμπουγκιοννοὺ κόντρο πὲ τὲς γεναῖκες.

7 (ΛΑ 1104 Β' σ. 2-3)

Παρά Δημ. Σαρρῆ, ἐτῶν 60, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τὸ Μπάμπου γκιοννοὺ γίντανε καὶ στὴν Ἀχελώ. Ἦταν ἡ τελευταία γιορτή. Οἱ γυναῖκες πῆγαινανε στὸ σπítι τῆς μαμμῆς· δὴ βήγαινανε σαπούνια, λάδι. Δὲν ἐπιτρέπονταν ἄδρας. Ὅλη νύχτι γλεντούσανε καὶ ἔκαναν ὅ,τι μπορούσανε. Χόρευανε, ἔπιναν καὶ κομιμάτ' παραπάν', ἔρριχνανε δὴ μιὰ κάτ', δὴν ἔκαναν τρὶκωλο¹⁾.

Πῆγαινανε μόνε γυναῖκες παρρεμένες. Οἱ ἄδρoι στὸ Μπάμπου γκιοννοὺ γλέντιζαν ὄξω, ξεχωριστά· ἔμοιαζαν καρναβαλίστικο γλέντι, στὰ καφενεῖα, καὶ πάν' σ' ἀμάξια χωρικά λογυροῦσαν πὸ μαγαλὰ σὲ μαγαλὰ μουντζουρωμένοι, κ' ἔλεγανε πειράγματα στοὺς γύρω.

8 (ΛΑ 1104 Β' σ. 31-33)

Παρά Σοφοκλῆ Χατζηγιάννου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τῆς Ἀγίας Δομνῆς μαζώνουνται οἱ γυναῖκες καὶ πῆγαινανε στὴ μαμμὴ καὶ δὴ βήγαινε ἡ κάθε γυναῖκα ἓνα σαπούνι καὶ μανένα πετσετάκ' καὶ διάφορα φαγητά. Ἐκεῖ ἔμνησκαν ὅλες οἱ γυναῖκες καὶ γλεντούσανε.

Πρῶτ' πῆγαινανε καὶ ἔμνησκαν ἕως τὸ βράδ'. Κατόπ' ἔπαιρνανε τὰ ὄργανα στῆς μαμμῆς τὸ σπít' καὶ χόρευανε, ἕως νὰ διαλύσ' τὸ πλῆθος τὰ μεσάνυχτα. Ἡ μαμμὴ τίς ἐνδοῦνταν νὰ κáν'νε πολλὰ παιδιά. Οἱ ἄδρoι ἀπαγορεύονταν νὰ πᾶνε στὸ σπít' τῆς μαμμῆς.

Ἐλεγανε τὰ δικά τς τὰ τραβούδια, γυναικεῖα, καὶ πὸ καμμιὰ μεθοῦσε κι ὅλα.

Ἐκαναν καὶ ἀστεῖα πολλὰ καὶ γελοῦσανε. Ἐπιανανε καμμιὰ γυναῖκα πὲ τὰ χέρια, τὰ πόδια, δὴν ἔρριχνανε κάτ', δὴν ἔκαναν τρὶκωλο.

Μόνε παρρεμένες πῆγαινανε, ποὺ μπορούσαν ν' ἀποχτήσουν.

Κ' οἱ ἄδρoι γιόρταζανε καὶ γλεντούσανε στὰ μαγαζιά.

9 (ΛΑ 1104 Α' σ. 106-7)

Παρά Ἑλένης Λίλιαινα, ἐτῶν 67, κατοίκου Ἀηβλάση παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

Τὸ πρῶτ' θανά πᾶμε στὴ μπάμπω, νὰ δὴ χύσμε νερὸ νὰ πλυνθῇ. Θανά σκουπιστῇ πὲ δὴ βετισέτα, θανά μᾶς κερᾶσ' κείν' ἓνα ποτηρ' ρακὶ κ' ὕστερα θανά

¹⁾ Τρεῖς φορές δὴ χτυπούσανε κάτ'.

πάγ' καθεμιά στο σπίτι τς νά κἀν' ἐτοιμασία. Θανά σφάξ' πουλί, ὅ,τι ἤδανε.

Τὸ βράδ' θανά πάρ' τὸ τραπέζι τς (χαμηλὸ ξύλινο), εἴτε δὲ δαβᾶ τς μὲ τὰ φαγιά. Θανά πᾶμε κεῖ πέρα καὶ θανά στορώσ'με τραπέζια στὴ σειρά. Τί χαλβάδες, τί γάλατα, τί ὀρνιθόπλα, τί μιλίνες, τί πράματα! Μεγάλ' ἐτοιμασία.

Ὑστερα θανά φᾶνε, θανά τραγουδοῦνε, θανά χορεῦνε· δὴ μπάμπω θανά ἔχ'νε πρόοδο, κείνηρα θανά ἔχ'νε μπροστινή. Εἶχε καὶ γάϊδα.

Κάθα μιὰ θανά στολίσ' δὴ μπάμπω μὲ λουλούδια, βασιλικοί, μὲ πράματα.

Οἷδες οἱ γυναῖκες μαῖτσα τραβουδούσανε. Ὑστερα θὰ νὰ πάρ' ἡ μπάμπω δὲ χορό, θανά πᾶμε στοῦ Θωμᾶ τὸ μαγαζί. Τὸ παιδί τ' ἤδανε, ὁ Γιώργης, ὁ Θωμᾶς ποῦ νὰ φανῇ!

Ἄν φαινότανε ἄλδρας, τότε ξέμυνωσανε, δὲν ἔπαιρνανε τὸ καλπᾶκ', νὰ δοῦς κερᾶς. Καὶ μεθούσανε κι ὅλα. Ὅλη νύχτα χόρευανε.

Εὐκὲς τῆς μπάμπως: Νὰ νεῖναι γερός, νὰ χαίρ'δαι, νὰ κἀν'νε παιδιά, νὰ νεῖναι καλά...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ 10 (Α' 1994) Σ. 89

Παρά Θεοδοριάς Μπαλῆ, ἐπὶ τοῦ ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπαμπωτζίονο ὅ.

Κεῖν' δὴ μέρα θανά πάρμε τὰ ψωμιά μας, τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας, μιλίνες ἐφκιανανε, καὶ θανά πᾶμε μέσα σ' ἓνα σπίτι νὰ καθήσ'με, νὰ φᾶμε, νὰ πιοῦμε κρασί, κ' ἔπειτα νὰ σκωθοῦμε νὰ χορεῖσ'με. Μερικὲς φορέν'δαις, γέν'δαις μάσκες καὶ γλεντούσαμε, κάναμε ἄστεϊα. Μερικὲς φορὲς περνούσανε οἱ ἄλδρες, μᾶς ἔπαιρνανε καὶ λογυρνούσαμε ὅλη δὴ βολιτεία μας, ἄλδροι καὶ γυναῖκες χορεύαμε καὶ γρόζιμε λόγερὰ δὴ Μεσέβρια ὅληνα, πὲ τὸ Κουμοῦλ' μέχρι τὶς Ἀξόπορτες κάτ' καὶ πάλε γυρνούσαμε καὶ πηαίναμε πάλε στὸ Κουμοῦλ' γυναῖκες, ἄλδροι, παιδιά, ὅλ' ἡ Μεσέβρια.

Καὶ τὰ ὄργανα ἔπαιζανε μπροστά.

Ἕνας ἄθροπος γέντανε μπάμπω. Ὁ Σάββας τοῦ Μαροῦ γέντανε ἈγΒασίλ'ς, μαζὶ πὲ τὸ πλῆθος. Δὲν εἶχε κόσμος νὰ μὴ διασκεδάσ'.

Ἔτο' ἔθιμα τὸ ἡῶρα με τὰ παλιά τὰ χρόνια.

11 (ΛΑ 1104 Α' σ. 5-8)

Παρά 'Αποστόλου Μανωλοπούλου Κοκκίνου, ἐτῶν 84, ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω γκιουνρὸν στὸ 'Ερκέτς¹⁾

Τὸ μπάμπω γκιουνρὸν στὸ 'Ερκέτς, πὸν ἦλας οἱ χοῦροι οἱ Βούργαροι, οἱ γυναῖκες πῆλαινανε στὴ μαμμή. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἅμα ἔρχονταν ἡ μέρα αὐτή, ἤξεραν οἱ γυναῖκες, ἔκανανε δὴν ἐτοιμασία ἀποβραδύς. Καθαμιὰ θανά σφάξ' ἀπὸ ἓνα ὀρνίθ²⁾.

Τὸ λοιπόν, ἅμα ἔβγαινε ὁ ἥλιος, ὅλες οἱ γυναῖκες ἔβανανε στὶς λαβᾶδες πὸ μιὰ μιλίνα, ἓνα ὀρνίθ³⁾ καὶ μιὰ πίττα ψωμὶ καθαρὴ καὶ πὸ ἓνα κομματ' σαποῦν', κ' ἓνα πεσκίρ⁴⁾ καινούργιο. Ὅταν πῆλαινανε στὴ μαμμή, ἡ μαμμή κάθανε στὸ μαξιλάρ⁵⁾, σὰ βασίλ'σα.

Ἄμα πῆλαινανε τὰ πράματα, τὰ ἔπαιρνε μιὰ γυναῖκα, τὰ σήκωνε. Θὰ πάγ' ὕστερα ἡ γυναῖκα τὸ σαποῦν', θὰ πάγ' ἀπὸ μὲν στὴ μαμμή γιὰ νὰ νιφτῇ, θὰ βάλ' τὸ σαποῦν' στὸ χέρ⁶⁾ τῆς μαμμῆς πάνω. Θὰ πᾶν τὸ νερό, θὰ δὴ χύσ' νερὸ νὰ νιφτῇ, ἡ ἴδια ἡ γυναῖκα πὸν πηαίν. Τὸ λοιπὸν θὰ δώκ' τὸ πεσκίρ⁷⁾ νὰ σκουπιστῇ, καὶ κεῖνο τὸ σαποῦν' καὶ τὸ πεσκίρ⁸⁾ πᾶν δώρ⁹⁾ στὴ μαμμή.

Τὸ ἔχ'νε ἓνα καλὸ συνήθειο κεῖνο, νὰ πᾶνε μιὰ φορὰ δὸ χρόνον νὰ νίψουνε τὰ χέρια τῆς μαμμῆς, γιὰτὶ ἡ μαμμή βάζ' τὸ χέρι δὴς στὸ σῶμα τῆς γυναῖκας. Ὅλες οἱ γυναῖκες τὸ κάν'νε αὐτὸ τὸ συνήθειο. Ὅλες ἔχ' στὴν ἐνορία τς. Ἐπειτα βάζ'νε τραπέζ¹⁰⁾, στρών'νε τσέργες καὶ κάθ'δαν καὶ τρώγ'νε. Πηγαίν'νε καὶ λίγο κρασι μὲς στὰ μπακιράκια. Κατόπ' τὸ τραπέζ¹¹⁾ στέκ' ὅσο νὰ πάγ' ἡ μαμμή στὴ βρύσ¹²⁾. Στέκεται κάτ', δὲ δὸ σκών'νε.

Ἐχ'νε καὶ δὸ γκαῖδατζῆ καὶ δὸ πληρών'νε. Πίν'νε, μεθοῦνε, δὸ γκουνδοῦνε καὶ ὅλα, ἀσεῖτα λένε, κάν'νε πολλὰ πράματα. Χορεύ'νε, διασκεδάζ'νε, ὥσπον νὰ ἔρτ' ἡ ὥρα.

Σκῶνται ὕστερα καὶ βάζ'νε δὴ μαμμή πὰ στ' ἀμάξ¹³⁾ καὶ μιὰ γριὰ κόμα, ἡ μαμμή νὰ μὴ 'ναι μονάχ¹⁴⁾. Καὶ πολὺν δὴ προφυλάγ'νε, ὅπως οἱ φαντάρ¹⁵⁾ δὸ στρατηγό. Ἐχ' ἄλλ' μάγκες, πὸν πᾶνε καὶ πολεμοῦνε νὰ βγάλ'νε τὶς ρόδες τοῦ κάρονον, νὰ πέσ' ἡ μαμμή. Κάθα μιὰ ἔχ' ἓνα ξύλο καὶ φυλάγ'νε. Γὼ φοβήθηκε τὸ μάι μ' ἀπὸ κεῖνες. Ἀδρες δὲ βοροῦνε νὰ σταθοῦνε γιὰτὶ πίν'νε, μεθοῦνε, πέφτουνε καὶ κάποτες. Οἱ ἄδρες τὶς μαζεῖουνε. Ἀλλοτες οἱ ἄδρες τὶς δέχνουνε: κείνη δὴ μέρα ἡ γυναῖκα δέρν' δὸν ἄδρα, μιὰ μέρα δὸ χρόνο.

Γὼ ἔχω ἀκούσ', ἐπὶ Τουρκίας μιὰ χρονιά, κάποιος τζαντάρ¹⁶⁾ς, χωροφύλακας,

¹⁾ Βουλγαρικὸ ὀρεινὸ χωριὸ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Μεσημβρίας.

χτύπ'σε μιὰ γυναικα, καὶ κείνες πήρανε τὰ σπαθιά τ', τὰ ντουφέκια τ', τὰ ἔσπασανε. Βάν'νε στὴ γαροούτσα δὴ μαμιμὴ οἱ γυναικες, τρανοῦνε οἱ ἴδιες δὴ γαροούτσα, σκουδοῦνε τὶς ρόδες καὶ δὴ βγαίν'νε στὴ βρύσ'. Κατεβαίν' πέ δὴ γαροούτσα, βρέχ'νε τὸ κεφάλι τς, τὰ χέρια τς, δὴ βάζ'νε πάλε στὴ γαροούτσα καὶ δὴ βγαίν'νε πάλε στὸ σπίτι τς· δὴν ἀφήν'νε κεῖ δὴ μαμιμὴ καὶ φεύγουνε, καθαμιὰ στὸ σπίτι τς.

Τὸ ἔχ'νε, γιορτάζ' ὥστε ἡ μαμιμὴ. Τελειών'νε ὅλες οἱ γιορτὲς καὶ κατόπ' ἔνεται αὐτὴ ἡ γιορτὴ δὸ χρόνο μιὰ φορὰ. Τὸ ἡῦρανε καὶ τὸ ἔχ'νε νὰ τιμήσ'νε δὴ μαμιμὴ, ὅπως πηγαίν'νε σὲ μιὰ ὀνομασία. Κι ἅμα δγιοῦνε ξένον ἄθροωπο, πηαίν'νε, ζητοῦνε δῶρο. "Ἄμα δὲ δοὺς δῶκ'...

"Ἐχ'νε καθαμιὰ ἓνα μπακιράκ' κρασί μὲ βασιλικὸ νὰ μωσκίζ'.

12 (ΛΑ 1104 Β' σ. 34)

Παρά Σοφοκλέους Χατζηγιάννογλου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγχιαίου.

Τῆς ἡμέρας τῆς μέρας.

"Ετυχα σὲ κάποιο χωριὸ Βουροῦλας, στὴν Κολιάδα. Πῆγα νὰ συνάξω βερσεδέδες. "Ἦμανε στὸ μαγαζὶ καὶ ἄλλοι πρὸ μαγοῦλα πὺν ἔρχονταν ἡ γάϊδα καὶ κατόπ' ὅλες οἱ γυναικες καὶ κρατοῦσαν τὰ κρασιά· ἔτοτες μὲ κρασί. Εἶχανε παζὶ καὶ δὴ μαμιμὴ γτυμέν' μὲ διάφορες ἐπιδρομαὶς, πακιούλια, καθαμιὰ κρασί, ἡ δὲ γάϊδα, μὲ πούλια χρυσὰ στὸ κεφάλ', ἦσαν στὸ μαγαζὶ.

"Εγὼ ἀναγκάστ'κα νὰ φύγω. Μόλις ἔφυγα, μὲ πιάν'νε στὴ βόρτα καὶ αὐτὲς ἤθελαν νὰ μὲ ρίξ'νε κάτω. Γιὰ νὰ γλυτώσω ἐγὼ ἀναγκάστ'κα καὶ εἶπα δὸ μπακάλ' καὶ τὶς ἔδωκε δέκα ὀκάδες κρασί, κ' ἔτο' γλύτωσα καὶ ἔφυγα.

Οἱ ἄντρες ἐκεῖν' δὴ μέρα ἦδ'ας κορυμμέν' σ' ὅλο τὸ χωριό, δὲ φαίν'δ'ας.

"Εκεῖν' ἡ μέρα εἶναι τῆς γυναικας γιορτῆς, μιὰ φορὰ τὸ ἔτος, καὶ γλεντίζ'νε καὶ χορεύ'νε ἕως τὸ πρωῒ. Δὸ ρίχν'νε κάτ', δὸ δρανοῦνε, δὸ χτυποῦνε, δὸ γυμνών'νε, γιὰτὶ εἶναι μεθυσμένες καὶ δὲν ξέρ'νε τί κάν'νε. Κι ὅ,τι νὰ σὲ κάν'νε δὲ 'ναι δικαστήριο. "Ο ἴδιος ὁ δικαστὴς δὲ σὲ δικάζ'. Σὲ λέγ' «εἶναι τὸ ἔθιμο».

Τὰς ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰδήσεις ἀριθμῶ ὡς ἑξῆς:

13. Συμ. Μανασσείδης. Ἱστορ. Λεξ. (Φιλ. Σ. ΚΠ. ἀριθ. χειρ. 3796) σ. 84-87 (=ΛΑ 288). Μαράσια Ἀδριανουπόλεως.

14. Κ. Παπαϊωαννίδης. Θρακικὰ Α' 1928 σ. 458. Σωζόπολις.

15. Κ. Φ(αλιταίτης). Μπουκέτο 3 Ἰανουαρ. 1929. Κίτρος, Ἀμάτοβον κτλ.

16. Β. Δεληγιάννης. Τς Μπάμπως ἡ μέρα. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. τόμ. 3 (1936) σ. 196-200. Ἀμπελοι Νιγρίτης.

Συνοψίζοντας τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις διακρίνομεν τὰ ἐξῆς κύρια τοῦ ἐθίμου στοιχεῖα:

1. Κύριον πρόσωπον, περὶ τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ ὅλη ἐορτή, εἶναι ἡ μαῖα τοῦ χωρίου, τῆς δ' ἐορτῆς μετέχουν μόνον γυναῖκες, καὶ διὸ κάθε γυναῖκα ποὺ τεκνώνει (1), μόνο παντρεμένες ποὺ μποροῦσαν ν' ἀποχτήσουν (8), αἱ μὴ ἀπολέσασαι ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιίας γυναῖκες (14), ὅλες οἱ παντρεμένες... ἐξὸν ἀπ' τὶς χῆρες καὶ τὶς ἄτεκνες (16). Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηναν (2).

2. Πρόσωπα βοηθητικά: δύο ἢ τρεῖς γραῖαι ὡς βοηθοὶ τῆς μαμμῆς (3. 11. 16), καλεσμένες τῆς μαμμῆς (3).

3. Ἐπίσκεψις τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν μαμμήν καὶ προσφορά δώρων, ἰδίᾳ πραγμάτων καταλλήλων εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς. Προσφέρονται σαποῦνι, πετσέτα, μανδήλα, φαγητά, ποτά, γλυνύσματα, χρήματα. Ἄλλαι προσφοραί: ἓνα ταψὶ ἀλεῦρι σταρήσιο μ' ἓνα κερί (σπερματάειον) ἀπὸ μέση (16)¹⁾· μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ πετρίον μὲ μαχαίρ' καὶ πηρούν' (1).

4. Νίψις τῶν χειρῶν τῆς μαμμῆς καὶ ἐκάστης τῶν ἐπισκεπτομένων γυναικῶν· συμβολὴ καὶ πράξις ἐξ ἐξουσίας πρὸς τὸν τράχυν· τὸ νερό (ἕσπτο) χύνεται πάνω στὰ χέρια (τῆς μαμμῆς καὶ τῶν ἄλλων¹⁾), μαζωμένο, γιὰ τὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί (2)¹⁾. ἓνα κλωνὶ βασιλικὸς μέν, ἀπὸ νερό καὶ τὸ νερό θὰ τὸ χύσ' πάν' στὰ χέρια ἔτο' χλιαρό, ὅλο μεμιάς (3). Προγενωστικὰ διὰ τὸ γένος τοῦ τεχνησομένου: θὰ τὴν ὑρομυτήσ' τὴν γαράφωσα (τὸ μπακιράκ') καὶ θὰ τὴν κάν' πὲ τὸ ποδάρ' ἔτο' καὶ θὰ δῇ: ἅμα ρεῖν' τ'ἀνάσκελα, θὰ κάμ' κορίτσ', ἅμα ρεῖν' μ'προῦντα, θὰ κάν' ἀγόρ' (3).

5. Στολισμὸς τῆς μαμμῆς καθημένης ἐπὶ θρόνου (σὰ νύφη 6. 13—σὰν βασίλισσα 11): τῆς βάφανε μὲ κοκκινάδι τὰ μάγουλα (6)¹⁾· τῆς βάζανε στὸ κεφάλι λουλούδια χρυσωμένα (μὲ τὸ βαράκ') (2. 3. 6. 9. 16), στὸ λαιμὸ φλονριά (13), πλεξοῦδες ἀπὸ κρεμμύδια καὶ σκόρδα (4), μπρουλιές ἀπὸ σταφίδες, χαρούπια, σῦκα, φοῦσκες (ἀπὸ καλαμπόκι) (3. 4)¹⁾· τῆς βάζανε ἓνα κρεμμύδ' σὲ μιὰ κλωστή μ' ἓνα τσάκνο γιὰ κλειδί (γιὰ ὠρολόγι) (3). Οἱ γυναῖκες στόλιζαν τὴ μπάμπω καὶ τὶς δυὸ γριές ποὺ εἶχε καλεσμένες ἡ μπάμπω καὶ σ' αὐτὰς ἔβαναν τὶς μπρουλιές (3).

6. Σύμβολα δεικνυόμενα εἰς τὰς γυναῖκας (ἀνδρεῖον καὶ γυναικεῖον μόριον). Φίλημα αὐτῶν καὶ πράξεις εἰκονικαί: ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κᾶνα λουκάνικο· κεῖνο τὸ λουκάνικο τό 'κλαιγαν, τὸ φιλοῦσαν (2). Ἐνα ἀντρήσιο προῖμα κάνουν: ἓνα πράσο, ἓνα σετζοῦκ', ἓνα λουκάνικο· ὅπου βροῦνε τρῶπα ἀνοι-

¹⁾ λ. τουρκ. μεμιάς.

χτή, τὸ ρωκὼν'νε (3). Μὲ ξύλο ἢ μὲ χῶμα, μὲ πηλό, ἔκαναν ἕνα ἀντρήσιο προῶμα· τὸ στολίζαν μὲ κατὶ λουλούδια, ὅπως καὶ τὴν Πρωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδινε· τὸ φιλοῦσαν, τὸ ἀγκάλιαζαν καὶ ἔκαναν πὼς τὸ βάζουν σὲ καμιάνα. Ἔκαναν καὶ τὸ γυναικεῖο καὶ τ' ἀντάμωσαν, ὅπως ἐκτελείεται τὸ φυσικὸν καθήκον (4). Τὸ γυναικεῖο τὸ φκιάνουν μ' ἕνα κομμάτι τομάρι μαλλιαρό· τὸ σκίζουν καὶ τὸ κάνουν τὸ ὅμοιο· τὸ στολίζουν μὲ διάφορα ἄνθη... καὶ τὸ προσφέρουν στὴν παραμάννα μὲ τὸ ἀντρήσιο· ὅστερα ὅλες οἱ ἄλλες χύνονταν σύσσωμα στὸ δωμάτιο ποὺ ἦταν ἡ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζαν αὐτὸ τὸ προῶμα καὶ ἢ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἀλλήνης καὶ τὸ χαϊδεύαν, τὸ φιλοῦσαν (5). Δύο τρεῖς ἀπ' τὶς γεροντότερες μαζί θὰ φκιάσουν τὸ πέος (μὲ πράσο καὶ ἔντερα χοίρου)· μὲ ἕνα λουκάνικο φρέσκο σχηματίζουν τὸ γυναικεῖο αἰδοῖο, περνοῦν ἀπομέσα του τὸ πέος, γιὰ νὰ δείχνουν καὶ τὰ δυὸ μαζί κάποια φυσικὴ πράξη καὶ κατόπι μιὰ ἀπ' τὶς γυναῖκες, ποὺ ἔκαναν τὶς προετοιμασίες αὐτές, παίρνει τὸ πέος μὲ ἕνα γουδοχέρι μαζί, ἀνοίγει τὴν θύρα λίγο, γιὰ νὰ τὸ δείξῃ στὶς γυναῖκες, ποὺ μαζεῦτηκαν πρὸ πολλοῦ στὸν προθάλαμο περιμένοντας μὲ τὴν φωνὴν τῆς, γιὰ νὰ τὸ ἴδουν... Πλησιάζει ἡ πρώτη. Ἐκείνη ποὺ κρατεῖ τὸ πέος ἀνοίγει τὴν λέγει: «φίλησέ το καὶ ἔμπα μέσα». Μὲ περὶ τὴν προθυμίαν ἐκείνη, θὰ τὸ φκιήσῃ καὶ θὰ ἔμπα... Ὁ ἄλλος θὰ τελειώσουν ὅλες, θὰ τὸ βάλουν ἀπάνον στὴν τράπεζαν καὶ ἂν τύχῃ καὶ ἔλθουν κατόπιν καὶ ἄλλες, θὰ τὸ χαϊδέψουν ἑλαφρὰ στὰ χεῖράς τους, θὰ τὸ φιλήσουν καὶ θὰ ποῦν: ὦ ὦ ὦ ὦχ! τί ὠραῖο!... Κεῖνη ποὺ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἕνα τῆς χέρι τὸ πέος μὲ ὅλα τὰ ἐξαρτήματά του καὶ ἂν ἔλθουν γυναῖκες ἐξωτερικές, ποὺ δὲν ἔλαβαν μέρος στὴν τελετὴ ἢ κορίτσια γιὰ σεργιάνι, τὶς τὸ πηγαίνει καὶ κάνει ἐμπρός τους τέτοιο σχῆμα ποὺ δείχνει τὴ συνουσία (16).

7. Εὐχαὶ τῆς μαμμῆς πρὸς τὰς γυναῖκας: Νὰ πολυτεκνήσουν (4)· νὰ κάν'νε πολλὰ παιδιά (8)· νὰ ρεῖναι γερές, νὰ χαίρ'ναι, νὰ κάν'νε παιδιά, νὰ ρεῖναι καλά (9).

8. Συμπόσιον τῶν γυναικῶν εἰς τὸ σπίτι τῆς μαμμῆς. Οἶνοποσίαι. Ἄσεμνα ἄσματα καὶ χοροὶ περὶ τὴν τράπεζαν προσεξαρχούσης τῆς μαμμῆς. Κεῖνη ποὺ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἕνα τῆς χέρι τὸ πέος (16). Αἰσχρολογία. Ἄσεμνα παιγνίδια (π.χ. τὸ τρίκωλο, 7 καὶ 8).

9. Μεταμφιέσεις (1. 2. 3. 6. 10).

10. Φρούρησις τῆς μαμμῆς. Προφυλάξεις μὴ οἱ ἄνδρες κλέψουν τὴν μαμμή (11. 16).

11. Ἐξοδος εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ χοροὶ εἰς τὴν πλατεῖαν καὶ τὰ καφενεῖα. Οἶνοποσίαι, μέθη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

«Μάιος» από την Προτομαριά των γραμμάτων της Μεσημβρίας (σελ. 18)

12. Ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας. Ἐξαναγκασμός τῶν συλλαμβανομένων ἀνδρῶν εἰς προσφοράν οἴνου. Ξεγύμνωμα τῶν δυστροπούντων (2. 3. 6. 12. 15. 16).

13. Πομπή τῆς μαμμῆς ὀχουμένης ἐφ' ἀμάξης πρὸς τὴν πηγὴν καὶ κατακλυσμός αὐτῆς δι' ὕδατος (1. 2. 11. 13). Τὴν ἄμαξαν σύρουνσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν (13).

14. Σκοπὸς τῆς ἐορτῆς τῶν γυναικῶν: τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχτοῦν παιδιὰ (2)· τό 'χουνε νὰ τιμήσουνε τὴ μαμμὴ (11)· ἡ παραμάννα εἶναι ὡς ἕνας ἐλευθερωτής, μεγάλος γιατρός γι' αὐτὲς καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς (5). Εἶναι τῆς γυναικας γιορτὴ (12).

15. Ἀπλοῦν συμπόσιον τῶν γυναικῶν. Ἄνδρας μετημαρτισμένος εἰς μαμμήν. Ἐκφυλισμός τοῦ ἐθίμου εἰς τὰ ἀστικά κέντρα (Μεσημβρίαν, Ἀγχίαλον, Σωζόπολιν) (10).

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης γίνεται σαφὲς ὅτι ὁ ὅλος χαρακτήρ τῆς ἐορτῆς: εἶναι «τῆς γυναικας γιορτὴ» ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τεκνογονίας παρὰ τῶν ἱκανῶν πρὸς τοῦτο γυναικῶν διὸ καὶ ἡ μάμα ἡ βοήθης τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ, τιμᾶται παρ' αὐτῶν ὡς βασίλισσα ἢ ὡς θεὰ Εὐαλείστια ἡ Γενε-

 τυλλίς, καθυμένῃ ἐπὶ θρόνου καὶ ἐσπολισμένῃ με χρυσᾶ κοσμήματα καὶ μὲ τὰ σύμβολα τῆς ἀφθονίας, ἥτοι ὀρμαθοῦς σφύρον καὶ ἄλλων ξηρῶν καρπῶν, τὰ δὲ «δεικνυόμενα» εἰς τὰς γυναικας σύμβολα, ταῦτα αὐταὶ ἀσπάζονται ὡς τι ἱερὸν καὶ ἅγιον, εἶναι φαλλὸς ἢ φαλλὸς καὶ κτεῖς ἐν ἐνώσει, ἀποτελοῦντα σαφὲς λείψανον τῆς πρωτογόνου φαλλικῆς λατρείας¹⁾. Πρὸς τὸν χαρακτήρα δὲ τοῦτον τῆς ἐορτῆς συνάδουν καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα κατ' αὐτὴν εὐθυμία καὶ αἰσχρολογία, τὰ ἄσμενα ἄσματα καὶ οἱ ὀργιαστικοὶ χοροί, αἱ μιμικαὶ πράξεις συνουσίας καὶ αἱ ἐκφερόμεναι εἰχαί. Εἶναι δ' ἀξιοσημείωτον ὅτι τὰ αὐτὰ σύμβολα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ αἰσχρολογία ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων τῆς αὐτῆς θρησκικῆς περιοχῆς, ἀποβλέποντα εἰς τὸν αὐτὸν καὶ ἐκεῖνα σκοπὸν ἦτοι τὴν ἐπίτευξιν γονιμότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶδομεν ἄνωτέρω, ἀριθ. 4, ποία διασκέδασις ἐπακολουθεῖ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου εἰς τὸ χωρίον Μπάνα, μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀγνείας τῆς νύμ-

¹⁾ Ἡ ἔννοια τοῦ φαλλοῦ ἐνυπάρχει προφανῶς καὶ εἰς τὸ *κερὶ* (σπερματοέτο), τὸ ὁποῖον εἶναι «μνηγμένο στὴ μέση» τοῦ ταψιοῦ μὲ τ' ἄλεϋρι πού προσφέρεται ὡς δῶρον εἰς τὴν μαμμήν (16)· ὁμοιάζει δηλ. μὲ τὸ ὄρθιο καὶ ἐπιχρυσωμένο πρᾶσο τῆς κοινουμιᾶς, ἥτοι τῆς πίτας πού τοποθετεῖται ἐμπρὸς στὰ πόδια τοῦ Μπέη τὴν Δευτέραν τῆς Τυρινῆς εἰς τὸ Ὁρτάκιοι. Βλ. Κ. Ρωμαῖον, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀνατύπωση. 1944 σελ. 94 κέ.

φης. 'Ομοίως εἰς τὸν Ναίμονα (ΛΑ 1104 Γ' σ. 193) «οἱ γυναῖκες τῇ Δευτέρᾳ μεθοῦν, γέν'δαι ὅπως στὰ καρναβάλια, βάν'νε ἀντρίκια ροῦχα καὶ κάν'νε ἀστεῖα, χορεῦ'νε, γελοῦνε, ὅπως καὶ στῆς Μπάμπως τῇ μέρᾳ. Κάθα μιὰ ἔχ' κ' ἔνα μπουκάλ' κρασί, λένε καὶ τραβούδια ἀχαμνά».

Οἱ πῆλινοι ἢ ξύλινοι φαλλοὶ ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὰ ἔθιμα τῶν γυναικῶν καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πρωτομαγιάς ἐν Μεσημβρίᾳ καὶ Ἀγχιάλῳ, συνωδεύοντο δὲ μὲ ὅλας ἐκεῖνας τὰς μιμικὰς πράξεις, τὰς ἀσφαλιζούσας μαγικῶς τὸν γάμον καὶ τὴν γονιμότητα¹⁾. Οὕτω «στὴ Μεσέβρια δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἐπρεπε νὰ βγιοῦν ὀξω, νὰ κάν'νε κ' ἕνα στεφάν' νὰ κρεμάσ'νε. Γέν'δας παρέες παρέες. Θανά σκωθοῦν τὸ πρωτὶ δὴ βρωτομαγιά καὶ θανά πάρ'νε ἡ καθεμιὰ τὰ φαγιά τς, τὰ ψωμιά τς, τὰ ριζόγαλά τς, νὰ γεμίς'νε τὰ καλάθια τς καὶ νὰ πᾶνε ὀξω στὸ Μάιο. Θανά πᾶνε κετὶ πέρα, στοῦ κῦρ Ἀνεγνώστ' τ' ἀβέλ' ποπίσ', σ' ἕνα μεγάλο μέρος ποὺ ἦσαν τ' ἀλώνια, ὁ μύλος ὁ πέτρινος. Στὸ δρόμο μαζεῦανε λογιῶ λογιῶ χόρτα. Ἄμα ἔβγαινανε στὸ ἰσιάδ', θανά κρητῆς'νε νὰ φᾶνε, ἡ μιὰ νὰ πῇ τὸ δικό τς, ἡ ἄλλ' τὸ δικό τς καὶ νὰ διασκεδάσ'νε. Μᾶνε γυναῖκες. Παιδιά μεγάλα δὲν ἐπαιρνανε μαζί τους. Ὅπου εἶχε ποταμιάδ' αἱ γυναῖκες σέρνοντας πᾶν στὰ χόρτα κ' ἔλεγανε: Φάε, μουνί, χορτάρ'²⁾. Καὶ τὰ κορίτσια ἔλεγανε: Καὶ τοῦ χρόν' βιλάρα. ἔλεγαν καὶ μιὰ βιλάρα μὲ κεραμιδοζωμάθ' μὲ ξύλο, δὴ στήριζαν μὲ ποταμινάδες, λουλούδια διάφορα κ' ἡ μιὰ δὴ σερόνιζε στὴν ἄλλη. Δὴν εἶχανε ὁμορφα φκιασμέν'. Τὸ σχῆμα καθαρό, καθαρό. Δὴ πᾶσανε κόκκινη (ἄμα ἦταν ἀπὸ ξύλο), καὶ δὴ λέγανε μάϊο³⁾. Ἀδρὸι καὶ παιδιά δὲν ἀφήνανε νὰ ζυγώσ'νε. Τραβουδούσανε τὰ τραβούδια ποὺ ἔλεγανε καὶ τίς ἀποκριές. Δὴ βιλάρα δὴν εἶχανε οἱ παρρεμένες. Οἱ στεῖρες φυσικὰ εἶχανε δὲ γαημὸ δὲ βερσσότερο. Μεθύσια

¹⁾ Περὶ τῶν συμβόλων τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ coitus, ὡς τοῦ ἰσχυροτέρου μαγικολατρευτικοῦ μέσου τοῦ εἶδους τούτου, βλ. Mengis ἐν Handwört. d. deutschen Aberglaubens III 149-153, Eckstein, αὐτ. III 387 κέ. καὶ Kummer, αὐτ. III 748 κέ. Πρβλ. M. Nilsson, Griech. Feste 1906, σελ. 261 καὶ Geschichte der griech. Religion I 1941 σελ. 108 κέ.

²⁾ Καὶ αἱ γυναῖκες τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, τῶν διαχρειαζόντων εἰς τὴν Βλάστην Δυτ. Μακεδονίας, κατ' ἀνάμνησιν τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου, ἐλέγετο ὅτι τὴν ἀνοιξιν, ὅτε τὸ λιβάδι ἐπρασίγιζεν, ἐτρίβοντο ἐπὶ τῆς χλόης λέγουσαι: maku pitsa iarba (=φάε, μουνί, χορτάρι).

³⁾ Ὁ Κυριαῖκος Καλαϊτζῆς, τὸν ὁποῖον συνήντησα τὸ 1937 πρόσφυγα ἐκ τῆς Μεσημβρίας εἰς τὴν Νέαν Μεσημβρίαν (16 χλμ. ἔξω τῆς Θεσπίας) εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν του πῆλινον φαλλόν, τὸν ὁποῖον καὶ μοι παρεχώρησε. Γυναῖκες Μεσεμβρινές, ἐπιστρέφουσαι τὸ ἀπόγευμα τῆς Πρωτομαγιάς τοῦ 1920 ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν εἰς τὴν πόλιν, ἐξήτησαν νὰ τὰς πάρῃ εἰς τὸ ἀμάξι του. Ὅταν κατέβηκαν, ἐλησμόνησαν μέσα στὸ ἀμάξι τὸ Μάιο καὶ κατόπιν ἐντράπηκαν νὰ τὸν ζητήσουν. Τώρα ἀπόκειται εἰς τὴν μουσειακὴν συλλογὴν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ δημοσιεύεται ἐν τῷ συνημμένῳ πίνακι.

δὲ γίνεσθαι τότε. Εἴχανε τὰ φαγητά τς, ὄχι κρασιά. Τραβουδούσανε κ' ἓνα: Καλόγερε τ' ἀδράχτια σου κτλ. Οἱ ἄδροι πῆλαινανε χώρια, δικές τους παρέες (ΛΑ 1104 Α' 85. 297 Γ' 91 καὶ 159) ¹⁾.

Μία μόνον ἐκ τῶν τελετῶν τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς ἔχει ἄλλον, εὐετηρικό, σκοπόν: ἡ πομπὴ πρὸς τὴν πηγὴν μὲ τὴν μαμμὴν ἐποχουμένην ἐφ' ἀμάξης καὶ ὁ κατακλυσμὸς αὐτῆς δι' ὕδατος, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν μόνον τινὲς ἐκ τῶν ἀφηγηθέντων (1. 2. 11. 13). Αὕτη προφανῶς ἀνήκει εἰς τὰ ἐθιζόμενα κατ' ἄλλην θρησκικὴν ἐφορτὴν, τὸν λεγόμενον Κούκερον, καὶ ἐξ αὐτῆς εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μαμμῆς, ἀνάγεται δὲ εἰς τὰ ἀρχαῖα Σατουρνάλια ἀποβλέπουσα διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς βλαστήσεως ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς, ὡς εἶδομεν, ἐφορτάζεται ὁμοίως καὶ ὑπὸ τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς αὐτῆς βορειοθρακικῆς περιοχῆς τὴν 8ην Ἰανουαρίου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *μπάμπιν δέν*, ἀλλ' αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας τῇ βοηθείᾳ τοῦ φίλου Δ. Πετροπούλου ἠδυνήθην νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ἐκ βουλγαρικῶν πηγῶν, εἶναι γενικῆς μορφῆς καὶ δὲν ἐμφανίζουν ποία ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐθίμου ἀνὰ τὴν Βουλγαρίαν. Οὕτω ἐν τῇ Βουλγαρικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Danzof ἀναφέρεται ὅτι «τὴν ἡμέραν αὐτὴν πολλοὶ οἱ μαμμές ἀναφέρουν εἰς τὰ σπίτια, ὅπου ἔχουν ξεγεννησθεῖς, φέρουσιν μὲν ἀνακατωμένο πρὸς κεφαλὴν καὶ ἀλείφουσιν μ' αὐτὸ τὰ στομάτια, τὰ μάτια καὶ τὰ μάγουλα τῶν μικρῶν παιδιῶν, καὶ τῶν 7 ἐτῶν, ἐνῶ ἀκόμη εὐδίσκονται στὸ κρεβάτι τους. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας αἱ γυναῖκες ποὺ ἔχουν παιδοκομήσει μέσα στὸ χρόνον, ποὺ πέρασε, κάνουν μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ τους ἐπισκέψεις στὴ μαμμὴ ποὺ τίς ξεγέννησε κ' ἐκεῖ φιλοξενοῦνται καὶ διασκεδάζουν» ³⁾. Κατ' ἄλλας πληροφορίας «Ἡ μαμμὴ, ποὺ δέχεται τὰς ἐπισκέψεις, παίζει διάφορα ἀστεῖα παιγνίδια, κάνει γκριμάτσες, δείχνει τὴ γλῶσσα κτλ. Εἰς αὐτὰς τὰς διασκεδάσεις δὲν παρίστανται ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες ἔχουν ἐλευθερίαν. Δι' αὐτὸ λένε: τὴν ἡμέρα τῆς μαμμῆς στὸ σπίτι κελαηδαίει ἡ κότα. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἡ μαμμὴ περνάει μάλιστα κλωστή γύρω στὸ κεφάλι καὶ τὸ πρόσωπο τῶν παιδιῶν καὶ λέγει διὰ τὰ ἀρσενικά: βάνω μαλλιὰ, μουστάκι, γένεια, διὰ τὰ θηλυκὰ παι-

¹⁾ ΛΑ 1104 Β σ. 1: Στὴν Ἀχελὼ δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἐβγαίνανε στοὺς μπαξέδες, στ' ἀμπέλια, ὅπου εἶχε πρασινάδα. Σέρνοντας πὰν στὰ χόρτα. Οἱ ἄδροι ξέροντας ὅτι θὰ πᾶνε στὰ χόρτα, ἔκαναν ξύλινες βιλάρες καὶ τίς ἔθριχναν, νὰ τίς εὗρουν οἱ γυναῖκες.

²⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις σελ. 1263 κέ. καὶ Κ. Ρωμαῖον, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀνατύπωση. (Ἀρχ. θρηκ. θησ. τ. ΙΑ' 1944-45) σελ. 91. Τοῦναντίον κατὰ τὸν Μ. Nilsson, *Gesch. d. gr. Religion* I 483, οὐδὲν ἔχνος ἔχομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι περὶ βασιλείας τῶν Σατουρνάλιων.

³⁾ Ν. καὶ Ἡ. Ντάντισοφ, Βουλγαρικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Σόφια 1936 σελ. 94 λ. Babinden.

διά: βάνω μαλλιά. Την ημέρα της μαμμής βαφτίζουν στο ποτάμι τις νιόνυφες που παντρεύτηκαν εκείνο το χρόνο. Συγγενείς του γαμβρού, κουμπάροι, αδέρφια κλπ. πηγαίνουν τη νύφη στο ποτάμι. Όταν φθάσουν εκεί, η νιόνυφη μπαίνει μέσα στο νερό, κάνει το σταυρό της, ύστερα ξαπλώνεται μέσα στο νερό, τότε στη μιὰ μεριά, τότε στην ἄλλη, τρεῖς φορές. "Υστερα πᾶνε ὅλοι στο σπίτι της κ' ἐκεῖ τοὺς κερνάει, φιλεῖ τὸ χέρι τους καὶ καθένas τῆς προσφέρει κάποιο δῶρο»¹⁾. Κατὰ παλαιότεραν εἰδησιν «ἡ μαμμὴ κρατεῖ μαύρη κλωστή ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ κεχρὶ ἀνακατεμένα καὶ τὴν κολλάει στο μέτωπο καθενὸς στο σπίτι καὶ λέγει: Νὰ εἶσαι πάντα φορέσκος σὰν αὐτὴ τὴν κλωστή! Νὰ παίρνης πάχος σὰν αὐτὸ τὸ κεχρὶ, νὰ πληθαίνης σὰν τὸ μελίσσι στὴν κυψέλη... Αἱ γυναῖκες ποὺ ἐγέννησαν ἐκεῖνο τὸ χρόνο καὶ ἄλλες νέες γυναῖκες πηγαίνουν στο σπίτι τῆς μαμμῆς καὶ κάθε μιὰ φέρνει φαγητό, κρασί καὶ ρακὶ καὶ ὅλη τὴν ἡμέρα ἐκεῖ τρῶνε, πίνουν καὶ διασκεδάζουν»²⁾.

Εἰς τὰς εἰδήσεις αὐτὰς δὲν ἐμφαίνεται ὁ γαλλικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐορτῆς τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς παρὰ τὸν Γάλλον Πόντον περιοχῆς καὶ φαίνεται ὅτι αὐταὶ καὶ τὴν συνήθειαν αὐτὴν, ὡς τὸς ἄλλους, παρέλαβον παρὰ τῶν παροικούντων Ἑλλήνων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Γυναικεῖαι ἐορταὶ μὲ τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἐφημέριον γυναικοκρατίας, τελούμεναι σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἶπα καὶ ἐξ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν γνωσταί. Οὕτως εἰς τὴν βόρειον Brabant αἱ γυναῖκες τὴν Δευτέραν μετὰ τὰ Θεοφάνια ἔχουν τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ λαμβάνουν φιλοδωρήματα παρὰ τῶν ἀνδρῶν. Εἰς τὰς Βρυξέλλας ἡ ἡμέρα τῶν γυναικῶν ἐορτάζεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου· κάθε ἄνδρας πρέπει νὰ φιλοδωρήσῃ τὴν γυναῖκα του καὶ νὰ τὴν ὑπακούῃ, μετὰ δὲ τὸ ἐορταστικὸν δεῖπνον, ποὺ γίνεται τὸ βράδυ εἰς κάθε οἰκογένειαν, ν' ἀφήσῃ τὴν γυναῖκα του νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὸ κρεβάτι³⁾. Εἰς τὴν Γερμανίαν αἱ ἐορταὶ τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, ὁ ὁποῖος ἐν Βεστφαλίᾳ καὶ Mark λέγεται «μὴν τῶν γυναικῶν», εἰς δὲ τὴν δανικὴν νῆσον Seierø «μὴν τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν». Καὶ ὅπου δὲ λείπει ὁ ζητὸς αὐτὸς χαρακτηρισμός, ὁ Φεβρουάριος διακρίνεται μὲ ποικίλα ἔθιμα ὡς ὁ μὴν, καθ' ὃν ἰδιαίτερα προνόμια καὶ ἐλευθερίαι ἀνήκουν εἰς τὰς γυναῖκας⁴⁾. Εἰς παλαιούς λογαριασμοὺς κοι-

¹⁾ Νάιντεν Γκέροφ, Λεξικὸν τῆς βουλγαρ. γλώσσης μὲ ἐξηγήσεις λέξεων βουλγαρικῶν καὶ ρωσικῶν. Φιλιππούπολις, 1895 λ. babin den.

²⁾ Γ. Κ. Ρακόβσκι, Ὁδηγὸς ἢ Ἑγχειρίδιον. Ὁδησὸς 1859 σ. 2. (βουλγ.).

³⁾ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II 1759, IX 238.

⁴⁾ Handwörterb. d. d. Aberglaubens IX 235.

νοτήτων τῆς Γερμανίας, ἀνερχομένους μέχρι τοῦ 15 αἰῶνος, ἀναγράφονται χρηματικά χορηγίαι τῶν ἀρχῶν διὰ διασκεδάσεις τῶν γυναικῶν· πρόκειται δηλ. περὶ παλαιοῦ ἀνεγνωρισμένου δικαιώματος. Διὰ ν' ἀναφέρω ἐν παράδειγμα, κατὰ τινὰ ἐκθεσιν τοῦ 1681, ἀποκειμένην εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς περιφερείας Kolmar «αἱ γυναῖκες ἐν Weyher, Walbach καὶ Zimmerbach ἐώρασαν μίαν ἡμέραν, ἡ ὁποία ὠνομάζετο «ἡμέρα τῶν γυναικῶν». Συνηθροίσθησαν εἰς τὴν δημοσίαν πλατεῖαν, αἱ περισσότεραι μετημφιεσμέναι. Καθεμία ἐκράτει τὸ φαγητόν της εἰς τὴν χεῖρα. Ἐπῆραν κρασί ἀπὸ τὴν ἀποθήκην τῆς κοινότητος, ἐγέμισαν δύο μικρὰ πιθάρια καὶ τὰ ἐφόρτωσαν εἰς ἓνα ἄλογον, ποὺ ὠδηγοῦσε μία γυναῖκα μασκαρεμένη με κουδούνια. Κάθε φούρναρης καὶ κάθε κάπηλας ὤφειλε νὰ τοὺς δώσῃ ἓνα πλαστό. Ἡ κοινότης τοὺς ἔδωκε καὶ 12 Gulden· μετὰ αὐτὰ ἠγόρασαν ἓνα μέγαλον τράγον καὶ τὸν ἐστόλισαν με κουδούνια. Ἐπειτα ἐπῆγαν μετὰ τὰ ὄργανα εἰς τὸ διοικητήριον, ἐπειδὴ ὁ Διοικητὴς ὤφειλε νὰ τοὺς δώσῃ βούτυρον. Ἐτρῶγαν εἰς τὸν δρόμον, ἔψηναν κοτόπουλα καὶ ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸν τράγον. Οἱ ἄνδρες δὲν ἐπετρέπετο νὰ βλέπουν τί γίνεται ἔξω ἕως τὸ βράδυ. Αἱ γυναῖκες ἔκαμαν παντὸς εἵδους τρέλλες καὶ ἔρριχναν πέτρες στα παρὰ πόδας. Πρὸς τὴν 24 Φεβρουαρίου 1681»¹⁾.

Ὡς γνωστὸν, ὁ τράγος, ὡς καὶ ἄλλα ἀσέβητα ζῷα, εἶναι σύμβολον ἐνσταντικῶν τῶν ἀνταμὴν τῆς γαμμοτήτος, καθὼς καὶ οἱ φάλαι.

Ὅμοιοι ἀγυρμοὶ ὑπᾶνδρων, ἐνίοτε μετημφιεσμένων, γυναικῶν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μετὰ τραγοῦδια καὶ φωνάς, διατὰς συλλέξουν λίπος, αὐτὰ καὶ ποτὰ, συνηθίζονται τὴν Πέμπτην πρὸ τῶν ἀπόκρεων εἰς τὴν Ρηνανίαν. «Ὅσον ἀφθονώτερον ρεύσῃ τὸ οἶνοπνευματῶδες ποτὸν καὶ λύσῃ τὰς γυναικεῖας γλώσσας, τόσον ζωηρότερον αἱ γυναῖκες συμπεριφέρονται. Ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ ἀγυρμός, ἐπακολουθεῖ συμπόσιον. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν ἄνδρα, ποὺ θὰ πέσῃ τότε εἰς τὰς χεῖρας τῶν συμποσιαζουσῶν γυναικῶν! Παρὰ τὸν πότον καὶ τὸ συμπόσιον ἡ συνέλευσις μετετρέπετο εἰς ἓνα εἶδος δικαστηρίου τῶν γυναικῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐτήρουν καθαριότητα καὶ ἡμέλουν τὴν περιποίησιν τῶν παιδιῶν. Ὅτι δ' εἰς τοιαῦτα γυναικεῖα συμπόσια παρουσιάζοντο ἐκστατικὰ φαινόμενα προκύπτει ἀπὸ ὠρισμένα περιστατικά»²⁾. Εἰς τὴν Φλάνδραν τὸ Σάββατον τῶν Ἀπόκρεων

¹⁾ Zeitschrift für Volkskunde, N. F. 4, (1933) 140. Βλ. καὶ Handwört. d. d. Abergläubens IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 141. Διὰ πλείονα βλ. J. Müller, Der Donners-tag vor Fastnacht im Rheinischen, αὐτόθι, N. F. 2 (1931) 235 κέ. Περὶ τῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Γερμανίας τελουμένων ὑπὸ τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν Πέμπτην τῶν Ἀπόκρεων βλ. Paul Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch. Berlin u. Leipzig 1936 σελ. 165. Περὶ τῶν ἐν Ἑλβετίᾳ τελουμένων τὴν 21 Φεβρ. βλ. E. Hoffmann - Kraye, Feste und

λέγεται Σάββατον τῶν γυναικῶν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐν Eecloo ὅλαι αἱ ὕπανδροι γυναῖκες παρακάθηνται εἰς κοινὴν τράπεζαν, διὰ νὰ πιοῦν καφέ, νὰ φᾶνε τηγανίτες καὶ νὰ παίξουν χαρτιά· μόνον δ' ἀργὰ τὸ βράδυ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἄνδρας νὰ προσέλθουν καὶ νὰ συνδιασκεδάσουν¹⁾).

Ἀφορμὴν εἰς γυναικεῖας διασκεδάσεις δίδουν καὶ ἰδιαίτερά τινα περιστατικά, ὡς ἡ εἰσδοχὴ νέων μελῶν εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν γυναικῶν. Οὕτως εἰς Hunsruck μετὰ τὸν πραγματικὸν γάμον γίνεται ὁ λεγόμενος γυναικεῖος γάμος, καθ' ὃν αἱ γυναῖκες μένουν μόναι καὶ κάμνουν παντὸς εἶδους τρέλλες²⁾).

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην αἱ γυναικεῖαι ἐορταὶ ἀρχικῶς ἦσαν εὐετηρिका τελεταί, εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὁποίων ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο κατ' ἐξοχὴν ἐνδεειμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτελοῦντο αὗται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ ἔαρ³⁾).

Διάφορον ἄποιν διαιτυπῶναι ὁ Richard Wolfram⁴⁾. Οὗτος εἰς τοὺς γυναικεῖους αὐτοὺς ἐορτασμοὺς βλέπει ἀνεξαιρέτως ὁργανώσεις τῶν γυναικῶν ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ μὴ ὅπως διάφορον τὸν κύκλον τῆς δράσεως αὐτῶν καὶ μὲ ὅπως εἰδικὰς τὰς μορφὰς τῶν ἐκδηλώσεών των. Καὶ εἰς αὐτὰς ὅμως, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν, εὐρίσκται τὰς σκοτεινὰς δυνάμεις τῆς ἐκστάσεως, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὰς συνήθειας τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἀλλ' εἰς αἱ ὁργανώσεις τῶν γυναικῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν, ἡνωμένων λειτουργικῶς, ἐνέχουν σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν, «αἱ γυναικεῖαι ὁργανώσεις συγκεντρώνονται προπάντων περὶ τὸ κύριον ἔργον τοῦ φύλου των, τὴν μητρότητα». Διὸ καὶ κύριον θέμα τῶν γυναικῶν συναθροίσεων εἶναι, κατὰ τὸν Wolfram, ἡ ἐκλογή τῆς μαίας. Αὕτη ἐπακολουθεῖ, ἰδίᾳ ἐν Ἀλσατία, εἰς τὴν συνεστίασιν τῶν γυναικῶν, ἣτις τελεῖται κατὰ τὴν ἀνοιξιν, μετὰ δ' ἓνα εὐτυχῆ τοκετὸν ἡ γυναικεῖα κοινωνία ἐμφανίζεται, ἰδίᾳ ἐν Δανία, ἐν πλήρει δράσει. Κατὰ παλαιότερας μάλιστα εἰδήσεις ἐκ Δανίας καὶ δὴ τοῦ 13ου αἰῶνος ἐκστατικοὶ ἄγυρμοι γυναικῶν ἀναφέρονται μετὰ τὴν γέννησιν παιδίου μὲ πλήρη ἀποκλεισμόν τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ μὲ ἐκστατικὰ φαινόμενα εἰς τὰς πομπὰς καὶ συνεσιώσεις τῶν γυναικῶν⁵⁾).

¹⁾ Ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν γυναικῶν τούτων συγ-

Bräuche des Schweizervolkes, Neubearbeit. durch P. Geiger, Zürich 1940 σελ. 109.
Πρβλ. Handwörterb. d. d. Aberg. II 1759.

¹⁾ Handwörterb. d. d. Aberg. IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volksk. N. F. 4, 142, ἐνθα παραπομπαί.

³⁾ P. Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte u. Brauch. Berlin 1936 σ. 27 καὶ 165.

⁴⁾ R. Wolfram, Weiberbünde ἐν Zeitschrift f. Volkskunde N. F. 4, (1933) 137-146.

⁵⁾ Βλ. τὰς περιγραφὰς ἐν Zeitschrift f. Volkskunde, N. F. 4, 142 κέ.

κεντρώσεων ὡς ὀργανωμένων ἐνώσεων, ἡ γνώμη τοῦ R. Wolfram, ὅτι «εἰς τὸ κέντρον ὅλων τῶν γυναικείων ἐορτῶν εὐρίσκεται ἡ γονιμότης προπάντων τοῦ ἀνθρώπου», εἶναι κατ' ἐμὲ ὀρθοτάτη¹⁾.

Ἐν ᾧ ὅμως εἰς τὰς γυναικείας ἐορτὰς τῆς Γερμανίας, τῆς Δανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ ἐθίμου μόνον ἐκ μεμονωμένων τεκμηρίων ἐμφαίνεται καί, ὥς ὁ Kummer παρατηρεῖ, «δὲν ἔχομεν ἐπὶ γερμανικοῦ ἐδάφους καμμίαν μαρτυρίαν περὶ τῶν εὐτετηρικῶν ἐκείνων ἐορτῶν, τῶν ὑπὸ γυναικῶν μόνον ἀγομένων, οἷαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου διὰ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος κλπ.»²⁾, εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν, ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι καταφανὴς καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν αἱ μετέχουσαι εἰς αὐτὴν γυναῖκες, καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τῆς παναρχαίας φαλλικῆς λατρείας, τὰ ὁποῖα ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς διασφύζει. Ὅθεν ἡ παρεξέτασις αὐτῆς πρὸς τὰς ὁμοίας τὸν χαρακτήρα ἐορτῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰς ἀγομένας ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ἦτοι τὰ Θεσμοφόρια καὶ τὰ Ἀλφὰ καὶ τὰ Ἐλευσίνια, εἶναι δικαιολογημένη.

Ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χορῶν μόνῃ ἡ Θράκη διασφύζει τοιαύτην ἐορτὴν, ἰδίᾳ εἰς τὴν παραλίαν λωρίδα, τὴν περιλαμβάνουσιν ἀρχαιοτάτης ἐλληνικῆς ἀποικίας, τὴν Ἀπολλωνίαν ἢ Σωϊστόλιν, τὴν Μεσημβρίαν καὶ τὴν Ἀρχαίαν

¹⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 142-149. Ὁ Kummer, Handwörterb. d. d. Abergl. II 1758 κέ. ἀντικρούων ὅλας τὰς ἐξετασθείσας γνώμας περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γυναικείας ἀποκριᾶς καὶ τῶν ὁμοίων ἐορτῶν τῶν Γερμανίδων, παραλληλίζει αὐτὰς πρὸς τὸ γνωστὸν ἔθιμον τῆς ἀστείας ἐναλλαγῆς τῶν ρόλων μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου, τῆς γινομένης τὸ πάλαι ἀπαξ τοῦ ἔτους, δεχόμενος ὅτι αὗται συνέστησαν πιθανῶς κατὰ ξένον πρότυπον «ὡς τις ἀντίδρασις τῆς συνειδήσεως κατὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς γυναικός, ὡς τις ἀνεπίφθονος παραχώρησις τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν μὴ ἐλευθεράν γυναῖκα: Πρέπει μιᾷ φορᾷ τὸν χρόνον νὰ ἔχῃ καὶ αὕτη τὴν ἡμέραν της... Ἔτσι αἱ γυναῖκες λαμβάνουν ἀνδρικὰ δικαιώματα καὶ ἐλευθερίας, ἐνίστε ἐλευθερίαν χοροῦ καὶ γλεντιοῦ». Νομίζω ὅτι ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη εἶναι πολὺ ὀρθολογιστικὴ καὶ ὅλως ἀντίθετος πρὸς ὅσα ἀλλαχοῦ τοῦ Handwörterbuch ἐκτίθενται. (Βλ. Jungbauer, αὐτ. IX 235 κέ. λ. Weibermonat). Ἔτσι δὲν ἐξηγεῖται διατὶ αἱ ἡμέραι τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, «τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔαρος, ὅτε ἡ ἐρωτικὴ ζωὴ ἐξυπνᾷ εἰς ὅλην τὴν φύσιν καὶ ἐξωτερικεύεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ χορῷ καὶ ἐν τῇ τρελλῇ συμπεριφορᾷ τῆς ἀποκριᾶς, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸν μῆνα αὐτὸν» (Jungbauer). Δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ τὸσον εὐρεῖα διάδοσις τοῦ ἐθίμου. Βεβαίως εἶναι γενικὴ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson (Gesch. d. gr. Religion I 482), παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἢ τάσις, ν' ἀφήνουν μίαν φορὰν χαλαρὰ τὰ ἥνια καὶ ν' ἀδιαφοροῦν διὰ τὰς ἐξ ἔθους καὶ νόμου ἐπιβεβλημένας σχέσεις, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνῃ αὕτῃ ροπῇ καὶ μόνῃ δὲν ἀρκεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν ἐθίμων, εἰς ὠρισμένον ἀποβλεπόντων σκοπὸν.

²⁾ Handwörterb. d. d. Abergl. II 1758.

μετά τῶν παρακειμένων εἰς αὐτάς ἑλληνικῶν χωρίων, τῶν ὁποίων ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρ διτηρήθη ἐν ἀδιασπάστῳ συνεχείᾳ ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ· διότι καὶ πολλὰς ἄλλας τελετάς καὶ συνθηθείας τοῦ ἀρχαίου βίου (θυσιάς ταύρων καὶ κριῶν, μιμικὰς εὐετηρικὰς παραστάσεις [*Καλόγηροι Βιζύης*], στοιχεῖα ὀργιαστικῆς λατρείας [*Ἀναστενάγια*] κλπ.) εὐρίσκομεν διατηρουμένας ἐκ παλαιοτάτων χρόνων εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου Θράκης καταγομένων Ἑλλήνων.

Ἐν πρώτοις τὰ Θεσμοφῶρια, ἡ μᾶλλον διαδεδομένη ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἑορτῶν, εἶχον μὲν ἀγροτικὸν χαρακτήρα, καθόσον οἱ «*θεσμοί*», ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ ἑορτή, ἦτοι τὰ λείψανα τῶν εἰς τὰ «*μέγαρα*» κατὰ τὰ Σκιροφῶρια ριπτομένων ζωντανῶν χοιριδίων καὶ τῶν ἐκ ζύμης παρεσκευασμένων συμβόλων (ὄψεων καὶ φαλλῶν), ἀνακομιζόμενα ἐκεῖθεν κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν Θεσμοφορίων ὑπὸ τῶν λεγομένων *ἀντλητριῶν* ἀνεμειγνύοντο μὲ τὸν σπόρον διὰ τὴν ἐπικειμένην σπορὰν πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως προσδώσῃ νέας δυνάμεις εἰς τὴν μετὰ τὸν θερισμὸν ἐξηντλημένην γῆν¹⁾, ἀλλὰ ταῦτα (τὰ σκίρα ἢ οἱ θεσμοί), κατὰ τὸν σχολιαστὴν «*τὸν αὐτὸν λόγον ἔχοντα πρὸς τὴν ἐκ τῶν καρπῶν γενέσεως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς*» προσδίδουν εἰς τὴν ἄλῃ ἑορτὴν καὶ ἕτερον, εἰδικὸν σκοπόν. Ὡς γνωστὸν, αἱ γυναῖκες κατὰ τὰ Θεσμοφῶρια ἐξήτουν τὰ προκαλέσθαι γονιμότητα ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀγρούς, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτάς²⁾. Τοῦτο ἐμφαίνει αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς τρίτης ἡμέρας: *Καλλιγένεια*, ἵνα διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ᾔτο πλήρης τελετῶν, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν τεκνογονίαν. Ἐκ τούτου προῆλθε προφανῶς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα θεότης *Καλλιγένεια*, τὴν ὁποίαν αἱ γυναῖκες ἐπεκαλοῦντο εἰδικῶς τὴν τρίτην ἡμέραν. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἑορτῆς συνέτεινον ὠρισμένοι πράξεις: τ' αἰμοιβαῖα σκώμματα καὶ αἱ λοιδορίαι τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἐπίσκεψίν των παρὰ τῇ Δήμητρὶ ἐν Ἀλιμοῦντι, ἡ βρῶσις καρπῶν ροιᾶς, τὰ κτυπήματα τῷ «*μορόττῳ*»³⁾, ἡ λύσις τῶν δεσμῶν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατουμένων, ἡ χοῆσις πλαστικῶν *cunipi* καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἥς, κατὰ τὸν Θεοδώρητον, «*ἡξιοῦτο ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις παρὰ τῶν τετελεσμένων γυναικῶν*»⁴⁾.

¹⁾ L. Deubner, Attische Feste. Berlin 1932, σ. 44 καὶ 51. M. Nilsson, Geschichte der griech. Religion I, 1941, σ. 435.

²⁾ M. Nilsson, ἐνθ' ἀν. σ. 436. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Greek popular religion, New York 1940 σελ. 26. Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. Ι. Θ. Κακριδῆ. Ἀθήνα 1953, σελ. 23.

³⁾ *Μόροττον*, ἐκ φλοιοῦ πλέγμα τι, ᾧ ἔτυπτον ἀλλήλους τοῖς Δημητρείοις (M. Nilsson, Griech. Feste, 1906, σελ. 323).

⁴⁾ L. Deubner, ἐνθ' ἀν. σ. 57 κέ. Χρησις τοιαύτη τοῦ γυναικείου κτενὸς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια, ὅπου κατὰ τινὰς φαλλός, κατ' ἄλλους κτεῖς ὁ γυναικεῖος

Αὐτὴ ἡ νηστεία, εἰς ἣν αἱ γυναῖκες ὑπεβάλλοντο κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν σχολάζουσαι παρὰ τῇ θεῷ, σκοπὸν εἶχε, κατὰ τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλόν μου L. Deubner, «ἵνα ἀπηλλαγμέναι πάσης ἐνοχλητικῆς ἐπιδράσεως καταστῶσι δεκτικαὶ τῶν γονιμοποιῶν δυνάμεων, ὧν τὴν διείσδυσιν ἀνέμενον τὴν τρίτην ἡμέραν» ¹⁾. Διὸ καὶ εἰκάζεται ὅτι οἱ θεσμοί, τ. ἔ. τὰ μὲ τὰς δυνάμεις τῆς γῆς πεφορτισμένα σύμβολα, ἀντλούμενοι ἐκ τοῦ βάθους καὶ ἐπιτιθέμενοι ἐπὶ τῶν βωμῶν ἠδύναντο ἴσως ἐκτὸς τῆς σποράς νὰ χρησιμοποιηθῶσι τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Καλλιγενεῶν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν ²⁾. Γνωστοῦ δ' ὄντος ποίαν σημασίαν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς τὴν τεκνογονίαν, ὡς σύνθημα καὶ κορύφωσιν τοῦ τελείου γάμου, καὶ πόσον ζωηρὸς πρέπει νὰ ἦτο εἰς τὰς γυναῖκας ὁ πόθος τῶν πολλῶν τέκνων, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς τρίτης ἡμέρας τῆς ἑορτῆς, δηλ. ἡ ἐξασφάλις τελείων ἀπογόνων, σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέδωκε καὶ ἀπέβη εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν γυναικῶν ὁ κυριώτερος τῆς ἑορτῆς σκοπός. Εἶναι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους γνωστὴ ἡ ἐλευθεριότης καὶ τὸ σφοδρὸν πάθος, μὲ τὸ ὁποῖον αἱ γυναῖκες ἀφωσιοῦντο εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἑορτὰς καὶ μάλιστα τὴν τῆς Ἐλευτελλίδος, ὥστε λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θανμαστῆς ἐμμονῆς τῶν Ἑλληνῶν τῆς Θοράκης εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις νὰ φαίνεται πιθανὴ ἡ σχέσις τῆς ἀρχαίας γυναικείας ἑορτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν.

Εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θοράκης παρουσιάζει ὁμοιότητα καταπληκτικὴν καὶ πρὸς ἄλλην γυναικείαν ἑορτὴν τῆς ἀρχαιότητος, τὰ Ἀλφᾶ. Ταῦτα ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Ἰουλειῶνος (Δεκέμβρ. - Ἰανουαρ.) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητά τινα εἰς τε τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τοῦ ἑορτασμοῦ πρὸς τὰ Θεσμοφόρια. Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα εἶναι ἑορτὴ τῆς σποράς τῶν δημητριακῶν, ἐκεῖνα τελοῦνται «ἐπὶ τῇ τομῇ τῆς ἀμπέλου καὶ τῇ γεύσει τοῦ ἀποκειμένου ἡδὴ οἴνου». Ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ εἶναι μυστήρια τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ὑπεισῆλθε καὶ ὁ Διόνυσος. Ὅθεν τὰ Ἀλφᾶ εἶναι οἰονεὶ «συνένωσις στοιχείων τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου» ἀφορμὴ δι' αὐτὴν ἦτο ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἀμπέλους, τὰ ἔθιμα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος» ³⁾.

ἦτο τὸ περιεχόμενον τῆς κίστης, ἐξ ἧς «ἐλάμβανεν» ὁ μνούμενος. Τί ὁμως ἀληθῶς ἐθεῶντο οἱ μύσται, θὰ μείνῃ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson, πάντοτε κρυπτόν. (Βλ. τὰς ἀντιρροήσεις ἐν L. Deubner, ἔνθ' ἀν. σ. 79 κέ. καὶ M. Nilsson, Gesch. d. griech. Religion I 109 καὶ 623-628.

¹⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 55 κέ.

²⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 59.

³⁾ M. Nilsson Gesch. der griech. Relig. I 438, βλ. καὶ σελ. 109. Κατὰ τὸν Nilsson, αὐτ. 553, ὁ Διόνυσος μεταγενεστέρως εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἔθιμα, τὰ συννημένα μὲ τὴν ἀμπελουρ-

Ἡ δὲ οἶνος ἀπέκειτο ἑτοιμος εἰς γεῦσιν καὶ τὸ δῶρον τοῦ φαλλομόρφου θεοῦ καθίστα ἐντονώτερον τὸν ὀργιαστικὸν χαρακτήρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ποσειδεῶνος μνηός. Ἐνῷ δηλαδὴ κατὰ τὰ Θεσμοφόρια φαλλοὶ ἀπαντῶσι μόνον μεταξὺ τῶν μυστηριαδῶν «θεσμῶν», οἷτινες ἐκομίζοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς νηστείας ἐκ τῶν «μεγάρων», τὸ δὲ ἔθιμον τῶν κυνῶν διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην δὲν μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς, τοῦναντίον κατὰ τὰ ἁλῶα καὶ πῆλιννοι φαλλοὶ ἀνεντίθεντο καὶ μάλιστα καὶ ἐλατρεύοντο καὶ ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος, ὁ τὸσον σπάνιος ἐν τῇ ἑλληνικῇ λατρείᾳ¹⁾, ἐνεφανίζετο· διότι ρητῶς ἀναφέρεται, ὅτι αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν τελετὴν «ἐβάσταζον εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα» καὶ τὰ αὐτὰ σύμβολα, ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἐπεντίθεντο εἰς τὰς τραπέζας, ἐφ' ὧν ὑπῆρχον ὅ,τι γῆ καὶ θάλασσα παράγουσι, ὁ δὲ οἶνος ἔρρεε ἄφθονος, λύων τὴν γλῶσσαν τῶν συμποσιζουσῶν γυναικῶν²⁾. Ἡ αἰσχρολογία καὶ ἡ χοῆσις γεννητικῶν συμβόλων, ἡ ἀνάθεσις πηλίνων φαλλῶν καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἧς οὗτοι ἠξιοῦντο, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν καὶ ὁ ὅλος χαρακτήρ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλφῶν, πολλῶ μᾶλλον ὢν ἀχαλίνωτος ἢ κατὰ τὰ Θεσμοφόρια, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τελούμενα σήμερον ἀκόμη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, παρουσιάζουν τῷ ὄντι καταπλήσσουσαν ὁμοιότητα. Αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀσχίας τελετῆς (26 Ποσειδεῶνος) δὲν ἀπέχει καθόλου ἀπὸ τὸν χαρακτὴρα τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν σημερινῶν γυναικῶν τῆς Θράκης. Οὐδ' ὑπάρχει ἄλλη τις ἐξήγησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ἡ σημερινὴ γιορτὴ τῆς γυναῖκος τελεῖται τὴν 8ην Ἰανουαρίου ἢτοι εἰς τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος³⁾. Δὲν λείπουν δ' ἐξ αὐτῆς οὐδ' αὐτὰ «τὰ δεικνύμενα» ἄλλης Ἑλευσινίου τελετῆς, λίαν

γίαν, καὶ δὴ μὲ τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Greek popular religion σελ. 32, Ἑλλην. λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. Ι. Θ. Κακριδῆ, σελ. 30.

¹⁾ M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion I 109.

²⁾ Βλ. L. Deubner Att. Feste 61, ἔνθα καὶ τὸ Λουκιάνειον σχόλιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν Ἑλευσίνι τελετὴν τῶν Ἀλφῶν: «...ἐν οἷς προτίθεται αἰσχύναις ἀνδρεῖσις εἰκασία... Ἐν ταύτῃ καὶ τελετῇ τις εἰσάγεται γυναικῶν ἐν Ἑλευσίνι καὶ παιδιαὶ λέγονται πολλαὶ καὶ σκόμματα. Μόνα δὲ γυναῖκες εἰσπορευόμεναι ἐπ' ἀδείας ἔχουσιν ἢ βοῦνται λέγειν· καὶ δὴ τὰ αἰσχιστα ἀλλήλαις λέγουσι τότε... ἀναφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλας πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἰσχρὰ καὶ ἄσχεμα, βαστάζουσαι εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα. Ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τραπέζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμονσαι βρωμάτων... Παρατιθέσθαι δὲ τὰς τραπέζας οἱ ἄρχοντες καὶ ἔνδον καταλιπόντες ταῖς γυναῖξιν αὐτοὶ χωρίζονται ἕξω διαμέροντες... Πρόσκειται δὲ ταῖς τραπέζαις καὶ ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἀμφοτέρων γενῶν αἰδοῖα».

³⁾ Ὅτι παρετυμολογία τυχὸν τοῦ ὀνόματος τῆς ἀγίας Δομνῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάθεσιν τῆς γυναικειᾶς ταύτης ἑορτῆς ἐξ ἄλλης ἡμέρας εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἀγίας, δὲν μοῦ φαίνεται πιθανόν.— Τὴν συμφωνίαν εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς θρακικῆς ἑορτῆς πρὸς τὰ Ἀλῶα παρετήρησεν ἡδὴ ὁ K. Ρωμαῖος, ἔνθ' ἀν. σ. 104, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὴν «τυχαίαν».

συγγενοῦς, ὡς γνωστόν, πρὸς τὰ Θεσμοφόρια, τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων¹⁾.

Καὶ εἶναι μὲν ἐκ διαφορῶν τεκμηρίων καὶ ἐξ εἰκονικῶν παραστάσεων, ἃς ὁ Deubner προσήγαγε²⁾, πιθανὴ ἡ συσχέτισις τῶν Ἀλφῶν πρὸς μαγικὴν εὐετηρικὴν τελετὴν, ἀλλ' ὡς ὁ M. Nilsson ἐτόνισε «σπανίως μία ἑορτὴ πρὸς πρόκλησιν γονιμότητος περιορίζεται ἐπὶ ἑνὸς ἐπιπέδου»³⁾. Ὁ ἐπικρατῶν ρόλος τῶν γεννητικῶν συμβόλων «περὶ ὧν, κατὰ τὸ σχόλιον, διηγοῦνται ὡς πρὸς σύνθημα τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς γινομένων» καὶ δὴ ὁ περιορισμὸς τῆς τελετῆς μεταξὺ τῶν γυναικῶν, καὶ μάλιστα τῶν ὑπάνδρων, θέτει εἰς τὸ κέντρον καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλφῶν, ὡς καὶ τῆς τρίτης ἡμέρας τῶν Θεσμοφορίων καὶ τῶν μέχρι τῆς σήμερον τελουμένων γυναικείων ἑορτῶν, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅθεν ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, τὴν ὁποίαν ἐν ἀρχῇ ἐξητάσαμεν καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μαῖα ἐπέχει θέσιν θεᾶς Γενετυλλίδος, σύμβολα δὲ ἀνδρεῖα καὶ γυναικεῖα «δεικνύονται» εἰς τὰς γυναῖκας, αἵτινες κατόπιν συμποσιάζουσαι συμπεριφέρονται μὲ τὴν ἐλευθερίαν γλώσσης, τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰς θεσμοφοριαζούσας καὶ ἀλφαζούσας προγόνους τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ ἐκεῖναι, ν' ἀσφαλίσωσι διὰ λόγων καὶ πράξεων καὶ συμβόλων γονιμότητα δι' ἑαυτὰς καὶ πολυπαίδαν, παρέχει ὅχι ἄλλως ἐν νεώτερον ἀνάλογον κατὰλληλον πρὸς κατανόησιν τῶν ἁμῶν τελετῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ζωντανὸν κατάλοιπον ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λατρείας.

16-8-53

¹⁾ Βλ. M. Nilsson, *Gesch. d. Gr. Rel.* I 620. 626 κέ.

²⁾ L. Deubner, *ἐνθ' ἀν.* 65 κέ.

³⁾ M. Nilsson, *Griech. Feste* 323. Βλ. καὶ K. Ρωμαῖον, *Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης*, σελ. 102 κέ. 110.

Η ΑΚΛΗΡΙΑ

ΕΙΣ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ ἔθιμον τῆς διαζεύξεως ἔνεκα ἀτεκνίας ἢ τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οὕτως ἐν Μάνῃ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν — ἴσως καὶ σήμερον ἀκόμη — εἰς περίπτωσιν στειρότητος τῆς γυναικὸς ἡ γεννήσεως θηλέων μόνον τέκνων, ὁ σύζυγος προσελάμβανεν ἐνίοτε ἄλλην τῇ συγκατατίθει τῆς πρώτης. Πρὶν ὅμως προβῇ εἰς τὴν πράξιν ταύτην, ὥφειλε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς ὑπὸ ἀντικατάστασιν συζύγου: «*πρῶτα τὸ λέει σὺν τοῖς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του*»¹⁾. Ἡ οὕτω λαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἐκαλεῖτο *στέγγισ* ἢ *συνκόμισσα* ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην, ἣτις, ἐπέχουσα πάλιν πενήτους παρίπου, ἐξηκολούθει νὰ διαμένῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, διευθύνουσα τὰ τοῦ οἴκου, ὥς καὶ πρότερον, καὶ ἀπολαύουσα σχετικοῦ σεβασμοῦ παρὰ τῆς δευτέρας²⁾. Δὲν ἀπεκλείοντο ὅμως ἀντιζηλῖαι, ἔριδες καὶ διαπληκτισμοὶ μεταξὺ τῶν δύο γυναικῶν, ἐξ οὗ αἱ παροιμιώδεις φράσεις: *τρῶγονται σὰ σύγγριες*³⁾ ἢ *σὰν κακὲς συγκόμισσες· ποῖος εἶδε δυὸ συγκόμισσες νὰ περπατοῦν ἀντάμα κ.ἄ.θ.*

Φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶχεν εὐρείαν σχετικῶς διάδοσιν ἐν Μάνῃ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὥς συνάγεται ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ ἐπισκόπου Γυθίου Ἰωσήφ, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐν ἔτει 1864⁴⁾. Εἰς τὴν ἀναφορὰν

¹⁾ ΛΑ (=Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον χειρόγρ.) ἀρ. 1159 Β' σ. 177 (*Γ. Ταρσοῦλη*, Καλάμαι 1938).

²⁾ Περὶ τοῦ ἐτίμου τῆς λέξεως ἐκ τοῦ σὺν-γραῖα βλ. Δ. Ἰ. Γεωργακά, Ἑτυμολογικά καὶ σημασιολογικά. Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) σ. 131-2.

³⁾ Ἰ. Β. Πατισουράκου, Ἠθογραφία. Ἡ Μάνη καὶ οἱ Μανιάται. Πειραιεὺς 1910 σ. 58. Πρβλ. Π. Καλονάρον, Ἠθογραφικά Μάνης. Ἀθῆναι 1934 σ. 43.

⁴⁾ ΛΑ 1159 Β' σ. 177 (*Γ. Ταρσοῦλη*, Καλάμαι 1938). Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας, ἀρ. 346 σ. 137 (*Κ. Ρωमाῖος*, Βούρβουρα 1920).

⁵⁾ Βλ. Σταύρου Χ. Σκοπετιά, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης. Ἐπ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 107.

ταύτην ὁ ἐπίσκοπος καυτηριάζει ἐκείνους, οἵτινες, στερούμενοι τέκνων ἕνεκα στειρότητος τῆς γυναικὸς τῶν ἢ ἔχοντες μόνον θήλεα, προσλαμβάνουν εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ σκοπὸν ν' ἀποκτήσουν κληρονόμους, καὶ δευτέραν σύζυγον· τοῦτο δὲ γίνεται μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν γονέων καὶ λοιπῶν συγγενῶν ἀμφοτέρων τῶν οὕτως ἐρχομένων εἰς κοινωνίαν γάμου. Παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ζητεῖται, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 658 τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἡ τιμωρία τῶν οὕτω συζώντων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀνῆρχετο τότε εἰς 30 μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν πέντε δήμων, Λαγίας, Κολοκυνθίου, Μαλαυρίου, Καρουνόλεως καὶ Γυθείου.

Τὸ γεγονός τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου καὶ παρ' ἀνδρῶν ἐχόντων μόνον θήλεα τέκνα, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐπισκόπου, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κρατούσης ἐν Μάνῃ, ὡς καὶ εἰς τινὰς ἄλλους τόπους, ἀντιλήψεως, ὅτι κληρονόμος εἶναι τὸ ἄρρεν τέκνον ¹⁾, καὶ κατὰ συνέπειαν ἄκληρος εἶναι ὄχι μόνον ὁ ἄπαις, ἀλλὰ καὶ ὁ στερούμενος ἀρρένων ἀπογόνων.

Ὅμοιων ἀντιλήψεων ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ τὸ ἐν Μάνῃ ἐπίσης κρατοῦν ἔθιμον, καθ' ὃ γυνὴ χήρα, ἄτεκνος οὔσα, ὑπεχρεοῦται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκογένειαν τοῦ θανόντος συζύγου καὶ «*νὰ πάη σὺν ἄλλοις οὐνε της*», δηλαδή εἰς τοὺς ἰδίους συγγενεῖς, ὡς μὴ ὑπάρχοντος πλέον ἀρρέως, μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἐκμπόντος. ²⁾ *Ἐάν τινων ἡ χήρα καταλείπετο ἔγκυος, παρθεμένη παρὰ τῇ οἰκογένειᾳ τοῦ θανόντος μέχρι τοῦ τοκετοῦ. Ἐάν ἐγεννᾶτο ἄρρεν, ἰούφειλε νὰ τὸ ἀναθρέψῃ, διαμένονσα πάντοτε εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου. Ἐάν τινων ἐγκατέλειπε τὴν ἀνδρικὴν στέγην μετὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος τέκνου, καταδικάσκειτο παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐσχύλεψε, ἔλεγον δι' αὐτὴν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τῆς ἐπεβάλλετο ν' ἀφήσῃ, ἀπερχομένη, τὸ γεννηθὲν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός ³⁾.* Δέον ἐν τέλει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἦτο συνήθως νέα πτωχὴς οἰκογενεΐας ³⁾.

Ἡ ὑπαρξις τοῦ ἔθιμου μαρτυρεῖται σποραδικῶς, μὲ μικράς τινὰς παραλλαγάς, καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους. Ἐν Κρήτῃ, ὡς προκύπτει ἐξ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου τοῦ ἔτους 1842, γίνεται συμφωνία μεταξὺ συζύγων, κατοίκων τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου, βεβαιουμένη παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, καθ' ἣν γυνή, ἄτεκνος οὔσα, δίδει τὸ δικαίωμα εἰς τὸν σύζυγον νὰ νυμ-

¹⁾ *Ἱ. Β. Παπουράκος*, ἔνθ' ἀν. σ. 40. Κατὰ πληροφορίαν ἐκ χειρογρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου (1478 σ. 113, *Μ. Τσάκωνα*, Μανιάκι 1941), ἐν Πυλῇ θεωρεῖται ὡς κληρονόμος τὸ ἀρσενικὸ παιδί, κληρονομοῦν συνήθως τὴν ἀκίνητον περιουσίαν. Παρόμοια ἔθιμα εὗρισκόμεν καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Ἑλλάδι.

²⁾ *Π. Καλονάρος*, ἔνθ' ἀν. σ. 44 κέ.

³⁾ *Π. Καλονάρος*, ἔνθ' ἀν. σ. 43.

φρευθῇ ἄλλην πρὸς τεκνοποιίαν¹⁾. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἐν Μάνῃ ἰσχύον ὁμοιον ἔθιμον εἶναι, ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ ἐπισήμου διαζευξέως, πραγματοποιουμένης ἐνώπιον μαρτύρων μὲ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ὅτι ἡ σύζυγος ἐγκαταλείπει πλέον τὴν συζυγικὴν στέγην, λαμβάνουσα καὶ ἀνάλογον μερίδα περιουσίας πρὸς συντήρησιν.

Παραδείγματα ὁμοίας διαζευξέως ἔχομεν καὶ ἄλλα περισσότερον πρόσφατα ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὴν πρό τινων μηνῶν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ τόπου σχετικὴν ἔρευναν, ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Λάκκοι Κυδωνίας Ἰωάννης Μπεμπλιδάκης, γεωργός, 72 ἐτῶν, μὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ τὸ ἔθιμον νὰ χωρίζουν ἀνδρόγυνα ἔνεκα ἀτεκνίας μετὰ ἑπταετῇ συμβίωσιν. Ἐνθυμεῖται τοιαύτην διάζευξιν, γενομένην κατὰ τὸ ἔτος 1917. Σύγχρονον περίπτωσιν διαζευξέως μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρος Χ. Σαριδάκης.

Περιπτώσεις ἐπίσης προσλήψεως δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν δὲν εἶναι ἄγνωστοι ἐν Κρήτῃ. Οὕτω, κατὰ πληροφορίας ἀφαιλούμενας εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω δημοδιδάσκαλον τοῦ Ἄνω Μέρους, τὸ ἔτος 1888, ὁ ἐκ τοῦ χωρίου τούτου Γ. Α. ἐνυμφεύθη τὴν Π. Π., μεγαλύτεραν τοῦ κατὰ 6-8 ἔτη. Ἀπέκτησαν τέσσαρα τέκνα, ἀλλ' ἀπέθανον εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Ὅτε δ' ἡ σύζυγος ὑπο εἰς προκεχωρημένην πλὴν ἡλικίαν καὶ ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶχον τέκνα, ἐπώλησαν τὴν εἰς Ἄνω Μέρος περιουσίαν των καὶ μετόχησαν εἰς Ράθυμον, ὅπου ἀγοράσαντες κτήματα ἔζων ἀνέτως. Ἐκεῖ ἡ σύζυγος ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνδρα τὸ δικαίωμα νὰ νυμφευθῇ ἄλλην γυναῖκα μὲ στεφάνι πρὸς ἀπόκτησιν τέκνων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ παρεχωρεῖτο εἰς αὐτὴν ἰδιαιτέρον δωμάτιον, ἔνθα θὰ ἐκοιμᾶτο, συζῶσα κατὰ τὰ ἄλλα μὲ τὴν νέαν σύζυγον. Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ὁ σύζυγος ἐνυμφεύθη δευτέραν γυναῖκα, ἐτῶν 32, ἐκ τοῦ χωρίου Γερακίρι Ἀμαρίου, τοῦ πρώτου γάμου λυθέντος

¹⁾ Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 58: Ὁ ὧς Λάμπης Νικοδήμος ἐπιβεβαίωσιν:

Ἰηποκάτοθεν ἰπογεγραμμένον ὅτε Κωσταντῆς καὶ Κυριακῇ Μαρκοπούλα. Ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἡ Κυριακῇ εἰς ἡλικίαν ὧν καὶ ὁ ἀνδρας μου Κωσταντίνος νέος, καὶ τέκνα δὲν ἐκάναμεν, τοῦ δίνω ἄδιαν μὲ ἐδικὴν μου προαῖρεσιν νὰ ἱπανδρευθῇ, καὶ ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ τεκνοποιήσῃ. Ἐσυμφωνήσαμεν λοιπὸν, ὅτε Κωσταντίνος καὶ Κυριακῇ, ἔμπροσθεν τῶν χωριανῶν καὶ τῶν κάτοθεν ἀξιολόγων μαρτύρων ἰπογεγραμμένον τὰ ὅσα ἔχη χρέος νὰ μοῦ δώσῃ. Εἰς τὸν Χαλικιὰ ἐλαῖς ρίζες τέσσερεις..... Ὅθεν εἰς ἐνδιξην, καὶ διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀλιθίας, δίνω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖρας τῆς ἔμπροσθεν τὸν κάτοθεν ἀξιολόγων μαρτύρων. Καὶ ἐπιβεβαιούμενον παρὰ τοῦ ἀρχιερέως μᾶς Ἀγίου Λάμπης κυρίου κυρίου Νικοδήμου, καὶ ἐδόθη εἰς τὴν Κυριακὴν Μαρκοπούλα διὰ ἀσφάλειαν τῆς ἐν Παντῇ Κριτηρίῳ. Τῇ: 28: Ἀπριλλίου 1842: Ἄνω Μέρος. Μάρτυρες (ἀκολουθοῦν ὑπογραφαί). Ἐγὼ Κωνσταντῆς ὑπόσχομαι εἰς τὰ ἀνοθεν μὴν ἱξεύροντας γράμμον κάμνω τὸ σιμίον τοῦ τιμίου σταυροῦ: ὧς

θηρσκευτικῶς τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐπισκόπου Ρεθύμνης. Ἐκ τοῦ νέου γάμου ἐγεννήθησαν δύο τέκνα, ἀπολαύοντα τῆς στοργῆς τῆς πρώτης συζύγου.

Ἡ οὕτω συγκροτηθεῖσα νέα οἰκογένεια ἔζησεν ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ 16 ἔτη, ὅτε ἀπέθανεν ἡ πρώτη σύζυγος εἰς ἡλικίαν 82 περίπου ἐτῶν· μετ' αὐτὴν ἀπέθανε καὶ ὁ πατήρ, ἐπιζῆ δὲ ἡ δευτέρα σύζυγος μετὰ τῶν τέκνων, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι εἰσέτι μαθητῆς. Ὅμοιαι πληροφοροίαι μοῦ ἐδόθησαν παρὰ τοῦ Ἀνδρέου Καυκαλά ἐξ Ἀσκύφου Σφακιῶν¹⁾ καὶ τοῦ Γ. Ψυχουντάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσῆ Γωνιά Ἀποκορώνου²⁾.

Ἐν Χιμάρᾳ, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἔτους 1891, συνηθίζετο ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν, τῆς πρώτης παραμενούσης ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ ἀπολαυούσης τιμῶν οἰκοδοεσποίνης³⁾.

Τὸ αὐτὸ ἔθιμον μαρτυρεῖται ἐν Κερκύρᾳ: Σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Κέρκυρας ἔνα ἀντρόγονο δὲν ἔκαμνε παιδιὰ..... Ἡ γυναῖκα ἐπρότεινε σὺν ἄντρα της νὰ πάρῃ σὺν σπῆτι της ἄλλη γυναῖκα· μάλιστα ἡ ἑτέρα βοήκε ἕνα κορίτσι φτωχό, 18 ἐτῶν, καὶ τὸ ἐπῆρε σὺν σπῆτι. Δὲν τὴν στεφάνισαν, οὔτε καὶ χώρισε τὴν πρώτη, ἀλλὰ ἔμειναν καὶ οἱ δύο γυναῖκες σὺν σπῆτι. Ἡ νύμφη γυναῖκα εἶχε θέσιν πεθερᾶς. Ἡ φτωγὴ ἔκαμνε κοῖα παιδιὰ, κορίτσια. Στὸ δρόμο τὰ κοριττὰ ποῦ-λες. 4. Κατ' ἄλλην εἰδήσιν, προσερχομένην ἐκ προσφύγων τοῦ Ἀδριατικοῦ ἐγκατεστημένων ἐν Λέσβῳ, Πολλοὶ χωρίζανε, γιατί ἦτανε στεῖρα ἡ γυναῖκα τους⁴⁾. Ἡ χοῆσις τέλος τῶν ὅρων σύγγρια καὶ τοῦ συγγονύμου συγκόρμισσα ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, Κύθνῳ⁵⁾, Εὐβοίᾳ⁶⁾, ἀποτελεῖ ἐνδείξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀναλόγου ἐθίμου εἰς τὰς περιφερείας ταύτας, ἃν καὶ δὲν ἔχομεν λεπτομερεῖς περὶ τούτου εἰδήσεις.

¹⁾ Βλ. ΛΑ 1841 Α' σ. 292 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953): "Ὅταν ἕνα ἀντρόγονο δὲν κἀν παιδιὰ, χωρίζουν, ἀλλ' ὅταν ἔχη θέληση ἡ γυναῖκα καὶ ἐπιτρέψη σὺν ἄντρα. Ὁ ἄντρας κρατεῖ καὶ τοὶ δύο γυναῖκες σὺν ἴδιῳ σπῆτι. Τὸ ἔχω ἀκούσει ποὺ ἔχει γίνει. Ἀκουσα γὼ μὲ τ' αὐτιά μου μιὰ γυναῖκα ποὺ ἤλεγε σὺν ἄντρα τση: Στέλιο, νὰ πάρῃς μιὰ γυναῖκα ποὺ νὰ κἀν παιδιὰ, ν' ἀποχτήσουν ἰὴν περιουσία σου, νὰ μὴν τῆνε πάρουνε ξένοι. Ὁ Στέλιος ὅμως εἶπε: ἕνα καὶ μόνο εἶναι τὸ στεφάνι σὺν κόσμῳ...

²⁾ ΛΑ 1841 Β' σ. 189 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Παρὰ ταῦτα ὅμως δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν διδασμάτων, ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξέ-νει ἄλλοτε ἡ διάζευξις: *διαν χωρίζῃ ἀντρόγονο καὶ τὰ βουνὰ ραῖζουν*, ἔλεγον ἄλλοτε (Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Α'. Ἀθῆναι 1889 σ. 205).

³⁾ Ἀ. Γεωργίση, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Ζωγράφ. Ἀγών Α' (1891) σ. 207.

⁴⁾ ΛΑ. 1170 σ. 29 (Γ. Μέγας, Κέρκυρα 1938).

⁵⁾ ΛΑ. 1446 Β' σ. 271 (Δ. Λουκάτος, Λέσβος 1940).

⁶⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 283 σ. 520 (Φ. Κουκουλές, 1920).

⁷⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 578 σ. 153 (Τ. Καρατζᾶς, 1937).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ὁ J. B. Marcaggi βεβαιώνει ὅτι εἰς τὸ χωρίον Piana τῆς Κορσικῆς συνήνηται γυναικα στεῖραν, ἥτις ἐδέχθη, ἵνα ὁ σύζυγός της νυμφευθῇ ἄλλην καὶ προσεφέρῃ ν' ἀναθρέψῃ τὰ ἐκ τοῦ παρανόμου γάμου τέκνα¹⁾.

Κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, χωρικός τῆς Κορσικῆς, πατήρ ἐξ τέκνων, τριῶν υἱῶν καὶ τριῶν θυγατέρων, ἔλεγεν ἐρωτώμενος, ὅτι ἔχει τρία παιδιά· δὲν ὑπελόγιζε δηλαδὴ μεταξὺ τῶν παιδιῶν του τὰς θυγατέρας! ²⁾

Ἄλλος μελετητὴς τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, ὁ Alexander Grigolia³⁾ παρέχει εἰδήσεις περὶ ὁμοίου ἐθίμου εἰς τοὺς Γεωργιανούς τοῦ Καυκάσου, τόσον τοὺς ὀρεινοὺς, ὅσον καὶ τοὺς κατοικοῦντας εἰς παραλιακὰς πόλεις τῆς Μαύρης θαλάσσης. Κατὰ ταύτας, γυνὴ στεῖρα ἀποχωρίζεται τοῦ συζύγου ἢ, διαμένουσα ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ προσλάβῃ ἄλλην, μὲ τὰ αὐτὰ δικαιώματα. Τὰ τυχὸν γεννώμενα ἐκ τῆς δευτέρας γυναικὸς τέκνα τιμοῦν τὴν πρώτην ὡς ἰδίαν μητέρα. Ἄν ἡ πρώτη σύζυγος δὲν θέλῃ νὰ δεχθῇ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἢ ἂν ἡ ἀπομάκρυνσίς της εἶναι ἀπαιτήσις τοῦ ἀνδρός, ἀποχωρεῖ, τῶν περιουσιακῶν ζητημάτων ρυθμιζομένων συμφώνως πρὸς κρατοῦντας ἐκεῖ νόμους, παρεμφερεῖς, κατὰ τὸν συγγραφέα, πρὸς τοὺς ἀρχαίους βαρβαρικοὺς, ἐπιτρέποντας τὸν χωρὶς μόνον στεῖρα σύζυγος ⁴⁾.

Ὅμοια ἔθιμα εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς, περισσότερον ἀπομακρυνσένους καὶ πρωτογόνους. Εἰς Κένναν τῆς ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, γυνὴ στεῖρα εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ δεχθῇ ὡς σύζυγον τοῦ ἀνδρός τῆς ἄλλης, τὰ ἐκ τῆς ὁποίας γεννώμενα τέκνα θεωρεῖ ὡς ἰδικά της⁵⁾.

Λεπτομερεστέρα ἔρευνα θέλει ἀσφαλῶς ἀποδείξει τὴν ὑπαρξίν ὁμοίων συνη-

¹⁾ Les chants de la mort et de vendetta de la Corse. Paris 1898 σ. 16: 'A Piana j'ai vu une femme stérile accepter que son mari prenne publiquement une concubine et consentir à élever les enfants issus de cette union illégitime!

²⁾ Κατ' ἔξοχὴν παιδὶ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐννοοῦν τὸ ἀγῶρι.

³⁾ Custom and justice in the Caucasus: The Georgian Highlanders. Philadelphia 1939 σ. 116 κέ.

⁴⁾ Κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Μανοῦ τῶν Ἰνδιῶν (XI,81), ἐπετρέπετο ἡ διάζευξις ἐνεκα στεριότητος μετὰ ὀκταετῇ συμβίωσιν. *E. Westermarck*, Origine du mariage dans l'espèce humaine, traduit de l'anglais par Henry de Varigny. Paris 1895 σ. 493. Πρβλ. *Fustel de Coulanges*, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἐκδ. 7η Paris 1879 σ. 52.

⁵⁾ *J. G. Peristianis*, La vie et le droit coutumier des Kipsigis du Kenya. Paris 1938 σ. 69-70.

θειῶν καὶ ἀντιλήψεων εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας¹⁾, καὶ δὴ ἐκεῖ ὅπου ἡ μονογαμία εἶναι ὁ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένος θεσμός.

Ἀρχικὴ πηγὴ τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀνθρώπινον ὁρμέφυτον πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἵδους. Εἰς τοὺς πρωτογόνους λαούς, ὡς καὶ εἰς τὰ περισσύτερον ἀνεξέλικτα κοινωνικά στρώματα τῶν διαφόρων νεωτέρων κοινωνιῶν, εὐρίσκονται συνδεδεμένοι αἱ ἀντιλήψεις αὗται μὲ πλῆθος προλήψεων καὶ δεισδαιμονιῶν. Θὰ ἀρκεσθῶ εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα. Πολλαχοῦ οἱ ἄκκληροι θεωροῦνται ὡς διατελοῦντες ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ θεοῦ, μειονεκτοῦντες ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως²⁾, περιφρονοῦμενοι ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ μὴ γινόμενοι δεκτοὶ εἰς ὥρισμένας ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, ἡ ἱερὰ λειτουργία κ.τ.δ.³⁾. Διὰ πολλῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν φράσεων δηλοῦται ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῶν ἀκλήρων ἐν τῇ κοινωνίᾳ⁴⁾, αἱ δὲ στεῖραι γυναῖκες, ἐπιθυμοῦσαι ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς ἀκληρίας, ἥτις πάντοτε θεωρεῖται μέγα δυστύχημα⁵⁾, προβαίνουν εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας μαγικὰς ἐνεργείας⁶⁾.

¹⁾ Πολλὰς εἰδήσεις περὶ διαζεύξεως ἐνεκὰ ἡλικίας εἰς διαφόρους λαούς εὐρίσκομεν παρὰ E. Westermarck, ἐνθ' ἂν. σ. 492 κ.

²⁾ Βλ. Κ. Χορονομάδου. Τὸ παιδὸν εἰς τὴν περὶ φροσύνης Μεταφύσεως καὶ Ἀθῶν. Ἀρχεῖον Θρησκ. θησαυροῦ 7 (Ἀθῆναι 1940-41) σ. 67. Παρὰ Γ. Μέγα, Ζητήματα ἐλληνικῆς λαογραφίας Α', 24: τὸ ὄνειδος τῆς ἀτεκνίας. ΛΑ 1438 σ. 29 (Λιουδάκη, Ἀμοργὸς 1940).

³⁾ Λαογραφία 5, 408. Παρὰ ΛΑ 1799 σ. 1 (Σακελλαρίου, Ἅγιος Δημήτριος Ναυπακτίας 1953).

⁴⁾ Ἀκλήρο θεωρεῖς, διάβολο θεωρεῖς. Ἀκλήρο θεωρεῖς, τοιγκούνη θεωρεῖς. Ἀκλήρος, ἄτρογος. Ἀκλήρος, ἄθεος. Ἀκλήρος, ἄγραφο χαρτί. Ἀκλήρος, θεομπαίχτης (πολλαχοῦ). Οὔθ' ἄτεκνος, κακομοιριά (Ναυπακτία). Ἀκλήρο θεωρεῖς, πέψε τότε στὸ διάβολο. Ἀπὸ τ' ἀτέκνου τὴν αὐλή, ἂν μπορῇς, μὴδὲ νερό μὴν πιῇς. Σ' ἄκαρπον δεντροῦ δροσιὸ μὴν κάτσης, κι ἀπ' ἀτέκνου πόρτα νερό μὴν πιῇς. (Κρήτη). Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ εἰς τὰς στεῖρας γυναῖκας ἀποδιδόμενα κατὰ τόπους ἐπίθετα: ἄβγρια, χροσοσύζα, ἄχροστο κορμί, ἄκαρπη, κισύρα ἢ κεσύρα, καταρξμένη ἢ καταραμένη, ἀλαούργητη, ἀπαίδενη, μορμάρα, σπονρόιτρα κ.ἄ. βαρύνεται δὲ θεωροῦνται αἱ ἀραὶ: νὰ ξεκληρίσῃ τὸ σπίτι σου, κλήρα νὰ μὴν ἴδῃς, παιδί νὰ μὴν κλάψῃ στὸ σπίτι σου, νὰ χαθῇ τ' ὄνομά σου, νὰ μὴ σοῦ μείνῃ κλήρα κ.τ.δ. (Αἱ παροιμιώδεις φράσεις, τὰ ἐπίθετα καὶ αἱ ἀραὶ ἔχουν ληφθῇ ἐκ χειρογράφων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

⁵⁾ Τὴν ταῦτίσιν τῶν ἐννοιῶν ἀκλήρος - δυστυχὴς βλέπομεν εἰς τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐπιθέτου ἀκλήρος, ὅπερ σημαῖνον ἀρχικῶς τὸν στερούμενον κλήρου, τὸν ἐνδεᾶ, ἐταυτίσθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐννοιολογικῶς μὲ τὸ δυστυχὴς, κακορίζικος, λεγόμενον μεταφορικῶς καὶ ἐπὶ ζώων καὶ ἀψύχων καὶ ἀπαντῶν ὑπὸ διαφόρους τύπους, προελθόντας ἐκ συνθέσεως πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας: ἀνάκκληρος, χιλιάκκληρος κλπ.: Ἡ μάνα τ' ἢ χιλιάκκληρος στὰ δάκρυα εἶναι βαμμένη | ἀντὶς τὰ κρεάρεα τ' ἄκκληρα, σφάζετε τὰ παλληκάρια. Μαξιλαράκι μ' ἄκκληρον καὶ πάπλουμα ρημάδι. Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν λ. ἀκλήρος.

⁶⁾ Πρὶν προσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς στέψιν, βάνουν στὴν τοιπέην τους τόσα

Αἱ τοιούτου εἶδους προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι, ἀπαντῶσαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαοὺς ¹⁾, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ των ἐπιπέδου, εἴτε ὡς ἀμυδραὶ ἐπιβιώσεις πρωτογόνων δοξασιῶν, εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις ζωνταναὶ παρουσῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυροῦν περὶ τῆς βαθέως ἐρριζωμένης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁρμῆς πρὸς τεκνογονίαν.

Ἐξ ἄλλου ὅμως, αἱ ἐκάστοτε κρατοῦσαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, ὡς καὶ αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνιῆκαι, συντελοῦν εἰς τὸ νὰ προσλαμβάνη τὸ ἀνωτέρω ἔθιμον, κατὰ τὴν ἐπίσημον τρόπον τινὰ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ ἐφαρμογὴν του, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν. Ὅθεν ἐνδιαφέρει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἐξέλιξις του, ὡς ἀνταποκρινομένη εἰς ὀρισμένας ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀντικατοπτρίζουσα μορφὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἰδιαιτέρως ἀξίαι σπουδῆς εἶναι αἱ φάσεις τοῦ ἔθιμου τούτου ἐν τῇ ἐξελίξει του ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἔχομεν σχετικὰς γραπτὰς μαρτυρίας.

Ἐπιχειρῶν ἐνταῦθα σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐφαρμογῆς του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἤδη ἐρευνηθῇ ὑπὸ πολλῶν καὶ πλουσίᾳ εἶναι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ²⁾. Θὰ

μὴν ἀγαθὰ, ὅσα ἀγάγια ἐπιθυμοῦν νὰ γεννησάν. (Κατὰ τὴν δοξασιάν τῆς στέφνης ἡ νύμφη
μὲν λέγει καὶ ἑαυτήν :

στεφανώνουμαι τὸν ἄντρα καὶ τὰ σκενίκια παιδιὰ,
πέντε κυπαρίσσια καὶ μὴν ἰβλὶά,

(Πελοπόννησος)

Πίνουν ἀπὸ τὸ νερό, μὲ τὸ ὅποιον πλύνουσι τὸ νεογέννητον τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως (ΛΑ 1446 Α' σ. 148, Δ. Δουκάτος, Δέσπος 1940). Διασκελίζουν τόπον βαφέντα ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκ τοῦ τοκετοῦ ἄλλης γυναικὸς (ΛΑ 1437 σ. 7, Ἀναστασιάδης, Κύπρος 1940). Κρεμοῦν εἰς τὸν λαϊμόν τους θαμνώδες φυτὸν καλούμενον *καλάνθρωπος* (ΛΑ 1358 σ. 254, Λιουδάκη, Κυδωνία Κρήτης 1939) τάζονται εἰς τοὺς ἀγίους: *τάζουμαι νὰ τὸ φέρω σὲ χάρη σου, νὰν τὸ γδύσω καὶ νὰ σ' ἀφήσω τὰ ροῦχα του.* κ. ἄ. ὅ. Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Α'. Ἀθῆναι 1939 σ. 25.

¹⁾ Βλ. Paul Sebillot, Le paganisme contemporain. Paris 1908 σ. 6-13 καὶ 14-16. H. Ploss - M. Bartels, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, ἔκδ. 9η ὑπὸ P. Bartels, τόμ. I. Leipzig 1908 σ. 748 κέ. H. Ploss - B. Renz, Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, τόμ. I. Leipzig 1911 σ. 1-24. E. Samler, Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig - Berlin 1911 σ. 146. J. G. Peristianis, ἔνθ' ἄν.

²⁾ Βλ. προχειρῶς: Fustel de Coulanges, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἔκδ. 7η, Paris 1879. Ludovic Beauchet, Histoire du droit privé de la republique athénienne, τόμ. I. Paris 1897 σ. 32 κέ. Iwan von Müller, Die griechischen Altertümer 2. Die Privataltertümer. München 1893 σ. 147 κέ. Ν. Π. Δημητράκοπούλου, Νομικαὶ ἐνασχολήσεις 2. ἔκδ. 2α Ἀθῆναι 1925 σ. 222 κέ. G. Glotz (avec la collaboration Robert Coen), Histoire ancienne, 2ème partie, Histoire grecque, τόμ. II, La Grèce au Ve siècle. Paris 1931. Walter Erdmann, Die Ehe in alten Griechenland. München 1934.

υπογραμμίσω ἀπλῶς χαρακτηριστικά τινα σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὑπαγορευόντας τὸ ἔθιμον καὶ εἰς τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας ἐκάστοτε τοῦτο λαμβάνει.

Ἡ γέννησις τέκνων πρὸς διατήρησιν τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ τὴν συνέχισιν ταύτης ἐπὶ μακρότερον, ὅσον τὸ δυνατόν, χρόνον, προβάλλεται ὡς κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα¹⁾. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μέσων, δι' ὧν ἀντιμετωπίζεται ὁ κίνδυνος τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ γένους, ἥτοι τῆς διὰ νόμου ἢ τῶν κρατούντων ἐθίμων ὑποχρεώσεως εἰς γάμον²⁾ καὶ τῆς υἱοθεσίας³⁾, εἶναι καὶ ἡ δικάλυσις τοῦ γάμου ἢ ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης⁴⁾, ὡς καὶ ὁ γάμος γυναικὸς μετὰ δευτέρου ἀνδρός, ἐν περιπτώσει ἀνικανότητος τοῦ πρώτου.

¹⁾ *Παῖδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίων*, κατὰ τὴν τυπικὴν ἔκφρασιν. Βλ. σχετικὰ χωρία: Πλάτωνος Νόμοι IV, 721 b-c. V, 740 b-c. VI, 773 e καὶ 776 b. *Αισχύλου*, Χορηφόροι 264, *Ξενοφ.* Οἶκον. VII, 19. *Κλήμ.* Ἀλεξανδρείας, Στρωματεῖς II, 23. *Πλουτάρχου*, Γαμικά παραγγέλματα 42. *Λουκιανού*, Τίμων ἢ μισάνθρωπος 17 κλπ. Ὅμοια ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς θεραπείας τῶν ψυχῶν τῶν προγόνων, τὰ νομιζόμενα ποιεῖν, εἶναι κοινὴ εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαϊκοὺς λαοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους κυριαρχοῦσα μορφή οἰκογενεῖας εἶναι ἡ πατριαρχική. Βλ. *Εἰρημάνη*, ἔνθ. βλ. σ. 135. Πρβλ. καὶ *E. Meyer, Geschichte des Altertums*, τόμ. I έκδ. 3η Stuttgart u. Berlin 1910 σ. 26.

²⁾ *Πλουτάρχου*, Λυκοῦργος 15. Πλάτωνος, Νόμοι IV, 721 b. VI, 774 a.

³⁾ Ἰσαίου, Περὶ τοῦ Ἀστυφίλου κλήρου 47. *Δέον ποιησάμενον καταλιπεῖν... καὶ ἐπὶ τοὺς βωμοὺς τοὺς πατρώους οὗτος βαδιεῖται καὶ ἐκτελέσονται αὐτῷ καὶ τοῖς ἐκείνου προγόνοις τὰ νομιζόμενα ποιήσει.* Πρβλ. Ἰσαίου, Περὶ Μενεκλέους κλήρου, 10 καὶ 13.

⁴⁾ Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς συνθηθείας, τῆς γνωστῆς καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους, τῆς προσλήψεως παλλακῶν, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτο, κατὰ τὸν γνωστὸν ὁρισμὸν τοῦ Δημοσθένους (Κατὰ Νεαίρας 122), ἡ «καθ' ἡμέραν θεραπεία τοῦ σώματος» καὶ οὐχὶ ἡ παιδοποιεῖα, ἀδιάφορον ἂν ἐνίστε καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο ἐγίνετο. Περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἐκτὸς τῶν πολλῶν εἰδήσεων τῶν παλαιῶν κειμένων (Ἰλ. I, 449. Φ, 88 κέ. Ὀδ. ξ 200 κέ. Πλάτωνος, Νόμοι 841 d. *Πολυδέου*, Ὀν. 3, 21 κλπ.), βλ. *S. Mayer, Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer*, τόμ. 2. Leipzig 1866 σ. 339 κέ. *L. Beauchet*, ἔνθ. ἀν. I, 82 κέ. *Ernst Hruza, Die Ehebegründung nach attischem Rechte*. Leipzig 1892 σ. 12. *G. Glotz, La cité grecque*, nouvelle édition par P. Cloché. Paris 1953 σ. 346. *Π. Σ. Φωτιάδου*, Περὶ τῆς ἐγγύης πρὸς γάμον. Ἀθηνᾶ 32 (1920) σ. 104 κέ. *F. Baudry*, ἄρθρ. παλλακεία, concubinatus, ἐν Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, I. Paris 1887. *R. Leonhard*, ἄρθρ. concubinatus ἐν Pauly - Wissowa, Real-Encycl. 4. Stuttgart 1901 σ. 835 κέ. Περὶ παλλακείας εἰς διαφόρους λαοὺς βλ. *Sénégal, coutumiers juridiques de l'Afrique occidentale française* εἰς τὴν σειρὰν: Publications du Comité d'études historiques et scientifiques de l'Afrique occidentale française I. Paris 1939 σ. 125-126.

Μαρτυρίαν προσλήψεως δευτέρας συζύγου, δι' ἑλλειψιν ἀρρένων ἀπογόνων ἐκ τῆς πρώτης, ἔχομεν ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (δ, 11-14) : Ὁ Μεγαπένθης γεννᾷται οὐχὶ ἐκ τῆς νομίμου συζύγου τοῦ Μενελάου, τῆς Ἑλένης, ἀλλ' ἐκ δούλης :

ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης
ἐκ δούλης· Ἑλένη δὲ θεοὶ γόνον οὐκέτ' ἔφαινον
ἐπεὶ δὴ τὸ πρῶτον ἐγείνατο παῖδα ἑρατεινήν,
Ἑρμιόνην....

Περισσότερον ρητὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ νόμων καὶ ἐθίμων σχετικῶν πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν τεκνοποιίαν ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ καὶ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, αἵτινες, ὡς γνωστόν, ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὴν συνολικὴν πολιτιστικὴν του ἑκφρασιν. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἰδικώτερον, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐκ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, δὲν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε τυπικὴ διάταξις ἐπιτρέπουσα τὴν διάξευξιν γυναικός, ἔνεκα στειρότητος. Ἐξ ἐνδείξεων ὅμως παρεχομένων ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων¹⁾, ὅς καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῶν σκοπῶν τοῦ γάμου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τοιαύτη διάξευξις δὲν ἀντέκειτο εἰς τὰς συνηθείας²⁾. Οὐδὲν θετικὸν ἐπίσης γνωρίζομεν ἐκ τῶν μετὰ τοῦδε γνωστῶν κειμένων περὶ κοροσμίμης δευτέρας νομίμου συζύγου³⁾ ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἐνῶ ἀντιθέτως, θετικὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου, ἔνεκα ἀνικανότητος τοῦ ἀνδρός. Εἶναι γνωστὸν π.χ. τὸ παρὰ τοῦ ρήτορος Ἰσοκράτους ἀναφερόμενον⁴⁾, ὅτι ὁ Μενεκλῆς, μὴ ἀποκτήσας τέκνα, παρακαλεῖ τοὺς γυναικαδέλφους νὰ ὑπανδρεύσουν μὲ ἄλλον τὴν γυναῖκά του : Ἐδεῖτο οὖν ἡμῶν δοῦναι χάριν ταύτην αὐτῷ, ἐκδοῦναι ἄλλω αὐτὴν μετὰ τῆς γνώμης τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ἡμεῖς ἐκελεύομεν αὐτὸν πείθειν αὐτὴν περὶ τούτων· ὅ,τι γὰρ ἂν ἐκείνη πεισθῇ, τοῦτ' ἔφαμεν ποιήσῃν· καὶ κείνη, τὸ μὲν

¹⁾ Βλ. π.χ. *Εὐριπίδου*, Μήδεια 489-491 :

*Προῦδωκας ἡμᾶς, καινὰ δ' ἐκτίσω λέχη
παίδων γεγῶτων· εἰ γὰρ ἦσθ' ἅπαις ἔτι,
συγγνωστὸν ἦν σοι τοῦδ' ἐρασθῆναι λέχους.*

²⁾ Βλ. *Fustel de Coulanges*, ἐνθ. ἀν. σ. 52. *R. Lallier*, De la condition de la femme dans la famille athénienne. Paris 1875 σ. 232. *Erdmann*, ἐνθ' ἀν. σ. 390.

³⁾ Ὡς ἐξαιρετικῆς περιστάσεως μέτρον πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ παρὰ Διογένηους Λαερτίου (II,26) εἰς τὸν βίον τοῦ Σωκράτους ἀναφερόμενον, ἐὰν βεβαίως εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ νόμος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐπέτρεπε τὴν διγαμίαν : *Φασὶ γὰρ βουλευθέντας Ἀθηναίους διὰ τὸ λειψανδρεῖν συνανῆξαι τὸ πλῆθος, ψηφίσασθαι γαμεῖν μὲν ἑσθὴν μίαν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἐτέρας· ὅθεν τοῦτο ποιῆσαι καὶ Σωκράτην.*

⁴⁾ Περὶ Μενεκλέους κλήρου 7 κέ.

πρῶτον οὐδ' ἠγέσχετο αὐτοῦ λέγοντος, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, μόλις ἐπέισθη·

ἽΟ Πλάτων ἐξετάζων θεωρητικῶς τὸ ζήτημα (Νόμοι VI, 784^b) ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ διαλύσεως τοῦ γάμου εἰς περίπτωσιν μὴ τεκνογονίας μετὰ δεκαετὴ συμβίωσιν: Ἡ δὲ παιδοποιία καὶ φυλακὴ τῶν παιδοποιουμένων δεκάτις ἔστω, μὴ πλείω δὲ χρόνον, ὅταν εὖροια ἢ τῆς γενέσεως· ἂν δ' ἄγονοί τινες εἰς τοῦτον γίνωνται τὸν χρόνον, μετὰ τῶν οἰκείων καὶ ἀρχουσῶν γυναικῶν διαζεύγνυσθαι κοινῇ βουλευομένους εἰς τὰ πρόσφορα ἑκατέρους¹⁾.

Κατὰ διάφορον τρόπον παραδίδονται τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὸν στρατιωτικὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Παρὰ τὰ εἰδικὰ νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα ἐλάμβανεν ἡ πολιτεία κατὰ τῶν ἀγάμων καὶ ὀψιγάμων²⁾ καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς καλῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῶν γυναικῶν³⁾, δὲν ἔπαινεσεν ὑπάρχουσα πάντοτε ἡ πολιτικὴ μέριμνα διὰ τὴν συνέχισιν καὶ βελτίωσιν τοῦ γένους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, ὁ βασιλεὺς Ἀλεξανδρίδης, ἔχων στείραν γυναῖκα, προτρέπεται ὑπὸ τῶν ἐφορῶν νὰ συμπευθῇ ἄλλην, διατηρῶν τὴν πρώτην. Ἀρνηθεὶς κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς, ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ προσλάβῃ δευτέραν σύζυγον, ἂν καὶ ταῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὰς σπαρτιατικὰς συνηθείας⁴⁾. Ἄλλος βασιλεὺς, ὁ Ἀρίστης, κατὰ τὴν παρρησίαν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, μὴ ἀποστήσας τέκνα ἀκ τῶν γυναικῶν, γυμνάζεται τριττὴν⁵⁾.

¹⁾ Ὅμοιαν διάταξιν περὶ διαλύσεως γάμου ἐνεκα στειρότητος τῆς συζύγου, μετὰ ὅκτα-ετὴ συνοίκησιν, εὐρίσκομεν εἰς τοὺς παλαιούς νόμους τοῦ Μανου ἐν Ἰνδία. Βλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἐνθ' ἂν. σ. 223.

²⁾ Ἦσαν δὲ καὶ ἀγαμίον δίκαι πολλὰχοῦ καὶ ὀνιγαμίον καὶ κακογαμίον ἐν Λακεδαιμόνι. Πολυδ. Ὀν. 3, 48. Πρβλ. Πλουτάρχον, Λυκούργος 15.

³⁾ Ὁ Λυκούργος ταῖς ἐλευθέραις μέγιστον νομίσας εἶναι τὴν τεκνοποιίαν, πρῶτον μὲν σωμασκέειν ἔταξεν οὐδὲν ἦτιον τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος φύλου. Ξενοφ., Λακεδαιμ. Πολιτεία Α', 4.

⁴⁾ V, 39-40: »Εἴ τοι οὐ σεωντοῦ μὴ προσορᾷς, ἀλλ' ἡμῖν τοῦτό ἐστιν οὐ περιοπτεόν, γένος τὸ Εὐρυπρόθεος γενέσθαι ἐξέτηλον. Σύ νυν τὴν μὲν ἔχεις γυναῖκα, ἐπεὶ τε τοι οὐ τίκει, ἔξεο, ἄλλην δὲ γῆμον· καὶ ποιεῶν ταῦτα, Σπαρτιῆτῃσι ἀθήσεις». Ὁ δ' ἀμείβετο φᾶς τούτων οὐδέ-τετρα ποιήσεις, ἐκείνους τε οὐ καλῶς συμβουλεύεις παραινέοντας τὴν ἔχει γυναῖκα, εὐσαν ἀναμάρτητον ἐωντῶ, ταύτην ἀπέντα, ἄλλην ἐσαγαγέσθαι· οὐδέ σοι πείσομαι. Πρὸς ταῦτα οἱ ἐφοροὶ καὶ οἱ γέροντες βουλευσάμενοι προσέφερον Ἀλεξανδρίδῃ τάδε: «Ἐπεὶ τοίνυν περιεχόμενόν σε ὀρῶμεν τῆς ἔχεις γυναικός, σὺ δὲ ταῦτα ποιεῖς καὶ μὴ ἀντίβαινε τούτοις, ἵνα μὴ τι ἄλλοιόν περὶ σέο Σπαρτιῆται βουλεύσωνται. Γυναικὸς μὲν τῆς ἔχεις οὐ προσδεόμεθά σεο τῆς ἐξέσιος, σὺ δὲ ταύτῃ τε πάντα ὅσα νῦν παρέχεις πάρεχε καὶ ἄλλην πρὸς ταύτῃ ἐσάγαγε γυναῖκα τεκνοποιόν». Ταυτὰ κη λεγόντων συνεχώρησε ὁ Ἀλεξανδρίδης, μετὰ δὲ γυναῖκας ἔχων δύο, διξὺς ἱστίας οἶκε, ποίεων οὐδαμῶς σπαρτιατικὰ.

⁵⁾ VI, 61: Ἀρίστῳ βασιλεύοντι ἐν Σπάρτῃ καὶ γήμαντι γυναῖκας δύο, παῖδες οὐκ ἐγίνοντο· καὶ οὐ γὰρ συνεγινώσκετο αὐτὸς τούτων εἶναι αἷτιος, γαμέει τρίτην γυναῖκα.

Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅμως, ὅτι ταῦτα ἀναφέρονται εἰς βασιλεῖς, ὑπέχοντας, ὡς γνωστόν, εἰδικὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἀπολαύοντας εἰδικῶν προνομίων, καὶ δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτων περὶ τῶν γενικώτερον κρατουσῶν συνηθειῶν. Οὕτως ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς παιδοποιίαν ἔνεκα στειρότητος τῆς πρώτης, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς κατ' ἐξαιρέσιν προᾶξις τοῦ βασιλέως Ἀλεξανδρίδου, ἀντιβαίνουσα πρὸς τοὺς κρατοῦντας νόμους καὶ συνηθείας, καθὼς καὶ ὁ Ἡρόδοτος δηλώνει. Δὲν φαίνεται ἐπίσης ὡς ἀπηχοῦσα γενικωτέραν συνηθειαν ἡ εἰδησις περὶ τοῦ Ἀρίστωνος νυμφευθέντος τρίτην γυναῖκα, ἔνεκα ἀπαιδίας τῶν δύο προηγουμένων, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸν σπαρτιατικὸν νόμον, θεσπισθέντα ἤδη παρὰ τοῦ Λυκούργου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου¹⁾ καὶ ἐπιτρέποντα τὴν πολυανδρίαν, ὁ ἐπιθυμῶν ἡδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκ ξένης γυναικός, παραμενοῦσας εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου της. Μὲ τὴν τοιούτου εἰδους ἐλευθερίαν τῶν γυναικῶν, ἀπορρέουσαν ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου, τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν αὐξήσιν καὶ βελτίωσιν τῶν πολιτῶν, ἡ ἀντίληψις περὶ μοιχείας ἦτο ἄγνωστος ἐν Σπάρτῃ²⁾.

Παρὰ τὰς γενικὰς ὅμως κρατούσας ταύτας ἀντιλήψεις περὶ σκοπῶν τοῦ γάμου καὶ τεκνοποιίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι ἄνθρωποι ἀνωτέρας διανοήσεως, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἀπο θεωρητικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὰ ζητήματα ταῦτα, διέβλεπον εἰς τὴν διὰ τοῦ γάμου ἔνωσιν καὶ ἄλλους κοινωνικοὺς σκοποὺς, ἔκτος τῆς τεκνογονίας. Οὕτω κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ φιλία μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι ἔμφυτος. Οἱ ἄνθρωποι δὲν συνοικοῦσι μόνον πρὸς τεκνοποιίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλληλοβοήθειαν³⁾.

¹⁾ Λυκούργος 15: *Ἐξῆν μὲν γὰρ ἀνδρὶ πρεσβυτέρῳ νέας γυναικός, εἰ δὲ τίνα τῶν καλῶν κάγαθῶν ἀσπάζαιτο νέων καὶ δοκιμάσειεν, εἰσαγαγεῖν παρ' αὐτὴν καὶ πλήσαντα γενναίου σπέρματος ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τὸ γεννηθὲν. Ἐξῆν δὲ πάλιν ἀνδρὶ χορηγεῖν, τῶν εὐτέκνων τινὰ καὶ σωφρόνων θαυμάσαντι γυναικῶν ἐτέρῳ γεγαμημένην, πείσαι τὸν ἀνδρα συνελθεῖν, ὥσπερ ἐν χώρῃ καλλικάρῃ φνιεύοντα καὶ ποιούμενον παῖδας ἀγαθοὺς, ἀγαθῶν ὁμαίμονας καὶ συγγενεῖς ἐσομένους. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἰδίους ἡγεῖτο τῶν πατέρων τοὺς παῖδας, ἀλλὰ κοινούς τῆς πόλεως ὁ Λυκούργος. Ὅθεν οὐκ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων ἐβούλετο γεγονότας εἶναι τοὺς πολίτας. Πρβλ. Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. Α', 7-8. Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νουμᾶ σύγκρισις 3, 1-3. Πολύβιος XII 6^b.*

²⁾ Πλουτάρχου, Λυκούργος 15.

³⁾ Ἡθικὰ Νικομ. Θ' 14 σ. 1162α: *ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει συνδυαστικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικόν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαίως ὅτερον οἰκία πόλεως καὶ τεκνοποιία κοινότερον τοῖς ζώοις. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐπὶ τοσοῦτον ἡ κοινωνία ἐστίν, οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς τεκνοποιίας χάριν συνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. Εὐθύς γὰρ διμῆρται τὰ ἔργα... Διὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ χρησίμον εἶναι δοκεῖ καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ.*

‘Ομοίας ἀντιλήψεις διατυπώνει ὁ Ξενοφῶν, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ ἐκ φύσεως ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων¹⁾.

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, συναφῇ πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ‘Ελλάδι καὶ δὴ πρὸς τὰ ἐν τῇ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἐπίσης ἡ τεκνογονία²⁾. Παλαιὸς νόμος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ ‘Αλικαρνασσεύς³⁾, ὑπεχρέωνεν εἰς γάμον ἅπαντας τοὺς ἐν ἡλικίᾳ. Κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου συγγραφέως⁴⁾ ἐξ ἄλλου, νόμος ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐφαρμοζόμενος, ἐπέβαλλε τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου ἔνεκα στειρότητος τῆς γυναικός. Πρῶτος ὑποχρεωθείς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν σύζυγον διὰ στειρότητα ἀναφέρεται ὁ Σπόριος Καρούλιος, «ἀνὴρ οὐκ ἀφανής», περὶ τὸ 523 ἢ 533 π.Χ.⁵⁾. ‘Ο νόμος οὗτος, συγκρινόμενος πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ κρατοῦντα, παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν διαφορὰν, σημειωθείσαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ἐν Ρώμῃ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀτεκνίας ἡ γυνὴ ἀπεπέμπετο τῆς συζυγικῆς στέγης, ἐνῶ ἐν Σπάρτῃ ὁ μὴ ἔχων τέκνα ἠδύνατο ν’ ἀποκτήσῃ ἐκ ξένης γυναικός, πᾶσι βεβαιώσης πάντοτε ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ ἰδίου αὐτῆς συζύγου⁶⁾. ‘Η λεπτομερεια αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος, ὥς ἐνδεικτικὴ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῆς Ρωμαίας, ἡτις, ὡς ἴσμεν, πρᾶγματός, καὶ δι’ ἀνηθίκους ἐλάχιστοι σκοποὺς, ἐξεδίδετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνδρός⁷⁾.

Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χοιστευστικῶν ἀντιλήψεων πρὸς τὴν μετεκδόσιν

¹⁾ Οἰκονομικός VII, 28.30: Διὰ δὲ τὸ τὴν φύσιν μὴ πρὸς πάντα ταῦτα ἀμφοτέρων εὖ πεφυκέναι, διὰ τοῦτο καὶ δεόνται μᾶλλον ἀλλήλων καὶ τὸ ζεῦγος ὠφελιμώτερον ἑαυτῷ γέγνηται, ἢ τὸ ἕτερον ἐλλείπειται, τὸ ἕτερον δυνάμενον... καὶ κοινωνοὺς ὥσπερ τῶν τέκνων ὁ θεὸς ἐποίησεν, οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῦ οἴκου κοινωνοὺς καθίστησι. Βλ. καὶ Πλουτάρχου, Γαμικὰ παραγγέλματα I κέ. Σόλων 20. Πρβλ. Erdmann ἐνθ’ ἀν. σ. 160. G. Glotz, ἐνθ’ ἀν. σ. 346.

²⁾ *Liberorum quaerendorum causa*. A. Gellius, Noctes Atticae XVII, 21. Πρβλ. Γ. Σ. Μαριδάκη, Νομικὴ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῷ αὐστηρῷ γάμῳ τῶν Ρωμαίων. Ἀθήναι 1911 σ. 8.

³⁾ Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία IX, XXII.

⁴⁾ Ἐνθ’ ἀν. II, XXV. A. Gellius, ἐνθ’ ἀν. IV 3. Πρβλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἐνθ’ ἀν. σ. 225.

⁵⁾ Ἀμφισβητήσεις τῆς εἰδήσεως ταύτης βλ. F. Baudry, ἀρθρ. *divortium* ἐν *Daremb.-Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines τόμ. 2. Paris 1892 σ. 322.

⁶⁾ Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νουμᾶ σύγκρισις 3: ‘Ἄλλ’ ὁ Ρωμαῖος μὲν ἀνὴρ, ἱκανῶς ἔχων παιδοτροφίας, ἔφ’ ἑτέρου δὲ πεισθεὶς δεομένου τέκνων, ἐξίστατο τῆς γυναικός, ἐκδόσθαι καὶ μετεκδόσθαι κύριος ὑπάρχων· ὁ δὲ Λάκων, οἴκοι τῆς γυναικός οὔσης παρ’ αὐτῷ καὶ τοῦ γάμου μένοντος ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς δικαίων, μετεδίδου τῷ πείσαντι τῆς κοινωνίας εἰς τέκνωσιν. Πολλοὶ δέ, ὥσπερ εἴρηται, καὶ παρακαλοῦντες εἰσῆγον ἐξ ὧν ἂν ἐδόκουν μάλιστα παῖδας εὐεϊδεῖς καὶ ἀγαθοὺς γενέσθαι. Πρβλ. Στράβωνα XI 9, 1.

⁷⁾ Πλουτάρχου, Κάτων νεώτερος 25.

ται, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, καὶ αἱ παλαιαὶ περὶ γάμου καὶ τεκνοποιίας ἰδέαι. Ἡ γέννησις τέκνων δὲν παύει βεβαίως νὰ εἶναι οὐσιώδους σκοπὸς τοῦ γάμου¹⁾, ἀλλ' ὥς ἤδη εἶχε διδάξει ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι ὁ μόνος. Δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ προγονικοὶ θεοί, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ γένη καὶ ἔχοντες ἀνάγκην διηνεκοῦς λατρείας, ἐξασφαλιζομένης διαδοχικῶς παρὰ τῶν ἀπογόνων. Ἐκαστος ἄνθρωπος, προσωρινὸς εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν, ὀφείλει προπαντὸς νὰ ἐργάζεται διὰ τῆς συνεχοῦς εὐποιίας πρὸς κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὁ συζυγικὸς θεσμός, ὡς τὰ πάντα ἐν τῇ ζωῇ, εἶναι θεόθεν καθιερωμένος καὶ ἡ διασάλευσίς του δὲν εἶναι τῶν ἀνθρώπων δικαίωμα. Οὕτω τὸ «οὗς ὁ Θεὸς συνέξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω» κατοχυρώνεται εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἰσχυροῦς νομοθεσίας τῶν χριστιανικῶν χρόνων, τῆς ὁποίας αἱ διατάξεις περιορίζουν τὰ διαζύγια. Ἡ στεῖρωσις, ὡς αἰτία διαλύσεως γάμου, δὲν ἀναγράφεται πλέον εἰς τὰς περὶ διαζυγίου διατάξεις τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων²⁾. Παρὰ τὴν ἐπίσημον ὁμως νομοθεσίαν, ἀπτηχοῦσαν τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔπαυσαν, φαίνεται, καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν περιόδον ν' ἀκολουθοῦν παλαιὰς συνηθείας, παρὰ τὸν δομὴν τοῦλάχιστον ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὁμοσπὴν συνηθειὰν τῶν Ἰουδαίων νὰ προσλαμβάνουσι δευτέραν σύζυγον πρὸς παιδοποιίαν³⁾, λέγει τὰ ἑξῆς: «Σαίρα ἦν ἡ γυνὴ (ἡ Σάρρα), ἵνα μάθης τοῦ ἀνδρός τὴν οὐφροσύνην· ὅτι οὔτε ἐκείνην ἐξέβαλε, καίτοι οὐδενὸς τότε κωλύοντος νόμου· οὔτε ἑτέραν λαβὼν, τῇ ἐλευθέρᾳ ἐπεισῆγαγεν· ὁ δὲ πολλοὶ ποιοῦσι προφάσει παιδοποιίας, τὴν ἀσέλγειαν τὴν ἑαυτῶν πληροῦντες, καὶ τὰς μὲν ἐκβάλλοντες, τὰς δὲ εἰσάγοντες· οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες καὶ μυρίων τὰς οἰκίας πληροῦντες πολέμων⁴⁾. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ διὰ τῆς προτάσεως οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες, εἰσαγωγῆς νόημα

¹⁾ Βλ. Ὁμιλίαν Χρυσοστόμου ἐν P. G. 59, 120: «...Διὰ τοῦτο γάμος οἰκονομεῖται, ὥστε τὸ λείπον ἐτέρῳ ὑφ' ἐτέρου πληροῦσθαι...» Πρβλ. P. G. 40, 229 καὶ 237.

²⁾ Ν. Π. Δημητρακόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 225-226. Ἐν τῇ Νεαρχῇ 117 τοῦ ἔτους 542 ἀναγράφεται ὡς λόγος διαζύξεως μόνον ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρός. Πρβλ. καὶ Κ. Α. Τριανταφυλλοπούλου, ἀρθρ. Δίκαιον ἐν λ. Βυζάντιον. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. σ. 915, στήλη 1η. E. Westermarck, ἐνθ' ἀν. σ. 493. J. Zhishman, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς ἀνατολικῆς ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Μ. Ἀποστολοπούλου. Ἀθῆναι 1912 σ. ιε'.

³⁾ Γέν. ΙΣΤ, 1 κέ.: Σάρρα δὲ γυνὴ Ἀβραὰμ οὐκ ἔτικτεν αὐτῷ. Ἦν δὲ αὐτῇ παιδίσκη Αἰγυπτία ἡ ὄνομα Ἀγαρ. Εἶπε δὲ Σάρρα πρὸς Ἀβραάμ: ἰδοὺ συνέκλεισέ με Κύριος τοῦ μὴ τέκτειν· εἰσελθε οὖν πρὸς τὴν παιδίσκην μου, ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. Ὑπήκουσε δὲ Ἀβραάμ τῆς φωνῆς Σάρρας. Πρβλ. Γέν. Α, 1 κέ.

⁴⁾ Ὁμιλία Χρυσοστόμου ἐν P. G. 51, 368. Πρβλ. Φ. Κονκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός Β' Π. Ἀθῆναι 1948 σ. 186.

διάφορον τῶν προηγουμένων, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ διαστείλωμεν τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας γυναῖκας, συνήθως δούλας¹⁾, τῶν παλλακίδων²⁾).

Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον κατανοητή, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀναφερθὲν νεότερον ἑλληνικὸν ἔθιμον τῆς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένης δευτέρας γυναικός, ὅπου ἡ ἐπεισαγομένη αὕτη σύζυγος δὲν ἀντιπροσωπεύει κατὰ κανόνα εἰς τὸ πνεῦμα τῶν οὕτως ἐνεργούντων τὴν ἔννοιαν τῆς παλλακῆς, ὥς τοῦλάχιστον αὕτη ἦτο νοητὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους³⁾. Τὴν γνώμην ταύτην περὶ διαφορᾶς τινος τῶν παλλακίδων ἀπὸ τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας συζύγους, ἐνισχύει καὶ ἄλλο χωρίον ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου συγκρίνει τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν του συμβαίνοντα πρὸς τὸ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὸν παράδειγμα τῆς Σάρρας, ἥτις ἀφ' ἐαυτῆς ἐμερίμνησε πρὸς θεραπείαν τῆς λύπης τοῦ ἀνδρός, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀπαιδίας ἔνεκα τῆς στειρότητός της: *Οὕτε γὰρ (Ἀβραὰμ) κατεφρόνησε τῆς Σάρρας ὡς ἄπαιδος, οὕτε ὠνείδισέ τι τοιοῦτον αὐτῇ· καὶ κείνη πάλιν ἐπαυθῆναι τῆς ἀπαιδίας ἐπινοῆσαι παραμυθίαν αὐτῷ τινα ἀπὸ τῆς παιδείας· οὐδέτοι γὰρ ταῦτα τότε κεκώλυτο, καθὰ νῦν. Νῦν γὰρ οὕτε γυναῖξί τοιαῦτα ἀνθαίει γινέσθαι θέμις, οὕτε ἐκείνοις, οὕτε εἰδυῖαν σῆτε ἀγνωστῶν τῶν γυναικῶν, καὶ αὐταὶς μίξκουν ἐπαχειρεῖν, πᾶν μυστικὸν ἢ τῆς ἀπαιδίας ἐνοχλῇ λύπη⁴⁾*. Ἡ φιλολογικὴ εὐρηστική τοῦ κειμένου ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὅποια *οὐδέτοι γὰρ ταῦτα τότε κεκώλυτο, καθὰ νῦν*, δηλαδὴ ἡ καταφρόνησις τῆς γυναικός, κατὰ τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἰδίας τῆς γυναικός, ἐν περιπτώσει στειρότητός της, μέροςινα διὰ τὴν πρόσληψιν ἄλλης συζύγου παρὰ τοῦ ἀνδρός, συνέβαινον καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παλλακεία μετὰ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου.

Μαρτυρίας περὶ λύσεως τοῦ γάμου ἔνεκα ἀπαιδίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτω εἰς τὸν παρὰ Δαμασκίου ἱστορούμενον βίον τοῦ Ἰσιδώρου⁵⁾, νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τοῦ 5ου αἰ., εὐρίσκομεν περιίπτωσιν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τοῦ Μενεκλέους εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας⁶⁾. Ὁ Θεοσέβιος,

¹⁾ P. G. 40, 441 πρβλ. *Πάλλη - Ποτλῆ*, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων 1 σ. 308.

²⁾ Ἡ παλλακεία, θεσμὸς νομίμως ἀγνωρισμένος παρὰ Ῥωμαίοις, διώκεται παρὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Βλ. *Πάλλη - Ποτλῆ* ἐνθ' ἀν. 1 σ. 277. 5 σ. 254. 6 σ. 158. *Μαριδάκη* ἐνθ' ἀν. σ. 9. *Φ. Κονκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας. Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 16-17.

³⁾ Βλ. ἀν. σ. 35, σημ. 4.

⁴⁾ P. G. 61, 221.

⁵⁾ *Φωτίου* Βιβλιοθήκη. Βερολῖνον 1824, σ. 339α στίχ. 20 κέ.

⁶⁾ Βλ. ἀν. σ. 36.

στερούμενος τέκνων, παραχωρεί την ἄδειαν εἰς τὴν σύζυγόν του νὰ ὑπανδρευθῇ ἄλλον: Ὁ δὲ πάντων σωφρονέστατος Θεοσέβιος καὶ τὴν πρὸς γυναῖκα παιδοποιὸν ὁμιλίαν ἐδέξατο. Ἐπεὶ δὲ παῖδας οὐκ ἐγεννάτην, κατασκευασάμενος ὁ θεοσέβιος τὸν τῆς σωφροσύνης δακτύλιον, «ὦ γύναι», φησὶ τῇ γυναικί, «πάσαι μὲν σοι ἐπιδέδωκα δακτύλιον ἁρμοστήν παιδουργοῦ συμβιώσεως· τὰ νῦν δὲ τοῦτον ἐπιδίδωμί σοι σωφρονιστήν, ἐπίκουρόν σοι παρεσόμενον ἅει τῆς σώφρονος οἰκουρίας. Εἰ μὲν οὖν δυνήσῃ τε καὶ θελήσεις ἐμοὶ συμβιώσῃαι τὸν καθαρώτερον τρόπον· εἰ δὲ μὴ, ἔξεστιν ἀπαλλάττεσθαι πρὸς ἕτερον εὐμενῶς καὶ πρῶως ἐκδιδομένην παρὰ φίλον φίλην»· ἡ δὲ ἡσμένησεν.

Τὴν ἀπήχησιν ὁμοίων ἐθίμων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων τῶν βυζαντινῶν χρόνων πρέπει νὰ διακρίνωμεν καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ μυθιστορήματος Ἀχιλλῆϊς: ¹⁾.

...τοῖνυν ἐκεῖνος ὁ λαμπρὸς ὁ βασιλεὺς Ἑλλήνων
δώδεκα χρόνους ἔποικεν παιδὶν καὶ μὴν ποιήσῃ
καὶ ἐθλίβετο ἡ καρδία τῶν ἐταρῶν ἢ ψυχὴ του
.....
ἠθέλησε νὰ χωρισθῇ τὴν πάντῳ πρῶτον τὴν κόρην
καὶ μετ' ἑτέρας γυναικὸς νὰ τεκοποιήσῃ.

Μὲ συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ πολλαπλασιασθοῦν τὰ πρὸς τ' ἀνωτέρω ὅμοια παραδείγματα. Καὶ τὰ ἤδη ὅμως ἀναφερθέντα ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις, ὅτι καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτὴν περίοδον ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν παλαιαὶ συνήθειαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπαιδίας. Τὰ χριστιανικὰ διδάγματα καὶ αἱ ὑψηλαὶ θεωρίαι περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἰσχύουν πάντοτε νὰ περιστείλουν τὴν ἐκδήλωσιν ὁρμῶν συμφύτων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν καὶ νὰ παραδώσουν εἰς τὴν λήθην παλαιὰς ἐκ παραδόσεως συνηθείας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης τῶν ἐθίμων περὶ ἀκληρίας καὶ τῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὥς καὶ ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεώς των, ἀγόμεθα εἰς τὰς ἑξῆς σκέψεις καὶ συμπεράσματα. Δύο εἶναι αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦνται αἱ κατ' ἔθιμον ἐνέργειαι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀκληρίας εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα: α) Πρόσληψις δευτέρας γυναικὸς εἰς περίπτωσιν στειρότητος τῆς πρώτης καὶ διαμονὴ τῶν δύο γυναικῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην. Τὸ ἔθιμον τοῦτο προεκάλεσε, ὥς εἶδος παλλακισμοῦ, τὴν κατὰ καιροὺς δριμεῖαν ἐπίθεσιν

¹⁾ Ἐκδ. D. C. Hesselting, Amsterdam 1919, χειρόγρ. Νεαπόλεως, στ. 35 κέ.

ἐκπροσώπων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι, παρὰ τὴν τυπικὴν του ὁμοιότητα πρὸς τὴν παλλακείαν, διαφέρει ταύτης — ὅφ' ἣν ἔννοιαν τοῦλάχιστον ὁρίζεται κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν — κατὰ τὸ ὅτι τοῦτο ἐφαρμόζεται μόνον ὑπὸ ἀκλήρων ἐπιθυμούντων ν' ἀποκτήσουν τέκνα. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τούτου εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου γίνεται μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν συγγενῶν τῆς πρώτης καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας, ἥτις προτρέπει ἐνίοτε τὸν ἄνδρα νὰ νυμφευθῇ ἄλλην πρὸς παιδοποιίαν καὶ μεριμνᾷ ἀκόμη διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν γεννωμένων τέκνων.

β) Λύσις τοῦ γάμου ἔνεκα ἀτεκνίας, κατόπιν συμβιώσεως ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα, μὲ συγκατάθεσιν ἀμφοτέρων τῶν συζύγων καὶ τῶν συγγενῶν των καὶ σχετικὴ διανομὴ τῆς κοινῆς περιουσίας.

Ἐρευνα τῶν ἀνωτέρω ἐθίμων ἀπὸ ἐθνογραφικῆς ἀπόψεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπὸ ὁμοίας σχεδὸν μορφᾶς ὑπαρξίν των εἰς διαφόρους λαοὺς καὶ δὴ ἐκεῖ ἔνθα κυριαρχεῖ ἡ πατριαρχικὴ καὶ μονογαμικὴ μορφή τῆς οἰκογενείας.

Διὰ τῆς ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐκ πολλοῦ ἱστορικῆς ἐξετάσεως διαπιστώνομεν, ὅτι τὰ περὶ ἀκληρίας ἐθίμα καὶ αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις, γνωστὰ ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, διαμορφώθηκαν ἐκαστοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων. Οὕτως ἔχομεν ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεώς των κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς ἤδη χρόνους, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην εὐρίσκομεν ταῦτα στενῶς συνδεδεμένα μὲ θρησκευτικὰς καὶ λατρευτικὰς δοξασίας, ὡς καὶ μὲ τοὺς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιδιωκομένους σκοποὺς τῆς αἰξήσεως καὶ βελτιώσεως τῶν πολιτῶν καὶ λαμβάνοντα ὡς ἐκ τούτου ἀνάλογον διαμόρφωσιν κατὰ τὴν πρακτικὴν των ἐφαρμογὴν.

Μὲ τὴν ἀλλαγὴν, ἀπὸ θεωρητικῆς προπαντὸς ἀπόψεως, τῶν περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀντιλήψεων διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν, ἐπέρχεται καὶ σχετικὴ τροποποίησις τῶν παλαιῶν τούτων συνηθειῶν. Οἱ πολιτικοὶ καὶ λατρευτικοὶ λόγοι, οἱ προσδίδοντες εἰς ταύτας νομικόν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, κύρος, ἐκλείπουν. Δὲν ἔχομεν ὅμως κατὰ τὴν νέαν περιοδὸν ριζικὴν ἀλλαγὴν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρει βαθυτέραν καὶ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν των. Τοιοῦτοτρόπως χάνουν μὲν αὗται τυπικῶς, ἂν ὅχι καὶ οὐσιαστικῶς, τὴν πολιτικὴν καὶ λατρευτικὴν των σημασίαν, ἐξακολουθοῦν ὅμως νὰ ὑφίστανται ὡς ἔθιμα ἐφαρμοζόμενα ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην διασώζονται κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῶν ὁρῶν ζωῆς ἐν γένει, μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Αἱ βιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ συνθῆκαι, ἄλλως τε, ὅφ' ἃς ἀνεπτύχθησαν, δὲν ἔπαυσαν ὑφίστάμεναι ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς μονογαμικῆς μορφῆς τῆς οἰκογενείας, τὸ ὅποιον εὐνοεῖ τὴν γένεσίν των. Εἶναι

πάντως ιδιαιτέρως αξιοσημείωτον, ὅτι εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα εὐρίσκομεν εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν τὰ ἀνωτέρω ἔθιμα εἰς κοινωνίας μὲ αὐστηρὰν πατριαρχικὴν σύνθεσιν (Μάνη, Κρήτη, Χιμάρα), ὅπου ἡ ἔννοια τῆς «γενιᾶς», ἥτοι ἡ διάκρισις τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γενάρχου οἰκογενειῶν, ὡς καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἐξ αἵματος δεσμοῦ των, παραμένουν εἰσέτι λίαν συνειδηταί, συνήθεις δὲ εἶναι οἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων γενῶν ἀνταγωνισμοί, ἡ βεντέτα κ.τ.ῶ. Ἐκ τούτου φαίνεται σαφῶς, ὅτι ἡ ἀναζωογονοῦσα τὰ ἔθιμα ταῦτα αἰτία εἶναι προπαντὸς ἡ μέριμνα πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους διὰ τῶν ἀρρένων ἀπογόνων, τῶν ὁποίων ἡ μείωσις ἢ ἡ ἔλλειψις ἐπιφέρει τὴν ἐξασθένησιν τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας ἢ τὴν ἐξαφάνισίν της.

Ἡ ἐπίσημος πολιτεία καὶ θρησκεία ἐκηρύχθησαν κατὰ καιροὺς ἐχθρικαὶ πρὸς ταῦτα καὶ τὰ ὑπήγαγον ὑπὸ τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παλλακείας, τιμωρουμένης ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἄνευ διακρίσεως τῶν διαφόρων περιπτώσεων, ἵνα οὕτως ἐμποδισθοῦν αἱ καταχρήσεις καὶ προστατευθῇ ὁ μονογαμικὸς θεσμὸς τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐθνογραφικὴ, λαογραφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ὁμως ἔρευνά των εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ὡς συμβάλλουσα εἰς τὴν γνώσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς καλλιέργειας τῶν ἀνθρώπων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ἀπρίλιος 1953. ΑΘΗΝΩΝ

ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΨΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ «ΘΛΙΜΜΕΝΗΣ ΤΡΥΓΟΝΑΣ»

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Με τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἡμποροῦν νὰ ἐπιγραφοῦν μερικά τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: α') Τὸ τραγούδι, ὅπου τὸ πουλὶ παραπονεῖται, διότι οἱ ἄνθρωποι, ὁ ποταμὸς ἢ ἄλλος τις ἐχθρὸς καταστρέφουν τὴν φωλεάν του, ὅπου καὶ ἂν τὴν κτίσῃ. Τὸ πουλὶ αὐτὸ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλλαγῶν εἶναι *τρυγὸνα ἢ μοναχὴ, ἢ ὀρφανή, ἢ παινεμένη, ἢ ξένη, ἢ θλιβερὴ* κτλ.¹⁾ β') Τὸ τραγούδι, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ πέρδικα κλαίει καὶ καταράται τὸν ἀετόν, τὸ σαῖνι (γεράκι) ἢ τὸν πετρίτην, διότι τῆς ἔφαγε τὸ ταῖρι της²⁾. γ) Τὸ τραγούδι, ὅπου ἢ τρυγὸνα ἢ τὸ παῖδι θρηνεῖ, διότι ἔχασε τὸ ταῖρι του³⁾.

Τὰ ᾠσματα αὐτὰ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἀδόμενα ἐκφράζουν διὰ τοῦ συμβολισμοῦ των συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ὁ δημοτικὸς ποιητὴς γνωρίζει μὲ σοφὸν τρόπον νὰ προσαυξήσῃ εἰς τὴν ἔκφασίν των κοινῶν δημιουργῶν οὕτω ἀληθινὰ ποιητικὰ ᾠσματα.

Πλὴν τούτων ἔχομεν καὶ δύο τύπους μοιρολογίου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν αὐτὴν περίπου ὑπόθεσιν καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν τρυγὸνα, τὴν πέρδικα, τὸν κοῦκκο καὶ τὴν ἐλαφίνα, πού ὄχι μόνον θρηνοῦν, διότι ἔχασαν τὸ ταῖρι των, τὰ παιδιὰ ἢ τὸν ἀδελφόν των, ἀλλὰ καὶ αὐτοτυραννοῦνται ἐξ ἀπογνώσεως.

Προτιθέμενος εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην νὰ δείξω τὴν συνάφειαν τοῦ θέματος τῶν ἐν λόγῳ ᾠσμάτων πρὸς βυζαντινὰ κείμενα, θὰ παραθέσω ἐκ τούτων παραλλα-

¹⁾ Βλ. παραλλαγὰς τοῦ ᾠσματος: ΛΑ (=Λαογραφ. Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀρ. 1692, σ. 46,3 ἐξ Ἀγίου Γεωργίου Παρνασσίδος, συλ. *Εὐθ. Γούβαλη*, στίχ. 2-3, ἀριθ. 1665 Δ', σ. 44 ἐξ Ἰωαννίνων, συλ. *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, 1951, στίχ. 2, αὐτόθι, σ. 46 ἐκ Ζαγορίου, στίχ. 3, ἀριθ. 1530, σ. 7 ἐκ Δελφῶν, συλ. *Τούλ. Παταριά - Δήμ. Καράμπολη*, 1945, στίχ. 2, ἀριθ. 1542, σ. 288-91 ἐξ Αἰτωλίας, 1926, στίχ. 3, ἀριθ. 1571, σ. 257 ἐκ Γρεβενητίου, συλ. *Δ. Παπᾶ*, 1940, στίχ. 3 κτλ.

²⁾ Βλ. ΛΑ ἀριθ. 787, σ. 9-10 ἐκ Θεσσαλίας, συλ. *Χ. Κ. Παριάνου*, ἀριθ. 1569, Γλωσσ. καὶ λαογρ. σύμμεικτα ἐπαρχ. Κονίτης, Ἡπειρ. Ἐταιρ. τ. Β', σ. 27, 74, συλ. *Χ. Ν. Ρεμπέλη*, 1929.—*Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. Η' (1874), σ. 408, ἀριθ. 17 (11) ἐκ Λευκάδος κτλ.

³⁾ Βλ. *Ἀνθρ. Τσιγκροπούλου*, Δημῶδη ᾠσματα 1896, σ. 27-8, ἀριθ. 18. ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σ. 130 ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου Κρήτης, συλ. *Μαρ. Αιουδάκη*, 1938, καὶ ἀριθ. 125 (113-114 XXX(λ')) ἐκ Στεμνίτης Γορτυνίας.

γὰς μόνον τοῦ ἔσματος τῆς γ' ὡς ἄνω κατηγορίας καὶ τοῦ μοιρολογίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» καὶ «τῆς ἐλαφίνας», ὡς συναφεστέρας πρὸς τὰ κείμενα αὐτά.

Τῆς γ' κατηγορίας τοῦ ἔσματος τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἔχομεν δύο τύπους: 1) τῆς τρυγόνας, ποὺ ἔχασε τὸ ταίρι της καὶ αὐτοτυραννεῖται καὶ 2) τοῦ παγωνιοῦ, ποὺ ἔχασε τὸ ταίρι του καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ σμίξῃ μὲ ἄλλο πουλί.

Τοῦ πρώτου τύπου ἔχομεν τρεῖς μόνον παραλλαγὰς, ἕξ ὧν ἡ ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου Κρήτης¹⁾ καὶ ἡ ἐκ Στεμνίτσης Γορτυνίας²⁾ εἶναι ἀνέκδοτοι, ἡ δὲ τρίτη, ἀδήλου τόπου, τυγχάνει δημοσιευμένη ὑπὸ 'Α. Τσικνοπούλου³⁾. Παραθέτω κατωτέρω τὴν ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου Κρήτης παραλλαγὴν, διότι αὕτη ἔχει τὸ θέμα τῆς αὐτοτυραννήσεως, ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἐκ Στεμνίτσης παραλλαγὴν· παραλείπω δὲ τὴν ὑπὸ 'Α. Τσικνοπούλου δημοσιευθεῖσαν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ παραφθορὰν τοῦ ἔσματος⁴⁾.

1.

*Ἐγὼ 'μαι κεῖνο τὸ πουλί, ποὺ τὸ λέν σαῖνι⁵⁾,
σὰ χάσῃ τὸ ταιράκι μου, πάλιν ντο νερὸ δὲν πίνει.
Μὰ σὰ διψάσῃ καὶ κατὰ γὰρ δὲ μ' ἔμπερ' ἂ περῶσῃ,
βάνει τὸ ποδαράκι ντο καὶ πρὸς ταράσσει.
Βάνει πρὸς ποδαράκι ντο καὶ πρὸς νερὸ θέλει ντεῖ
καὶ τὴν ἀσκιὰ ντο δὲ χορταῖ⁶⁾ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.
(Ἐννα Μηλιαρᾶ, 44 χρόνων, Λατσίδα)*

Τοῦ δευτέρου τύπου τοῦ ἔσματος ἔχομεν μίαν μόνον παραλλαγὴν, προερχομένην ἕξ 'Αγίου Γεωργίου Λασηθίου καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Μ. Λιουδάκη⁷⁾.

2.

Τὸ περιστέρι ἀπὸ γυαλό, τὸ βάρσαμ' ἀπ' ἄורי,

¹⁾ ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σὺλ. Μαγ. Λιουδάκη, 1938, σ. 130.

²⁾ ΛΑ 125 [113-114 XXX (λ')].

³⁾ 'Α. Τσικνοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 27-8, ἀριθ. 18.

⁴⁾ Τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῶν στίχων 3-7:

*κι ἐγὼ τρυγὼν' ἢ δυστυχὴς σὴν ἔρημο θὰ πάω,
ἐκεῖ νὰ μένω μοναχὴ μὲ στεναγμὸ μὲ πόνο,
γιατ' ἔχουσα τὸ ταίρι μου, τὸ πολυγαπημένο.
Χορῆτε σεῖς, καλὰ πουλιά, χορῆτε σεῖς τὴ νιότη σας
στολίσατε τὴν φέσιν μὲ τὰ γλυκὰ σας ἔσματα.*

⁵⁾ Εἶναι παράδοξος ἡ ὑποκατάστασις τῆς τρυγόνος διὰ ὀνόματος δηλοῦντος τὸ γεράκι. Πιθανῶς αὕτη ὀφείλεται εἰς λόγους ὁμοιοκαταληξίας.

⁶⁾ χορταῖ = θωρεῖ.

⁷⁾ Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν τ. Γ', 1940 σ. 389 κέ. ἀρ. 3.

τὸ δάσο -ν- ἐγυρέφανε νὰ βροῦνε τὸ παγῶνι.

Καὶ πάσινε καὶ βρίσκουν το μόνια κι ἀμοναχό ντου,
κι ἦτον κλιτό κι ἀπόκλιτο καὶ παραπονεμένο.

5 *Κι ἡ πέρδικα τὸ ρώτηξε, γιάντ' ἔναι πονεμένο.*

Ἔχασα ἔγὼ τὸ ταίρι μου τὸ πολυπρικομένο.

— Σώπασε, μὲ τὸ ταίρι σου, κι ἐγὼ σοῦ βρίσκω ταίρι,
τὸ περιστέρι τ' ἄχολο χειμῶναν καλοκαίρι.

— Δὲ θέλω μπλιό μου συντροφιά, ἂν εἶν' καὶ περιστέρι,

10 *μόνο δὰ μείνω στὰ δεντρά, καθὼς ἀπὸν μοῦ βγαίνει,*
ἔκειά ποὺ σφνρίζουν τὰ δεντρά, ἔκειά ποὺ βροντοῦν τὰ ρυάκια,
κι ἄς τάσω καὶ δὲν ἤμουνε ποὺ τὰ ἔχα τὰ κανάκια¹⁾
καὶ στὰ περβόλια γύριζα καὶ στὰ δεντρά κελάηδον,
δμάδι μὲ τὸ ταίρι μου κι ὅλο τὸν κόσμον ἐχάρουν.

(Ἀφροδίτη Στιβαγιάκη, 68 χρονῶ (1939), Ὑψ. Γεώργιος)

Εἰς τὸν πρῶτον τύπον τοῦ μοιρολογίου, ἡ τριτολογία θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται ἐξ ἀπογνώσεως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συντρόφου της. Τοῦτου γνωρίζομεν δύο μόνον παραλλαγὰς τὴν μίαν ἐκ Λάστας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Ν. Λάσκαρη²⁾ καὶ περὶληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς Ἑκλογὰς του³⁾, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκ Βουρβούρων Κυνουρίας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑλ. Παπαμιχαήλ⁴⁾, τὴν ὁποίαν κατὰ προτίμησιν παραθέτω.

3.

Τῆρα μὴ μοιάσης τοῦ λαγοῦ, ὅπου γεννάει κι ἀρνιέται,
παρὰ μοιάσε τῆς πέρδικας, τῆς χλιβερῆς τρυγόνας,
ποὺ κάνει δεκοχτὼ πουλιά, κανένα δὲν ἀρνιέται.

Κι ἂν σκύψη αἰτὸς καὶ πάρη ἓνα, ἓνα ἀπὸ τὰ πουλιά της,

5 *χρόνον κάνει νὰ πιῇ νερὸ καὶ μῆνες νὰ λαλήσῃ,*
κι ὅπου εὗρῃ μαῦρο κάβαλο, πάει νὰ τὰ βοσκήσῃ,
κι ὅπου εὗρῃ βρύση, κρυόβρυνση, θελώνει καὶ τὸ πίνει,
κι ὅπου εὗρῃ δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει.

Ὁ δεύτερος τύπος τοῦ μοιρολογίου φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα «τῆς ἐλαφίνας»⁵⁾.

¹⁾ κανάκια = χάδια.

²⁾ Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1926, σ. 557-58.

³⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Ἑκλογαί, ἔκδ. 3η, Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 207, ἀρ. 182.

⁴⁾ Ἑλ. Παπαμιχαήλ, Τραγούδια Βουρβούρων, Λαογραφία Ε' (1915) σ. 575, ζ'.

⁵⁾ Μὲ τὸ μοιρολόγι «τῆς ἐλαφίνας» ἡσχολήθη ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης εἰς τὸ ἄρθρον:

Τοῦ μοιρολογίου τούτου συνεκεντρώθησαν μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ ὑπὲρ τὰς 40 παραλλαγὰς¹⁾, ἐξ ὧν παραθέτω κατωτέρω δύο ἀνεκδότους, τὴν μίαν ἐκ Χαλκιδικῆς, ὅπου ἡ ἐλαφίνα θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται, διότι κυνηγὸς τῆς ἐσκότωσε τὸ παιδί της, τὴν δὲ ἄλλην ἐκ Ζυγοβιστίου Γορτυνίας, ὅπου ὁ κοῦκκος ἐπίσης αὐτοτυραννεῖται, διότι ἔχασε τὸν ἀδελφόν του.

4.

Ὅλα τὰ λάφια στὰ βοσκιά, ὅλα δροσολοιοῦνται,
μόν' μιὰ λαφίνα μοναχὴ πλιὰ δὲν δροσολογιέται.
Ὅλου τ' ἀπόσκια περπατεῖ, τ' ἀπόσκια καταβαίνει
κι ὅπ' εὖρη γαργαρό νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.

5 Κι ὁ ἥλιος τὴν καταπατεῖ²⁾ κι ὁ ἥλιος τὴ ρωτάει·
«Γιατί, λαφίνα μ', μοναχὴ, γιατί, λαφίνα μ', ξένη,
ὅλο τ' ἀπόσκια περπατεῖς κι ἄριστερὰ πλαιγιάζεις
κι ὅπ' εὖρης γαργαρό νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνεις;
— Ἐγὼ ἔλεγα νὰ μὴν το αὐτὸ τὸ νερὸ τὸ μαρτυρήσω.

10 μὰ τώρα πού μ' ἐρωτᾶς, θὰ εἰ το μαρτυρήσω.
Δώδεκα χρόνους ἔκαμα κούκου καὶ ἀμαλίδι
κι ἀπὸ τὸν δεκατέσσερα μὲν μερὶ μουχάρι
καὶ τὸ ἔμαθα νὰ περπατᾷ καὶ τὸ ἔμαθα νὰ βόσκη
καὶ τὸ ἔμαθα νὰ κρύβεται ἀπὸ τὴν σπαλαθριᾶς τὴ ρίζα.

15 Μὰ κἂν ὁ χρόνος τὸ ἔφερε, κἂν ἡ δική μου μοῖρα,
βγῆκε τὸ βασιλόπουλο νὰ λαφοκυνηγῇ
καὶ ρίζαν καὶ τὸ βάρεσαν τὸ δόλιο μου μοσχάρι³⁾.

5.

Ἀδέσφια ξεχωρίζουνε καὶ τὰ βουνὰ ραγίζουν,
τὰ δέντρα ξερριζώνονται, τρεῖς ποταμοὶ γινῶνται.
Ὁ κοῦκκος⁴⁾ ἔχασ' ἀδερφό, τρεῖς χρόνους δὲν ἐλάλει.

Συμβολισμὸς ἡ ἀλληγορία στὴν ποίηση, Νέα Ἑστία, τόμ. 25, τευχ. 289, 1 Ἰανουαρίου 1939, σ. 10-14. Τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ θέμα μας.

¹⁾ Βλ. τὸν σχετικὸν φάκελλον τοῦ ΛΑ.

²⁾ καταπατῶ = παρατηρῶ, κατασκοπεύω, δοκιμάζω.

³⁾ ΛΑ ἀριθ. 1 (79, 26) Χαλκιδική.

⁴⁾ Περὶ τοῦ κοῦκκου γνωρίζω τὴν ἐξῆς παράδοσιν: «Κούκου φωνάζει στὸ χαμένο του ἀδερφό· ὅταν δηλαδὴ κάποιε ἔπαιζαν «κρυφτίτσα», ὁ ἀδελφός του χάθηκε· αὐτὸς δὲ νομίζοντας, ὅτι ὁ ἀδερφός του κρύπτεται ἀκόμη, ἐφώναζε κούκου-κούκου, διὰ νὰ πάη νὰ τὸν ξετυπώσει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ φωνάζῃ ἀκόμη». ΛΑ 1435, σ. 3, Ἰ. Ράγκος, Βράχα Εὐρυτανίας, 1939.

- χρόνια κάνει νὰ πιῇ νερό καὶ μήνους νὰ βοσκήσῃ,
 5 κι ἂν εὖρῃ ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει,
 κι ἂν εὖρῃ μαύρη καψαλιά, θὰ σκύψῃ νὰ βοσκήσῃ.
 Τ' ἄλλα πουλιά τοῦ λέγανε, τ' ἄλλα πουλιά τοῦ λένε :
 « Ἀάλησε, κοῦκκο, ἀάλησε, καθὼς ἐμεταλάλεις
 καὶ μὴν τὸ λὲς βραχνὰ βραχνὰ καὶ παραπονεμένα.
 10 — Τί νὰ λαλήσω, τί νὰ εἰπῶ καὶ τί νὰ τραγουδήσω,
 ποῦ χάσα τὸ λταϊράκι μου τὸ μπολναγαπημένο ; »).
 (Ἐγράφῃ καθ' ὑπαγόρευσιν Ἑλένης Γ. Οἰκονόμου, ἐτῶν 60, ἀγραμμάτου)

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὸ δίστιχον :

6.

Νά 'μοιαζα ἐγὼ τοῦ τρυγονιοῦ στὴν ἀναπιστοσύνη,
 π' ὅταν χάσῃ τὸ ταίρι του πλιό < του > νερό δὲν πίνει »).

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ καὶ ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῆς « θλιμμένης τρυγόνας », ὅπως π. χ. ἐν Ἰταλίᾳ ¹⁾, ἐν Γερμανίᾳ ²⁾, ἐν Ρωσίᾳ ³⁾ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ. Εἰς τὸ ρουμανικὸν ἄσμα ἡ τρυγὼν, ὅταν χάνῃ τὸ ταίρι της, κλαίει καὶ ὀδυρεται, ἡ ἐστὶν τῆς εἶναι ἀπαρηγόρητος, καὶ ἐπιζητεῖν ἀποθάνῃ παρουσιαζομένη ἐπίτηδες ἐνώπιον τοῦ κυνηγοῦ, διὰ νὰ τὴν φονεύσῃ, δὲν τῆς ἀρέσουν τὰ πράσινα κλωνάρια τῶν πεδίων, ἀλλὰ τὰ ξηρόκλαδα, ὅπου πηγαίνει καὶ καθίζει, καί, ὅταν διψᾷ, θολώνει τὸ νερό καὶ ἔπειτα τὸ πίνει ⁴⁾, ὥς περὶ που συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ δημῶδη ἄσματα.

Πλὴν δὲ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων δημοδῶν ἁσμάτων τῆς « θλιμμένης τρυγόνας » μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ δύο μὲ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν φαναριωτικὰ στιχοπλόκια. Ἐκ τούτων τὸ μὲν ἐν περιλαμβάνεται εἰς ἀνώνυμον ποιητικὴν συλλογὴν τῶν προ

¹⁾ ΔΑ ἀριθ. 125 [162-163, CXIII (ι')] Ζυγοβίστι (Γορτυνίας).

²⁾ Neugriechische Lieder, Disticha und Sprichwörter aus der v. Haxthausen'schen Sammlung von Gustav Soyter, Λαογραφία ΙΑ' (1934) σ. 208, Α9,40. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον :

σὰν τὴν τρυγὼνα χλίβεται, σὰν τὸ πακὶ μαδιέται
 σὰν τοῦ κοράκου τὸ φτερό μαυρίζ' ἢ φορεσιά της.

³⁾ Πρβλ. τὰς ἐκ Τοσκάνης καὶ Σικελίας παραλλαγὰς τοῦ ἁσματος ἐν Bogdan Petriceicu Hasdeu, Cuvente den batrâni, τ. II, Bucur. 1879, σ. 728-730.

⁴⁾ F. Lauchert, Geschichte des Physiologus, Strassburg, 1889, σ. 225-228.

⁵⁾ E. Dvoicenco, Vieata si opera lui C. Stamati, Bucur. ἄ.χ. σ. 104.

⁶⁾ Βλ. τὰς παραπομπὰς περὶ τοῦ ἁσματος « Amarâta turturea = Θλιμμένη τρυγὼνα » εἰς τὰς ρουμανικὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐν A. Camariano, Influenta poeziei lirice neogrecesti asupra celei românești, Bucur. 1935, σ. 18-19.

τοῦ 1821 χρόνων ¹⁾), τὸ δὲ ἄλλο ἐδημοσιεύθη βραδύτερον ²⁾). Ταῦτα ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα, διότι περιλαμβάνονται εἰς λίαν σπανίζοντα καὶ δυσεύρετα ἔντυπα :

Τὸ τρυγόνι πῶς πονεῖ	20	πουρνό, βράδυ, μεσημέρι.
φαίνεται ἀπ' τὴν φωνήν,		Κι ἂν ἀπὸ μπαχτίζεν περνᾷ
κι ἀπὸ τὰ κινήματά του,		μήτε νὰ ἰδῇ γυρνᾷ.
δείχνει ὅλην τὴν καρδιά του.		Ἄπο κάθε πρασινάδα
5 Καὶ ἂν δὲν τὸ ὠφελεῖ,		δὲν λαμβάνει ροστιμάδα.
πάλ' αὐτὸ μελαγχολᾷ,	25	Τὸ νερὸν πρῶτα θολώνει,
χάνοντας τὸν σύντροφόν του		κι ἔπειτα νὰ πιῇ ἀπλώνει.
ἀπ' τὸ πλάγι τὸ δικόν του.		Βρέχοντας καὶ τὰ πτερὰ,
"Οπ' αὐτὸ περιπατεῖ		νὰ τὰ ἔχῃ δροσερά.
10 θάνατον πάντα ζητεῖ.		Γιατὶ βγάζει ἡ καρδιά του
Δὲν εὐφραίνεται χορτάρι,	30	πῦρ καὶ καίγει τὰ πτερὰ του.
παρὰ τὸ ξηρὸ κλωνάρι.		Αὐτὸ ποῦ ἔν' ἕνα πουλὶ
"Οπου βλέπει κυνηγὸν		κίβεται τόσον πολὺ
ἐκεῖ τρέχει μοναχόν,		καὶ δὲν θέλει τὸ νὰ ζήσῃ
15 διὰ νὰ τὸ θανατώσῃ		οὔτε νὰ καλοκαρδίωσῃ.
ἀπ' τὸν κρύον καὶ γλυτώσῃ	35	Ματῶν μὲ λουρὸ
Πάντοτε αὐτὸ θρηνεῖ,		καὶ μὲ τέτοιο ριζικὸ
ποτὲ δὲν ἀμνημονεῖ,		πρέπει πλέον νὰ γελάσω
πάντως τὸ δικόν του ταίρι		βταν τὴν ἀγάπῃ χάσω ;

«Ἐρωτος ἀποτελέσματα» σ. 166 ³⁾).

Ὁ ἀηδὼν καὶ τὸ τρυγόνι

Τὸ φιλέρημον τρυγόνι	πάντα δὲν μελαγχολεῖ.
δὲν ὁμοιάζει τ' ἀηδόνι,	Καὶ τ' ἑταῖρι του ἂν χάσῃ,
τὸ ἔρωτικόν πουλί.	πάλιν γνώμην δὲν ἀλλάσσει,
Ἐπειδὴ τ' ἀηδονάκι,	πάλιν μετὰ τὴν χηρείαν
5 τὸ γλυκύτατον πουλάκι,	10 πιάνει ἄλλην ἑταιρείαν,

¹⁾ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα ἦτοι ἱστορίαι ἠθικοερωτικαὶ μὲ πολιτικὰ τραγούδια, συντεθεισα μὲν εἰς τὴν ἀπλήν ἡμῶν διάλεκτον πρὸς εὐθυμίαν καὶ ἐγλεντζὲν τῶν εὐγενῶν νέων, ἀφιερωθεῖσα δὲ τῷ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι Μαγίστῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Στεφάνῳ Ἰωαννοβίκῃ. Ἐν Βιέννῃ 1792», σελ. 166.

²⁾ Ὑπὸ Karl Kind, Eunomia, Grimma 1827, σ. 40.

³⁾ Τὸ ὄσμα τοῦτο ἀπεμυμήθη ἐν τῷ συνόλῳ του ὁ Ρουμάνος ποιητὴς Γεννακίτσα Βακαρέσκου. Βλ. A. Camariano, ἔνθ' ἀν. σ. 15-16 καὶ Poetii Vacaresti, ἔκδ. Cugetarea, Bucur. ἀν. χρ., σ. 43-44.

πάλιν κελαδεῖ γλυκὰ.
Πλὴν τὸ καθαρὸν τρυγόνι
τὸ νεράκι του θολώνει

καὶ τ' εἰταίρι του ἂν χάσῃ
15 περπατεῖ ὄλον 'ς τὰ δάση
καὶ λαλεῖ ὄλον οἰκτρά¹⁾).

K. Kind, Eunomia, σ. 40, XVI

Ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὡς ἄνω παρατεθέντων κειμένων, θέμα τῶν δημοδῶν ᾠσμάτων τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» εἶναι ἡ ἀπεριοριστος θλίψις, εἰς τὴν ὁποίαν βυθίζεται τὸ πουλὶ (τρυγὼν ἢ πέρδικα ἢ παγώνι ἢ κοῦκκος) ἢ ἡ ἐλαφίνα διὰ τὴν ἀπώλειαν τέκνου ἢ συζύγου ἢ ἀδελφοῦ καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν θλίψιν ταύτην αὐτοτυράννησις ἐξ ἀπογνώσεως²⁾).

Τὸ θέμα τοῦτο μᾶς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς δημόδους βυζαντινῆς φιλολογίας, ἀρχαιότερα δὲ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι, νομίζω, ὁ «Φυσιολόγος», ἔργον ἀποδιδόμενον εἰς διαφόρους συγγραφεῖς, ἰδίᾳ εἰς τὸν Ἅγιον Ἐπιφάνιον³⁾ ἢ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἢ ἄλλους⁴⁾ καὶ συγγραφέν κατ' ἄλλους μὲν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν 2ον⁵⁾, κατ' ἄλλους δ' ἐν Παλαιστίνῃ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα καὶ ἐκεῖθεν διαδοθὲν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Δύσιν⁶⁾. Εἰς τὸ βιβλίον περὶ τρυγόνος κεφάλαιον τοῦ «Φυσιολόγου» ἀναγινώσκομεν :

721 Φιλανδρον θνητον ἐστὶν τὸ θανασατὸν τρυγόνιν
παρ' ἀπάντων τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τ' ἄλλα
πορεύονται γλυκύτατα διὰ μίαν ἀγάπην,
πορεύονται τ' ἀμφοτέρω εἰς τὴν αὐτῶν φωλεάν,
725 ποιοῦσιν δὲ τοὺς νεοσσοὺς ἀνὰ δυὸ εἰς τὴν γένναν.

¹⁾ «Τὸ τραγῳδῖον τοῦτο, πού ἀπὸ ἑνὸς Ἑλλήνα ἐκ Κων/πόλεως ἐκράτησα, ὑπάρχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». K. Kind, ἐνθ' ἂν. σ. 76, σημειώσεις.

²⁾ Κατ' ἀνέκδοτον ἐξ Ἀπεράθου Νάξου παράδοσιν, καταγραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ τὸ 1934, «ἡ τρυγὼνα, ἅμα θὰ χάσῃ τὸ ταῖρι τῆς, ἀναταράζει τὸ νερό, τὸ θολώνει καὶ ὕστερος τὸ πίνει. Ὁ ἀρσενικός, δτινα χάσῃ τὸ θηλυκό, ὑρεύγει το, ὑρεύγει το καὶ ἀνεζητᾷ το, ὥσπου νὰ τὸ βρῇ, καὶ ᾧ λάχῃ καὶ δὲ δὸ βρῇ, δὲ φαίνεται ἡ φανὶα τῆς φανίᾱς του» (ἐξαφανίζεται). Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Πρωτονοταρίου ἢ Χαστέκα, ἐτῶν 70.

³⁾ Fr. Lauchert, ἐνθ' ἂν. σ. 65.

⁴⁾ J. B. Pitra, Spicilegium Solensmense, τ. 3, Paris 1855, σ. 101. Fr. Lauchert, ἐνθ' ἂν. σ. 65. κέ.

⁵⁾ K. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 178.

⁶⁾ K. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἂν. σ. 179. Περὶ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ ἑλληνικὰ δημόδη βιβλία κτλ. Ἑπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 6ος, Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 18-19.

- Καὶ ἐὰν λάχῃ ἐξ αὐτῶν ἓνας γὰ τελευτήσῃ,
 εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
 ἀλλ' ἔχει θοῇνον καὶ κλαυθμὸν ἄχρῃ τῆς τελευτῆς του,
 ὑπᾶ στὰ ὕψη τ' οὐρανοῦ, καμμουῖν οἱ ὀφθαλμοί του·
 730 τότε τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ὁμοῦ τε τὰς ἐσμίγει,
 καὶ πίπτει κάτω εἰς τὴν γῆν, κρούει διὰ ν' ἀποθάνῃ,
 εἰ δὲ καὶ ἀποτύχῃ τε, καὶ θάνατον οὐ λάβῃ,
 ὑπᾶ μέσα στὴν ἔρημον, στέκει τε μοναχόν του,
 καὶ κλαῖ, καὶ κόπτει, καὶ θορνεῖ ἄχρῃ τῆς τελευτῆς του·
 735 καί, ὅταν θῇ γὰ πῆ νερόν, πρῶτα τὸ συνταράσσει,
 καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει,
 οὐδέποτε ἐσμίγεται μὲ κἄτινα πουλάκια¹⁾.

Πλὴν τοῦ «Φυσιολόγον» τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ὁ Ὁριγένης εἰς τὰς Ὀμιλίας του εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἡσμάτων II, 16, λέγει: «...καὶ ἡ τρυγὼν γὰρ ἐνὶ μόνον σπένδεται²⁾». Ἀστέριος ὁ Ἀμασειας ἐπίσης εἰς τὰς Ε' κεφάλαιον τῶν Ὀμιλιῶν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Κατὰ Ματθαίου Εὐαγγελίου εἰς τὸ «ἐκτεξεσθὶν ἀνθρώπων ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν»³⁾ ἐπιγράφει: «Μιμεῖται δὲ τῶν τρυγῶνων τὴν ἄλογον καὶ φυσικὴν σεμνότητα. Καὶ γὰρ ἐκείνην τὴν ὄρνιν, φασίν, τῆς ὁμοβίου διαζευχθεῖσαν, ἀγαπᾷν διηνεκὴ τὴν χηρείαν, καὶ ἐναντίως ἔχειν πρὸς τὴν περιστεράν εἰς τὸ τῆς πολυγαμίας εὐκόλον»⁴⁾. Τέλος ὁ ἱερός Χρυσόστομος συμβουλεύει: «Μίμῃσαι, γύναι, τὴν τρυγόναν· ἐκείνη γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἐτέρω οὐκ ἔτι μείγνυται· κἂν συμβῇ τὸν ταύτης ἄρρενα ὑπὸ ἰξεντοῦ θηραθῆναι, ἢ ὑπὸ ἀετοῦ ἀναλωθῆναι, ἐτέρω ἄρρενι οὐκ ἐπιμείγνυται, ἀλλὰ μένει ἐκδεχομένη αἰεὶ τὸν ποθοῦμενον, καὶ τῇ ἐκείνου μνήμῃ ἐναποθνήσκει»⁵⁾.

Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ποὺ συμβολίζει τὴν συζυγικὴν ἀφοσίωσιν⁶⁾ καὶ τὴν στοργὴν πρὸς τέκνα ἢ ἀδελφούς, εἰσῆλθεν ἀπὸ τὸν «Φυσιολόγον» εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διότι τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς ὑπὸ τινων ὑπεστηρίχθη, ἐγράφη κατὰ τὸ β' ἡμῖς τοῦ 2ου μ. Χ.

¹⁾ Ch. Gidel - É. Legrand, Étude sur un poème grec inédit intitulé Ο ΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ. Suivie du texte grec, Paris 1873, σ. 265-266, στίχ. 721-737.

²⁾ Migne, P. G. 13, 132.

³⁾ Migne, P. G. 40, 236.

⁴⁾ Migne, P. G. 56, 589.

⁵⁾ Πρβλ. τὴν κοινὴν παροιμιώδη φράσιν ζοῦν σὰν τὰ τρυγονάκια.

αἰῶνος ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου συνηντήθησαν καὶ ἐκαρποφόρησαν αἱ ἑλληνικαί, ἐβραϊκαὶ καὶ ἀνατολικαὶ ἰδέαι. Ὡς δὲ λέγει ὁ Κ. Κρουμβάχερ, «ἔχνη τοῦ «Φυσιολόγου» ἀνευρίσκονται ἤδη εἰς τοὺς Ἑλληνας πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 3ου καὶ 4ου αἰῶνος, ἥτοι Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεά, Ὡριγένην, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον κ. ἄ. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστινὸς ὁ μάρτυς (ἐμαρτύρησε τὸ 165) ἐχρησιμοποίησεν ἰδέας τοῦ «Φυσιολόγου»¹⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω βυζαντινῶν κειμένων τὸ θέμα τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἁσμάτων ἀπαντᾷ καὶ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ δημώδει βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ, εἰς τε τὸν «Πουλολόγον» καὶ εἰς τὸ μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη». Εἰς τὸν «Πουλολόγον», ποίημα ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 650, στενωῶς δὲ συγγενεῦον κατὰ τε τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὴν «Διήγησιν τῶν τετραπόδων», οὗτινος τὴν γένεσιν πρέπει κατὰ τὸν Κ. Κρουμβάχερ νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος²⁾ τὸ «τρυγόνιν» ἐπιτιθέμενον κατὰ τῆς «κουρούνας», ἡ ὁποία τὸ χλευάζει, λέγει εἰς αὐτὴν:

443 Ἐμὲν ὑβρίζεις τὸ πικρὸν θλιμμένον τὸ τρυγόνιν;
θλιμμένον εἶμαι πάντοτε, πάντως θυλολογῶ το.

445 Ὅσοι ταν ἔλθῃ κυνέρος καὶ πύση μου τὸ ταῖρι,
εἰς δένδρον κάλλιστον χλωραὶ εἴ θέλω νὰ καθίσω,
οὐδ' εἰς λιβάδαν καθίσω, οὐδ' εἰς ὄρεσώδεις τόπους,
ἀμμὴ καθίζω πετρωτά, εἰς πέτραν στεφανέαν,
εἰς βορροκολέαν κάθομαι νερὸν θάλλον νὰ γέμῃ.

450 Πίνω ἂν θέλω τὸ λοιπὸν καὶ πέτομαι καὶ κλαίω,
καὶ πάντοτε μυρολογῶ τὸ πάγγλυκόν μου ταῖρι.
Καὶ σύ, βρωμοχρωτόμορφε, κουρούνα ξερασμένη,
περιγελᾶς καὶ μέμφεσαι, ἐμέναν καταλέγεις,
τὸ ταπεινὸν καὶ θλιβερὸν ἀνόχλητον τρυγόνιν;³⁾.

Εἰς δὲ τὸ περιπαθὲς μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη», οὗτινος ἡ πρώτη διατύπωσις πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα⁴⁾, ἀπαντῶμεν τοὺς κατωτέρω στίχους:

136 «Βλέπεις ἐτοῦτο τὸ πουλὶν», λέγει με τὸ «τρυγόνιν»;
Πάντως εἰς ὄρος πέτεται καὶ εἰς ἄεραν ἐντρέχει,

¹⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ξ. ἄ. Γ', σ. 178.

²⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἄν. σ. 191.

³⁾ G. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, σ. 192.

⁴⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἄν. σ. 160.

καὶ ἐὰν φονευθῇ τὸ ταΐριν του καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον λείψῃ,
 εἰς δένδρον οὐ καθέζεται νὰ ἔχῃ χλωρὰ τὰ φύλλα,
 140 νερὸν καθάριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει·
 πάντοτε εἰς πέτραν κάθεται, θρηνεῖ καὶ οὐχ ὑπομένει·
 τὸν σύντροφόν του ἀναζητεῖ καὶ πνίγει τὸν ἑαυτὸν του¹⁾.

Συγκρίνοντας τὰ βυζαντινὰ ταῦτα κείμενα πρὸς τὰ ἀνωτέρω δημῶδη ἔσματα καὶ μοιρολόγια τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐν λόγῳ ἔσμάτων καὶ μοιρολογίων εἶναι συναφὲς πρὸς τὸ τῶν βυζαντινῶν κειμένων. Ὅπως δηλονότι εἰς τὰ ἔσματα τὸ πουλὶ (τρυγόνα, πέρδικα κτλ.) ἢ ἡ ἐλαφίνα θρηνοῦν διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς των ὑπάρξεως καὶ ὑποβάλλονται εἰς αὐτοτυράνησιν, ἔτσι γίνεται καὶ μὲ τὴν τρυγόνα εἰς τὰ ἐκ τοῦ «Φυσιολόγου» καὶ τῶν ἄλλων δημῶδων βυζαντινῶν κειμένων ἀποσπάσματα. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν τρυγόνα, εἰς τὰ ἔσματα καὶ τὰ μοιρολόγια αὕτη ὑποκαθίσταται καὶ ὑπὸ ἄλλων πουλιῶν καὶ τῆς ἐλαφίνας. Παρὰ τοῦτο τὸ θέμα καὶ εἰς αὐτὰ παραμένει τὸ ἴδιον²⁾. Κατὰ δὲ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τὸ τρυγόνι, ὅταν κεληδῇ, νομίζει κανεὶς «ὅτι κλαίει καὶ διακρίνει εἰς τὴν φωνὴν του τὸν ἀριθμὸν 18 καὶ λέγει (ὁ λαὸς) ὅτι ἀπώλει 18 συγγενεῖς του, διότι ἦτο πρό-
 κερτον ἀνδραποῦς μεταμορφωθεὶς εἰς πτηνόν»³⁾. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ αἰτιολογικὴ αὕτη παράδοσις συμφωνεῖ μὲ τὸν στίχον τοῦ μοιρολογίου (ἀριθ. 3, στίχ. 3) «πὺν κάνει δεκοχτὼ πουλιά, κανένα δὲν ἀρτεύεται».

Ἐὰν τώρα εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν σύγκρισιν ἔσμάτων καὶ βυζαντινῶν κειμένων, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

α') Εἰς τὰ ἐκ Λασιίδας Μεραμβέλου καὶ ἐξ Ἀγίου Γεωργίου Λασηθίου Κρήτης ἔσματα (ἀριθ. 1, στίχ. 2, ἀρ. 2, στίχ. 6) καὶ εἰς τὰ μοιρολόγια (ἀριθ. 3, στίχ. 3, ἀριθ. 4, στίχ. 17, ἀριθ. 5, στίχ. 3) ὁ θρηῆνος γίνεται ἀπὸ τὸ σαῖνι (καίτοι ἀρπακτικόν), τὸ παγώνι, τὴν τρυγόνα, τὴν ἐλαφίνα καὶ τὸν κοῦκκον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου⁴⁾, τέκνου ἢ ἀδελφοῦ. Τὸ αὐτὸ περίπου ἀπαντῶμεν εἰς τὸν «Φυσιολόγον»

¹⁾ Δ. Ἰ. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήνη-σιν 1866, σ. 329.

²⁾ Διὰ τοῦτο συμπεριέλαβα καὶ τὸ μοιρολόγι τῆς ἐλαφίνας εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔσματα.

³⁾ ΛΑ ἀριθ. 422 (Ἡπειροθεσσαλία). Ἡ αὕτη παράδοσις ἀναφέρεται καὶ εἰς εἶδος περιστερᾶς, δεκοχτούρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀνομαζομένης.

⁴⁾ Καὶ ἡ πέρδικα θρηνεῖ διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συζύγου καὶ καταρᾶται τὸν ἀετὸν ἢ τὸν πετρίτην κατὰ τὸ ἔσμα τῆς β' ὡς ἄνω κατηγορίας. Εἰς δὲ τὸν «Φυσιολόγον» κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της:

700 Ἡ πέρδικα πὺν ἔχασε τὰ φᾶ ἐκ τῆς φουλιᾶς της
 τρέχει στὰ ὄρη, στὰ βουνά, στὰς νάπας, στὰ λαγκάδια

(στίχ. 726-728) με τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς αὐτὸν γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου, οὐχὶ δὲ τέκνου ἢ ἀδελφοῦ:

Καὶ ἐὰν λάχῃ ἐξ αὐτῶν ἓνας νὰ τελευτήσῃ,
εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
ἀλλ' ἔχει θοῇνον καὶ κλανθμὸν ἄχρει τῆς τελευτῆς του¹⁾.

Ὅμοιως ὁ Ὁριγένης, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, λέγει: «καὶ ἡ τρυγὼν ἐνὶ μόνον συνέρχεται» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «μίμῃσαι, γύναι, τὴν τρυγὼνα· ἐκείνη γάρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἑτέρῳ οὐκ ἔτι μείγνεται κτλ.»

β') Εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 6 καὶ 8) ἡ πέρδικα ἢ ἡ τρυγὼν «κι ὅπου εὖρῃ μαῦρο κάπαλο, πάει νὰ τὰ βοσκήσῃ», «κι ὅπου εὖρῃ δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει»· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν παραλλαγὴν τοῦ μοιρολογίου «τῆς ἐλαφίνας» (ἀριθ. 5, στίχ. 6) ὁ κοῦκκος «κι ἂν εὖρῃ μαύρη καφαλιά, θὰ σκύψῃ νὰ βοσκήσῃ». Τὰ αὐτὰ περιέχον λέγονται εἰς τὸν «Πουλολόγον» (στίχ. 446: εἰς δένδρον κάλλιστον χλωρὸν οὐ θέλω νὰ καθίσω) καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 139: εἰς δένδρον σὺ καθίσεται νὰ ἔχῃ χλωρὰ τὰ φύλλα).

γ') Εἰς τὸ ἐκ Λαττίδας ἄσμα (ἀριθ. 1, στίχ. 3-5) λέγεται δια τὸ σάϊν:

Μὰ σὰ διψάσῃ καὶ καλὰ καὶ δε μισοῦ' ἀπεράσῃ
βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ ταράσσει.
Βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ θελαίνει
καὶ τὴν ἀσκιά ντου δὲ χωρεῖ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.

Ὅμοιως εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 7) ἡ τρυγὼν:

κι ὅπου εὖρῃ βρύση, κρυόβρυση, θελώνει καὶ τὸ πίνει.

Ἐπίσης εἰς τὸ μοιρολόγι «τῆς ἐλαφίνας» (ἀριθ. 4, στίχ. 4):

κι ὅπ' εὖρῃ γαργαρὸ νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.

καὶ κακκαρίζει δυνατά, κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της.

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 264, στίχ. 700 κέ.

¹⁾ Εἰς τὸν «Φυσιολόγον» ὡσαύτως ἀναγινώσκομεν εἰς τὸ κεφάλαιον «περὶ περιστεράς»:

644 καὶ ὥστε ζῇ τὸ θηλυκόν, ἄλλον οὐδὲν γυρεύει,
εἰμὴ τὸν ἔχει ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄρρεναν ἐκεῖνον·
ὁμοίως καὶ ὁ ἄρρενας ἄλλον οὐδὲν πορεύει,
ἀλλ' ὅταν ἀποχωριστοῦν, κάμνουν μεγάλην θλίψιν·
καὶ πάντα πέτονται ὁμοῦ ζευκταὶ οἱ δύο ἀντάμα.

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 261-2, στίχ. 644 κέ.

᾽Οσαύτως ὁ κοῦκκος (ἀριθ. 5, στίχ. 4-5)

*χρόνια κάνει νὰ πιῇ νερό καὶ μήνους νὰ βοσκήσῃ
καὶ ἂν εὖρη ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει.*

Εἰς δὲ τὸ δίστιχον (ἀριθ. 6) λέγεται διὰ τὸ τρυγόνι «π' ὅταν χάσῃ τὸ ταίρι
του, πλιό <του> νερό δὲν πίνει».

Τὰ αὐτὰ περίπου ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν «Φυσιολόγον» (στίχ. 735-736),
ὅπου λέγεται διὰ τὴν τρυγόνα:

*καί, ὅταν θὲ νὰ πιῇ νερόν, πρῶτα τὸ συνταράσσει
καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει.*

Ἐν δὲ τῷ «Πουολόγῳ» (στίχ. 449):

«εἰς βουρκολεάν κάθομαι νερόν θολόν νὰ γέμῃ»

καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 440):

«νερόν καθαίριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει»

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης δύναμεθα, νομίζω, μετὰ πιθανότητος νὰ εἰκάζω-
μεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐξετασθέντων δημοδῶν ἀσματίων καὶ μοιρολογίων ἔχει ὡς
πρώτην πηγὴν τὸν «Φυσιολόγον», κατόπιν δὲ τὰ ἄλλα δημώδη βυζαντινὰ κείμενα,
ἅτινα, ὡς δημώδη βιβλία, ἀνεγινώσκοντο ὑπὲρ εὐρύτερου κοινοῦ, οὐχὶ δὲ μόνον
ὑπὸ τῶν λογίων. Πιθανῶς δὲ καὶ τὰ φαναριωτικὰ στιχοπλόκια ἀπέρρευσαν ἐκ τῶν
δημωδῶν μοιρολογίων, τὰ ὅποια ἀνώνυμοι ποιηταὶ διεσκεύασαν κατὰ τὴν ἰδικὴν
τῶν ἀντίληψιν καὶ τεχνοτροπίαν¹⁾. Προκειμένου τέλος περὶ τῶν συναφῶν δημω-
δῶν ἁσμάτων τῶν Ἱταλῶν, Γερμανῶν, Ρώσων καὶ Ρουμάνων δύναται, νομίζω,
νὰ λεχθῇ, ὅτι καὶ ταῦτα ἀπὸ τῆς αὐτῆς προῆλθον πηγῆς, ἐφ' ὅσον «κατὰ τὸν μέσον
αἰῶνα ὁ «Φυσιολόγος» διεσκεύασθη εἰς τὴν ἀρχαίαν γερμανικὴν, ἀγγλοσαξωνικὴν,
ἰσλανδικὴν, γαλλικὴν, ρουμανικὴν, σερβικὴν, ρωσικὴν²⁾ καὶ ἄλλας γλώσσας.

10-12-53

¹⁾ Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ Κ. Kind λέγει περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντος φανα-
ριωτικοῦ στιχοπλοκίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ὅτι τὸ ἄσμα «ἐκράτησα ἀπὸ ἑνὸς Ἑλλήνα
ἐκ Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ὅτι «υἰάσχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». Τοῦτο
ὁμως φερόμενον εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς ἄλλην μορφήν ἀπὸ ἐκείνην, ποῦ
ἔχει ἐν τῇ «Εὐνομίᾳ» τοῦ Κ. Kind (σ. 40).

²⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔ. ἀ. τ. Γ', σ. 179.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς πάσας σχεδὸν τὰς κοινωνίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρτιώτερον ὀργανωμένας, οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν συναλλαγῶν, ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρήσεως, καὶ πολλὰ ἄλλα μέτρα, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν καθιερωμένα ἢ ἐπινοούμενα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων καὶ τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐκάστοτε χρησιμοποιουμένων λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τρόπου τῶν συναλλαγῶν, τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ γενικώτερον τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ.

Ἐνιαῖον σύστημα μέτρων καὶ σταθμῶν προϋποθέτει κοινωνικὴν συνοχὴν στερεάν καὶ στενὴν ἐξάρτησιν ἐκ μιᾶς ἰσχυροῦς κεντρικῆς ἀρχῆς. Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις διαφόρων μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρήσεως μὲ ἀξίαν ποικίλλουσαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ πολλάκις μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς ἀποδεικνύει χαλαρὰν συνοχὴν καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοπικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἡ ποικιλία ἐξ ἄλλου καὶ ἡ μὴ ἀκριβὴς ἀξία τῶν μέτρων ἀποτελεῖ αἰτίαν ἀνισότητος καὶ ἀδικίας. Τοιοῦτου εἴδους ἀδικία, συχνοτάτη εἰς κοινωνίας παλαιότερων χρόνων, καυτηριάζεται δριμύτατα ἤδη παρὰ τῆς Γραφῆς, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τοὺς θείους νόμους καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς θρησκείας: *Στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν καὶ μέτρα δισὰ ἀκάθαρτα ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀμφοτέρω καὶ ὁ ποιῶν αὐτά. ...*¹⁾ Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι, ὅτι αἱ προοδευτικὸν χαρακτηρὸς κοινωνικαὶ ἐπαναστάσεις μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπιδιώξεων τῶν ἔταξαν τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ μετρικοῦ συστήματος. Παράδειγμα αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι μεταρρυθμίσεις, ὡς ἡ εἰσαγωγή τοῦ καλουμένου μετρικοῦ συστήματος Αἰγίνης καὶ τῆς σεισαχθείας τοῦ Σόλωνος, καθὼς καὶ ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μεταρρυθμίσις τοῦ μετρικοῦ συστήματος παρὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789, εἰσαγαγούσης τὸ δεκαδικὸν μετρικὸν σύστημα ἀντὶ τῶν μέχρι τότε κρατούντων, προερχομένων ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ διαφόρων ἄλλων συστημάτων, παραληφθέντων παρ' ἄλλων λαῶν.

¹⁾ Παροιμίαι Σολομ. Κ', 10. Πρβλ. αὐτόθι ΙΑ', 1. Λευιτ. ΙΘ', 36.

Συστηματική μελέτη τῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι χρησιμοποιουμένων μέτρων καὶ σταθμῶν θὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσῃ τὴν σύγχρονον, ὡς καὶ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀξίαν των, καὶ εἰς τὸ νὰ καθορίσῃ ποῖα ἐκ τούτων εἶναι παλαιά, ποῖα εἰσήχθησαν μεταγενεστέρως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἐκ τίνων τυχὸν πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων μετ' ἄλλων λαῶν.

Ἡ παροῦσα ἐργασία, συμβολὴν μόνον εἰς τὴν τοιούτου εἵδους ἔρευναν ἀποτελοῦσα, περιλαμβάνει κυρίως μέτρα ἐν πρακτικῇ χρῆσει ὄντα σήμερον ἢ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὡς καὶ ὄρους μετρικούς, γνωστοὺς ἐκ παλαιότερων χρόνων, οἵτινες δὲν ἀνταποκρίνονται μὲν πλεόν εἰς πρακτικοὺς τρόπους μετρήσεων, εἶναι ὅμως οἱ ἐπιζῶντες μάρτυρες τῶν ἄλλοτε χρησιμοποιουμένων μέτρων. Ἱστορικὴ ἔρευνα γίνεται μόνον ὅπου καθιστοῦν τοῦτο δυνατόν ὑπάρχουσαι παλαιαὶ μαρτυρίαι καὶ ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν καὶ χρῆσιν ἐκάστου μέτρου, ἄνευ ποσοτικῶν προσδιορισμῶν, καθόσον ὁ καθορισμὸς τῆς ἀξίας τῶν μέτρων κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ κατὰ διαφόρους τόπους εἶναι λίαν δυσχερὴς. Ὁμοιωτῶν εἰδικὴν ἔρευναν δι' ἕκαστον τούτων.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἐπίσης περιορισμένη, περιλαμβάνουσα κυρίως τὰ ὑπὸ τῶν κατοικούντων εἰς τὴν Ἑπαιθρον χρησιμοποιούμενα μέσα μετρήσεως καὶ μετρίκας μονάδας. Οὕτω μένουσιν ἐκτὸς τῆς παρούσης ἔρευνῆς πολλὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα μέτρα, ὡς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, τῶν ναυτικῶν, αἱ μονάδες νομισμάτων, χρόνου κλπ.

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἠκολούθησα τὴν συνήθη διάκρισιν τῶν μέτρων κατὰ τὸ εἶδος τῆς μετρήσεως (μῆκος, χωρητικότης καὶ βάρος, ἐπιφάνεια) καὶ οὕτως ἡ ὅλη πραγματεία διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς ἐπὶ μέρους κεφάλαια: Α'. *Μέτρα μήκους*. Β'. *Μέτρα χωρητικότητος*, διακρινόμενα εἰς τὰ περισσότερον κοινὰ καὶ εἰς τὰ περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιούμενα. Ὡς ἐν ἐπιμέτρῳ, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν μέτρων ἀκολουθεῖ μικρὸν κεφάλαιον, ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὄργανα σταθμίσεως. Γ'. *Μέτρα ἐπιφανείας*. Ἀκολουθεῖ τέλος Δ' κεφάλαιον περὶ τῶν λέξεων καὶ φράσεων, αἵτινες δηλώνουν διάφορα μέτρα κατὰ προσέγγισιν.

Α'. ΜΕΤΡΑ ΜΗΚΟΥΣ

Τὰ βασικώτερα ἐκ τῶν μέτρων μήκους, τῶν δηλούντων ἰδίᾳ μικρὰς ἀποστάσεις, ἔχουν καθορισθῇ, ὡς γνωστόν, κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Μαρτυρίαι παλαιῶν συγγραφέων, ὡς καὶ εἰδήσεις ἐκ τῆς ζωῆς τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τοῦ καθορισμοῦ μέτρων εἶναι παγκόσμιος. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βάσιν τοῦ μετρικοῦ

συστήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων¹⁾ καὶ ἐξακολουθεῖ ἐν πολλοῖς νὰ ἐπιζητῇ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ζωὴν. Οἱ βραχίονες, πρόχειρον μέσον εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν μέτρησιν, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ὁ ἀρχαῖος μετρικὸς ὅρος πῆχυς εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει²⁾ μὲ διαφόρους τύπους: Λέγουν π.χ. ἓνας πῆχυς, μιὰ πῆχη ἢ ἓνα χεροπήχι πανί, πρὸς προσδιορισμὸν ὑφάσματος, μήκους ἴσου πρὸς τὸ τῆς χειρὸς ἐκτεταμένης, ἀπὸ τῆς μασχάλης μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου³⁾. Τὸ αὐτὸ μῆκος διατυπώνεται συνεκδοχικῶς καὶ διὰ τῶν ὄρων ἀγκῶνας, διαλεκτικῶς ἀγκῶνα⁴⁾ ἀγκουνόχερο⁵⁾ καὶ μπράτσο ἢ μπράτσου⁶⁾.

Ἡ ὀργυιὰ, παλαιότατον ἐπίσης μέτρον, δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῶν χειρῶν ἐκτεταμένων πλαγίως. Λίαν ἀκριβῶς καθορίζεται τὸ μέτρον τοῦτο διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους (Ὀνομ. 2, 158) δοθέντος ὁρισμοῦ: εἰ δ' ἄμφω τὰς χεῖρας ἐκτείνας, ὥς καὶ τὸ στέρονον αὐταῖς συμμετρεῖν, ὀργυιὰ καλεῖται τὸ μέτρον⁷⁾. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὀργυιὰ, καθὼς καὶ ὁ πῆχυς, ἀναφέρονται πολλάκις ὡς μέτρα μήκους εἰς ἔργα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων⁸⁾.

Τὰ δὲ μέτρα ἐκτιμῶνται ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, πλῆθος, δακτύλου, καλκιάτης, σπιθαμῆς, λιχάδος, ποδόος, πῆχεως, βήματος, ὀργυιᾶς (Ἡρόδοτος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικά 4, 1. Ἐκδ. Heiberg, Lipsiae 1912, τ. IV). Βλ. καὶ Πολυδεύκης, Ὀνομαστικὸν 2, 157. Πρβλ. Paul Tannery, ἄρθρ. mensura, ἐν Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Κων. Μαλιέζου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ παρ' ἡμῖν παλαιοῦ συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν. Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Ζ' ἀριθ. 2 (1939) σ. 1.

²⁾ Ἐκ τούτου προήλθεν ἡ γνωστὴ παροιμιακὴ ἐκφρασις: Καθένας μὲ τὴν πῆχην του, μὲ τὴν ἔννοιαν: ὁ καθένας κρίνει μὲ δικό του κριτήριον.

³⁾ Πρβλ. τὸν παρὰ τοῦ Πολυδεύκους, ἔνθ' ἀν. 2, 158, διδόμενον ὁρισμὸν: Ἀπὸ τοῦ ὀλεοκράνου πρὸς τὸν μέσον δακτύλον ἄκρον τὸ διάστημα πῆχυς. Βλ. καὶ Ἡρώνα Ἀλεξ. ἔνθ' ἀν. 4, 2.

⁴⁾ Πρβλ. τὴν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου τούτου παροιμίαν: σὴν ἀγκῶνα σου κορὰ παννὶν τζ' ὁ δῖτον σε, δηλαδή τὰ πράγματα δὲν γίνονται πάντοτε ὅπως ἐπιθυμεῖ κανεὶς. (N. Ἀνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φαράσων. Ἀθήνα 1948 σ. 59).

⁵⁾ ΛΑ (=Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον χειρὸς) ἀρ. 446 σ. 45 (Νεστορίδης, Λακωνία 1895).

⁶⁾ ΛΑ 1121 σ. 96 (Σιγάλας, Νάξος 1924).

⁷⁾ Πρβλ. Ἡρώνα Ἀλεξανδρέα, ἔνθ' ἀν. 4, 1. F. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III. Berlin 1931, 18 ἐν λ. ὀργυιὰ.

⁸⁾ Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges. München 1948, 66]7, 430, 436 B. 68]9, 566. 70]1, 554. 93, 15 B.—K. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα. Ἀθήναι 1890 σ. 411 σημ. 2.—I. T. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 (1948) σ. 79. 81. 82. 83. 84. 85 κλπ. Τοῦ ἰδίου, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα αὐτόθι 4 (1951) σ. 96 ἀρ. 78, 31 σ. 95. ἀριθ. 77, 19.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μετρήσεως ἀγρῶν ἢ ἀμπελώνων μεγάλης ἐκτάσεως προσδιορίζεται κατὰ πρῶτον τὸ μήκος σχοινίου εἰς ὀργυιάς καὶ τὸ οὕτω καταμετρηθὲν σχοινίον χρησιμεύει ὡς μετρικὴ μονὰς διὰ τὴν ὅλην καταμέτρησιν¹⁾. Ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν παρὰ τοῦ Ἡρώου Ἀλεξανδρέως μαρτυρούμενον: *οφείλεις ποιῆσαι σχοινίον, ἡγουν σωκάριον δεκαὸργυριον καὶ οὕτως μετρεῖν, ὃν μέλλεις μετρεῖσαι τόπον· τὸ γὰρ σωκάριον τῆς σπορίμου γῆς δέκα ὀργυιάς οφείλει ἔχειν, τοῦ δὲ λιβαδίου καὶ τῶν περιορισμῶν ἰβ'²⁾*.

Τοιούτου εἶδους σχοινίον χρησιμοποιοῦμενον πρὸς μέτρησιν ἦτο γνωστὸν ἄλλοτε εἰς τὰς νήσους μὲ τὸν ἰταλικὸν ὄρον *σπράγκα*³⁾, εἰσαχθέντα παρὰ τῶν Δυτικῶν.

Πρὸς προσδιορισμὸν μικροῦ μήκους εἶναι ἐν χρήσει ἐπίσης ὁ ὅρος *σπιθαμή* ἢ *πιθαμή*, δηλῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου (Ὀνομ. 2, 157) ὀρισθεῖσαν διάστασιν: *Εἰ δὲ τοὺς δακτύλους ἀποτεῖνας ἀπὸ τοῦ μεγάλου πρὸς τὸν μικρότατον μετρεῖς, σπιθαμὴ τὸ μέτρον*. Περὶ τοῦ μετρικοῦ τούτου ὅρου, ὡς καὶ περὶ τοῦ δακτύλου, ὡς μεταφορικῶν ἐκφράσεων, σημεινουσῶν ἐλάχιστόν τι μήκος ἢ ἀπόστασιν, θὰ διαλάβωμεν καὶ κατωτέρω εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον.

Οἱ περισσότερον γνωστοὶ ἐκ τῶν πρὸς ῥημάτων μήκους χρησιμοποιοῦμένων μετρικῶν ὅρων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ κινήσεων τῶν ποδῶν, εἶναι οἱ ἑξῆς: *ποδάριον* ἢ *πατούσα*, δι' ὧν δηλοῦται μήκος ἴσον πρὸς τὸ πέλμα τοῦ ποδός. Διὰ τοῦ ὅρου *τσαγγάρι* δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ πέλματος. Μετροῦν π.χ. ἀποστάσιν τινα, τοποθετοῦντες ἐναλλάξ τὸν ἓνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ὑπολογίζεται εἰς ποδάρια ἢ πατούσας τὸ μετρούμενον διάστημα. Ἐὰν μετὰ ταῦτα ἀπομένῃ εἰσέτι ἀπόστασις τις πρὸς μέτρησιν, μικροτέρα τῆς πατούσας, τοποθετοῦν καθέτως τὸν ἓνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διάστημα, τὸ προσδιοριζόμενον διὰ τοῦ καθέτως τοποθετουμένου ποδός, ὀνομάζεται *τσαγγάρι*. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τοιούτου εἶδους μέτρησις ἀποστάσεων εἶναι συχνὴ εἰς τὰ παίγνια.

Ὁ ὅρος *ἀχνάρι* ἢ *χνάρι* σημαίνει ἄλλοτε μὲν ὅ,τι ὁ ὅρος ποδάρι⁴⁾, ἄλλοτε

¹⁾ Συνήθως χρησιμοποιεῖται πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς φόρτωσιν *τριχιά*, ἴση πρὸς 12 ὀργυίας.

²⁾ Ἡρώου Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικά 4,11. Βλ. καὶ Ἰωάννου τοῦ Πεδισήμου, Γεωμετρία ἢ σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμῶς τῆς γῆς. Ἐκδ. G. Friedlein, Berlin 1866 σ. 14. Πρβλ. A. Dain, Métrologie byzantine, calcul de la superficie des terres. Mémoires Louis Petit, Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines. Bucarest 1948 σ. 57.

³⁾ Βλ. Κοραῖ, Ἀτακτα 4, 537. Ἐν χιακῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1695 (Κ. Κανελλάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 421) ἀναφέρεται: *ἦλθεν ὁ μισὲρ λεονῆς Πετροκόκκινος γεωμέτρης καὶ νοταριος Χίου νὰ βάλῃ εἰς τὴν σπράγκα καὶ νὰ μετρίσῃ τὰ ὑποστατικά τοῦ μοναστηρίου...*

⁴⁾ ὁχτὼ ἀχνάρια τζαί ν'αν τσαγγάριν (ΛΑ 693 σ. 78, Φαρακίδης, Κύπρος 1917). Πρβλ. ΛΑ 1524 σ. 193 (Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1928).

δὲ δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἀνοιγμα τῶν σκελῶν. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόστασις δηλοῦται ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ ὅρου *διάσκελο* καὶ διαλεκτικῶς *ἀδράσκελο*¹⁾, *δρασκέλια*, *γρασκέλια*, *ἀγρασκέλια*, *ἀσκελιά*, *δρασκέλιά*²⁾.

Β'. ΜΕΤΡΑ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Τὰ μέτρα ταῦτα εἶναι γνωστὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν τῶν χρησιμοποιοιμένων πρὸς μέτρησιν, δι' ἐλάχιστα δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν εὐρίσκομεν ὅρους μὴ ἔχοντας τοιαύτην ἀρχήν.

Ἡ χωρητικότης τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν μετρήσεως δὲν εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε σταθερὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν μέτρων παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τοῦτο παρέχει δυσχερείας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν δέον νὰ χαρακτηρίῃ ἀντικειμενικότης καὶ ἀκρίβεια. Παρὰ τὴν δυσκολίαν ὅμως ταύτην, νομίζω ὅτι τὸ θέμα ἀξίζει ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἐιδικῆς ἐρεῦνης.

Ἡ γνώσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν τῆς ποσότητος καὶ ἀσταθείας τῶν μέτρων μᾶς εἶναι χρήσιμος, διότι μᾶς φανερώνει τὸν περιβάλλοντα χαρακτῆρα τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, ὡς καὶ τὰς περὶ οἰκονομικῶν πρᾶξεων ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ τῶν κατοικοῦντων τὴν ὑπαίθρου χώραν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει ἐπιδράσει ἀκόμη τὸ πνεῦμα τοῦ κέρδους καὶ τῆς ἀπληστίας, ὡς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων. Διαφορὰ ὀλίγων δραμίων ἢ καὶ ὀκάδων, εἰς τινὰς περιπτώσεις, ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν συναλλασσομένων, δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τοὺς ζῶντας τὴν ἀπλοϊκὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου, καὶ μάλιστα ὁσάκις πρόκειται περὶ εἰδῶν ἢ ἀντικειμένων οὐχὶ ἀξιολόγου δι' αὐτοὺς ἐμπορικῆς ἀξίας. Ἡ ἔρευνα τῶν μέτρων χωρητικότητος, ὡς καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν, συμβάλλει ἐξ ἄλλου εἰς τὴν κατανόησιν χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους υἱοθετοῦντο ἐκάστοτε καὶ μονάδες ἢ μέσα μετρήσεως ξένων λαῶν, εἰσβαλόντων εἰς τὴν χώραν μας ἢ ὁπωσδήποτε ἐλθόντων εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτήν.

Εἰς τὴν κατωτέρω ἔρευναν προτάσσονται τὰ πλέον κοινὰ μέτρα, τὰ εἰς περισσότερους τόπους χρησιμοποιούμενα καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἔρευνα μέτρων περιορισμένης τοπικῶς χρήσεως, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι δάνεια ἐκ ξένων λαῶν. Εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον ἐξετάζονται τὰ μέτρα, τὰ χρησιμοποιούμενα ἀποκλειστικῶς ἢ κυ-

¹⁾ ΛΑ 446 σ. 45 (*Νεστορίδης*, Λακωνία 1895).

²⁾ Συγχῆ ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ἀποστάσεως: *Μιὰ δρασκέλια λοιπὸ μὲ χωρίζει μόνο ἀπὸ κεῖνο τὸ ζωντανὸ θάνατο* (*Φιλήντας*, Βουνὰ Χαλκιδικῆς σ. 48. Βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης, λ. *δρασκέλια*).

ρίως διὰ τὰ ὑγρά. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν μέτρων χωρητικότητος γίνεται πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὁκάν, μονάδα τοῦ τουρκικοῦ μετρικοῦ συστήματος, ὁρισθεῖσαν ἐπισήμως εἰς 1280 γραμμάρια διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ 1836 καὶ ἰσχύουσαν ἀκόμη εἰς τὴν χώραν μας.

α) Μέτρα γενικωτέρας χρήσεως

Μετρικὴ μονὰς διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς, καὶ ἰδίως διὰ τὰ δημητριακά, γνωστὴ σήμερον πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι τὸ λεγόμενον *κοιλόν*, ἀντιστοιχοῦν γενικῶς πρὸς 20-24 ὁκάδας, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Πλὴν τῆς γενικῆς ὅμως ταύτης ἀξίας εὐρίσκομεν κατὰ τόπους καὶ ἄλλας: Ἐν Πόντῳ ἦτο ἄλλοτε ἐν χρήσει τὸ καλούμενον *κοιλὸν Νικοπόλεως*¹⁾, ἴσον πρὸς 16 *κότια* (βλ. κατωτέρω σ. 75). Ἐν Κύπρῳ διὰ τοῦ κοιλοῦ ἐννοοῦν 22-24 ὁκάδας ὁρόβου, 21-23 ὁκάδας φάβας, 20-22 ὁκάδας φακῆς, 18-20 ὁκάδας βίκου, 17-20 ὁκάδας κνάμων, 15-16 ὁκάδας καννάβεως, 11-14 ὁκάδας ἄρβυλης²⁾.

Πρὸς δήλωσιν τοῦ ἡμίσεος κοιλοῦ εἶναι γνωστοὶ οἱ ὄροι *μισόκοιλο*, *μισοκοίλι*³⁾, *μίκκοιλο*⁴⁾, ὑπῆρχε δὲ ἄλλοτε ἐν χρήσει, ὡς καὶ διὰ τὸ κοιλόν⁵⁾, *δοχεῖον ἀναλόγου χωρητικότητος*⁶⁾.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι παρακρίνονται δύο τρόποι μετρήσεως διὰ τοῦ κοιλοῦ: ὁ διὰ τοῦ δοχείου ὑπερπλήρους ἡμισοῦ καὶ σχηματίζοντος εἶδος τρούλλου, *κούμουλον*⁷⁾, *κουμούλι*, *σουρουτό* (σουρωτό)⁸⁾, καὶ ὁ διὰ πληρώσεως τοῦ δοχείου μέχρι τῶν χειλέων μόνον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται ἐπίπεδος ἐπιφάνεια, *ρίγλο*, *ἐρίγλο*⁹⁾, *κουφτό* (κοφτό)¹⁰⁾.

¹⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. κοιλόν.

²⁾ Ἀ. Παναρέτον, Μέτρα καὶ σταθμά, μονάδες χρόνου καὶ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ λέξεις. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 (Λευκωσία 1940) σ. 63, 67. Ὁμοίως περίπου ἀναλογίας ἐν Κῷ βλ. Ἀναστ. Καραναστάση, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Κῷ. Λαογραφία 14, 296.

³⁾ ΛΑ 779 σ. 338 (Βογιατζίδης, Κίμωλος 1920): ὁ σάκκος = πέντε μισοκοίλια. Πρβλ. Π. Λορεντζάτου, Τὰ σύνθετα ἐν τῷ κεφαλληνιακῷ ἰδιώματι. Ἀθηνᾶ 25 σ. 241.

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἶνονυντιακά. Χανιά 1908 σ. 81.

⁵⁾ Βλ. περιγραφὴν ἐν Ἑγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἑλευθερουδάκη, λ. κοιλόν.

⁶⁾ Βλ. Ἀν. Γ. Βρόντη, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12 σ. 122: Ὁ δεκατιστὴς μὲ τὸ μισοκοίλι μετρᾷ τὸ σιτάρι, φωνάζοντας κάθε δέκα μισοκοίλια «τάλια».

⁷⁾ Δ. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον. Ἀθῆναι 1933 σ. 63. Πρβλ. Ἀν. Γ. Τσοπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων «Αἱ γλῶτται». Ρόδος 1949 σ. 50.

⁸⁾ ΛΑ. 1421 σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

⁹⁾ Δ. Πασχάλης, ἐνθ' ἄν.

¹⁰⁾ ΛΑ 1421, σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

Τὸ κοιλόν, καθὼς καὶ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐπιφανείας καλλιεργουμένης γῆς. Οὕτω λέγοντες π. χ. *χωράφι πέντε κοιλῶν*, ἐννοοῦν ἕκτασιν ἀγροῦ, διὰ τὴν σπορὰν τοῦ ὁποίου ἀπαιτοῦνται πέντε κοιλὰ δημητριακῶν.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ μέτρου τούτου εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐνταῦθα εἰς λεπτομερεῇ ἔρευναν. Σημειῶνω μόνον, ὅτι εὐρίσκουμεν τοῦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος¹⁾. Διὰ τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ D. C. Hesseling²⁾, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ Keijle(t), θηλυκὸν τοῦ Kejl.

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ φέρεται εἰς πολλοὺς τόπους τὸ λεγόμενον *σοινίκι*, μέτρον τῶν ξηρῶν καρπῶν ἐπίσης. Κατὰ μαρτυρίας ἐκ Πελοποννήσου, ἐνθα παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει δοχεῖον χωρητικότητος 10 περίπου ὀκάδων καλούμενον *σοινίκι*³⁾, καὶ ἐκ Δωδεκανήσου, τὸ *σοινίκι* εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἥτοι πρὸς 11 - 12 ὀκάδας⁴⁾. Κατ' ἄλλας εἰδήσεις διὰ τοῦ μετρικοῦ ὅρου *σοινίκι* ἐννοοῦν ἐν Κοζάνῃ τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ⁵⁾. Τὸ μέτρον εὐρίσκουμεν συνήθως εἰς διάφορα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας⁶⁾, κατὰ δὲ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν εἶναι γνωστὸν τὸ *χοινίκιν* ἢ *σοινίκιν*, δοχεῖον χωρητικότητος $1\frac{1}{4}$ κοιλοῦ, βάρους ἕξον

¹⁾ Fr. Dölger, ἐνθ' ἀν. 102, 48 ... *ἀνεκαίρισαν, ἀνέκτισαν δὲ πάντ(α) ταῦτα...* καὶ ἀσβέστον κοιλ(ῶν) ἐπὶ καὶ ὀσπράκου κοιλ(ῶν) τοῖσι... Bl. καὶ 45]6, IV Bem. 4. S. Kugéas, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike ἐν Byz. Zeits. 23 (1920), 145, 16. Περὶ καὶ τὰ παρὰ Du Cange, Gloss. gr. ἐν λ. κοιλὸν μνημονευόμενα χωρία: *κριθῆς πίνακα δύο*, αἵτινα φέρονται εἰς σύγκρισιν τοῦ ἐνὸς τετάρτου τοῦ αὐτοῦ τῆς πόλεως κοιλοῦ (ἀπόσπ. ἐπιστολῆς ἀπευθυνομένης παρὰ τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας πρὸς τὸν Θεόδ. Ζυγομαλάν). Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος ὅρος *πίνακα*, ἐσφαλμένη γραφὴ ἴσως τῆς γνωστῆς λέξεως *πινάκια*, εἶναι ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ (βλ. κατωτ. σ. 66). Καὶ ἄλλο χωρίον: *Εἰς κάθε δύο κοιλὰ ἢ μουζούρια σιτάρι* (**Αγαπίου*, Γεωπονικὸν 6).

²⁾ Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes, ἐν Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeling Letterkunde Nieuwe reeks Deel. v. No 2. Amsterdam 1903 σ. 38.

³⁾ ΙΛ (=Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας χειρόγρ.) ἀρ. 485 Γ' σ. 187 (*Γιαννακοῦρος*, Γέρμα Μάνης 1929).

⁴⁾ ΛΑ 1568 σ. 280 (*Παπαχριστοδοῦλου*, Ρόδος 1932). Κατὰ πληροφορίαν ἐκ Κῶ τὸ *σοινίκιν* μεγαλύτερον τοῦ κοιλοῦ κατὰ 10% (**Α. Καραναστάση*, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296).

⁵⁾ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λέξει *σοινίκι*.

⁶⁾ *Νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι...* δύο *σοινίκια* σιτάρι (συμφωνητικὸν τοῦ 1664). Βλ. *Τάσων Γριτισοπούλου*, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 126 ἀρ. 12.

δέκα λιτρῶν, καὶ τὸ ἡμιχοίνικον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἡμισυ τῆς ἀξίας τούτου ¹⁾).

Ὁ ὄρος σοινίκι προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ χοίνιξ ²⁾), διὰ τροπῆς τοῦ ἀρχικοῦ δασέος χ εἰς σ ἢ σ' ³⁾). Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἱπαρξίς εἰσέτι τοῦ ἀρχικοῦ τούτου τύπου εἰς τινὰς διαλέκτους, αἵτινες διασώζουν πολλὰ ἀρχαιοπινῇ στοιχεῖα. Οὕτως ἐν Ἀραβανίῳ Καππαδοκίας εὐρίσκομεν τὸν ὄρον ὁ χοινίκος ⁴⁾), ἐν Σκύρῳ λέγουν ἡ χοινίκα ⁵⁾· ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ ἡ χοινίκα εἶναι λεκάνη μεγάλη καὶ ὑψηλή, κατεσκευασμένη ἀπὸ ἐκκοιλανθὲν τεμάχιον κορμοῦ βελανιδιάς ἢ πλατάνου, ὕψους 20-25 πόντων, διαμέτρου, κάτω 30 πόντων, ἄνω 40 πόντων, χωρητικότητος 6-8 ὀκάδων ⁶⁾). Κατὰ ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ διαλεκτικοῦ ὄρου σοινίκι δὲν εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, νὰ καταφύγωμεν εἰς ὑπόθεσιν περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς, ὥς τοῦτο ἤδη ἐγένετο ¹⁾).

Ἰση πρὸς τὸ σοινίκι, ἦτοι 11-12 ὀκάδας, φέρεται ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ μετρικὴ μονὰς καυκί ⁷⁾). Παλαιότερον, πιθανῶς καὶ σήμερον, εἰς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρῆσει ξύλινον δοχεῖον, καλούμενον καυκί, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν ⁸⁾). Ἐν ἀνατολικῇ Κωνσταντινίᾳ καὶ ἐν καυκί ὀνομάζουν ἀγγεῖον

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτεία, Β. I. Ἀθῆναι 1948 σ. 249 καὶ Ε' σ. 251. Περὶ τοῦ 18ου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τοῦ Λαογραφικὰ Δ' σ. 263. Εἰς ἔργα τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. τῆς παρὰ τὴν Τραπεζούναν πόλεως τῆς Βαζελῶνος εὐρίσκομεν συχνὰ τὸ μέτρον, χρησιμοποιούμενον πρὸς προσδιορισμὸν ἔκτασως ἀγροῦ, ἀπαιτούσης ἀνάλογον ποσότητα δημητριακῶν πρὸς σποράν: Ἀφίμα εἰς τὴν μονὴν γῆν κομμάτια β', τὸ μὲν ἐν εἰς τὴν Ποταμίαν χοινικός μέγανος ἐνὸς τραπεζουνταικοῦ, τὸ δὲ ἕτερον τὸ Ἀπιδωνὴν καὶ αὐτὸ πάλιν χοινικός μέγανος μονοκόμματου. Th. Ouspensky — V. Bénéchévitch, Actes de Vazelon. Matériaux pour servir à l'histoire de la propriété rurale et monastique à Byzance au XIII—XV siècles. (Orientalia n° 2). Leningrad 1927 σ. 83, ἀρ. ἔγγρ. 112. Χωράφιον χοινικῶν τεσσάρων. Ἐνθ' ἀν. σ. 27 ἀρ. ἔγγρ. 50. Τόπον τὸν ἐπιλεγόμενον Χαλία, κατασπορὰν χοινικός μέγανος. Ἐνθ' ἀν. σ. 30 ἀρ. 54. Βλ. καὶ σ. 42 ἀρ. 70 σ. 84 ἀρ. 115 κλπ.

²⁾ Περὶ τοῦ χοίνικος, ὥς μέτρου ξηρῶν καρπῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. βλ. Margaret Crosby, An Athenian fruit measure. Περιοδ. Hesperia, Journal of the American School of classical studies at Athens, XVIII (1949) σ. 108-113.

³⁾ Περὶ τῆς φωνητικῆς ταύτης τροπῆς βλ. Karl Foy, Lautsystem der griechischen Vulgärsprache. Leipzig 1879 σ. 51-52. Περὶ. Karl Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden. Wien 1908 σ. 60.

⁴⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν. Ε' σ. 252.

⁵⁾ Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτραι 1909 σ. 189.

⁶⁾ Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1923 σ. 410.

⁷⁾ Βλ. R. Dawkins, The modern greek in Asia minor. Cambridge 1916 σ. 661.

⁸⁾ Δ. Α. Πετροπούλου, Ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 5 - 6 (1943-44) σ. 65 σημ. 2.

⁹⁾ Δ. Πασχάλης, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

χωρητικότητα 100 δραμίων ἕως δύο ὀκάδων, κατασκευαζόμενον ἐκ ξηροῦ φλασκίου καὶ χρησιμοποιούμενον συνήθως ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν ὡς ποτήριον¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι γνωστὸς ὁ ὄρος *καυκιά*: ἔδωκε τοῦ παπᾶ μιὰ *καυκιά* *σιτᾶρι* τὸ *κανονικὸ* του (περὶ τὰς 12 ὀκάδας σίτου). Γενικώτερον ὁ ὄρος *καυκιά* σημαίνει ἐν Πελοποννήσῳ κοίλωμα μικρὸν ἢ μέγα εἰς πέτραν ἢ ξύλον (*πετροκαυκιά*, *ξύλοκαυκιά*). Ἐν Καρπάθῳ διὰ τοῦ ὄρου *μυλοκαύκι* ἐννοοῦν κοτύλην, δι' ἧς μετρεῖται τὸ ἄλεσμα καὶ ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ἀνάλογον ποσὸν ὡς ἄλεστικόν²⁾.

Πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἡμίσεος *καυκίου* εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *μισόκανκο*. Σημειωτέον ὅτι τὸ *καυκί*, ὥς καὶ τὰ προηγούμενα μέτρα χωρητικότητος, λαμβάνεται ὡς μέτρον ἐκτάσεως· δύο *καυκίων* *χωράφι* π.χ. σημαίνει ἀγρὸν ἀπαιτοῦντα δύο *καυκιά* *δημητριακῶν* πρὸς σποράν.

Ὁ ὄρος *καυκί* εἶναι παλαιότατος, ἀναφερόμενος ἤδη εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς μὲ τὴν σημασίαν κοῖλον δοχεῖον, ποτήριον κ.τ.δ.³⁾.

Ἐκτὸς τοῦ *καυκίου* εὐρίσκομεν ἐν Πελοποννήσῳ μονάδα μετρήσεως *δημητριακῶν*, ἴσης πρὸς τοῦτο ἀξίας, τὴν *σιδερίαν*⁴⁾. Ὁ ὄρος ἀπέμεινε ἐκ παλαιότερας χρήσεως μεταλλίνου δοχείου μετρήσεως (ἔδος *κουβᾶ*), καλουμένου ἐπίσης *σιδεριά*.

Ἄλλη μετοχὴν μονάδα διὰ τῆς ξηρῆς καὶ τοῦ εὐρίσκοντες εἰς τινὰς τοποῦς τὸ *καφίσι* ἢ *καφίζιν*, *καφίτζι*, *καφῖσι*. Προσδιοριζόμενον συνήθως τοῦτο ἐν ἀναλογία πρὸς τὸ κοῖλον ἀντιστοιχεῖ ἐν Δωδεκανήσῳ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ αὐτοῦ, ἥτοι πρὸς 3 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ⁶⁾, ἐν Ἰκαρίᾳ πρὸς τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ κοιλοῦ, ἥτοι $15\frac{1}{2}$ περίπου ὀκάδας⁷⁾, ἐν Κύπρῳ δὲ ὑπολογίζεται εἰς 16 ὀκάδας⁸⁾. Ἐν Πόντῳ ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν διαλεκτικὸν τύπον *καπίτ*⁹⁾ καὶ ἰσοδου-

¹⁾ ΙΑ 118 σ. 180 (Ἄν. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

²⁾ ΛΑ 397 σ. 37 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1890).

³⁾ Σχόλια εἰς Θεοκρίτου Εἰδύλλια, I, 27: *Κισσίβιον καυκίον ξύλινον ποιμενικόν*. Πρβλ. σχόλια εἰς Νικάνδρου, Θηραϊκά 527. *Θεοφάνους*, Χρονογρ. 457, 20 (ἐκδ. Βόννης): *Πάλιν εἰς τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσες*.

⁴⁾ ΙΑ 580 σ. 66 (Ἄ. Τσέλαλης, Ὀλυμπία 1917).

⁵⁾ Ἄν. Γ. Βρόντη, Οἱ ξευγαῖδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12, 122, Πρβλ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου Λαογραφικά. Νέα Ὑόρκη σ. 188. ΛΑ 1568 σ. 147 (*Παπαχριστοδούλου*, Ρόδος 1932). ΛΑ. 898 σ. 86 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

⁶⁾ ΛΑ 1146 σ. 46 (*Πουλάκης*, Ἀμοργὸς 1924).

⁷⁾ ΛΑ 598 σ. 262 (*Μυριανθόπουλος*, Ἰκαρία 1938).

⁸⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθῆναι 1874 σ. 187. Πρβλ. Κυπριακαὶ Σπουδαί 8, (Λευκωσία 1944) σ. 63. ΛΑ 1150 σ. 12 (*Περιστιάνης*, Κύπρος 1925). *Λεοντίου Μαχαίρα*, Χρονικὸν Κύπρου σ. 436 (ἐκδ. Dawkins 1932).

ναμει με 6 δακάδας¹⁾). Σημειωτέον ότι παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει δομώνυμον δοχεῖον πρὸς μέτρησιν²⁾).

Κατὰ τὸν Γ. Ν. Χατζιδάκιν³⁾), ὁ ὅρος *καφίσι* πρέπει ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν παρ' ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένην *καπίθην*, ἀγγεῖον χωρητικότητος δύο κοτυλῶν ἀττικῶν. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *kafiz*, σημαίνοντος μέτρον γεννημάτων ἢ ἔκτασιν γῆς 144 πήχεων⁴⁾).

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν μετρικῶν μονάδων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ κοιλόν, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸ πολλαχού τῆς Ἑλλάδος γνωστὸν *πινάκι*. Τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο κοιλὰ, ἐν Ἰκαρίᾳ⁵⁾ καὶ Κρήτῃ⁶⁾ πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἀπαντᾷ δὲ μετὰ διαφορὰς ἄλλας ἀξίας κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἵδους. Οὕτως ἐν Νάξῳ πινάκιον καρυδίων εἶναι ἴσον πρὸς 4 δακάδας, ἐρεβίνθων πρὸς 7 δακάδας⁷⁾. Ἐν Σύρῳ τὸ πινάκι εἶναι ἴσον πρὸς 4 νάπους (βλ. κατωτ. σ. 70) ἤτοι 8 δακάδας⁸⁾. Ἄλλοτε ἦτο ἐν χρήσει δοχεῖον καλούμενον πινάκιον, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν⁹⁾).

Πολλὰς μαρτυρίας ἔχομεν ἐκ παλαιῶν βυζαντινῶν κειμένων καὶ τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς τότε χρήσεως τοῦ πινάκιον ὡς μέτρου χωρητικότητος¹⁰⁾ καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐκτάσεως καλλιεργουμένης (ἢ ἀνάλογος τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτούμενου σπόρου¹¹⁾).

¹⁾ ΛΑ 160 σ. 61 (*Βαλαβάνης*, Πόντος 1920). Καὶ πάλι τὸ ὀνομάζετο ἐπίσης τὸ δικαίωμα τοῦ μυλωθοροῦ, τὸ ἀλλαχού λεγόμενον ξαί. ΛΑ 959 σ. 14 (ἀνώνυμος, Περίχωρα Τριπόλεως Πόντου).

²⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν : *Τὸν ἄνεμο ξεχυριστὸ καὶ τὸ καφίσι κούπα*. Δι' ἐκείνους πού τάζουν πολλὰ καὶ δὲν δίδουν τίποτα. (Λαογραφία 12, 128). Πρβλ. καὶ Ἀ. Βρόντη, Ροδιακά σ. 112.

³⁾ Ἀθηνά 4, 472.

⁴⁾ Βλ. Ἰ. Χλωροῦ, Λεξικὸν τουρκοελληνικὸν τόμ. 2ος. Κωνσταντινουπόλις 1900 σ. 1300. Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ G. Meyer (Neugr. Studien IV, 1895 σ. 35) ἐκ τοῦ ἰταλ. *cafisso*.

⁵⁾ Δ. Πουλᾶκη, Λεξιλόγιον Ἰκαρίας, Κρήνης κτλ. Ζωγράφειος Ἀγών Α' (1891) σ. 431.

⁶⁾ ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁷⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1925).

⁸⁾ Ἀνδρέου Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις Σύρου 1948 σ. 104.

⁹⁾ ...καὶ τὰ πινάκια καὶ ζῆα νὰ εἶναι ὅποιοι θέλει νὰ πουλῇ, νὰ πιαίνῃ νὰ τὰ βουλώνῃ ἢ κρίσις... (ἀπόφαισις τοῦ Κοινοῦ Σύρου τοῦ 1729. Βλ. Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 108).

¹⁰⁾ ...τάζει ἐνὸς πινάκιον ἐλιές (προικοσύμφωνον τοῦ 1548. Βλ. Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 124 καὶ 104). Κατὰ τὸν Du Cange, Gloss. gr. λ. πινάκιον, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, τὸ πινάκιον ἦτο ἴσον πρὸς τὸ 1/4 τοῦ μεδύμνου.

¹¹⁾ Βλ. Ἰακ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακά νοταριακά ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 54, ἀρ. 36, 6. 11.

Τὸ *μόδι*, μετρικὴ μονὰς μακροτάτης παραδόσεως, εἶναι γνωστὸν πανταχοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον, περισσότερον ὅμως ὥς ἔκφρασις ἀπαντῶσα εἰς λαϊκὰ μνημεῖα λόγου, εὐχάς¹⁾, δημῶδη ἄσματα²⁾, καὶ ὀλιγώτερον ὥς μονὰς ἀντιπροσωπεύουσα ὀρισμένην καὶ σταθεράν τινα ποσότητα. Μὲ ποικίλῃν πάντως ἀξίαν φέρεται κατὰ τόπους συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας εἰδήσεις: Ἐν Νάξῳ διὰ τοῦ ὄρου μόνιν ἐννοοῦν ποσότητα δημητριακῶν ἑξ πινακίων³⁾, ἐν Καρπάθῳ ποσότητα ἴσην πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἥτοι 11-12 ὀκάδας⁴⁾. Ἐν Κῷ ὁ *μόις*, τὸ *μόιν* ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο κοιλά⁵⁾. Ὁ Ἀλ. Πασπάτης⁶⁾ ἀναφέρειν τοὺς στίχους ἀκριτικοῦ ἄσματος:

*Πάλιν ἤρχισεν ὁ Γιάννης νὰ κάμνῃ τὸ ζευγάρι
νὰ σπέρνῃ τὴν ἡμέραν του ἐννιά μόδια σιτάρι,*

ἐξηγεῖ, ὅτι τὸ μόνιον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν. Ἐν Λέσβῳ διὰ τοῦ μολίου ἐννοοῦν ποσὸν 500 ὀκάδων⁷⁾. Ἐν Λιβισίῳ τὸ *μόδι*ν ἀντεστοίχει ἄλλοτε πρὸς 9 1/4 κοιλά Κωνσταντινουπόλεως⁸⁾.

Περὶ τῆς παλαιοτάτης χρήσεως τοῦ μολίου ὡς δοχείου πρὸς μέτρησιν καὶ ὡς μονάδος μετρήσεως, εὐρίσκομεν εἰδήσεις εἰς τὴν Γραφήν καὶ εἰς πολλὰ μεσαιωνικὰ καὶ μεταγενέστερα κείμενα⁹⁾. Ἀστεινταμέντος εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ

¹⁾ Πολὺ γνωστὴ εἶναι ἡ εὐχή: *χίλια μόδια καὶ ὀσπύρος χώρια*.

²⁾ Χάριν παραδείγματος ἀναφέρω τοὺς ἑξῆς στίχους ἐκ χειρογράφου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (ἀρ. 1514 σ. 333, Ξανθοῦδιδης, Κρήτη 1919):

*....Πολυποτιὰ στὸ σπῖτι καὶ μόνιν ὀσπύρῳ τῇ
καὶ ἀπὸ τὸ μόνιν νὰ χρωστῇ ἀνάμιον πινάκι
καὶ τοῦ παπᾶ μιὰ λουτροῦνὰ καὶ τοῦ ὀσποῦ μιὰ πίττα.*

³⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (*Δ. Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1925). ΛΑ 1121 σ. 70 (*Σιγάλας*, Νάξος 1924).

⁴⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθῆναι 1896 σ. 203.

⁵⁾ Ἀ. Καρανασάση, Οἱ Ζευγᾶδες τῆς Κῷ. Λαογραφία 14, 296.

⁶⁾ Χιακὸν Γλωσσάριον σ. 400.

⁷⁾ ΛΑ 1525 σ. 19 (*Κοττάρας*, Πάμφυλα Μυτιλήνης 1929).

⁸⁾ Μ. Ἱ. Μουσαῖον, Βατταρισμοί, ἥτοι λεξιλόγιον τῆς λειβησιανῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1884 σ. 86. Κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινὸν (Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856, τ. 1 σ. 233, σημ. 1) τὸ μόνιον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 5 κοιλά Κωνσταντινουπόλεως.

⁹⁾ Θεοφάνους, Χρονογρ. 646, 17 (ἔκδ. Βόννης). Th. Ouspensky - V. Bénéchévitch, Actes de Vazélon (εἰς διάφορα ἔγγραφα τοῦ 13ου, 14ου αἰ.). F. Dölger, Aus den Schatzkammern d. heil. Berges 13, 13B. 21, 11B. 26, 9. 43]4, 168 κ.ά. Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη 6. 244 στίχ. 15. Λεοντίου Μαχαιρά, Χρον. Κύπρου σ. 436. (ἔκδ. Dawkins 1932), Jean Darroutés, Un obituaire chypriote, Le Parisinus graecus 1588 (ἀνάτ. ἐκ τῶν Κυπρ. Σπουδῶν ΙΕ') f. 186, 190, 201. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', Ι, σ. 241. 249. Ε' σ. 251. 252. 361. 364. Τοῦ ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά Α' σ. 263. Ἱ. Τ. Βισβίτζη, Ναξιακά

*Επιφανείου, επισκόπου Κύπρου (4ος αἰ.) περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέσεως τοῦ μοδίου¹⁾.

*Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ μοδίου ὡς μονάδος ἐπιφανείας, γνωστῆς ἤδη ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων²⁾ καὶ ἀναφερομένης συχνὰ εἰς βυζαντινὰ καὶ νεώτερα ἔγγραφα³⁾, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοιούτου εἵδους ἐκφράσεις εὐρίσκει κανεὶς καὶ σήμερον ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἔννοια τοῦ μοδίου ὡς μετρικῆς μονάδος ἐπιζῇ⁴⁾.

Εἰς Κυκλάδας καὶ Κρήτην μεταχειρίζονται ὡς μονάδα μετρήσεως τῶν δημητριακῶν τὸ λεγόμενον *μ ο υ ζ ο ὄ ρ ι*, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία κυμαίνεται κατὰ τόπους καὶ ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἵδους. *Ἐν Κρήτῃ μουζούρι σίτου ἢ ροβίου εἶναι ἴσον πρὸς 20 ὀκάδας, σμιγαδίου ἴσον πρὸς 15 ὀκάδας, κριθῆς ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας, βρώμης ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας⁵⁾. *Ἐν Νάξῳ μουζούρι ἀσβέστου εἶναι ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας⁶⁾. Τὸν ὅρον εὐρίσκομεν εἰς παλαιότερα ἔγγραφα, χρησιμοποιούμενον συχνά,

νοταριακά ἔγγραφα. *Ἐπ. *Ἀρχ. *Ἱστορ. *Ἑλλ. Δικ. 4 (1951) σ. 11 ἀρ. 3, 11. 12. 14. 27. 33. ἀρ. 5, 36 κλπ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικὰ Ἑρμηνεία Δωδεκανήσου. Ἀθῆναι 1926 σ. 149. Περὶ τῆς τιμῆς μοδίου δημητριακῶν κατὰ τοὺς βυζαντινούς χρόνους βλ. *G. Ostrogorsky*, *Löhne und Preise in Byzanz*. *Byz. Zeits.* 32 (1932) σ. 321 κέ.

*Ὁ ὅρος *κούμουλον*, *κουμουλάτον* (*μόδιον*), λεγόμενος σιμάκοον περὶ τοῦ καιροῦ 131, ἀπὸ τοῦ 62) εἶναι συχνὸς εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. **Ἡρόνος Ἀλεξανδρείας*, Περὶ μέτρων 64, 7 (*Ἐκδ. Heiberg Lipsiae 1914, τ. V.). Παρὰ *Die Ganges Gloss.* gr. λ. κούμουλον.

¹⁾ *Migne*, P.G. 43 σ. 276-280: Τοῦ δὲ μοδίου τὸ ὄνομα διὰ πολλῆς ἀκριβείας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέθῃ εἴκοσι δύο ξέστων ὑπόρχον... ὁ γὰρ ὀκαῖος μόδιος, καθὼς εἰώθεν ὀνόματος λέγειν, κατὰ τὸ μέτρον τὸ ἅγιον ἐμετρήθη. Τὸ δὲ ἅγιον μέτρον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὰ κβ' ἔργα, ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐξ ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος... καλεῖται παρ' Ἑβραίοις μόδη, παρ' Ἑλλῆσι δὲ μόδια διὰ τὴν τρανότητά· παραπλησίως δὲ καὶ Αἰγύπτιοι μέντοι τοῦτο καλοῦσιν· ὁμοίως δὲ καὶ Σύριοι καὶ Ἀραβες μόδια λέγουσιν, ὃ ἐρμηνεύεται ὁμολογία. Πλησθεὶς γὰρ ὁ μόδιος ὁμολογεῖ ὅτι πεπληρωμαί, καλεῖται δὲ καὶ γνώμων.

²⁾ **Ἡρόνος Ἀλεξανδρείας*, Γεωμετρικὰ 4, 14: Χρὴ δὲ γινώσκειν καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σπόριμος μόδιος ἔχει λίτρας τεσσαράκοντα· μία δὲ ἐκάστη λίτρα σπεῖρει γῆν ὀργυῶν πέντε.

³⁾ **Ἀφίω αὐτοῦ χωράφιον μόδια εἰκῶσοι* (*Ἐγγρ. διαθήκης τοῦ 1198, ἐν *Trinchera*, Syl-labus σ. 333 ἀρ. CCXLVI). Βλ. καὶ *Ouspensky - Bénédiktitch*, *Actes de Vazelon* σ. 7. 13. 24 κλπ., Νέον Ἑλληνομνήμονα 16 σ. 79 κείμενον κώδ. Pal. Vatic. 367 φ.94^b. Ἀθηνᾶ, 35 σ. 87. Εἰς στίχον ἀκριτ. ἡσματος τὸ ἄλογο τοῦ Διγενῆ εἶχε *ποκάτω σίτις πατοῦνης του ἐννιά μοδιῶν χωράφι* (Λαογραφία 6, 582, 2 στίχ. 160).

⁴⁾ Βλ. *Καρααστάση*, ἔνθ' ἀν. σ. 206.

⁵⁾ Π. **Ἀναγνωστοπούλου*, Κρητικὰ ιδιώματα. Ἀθηνᾶ 38, 187. Παρὰ. ΛΑ 1413 σ. 121 (**Ἀναγνωστόπουλος*, *Μονοφάσιον Κρήτης* 1925). Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85. ΛΑ 1841 Α' σ. 294 (*Δ. Πετρόπουλος*, Κρήτη 1953).

⁶⁾ ΛΑ 1459 σ. 638 (*Ζευγώλης*, Νάξος 1927). Κατὰ τὸν Π. Γ. *Ζερλέντην* (**Ἀρχιεπίσκοποι Σαντορῆνης* 1537-1814, Ἐρμούπολις 1923 σ. 34, σημ. 1) τὸ μουζούρι ἐν Νάξῳ ἰσοδυνα-

ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη, πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως καλλιεργουμένης γῆς: *ἕνα μουζούρι χωράφι, μιὰ μουζουρὲ ἢ μουζουραδιὰ χωράφι*¹⁾. Ἐν Μήλῳ εὐρίσκομεν προσέτι τὸν ὄρον *μουζουριάτικο*, σημαίνοντα τὴν κατ' ἔτος διδομένην παρὰ τῶν ἐνοριτῶν εἰς τὸν ἱερέα ἀμοιβὴν διὰ τὰς ἱεροτελεστίας²⁾.

Ὁ ὄρος προφανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *missorium*, ἰταλ. *misura*³⁾, ἀναφέρεται δὲ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἤδη ὑπὸ Κ. Πορφυρογεννήτου⁴⁾. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Δυτικῶν εἰς τὰς νήσους φαίνεται, ὅτι ἦτο ἐν μεγάλῃ χρήσει, ἀντικαταστήσαν ἐν πολλοῖς τὸ κοιλόν. Συχνὰ ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ 13ου αἰ. καὶ ἐντεῦθεν⁵⁾, ὡς καὶ εἰς στίχους παλαιῶν δημοδῶν ἱσμάτων⁶⁾.

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ μουζουρίου ἀπαντᾷ τὸ *πρατικό*, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ αὐτοῦ. Εἰς παλαιὰ συμβόλαια εὐρίσκομεν τὸν ὄρον ἀναφερόμενον συχνὰ μετὰ τοῦ μουζουρίου⁷⁾. Ἡ προέλευσις τοῦ ὄρου δὲν εἶναι σαφής⁸⁾. Ὁ Du Cange (*Gloss. gr. ἐν λ. πρατικόν*) δίδει ἀπλῶς τὴν πληροφορίαν *πρατικόν* = *semisextarium*, *ἡμίεκτον*.

Ὁ ὄρος *πρατικά*⁹⁾ χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως γῆς, διὰ τὴν σπορὰν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ποσὸν δημητριακῶν ἑνὸς πρατικοῦ.

μετὰ πρὸς τὸν ὄραν ἀναφέρεται. Τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἀπὸ τοῦ ὄρου ἀποδόσωμεν εἰς τὸ μέτρον ἐν τῷ παρὰ τοῦ Ἀγαπίου (Γεωπονικὸν) ἀναφερόμενῳ χωρίῳ: *Ἐτι δὲ ἀσβέστην ἀσβυστον γὰ βάνης ἕνα μουζούρι εἰς τὰ ἑκατὸ μουζουράκια ἔννημα, τὸ φυλάγει θαναμασιώτατα*. Βλ. *Du Cange, Gloss. gr. λ. μουζούρι*. Σημειωτέον ὅτι ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν ἐλαίου μικρὸν πῆλινον δοχεῖον, καλούμενον μουζουράκι, χωρητικότητος 100 δραμίων (ΠΔ 118 σ. 178. Ἀν. Κουκουλέ, Γλωσσ. ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

¹⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 188, 190, 199, 340, 341 κ. ἄ. II. Γ. Ζερλέντην, ἐνθ' ἀν.

²⁾ II. Γ. Ζερλέντης, ἐνθ' ἀν.

³⁾ Κοραῖ, Ἀτακτα 1, 113. Πρβλ. G. Meyer, Neugr. St. IV σ. 54.

⁴⁾ Ἐκθεσις, 472 στίχ. 8. Πρβλ. Φ. Κουκουλέν, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 152 καὶ 165.

⁵⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 3 κέ. Ἰακ. Τ. Βισβίτζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα. Ἐπ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 74, ἀρ. 54, 14. Σπ. Λάμπρου, Ταβουλλαρικὸν γράμμα ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3067 ἑλλην. κώδικι τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων τοῦ ἔτους 1326 ἐν Δ.Ι.Ε.Ε. 5 (1900) σ. 159, 160. Πρβλ. Du Cange. *Gloss. gr. λ. μουζούριον*.

⁶⁾ *Μουζούρι σάριν ἡσπειρα μετὰ τὸ πλατὺ πινάκι | κ' ἐκεῖ τὸ νεργιαστήκανε λαγούδια καὶ περόδια | καὶ ἐθήρισα καὶ ἀλώνενα καὶ ἕκαμα χίλια μόδια*. Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν (1941) 4, 213. Πρβλ. Δ. Πασχάλην, ἐνθ' ἀν. σ. 81.

⁷⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 17.

⁸⁾ Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἰ. Ν. Ζωγραφάκη (Ἀνάλεκτα τοῦ χωρίου Ρωγδιᾶς τῆς Κρήτης. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 84): *πρατικό* ἐκ τοῦ ρ. πράττω = *πολῶ*.

⁹⁾ Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 62: *δίδει πρὸς τὸν εἰρημένον καθηγούμενον... τρεῖς κεντράδες καὶ μιὰ πρατικά χωράφι*.

Τὸ *νάπος* ἢ ὁ *νάπος*¹⁾ εἶναι στρογγύλον ξύλινον δοχεῖον²⁾, γνωστὸν εἰς τινὰς τόπους καὶ χρησιμοποιούμενον ὡς μονὰς μετρήσεως μὲ διάφορον ἀξίαν: Ἐν Σάμῳ ἔχει χωρητικότητα $5\frac{1}{2}$ ὀκάδων³⁾, εἰς Σέριφον, Πάρον, Νάξον ἰσοῦται πρὸς τὸ $\frac{1}{1}$ τοῦ πινακίου, ἦτοι δύο ὀκάδας ἢ τέσσαρα κάρτα, ἐκάστου κάρτου ὑπολογιζομένου εἰς ἡμίσειαν ὀκάν⁴⁾. Γνωστὸς ἐπίσης εἶναι ὁ ὅρος μισόναπος⁵⁾, σημαίνων ἡμισυ νάπος.

Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὅρου ὑπάρχουν διαφωνίαι. Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα 4, 347), ἐρμηνεύων τὴν λέξιν νάπος = κυψέλιον, τὴν συνδέει πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν νάπος, οὐδέτ., καὶ νάπη, θηλ., σημαῖνον καθ' Ἡσύχιον κοίλους καὶ φαργαγώδεις τόπους. Οἱ παλαιοί, προσθέτει ὁ Κοραῆς, μὲ τὸ νάπος ἐσήμαινον καὶ τὸ κυψέλιον μελίσσων, ὃχι ὅμως τὸ χειροποίητον, ἀλλὰ τὸ φυσικόν, ἥγουν σχισμὴν ὁρους ἢ πέτρας, ὅπου αἱ μέλισσαι συναθροίζονται ἐργάζονται τὸ μέλι. Ὁ G. Meyer (Neugr. St. IV, 64) ἐξηγεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *nappo* (Tasse, Schüssel). Ὁ Ἀθ. Σκελλαρίου συνδέει τὴν λέξιν πρὸς τὸ γερμανικὸν *Narf* (λοπάς, γαβάθα)⁶⁾.

¹⁾ Ἐν Κύπρῳ καλεῖται *νάπος* ἢ *νάπος* καὶ *καυσογιάνικο*. Εἶναι δὲ ξύλινον δοχεῖον διαρροῦμενον εἰς δύο ἡμισφαίρια ἐφαρμόζοντα πρὸς ἀλλήλα. ΙΑ 363 σ. 70 (Ἐρωτόκριτος, Κόπος 1922). Πρβλ. Ἀθηνᾶ 24 σ. 296, 301 καὶ 25 σ. 289. Ἀ. Σκελλαρίου Κυπριακά 2, 672 καὶ 3, 246, 348. Εἰς ἄλλας νήσους *νάπη* καλεῖται στρογγύλη σκαφή πρὸς ζυμωσιν (Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 10).

²⁾ Δημ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σάμου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτρα 1909 σ. 182. Πρβλ. Ph. Argenti-H. Rose, The Folk-lore of Chios. Cambridge 1942, 2 σ. 1049.

³⁾ Ἀθηνᾶ 25 σ. 281. Βλ. καὶ Ἐ. Ἱ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά. Σάμος 1893 σ. 134.

⁴⁾ ΛΑ 960 σ. 208 (Βογιατζίδης, Σέριφος 1923). ΛΑ 1466 σ. 97 (Κορακίτης, Γαλανάδες 1919). ΛΑ 953 σ. 24 (Κακριδής, Πάρος 1922). Πρβλ. καὶ Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 103, 108. A. Chaghimichali, L'art populaire grec, l'île d'Icarie. Byz. Neugr. Jahrbücher 6 σ. 46.

⁵⁾ ΙΑ 590 σ. 125 (Κοσμῆς, Σίφνος 1938).

⁶⁾ Ἀθ. Σκελλαρίου, Κυπριακά 3 σ. 348. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην εὐρίσκομεν συνήθως εἰς ἰταλικά ἐτυμολογικὰ λεξικά. Βλ. π.χ. Dante Olivieri, Dizionario etimologico italiano concordato coi dialetti le lingue straniere e la topo-onomastica. Milano 1953. Ὁ Δ. Βαγιακάκος (Ἀθηνᾶ 55 σ. 43 κέ.) ὑποστηρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ νάπος. Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι εὐρίσκομεν τὴν λέξιν καὶ εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ ὅτι ἐν Ἑλλάδι χρησιμοποιεῖται ὡς μετρικὸς ὅρος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ δὴ εἰς τὰς νήσους, τῶν ὁποίων ἢ μετὰ τῆς Δύσεως ἐπικοινωνία καὶ σχέσις ὑπῆρξε περισσότερο στενὴ καὶ μακροχρόνιος, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν περὶ δανείου ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο ἐτυμολογικὴ σχέσις τοῦ ἰταλικοῦ *nappo* πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν νάπος, τότε ἡ σημερινὴ λέξις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντιδάνειον ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Σχετικὴ ἔρευνα γενομένη ὑπ' ἐμοῦ εἰς οὐδὲν τὸ θετικὸν κατέληξε.

Ἡ μετρικὴ μονὰς $\xi \acute{\alpha} \iota$ ἢ $\xi \acute{\alpha} \gamma \iota$, $\acute{\alpha} \xi \acute{\alpha} \iota$, προερχομένη ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ *exagium*¹⁾, καὶ ἀναφερομένη πολλάκις εἰς μεσαιωνικά καὶ νεώτερα κείμενα, εἶναι λίαν γνωστὴ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Εὐβοίᾳ τὸ $\xi \acute{\alpha} \iota$ εἶναι ἴσον πρὸς 10-12 ὀκάδας, ἥτοι πρὸς ἡμισυ κοιλόν²⁾. Ἐν Κρήτῃ εὐρίσκομεν τὸ $\xi \acute{\alpha} \iota$ μὲ μικροτέραν ἀξίαν καὶ ποικίλλουσιν κατὰ περιφερείας, ἥτοι ἄλλοι μὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ τοπικοῦ μέτρου μουζουρίου³⁾ (βλ. ἀνωτέρω σ. 68), ἄλλοι δὲ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ αὐτοῦ⁴⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ $\xi \acute{\alpha} \iota \nu$ ἦτο μέτρον χωρητικότητος 40 ὀκάδων⁵⁾. Παλαιότερον τὸ $\xi \acute{\alpha} \iota$ ἦτο γνωστὸν ἐν Πόντῳ καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὡς μονὰς μετρήσεως τοῦ μεταξοσπόρου ἢ ἄλλων πολυτίμων πραγμάτων⁶⁾. Ὅμοίως ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν φαρμακευτικὴν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1 $\frac{1}{8}$ δράμα⁷⁾.

Σήμερον εἶναι πανταχοῦ γνωστὸς ὁ ὅρος $\xi \acute{\alpha} \iota$ πρὸς δῆλωσιν τοῦ ποσοῦ, τὸ ὅποιον ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὸ ἄλεσμα καὶ τὸ ὅποιον ποικίλλει κατὰ τόπους⁸⁾. Ἐντεῦθεν προήλθον οἱ ὅροι *ἑξάστα*⁹⁾ (ἄλειςις ἀνευ ἀμοιβῆς τοῦ

1) G. Meyer, Neugr. St. III. Wien 1894 σ. 48. Δ. Ἀμάντων, Ποικίλα γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 23, 489-90. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὰς καὶ ποικίλους Β' I σ. 251.

2) ΛΑ 62 σ. 38. Α. Λεξιάδης, Εὐβοία 1922. Πρὸβλ. Εὐδ. Μπαρταλίου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ ποσοῦ Βελβενδοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1892 σ. 75. Β. Φάβη, Ἐκθεσις τοῦ διαγωνισμοῦ γλωσσικῆς ἐταιρείας. Ἀθῆναι 45, 337.

3) Βλ. Σύμμεκτα ἐκ Κρήτης, περιοδ. Μύσων Δ' (1935) σ. 74. Πρὸβλ. Ἰ. Ζωγραπάκη, Δημοτ. Ἀνάλεκτα Ρωγδιᾶς Κρήτης. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 80.

4) Βλ. Λεξιλόγιον Σητείας, Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85.

5) Γ. Λουκά, Λέξεις τῆς λαλουμένης γλώσσης τῶν Κυπρίων. Λεμησσὸς 1898 σ. 56.

6) Βλ. Κ. Ἀμάντων, ἔνθ' ἀν. Ἰ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταρ. ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 σ. 15 ἀρ. 6, 42: *μαργαρητάρην ἀξάγιο δύο* (Ἑγγρ. 1538). Πρὸβλ. αὐτόθι 22, ἀρ. 10, 33. ΛΑ 31 Α' σ. 90 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912). Τοιαύτῃ χρήσει τοῦ $\xi \acute{\alpha} \iota$ φαίνεται καὶ εἰς παλαιούς στίχους δημοδῶν ἁσμάτων:

*Ἦπεν τὸ μαντήλι μου σ' ἐξήντα ῥογνιὲς πηγὰδι
καὶ εἶχεν ἐξήντα δυὸ φλορηγὰ καὶ ἐξήντα ξάγια μόσχο* (Ἰ. Α. Πασπάτη,

Γλωσσάριον λ. $\xi \acute{\alpha} \gamma \iota$). Πρὸβλ. τὸν στίχον ἀκρ. ἔσματος:

καὶ ἐφτὰ σταμνὰ ροδόσταμον καὶ ἐξήντα ξάια μούσκον

(Ἀρχεῖον Πόντου 1, Ἀθῆναι 1928 σ. 51).

7) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. $\xi \acute{\alpha} \iota$.

8) $\frac{1}{6}$ τοῦ ἄλσματος ἐν Ἰμβρῳ (Ν. Γλύκα, Λεξιλ. Ἰμβροῦ. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 14). $\frac{5}{10}$ ἢ $8 \frac{1}{2} \%$ ἐν Καρπάθῳ (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογρ. σύμμ. Καρπάθου Β' σ. 335). 1 ὀκά στίς 30 (Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης, 281. 284) κλπ. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιούμενον ξύλινον ἢ μετάλλινον ἀγγεῖον καλεῖται ἐπίσης $\xi \acute{\alpha} \iota$ (Πελοπόννησος).

9) Δ. Λουκόπουλος, ἔνθ' ἀν. σ. 302.

μυλωθροῦ), *ξαΐάστρα*¹⁾, *δοχεῖον* δι' οὗ μετρεῖται τὸ ξάι, *ξαγιαζώ*²⁾ (ὑπεξαίρω, λαμβάνω τι κρυφίως· ἐκ τῆς κακῆς συνηθείας τῶν μυλωθρῶν νὰ ὑπεξαίρουν ἐνίστε), *καλοξαγιαζώ*, *κακοξαγιαζώ* κ.τ.δ.

Κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνωτέρω σημασίας ἡ μετρικὴ αὕτη μονὰς ἐταυτίσθη εἰς τινὰς τόπους πρὸς τὸ πρὸς ἄλλεσιν φορτίον, ἥτοι 70 περίπου ὀκάδας³⁾. Ἡ χρῆσις τοῦ ξαγιοῦ ὥς μονάδος μετρήσεως τῆς καλλιεργουμένης γῆς εἶναι ἐπίσης γνωστή⁴⁾.

β) Μέτρα περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μέτρων, ἅτινα, εἴτε ὡς ἁπλοῖ μετρικοὶ ὄροι, εἴτε ὡς μονάδες μετρήσεως ἐν πρακτικῇ εἰσέτι χρήσει, εἶναι γνωστὰ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα, τοπικοῦ ἐντελῶς χαρακτῆρος, προερχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῶν πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιουμένων ἀγγείων καὶ σκευῶν, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης διαφέρει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

Περὶ σσότερον γνωστὰ ἐκ τῶν μετῶν τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὸ *ἀιρολόγι*, τὸ κατὰ τόπον λεγόμενον *ἀιρολόγο*, *ἀιρολόος*, *ἀιρίλοος*, *ἀιρίλοος*⁵⁾, *ἀιρίλος*⁶⁾, *ἀιρίλις*⁷⁾, *ἀιρίλιος*⁸⁾, τὸ γινώσκον εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὡς *ἀιρολόγος*⁹⁾, εἶναι κόσκινον ἀλωνιστικόν, χρησιμοποιούμενον πρὸς χωρισμὸν τῆς αἴρας ἀπὸ τοῦ σίτου καὶ ὡς μέτρον χωρητικότητος 12 ὀκάδων, ἥτοι ἡμίσεος κοιλοῦ.

Τὸ *βατσέλλι*, ἐκ τοῦ λατιν. *vascellum*¹⁰⁾, εἶναι γνωστὸν κυρίως εἰς τὰς

¹⁾ Δ. Λουκόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 284.

²⁾ Π. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πάτρα 1887, λ. ξάγι.

³⁾ Εἰς χωρία Τσουμέρκων. Προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ φιλόλογου Κ. Διαμάντη· ἀμπάρι 10 ξαγιῶν=ἀποθήκη σίτου 700 ὀκάδων.

⁴⁾ ΛΑ 713 σ. 107 (Φάβης, Εὐβοια 1920).

⁵⁾ Ν. Γ. Πεταλᾶ, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1876 σ. 32.

⁶⁾ Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου Β'. Ἀθῆναι 1934 σ. 45.

⁷⁾ ΛΑ 1896 σ. 183 Α' / Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁸⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁹⁾ Φ. Κουνουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε' σ. 266. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 261. G. Meyer, Etymologisches, ἐν Byz. Zeits 3 (1894) σ. 161. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ σ. 394.

¹⁰⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πρβλ. D. C. Hesselring, ἐνθ' ἀν. σ. 15.

Ἰονίους νήσους καὶ Κυκλάδας¹⁾ καὶ σημαίνει λεκάνην συνήθως ἐκ χαλκοῦ, δοχεῖον ὕδατος ἢ δίσκον ἐν γένει.

Λαμβανόμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος ξηρῶν καρπῶν, ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὸν ἐπίσημον καθορισμόν, πρὸς 44,05 γαλλικὰ λίτρα ἐν Ζακύνθῳ, 42,3 ἐν Κεφαλληνίᾳ, 35,2 ἐν Ἰθάκῃ²⁾. Εὐρίσκομεν ὁμῶς καὶ ἄλλας ἀναλογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ τόπους χρησιμοποιούμενα μέτρα: Οὕτω βατσέλλι ἐλαιῶν εἰς τὴν Πύλῳρον Κεφαλληνίας εἶναι ἴσον πρὸς δέκα ὀκάδας³⁾. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἔχει ἐν Λεπενού Αἰτωλίας, ἴσον πρὸς τὸ ἐκεῖ χρησιμοποιούμενον *βεδοῦρι*⁴⁾. Ἐν Ἰθάκῃ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν⁵⁾, ἐν Πελοποννήσῳ ἴσον πρὸς 22 ὀκάδας⁶⁾.

Ὡς καὶ τὰ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος, τὸ βατσέλλι χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μέτρον ἐπιφανείας, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1214 τέτραγ. μέτρα, δηλαδὴ κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ στρέμματος. Συγχὴ εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου ὡς μέτρου ἐπιφανείας εἰς παλαιὰ ἔγγραφα⁷⁾.

Εἰς τινὰς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρώμενον πανάδα τὴν *βεδοῦρα* ἢ *βιδοῦρα*, *βεδοῦρι*⁸⁾, ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς 10·42¹/₁ ὀκάδας⁹⁾. Ἡ μονὰς αὕτη προήλθεν ἐκ τοῦ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιούμενου ὁμωνύμου ξυλίνου δοχείου, γνωστοῦ εἰς πολλὰ μέρη διὰ τὴν μέτρησιν ὕδατος καὶ διὰ τοῦ γάλακτος¹⁰⁾.

Κυλινδρικοῦ σκαῦος ἐγγεῖδει κοσμεῖται τὸ *βασίλορι* ἢ *δοτρίρι*, *δοτρίρι* μ.,

¹⁾ Μ. Ἡ. Μαλανδράκη, Ἡθὴ καὶ ἔθνη ἐν Πάμῳ. Δ. Ι. Ε. Ε. 3. Ἀθῆναι 1889 σ. 333.

²⁾ Βλ. λ. βατσέλλι ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη.

³⁾ Ἀρχεῖον Ἰστορ. λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας ἐν λ.

⁴⁾ ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενού 1919).

⁵⁾ ΙΑ 42³. σ. 82 (Μουσούρης, Ἰθάκῃ 1924).

⁶⁾ Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου εἰς στίχους δημοτικῶν ᾠσμάτων: *κι ἐθέρισ' ἀποθέρισα, ἔκαμα τριά βατσέλλια.* (Μ. Μινώτου. Τραγ. ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο Β' σ. 72).

⁷⁾ Βλ. *Εὐθ. Κουρούκλη*, Ἐγγραφα τῆς ἐνετοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικά Ε' (1932) σ. 101 κέ. Σημειώτεον ὅτι τὸ *βασέλλι* ἢ *βατσέλλο* εἶναι λίαν γνωστὸν ὡς ὄρος ναυτικός, σημαίνων τὸ *κατάφρακτον*, τρίστηλον πολεμικὸν ἱστιοφόρον, τὸ κοινῶς λεγόμενον *ντελίνι*. Ὁ ὄρος ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς παλαιότερα ναυτικά ἔγγραφα. Βλ. π.χ. *Κ. Νικοδήμον*, Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν Α'. Ἀθῆναι 1862 σ. 188-189.

⁸⁾ Κατὰ τὸν *G. Meyer*, Neugr. St. 2, 16 ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *vedro* = ξύλινος κουβάς.

⁹⁾ ΛΑ 1421 σ. 405 (Λουκόπουλος, Μακεδονία 1926). ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενού 1919).

¹⁰⁾ Ἐν Πελοποννήσῳ τὸ δοχεῖον εἶναι ἐν χρήσει κυρίως πρὸς μέτρησιν τοῦ γάλακτος (ΛΑ. 1523 σ. 12. *Γιαννακοῦρος*, Γέγραμμα Μάνης 1929). Τῆς αὐτῆς χρήσεως εἶναι τὸ δοχεῖον *τσ'ανάκα*. (Ἡ λέξις ἀντιδάνειον ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *ts'apak*, ὅπερ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ κανάκιον. Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά Α', 221).

¹¹⁾ Ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς διαλέκτους τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας μὲ τοὺς

ἔχον ὡς βάσιν πλεκτὸν σύρμα καὶ χρησιμεῦον διὰ τὴν λίξιμιν καὶ καθαρισμὸν τῶν δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μετρικὴ μονὰς ἐν Πελοποννήσῳ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 24 περίπου ὀκάδας, ἥτοι ἐν κοιλόν. Φαίνεται ὅτι παλαιότερον εἶχε βάσιν ἐκ δέρματος, ἕξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία¹⁾.

Πολλαχοῦ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον, τὸ καλούμενον *κάδος* διαφόρου κατὰ τόπους χωρητικότητος: Ἐν Τριχωνίᾳ καὶ Ναυπάκτῳ ἔχει χωρητικότητα 30 ὀκάδων περίπου²⁾, δοχεῖον δὲ ἡμισείας ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τοῦτο χωρητικότητος ὀνομάζεται *καρδάρα*³⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ τοὺς διαλεκτικοὺς τύπους τοῦ ὀνόματος *κάβος* (Θήρα) καὶ *γάδος* (Κύθηρα, Χίος)⁴⁾. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαιοτάτη, προερχομένη κατὰ Ε. Boisacq (*Dictionnaire étymol.* ἐν λ.) ἐκ τῆς φοινικικῆς καὶ ἔχουσα τὴν αὐτὴν ρίζαν πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν *kad*=κουβάς⁵⁾.

Τὸ *κόσκινον* χρησιμοποιεῖται ἐν Κύπρῳ ὡς μονὰς χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἡμισὺν κοιλόν⁶⁾.

Παρὰ τῷ ἑλληνισμῷ τοῦ Πόντου μονὰς μετρήσεως τῶν δημητριακῶν ἦτο ἄλλοτε τὸ *κότι*, τοῦ ὁποῦ διέκρινοι δύο εἴδη, τὸ *μικρὸν κότι*, ἴσον πρὸς ἕξ ὀκάδας σιτηρῶν, καὶ τὸ *μεγάλον κότι*, ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας. Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ μέτρου οὐδὲν τὸ θετικὸν δύνάμει νὰ βεβαιώσῃ. Πάντως νομίζω, ὅτι ὁμοίον μέτρον εἶναι τὸ ἐν Κύπρῳ *κοττὸν* ἢ *κακίστο*, ἴσον πρὸς ἡμισὺν κοιλόν⁷⁾. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ μνεία τοῦ μέτρου εἰς ἀρχαῖα ἄσματα καὶ παροιμίας:

τύπους *trimoni*, *trimuni*. Βλ. G. Rohlf's, *Edyn. Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität*. Halle 1930.

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 266. Πρβλ. G. Meyer, *Etymologisches ἐν Byz. Zeits.* 3,160.

²⁾ ΛΑ 785, 181 (*Λουκόπουλος*, Τριχωνία-Ναυπακτία 1921). ΙΑ 293 σ. 19 (*Σαλβάρος*, Λεπενού 1919).

³⁾ ΛΑ 916, 278 (*Λουκόπουλος*, Αἰτωλία 1928).

⁴⁾ Βλ. *Πρωτοδίκιον*, Ἰδιωτικά τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Σμύρνη 1866, σ. 31. Πρβλ. Κοραῆ, Ἀτακτα 2, 412.

⁵⁾ Βλ. καὶ Ἡρώδης Ἀλεξανδρέως, Περὶ μέτρων 61,8: Κάβος πῆ μὲν τὸ δ' τοῦ μοδίου, πῆ δὲ τὸ ε', πῆ δὲ τὸ ζ'· καβὰ δ' ἐστὶν ἐβραϊστὶ τὸ ἔτεμεν καὶ διὰ τὸ τέμνεσθαι εἰς μικρὰ τὸ μόδιον οὕτως ὀνομάσθη· παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλήσιν ἐλέχθη κάβος διὰ τὴν τρανότητα. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κάδου παρὰ βυζαντινοῖς βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Δ' (1951) σ. 437 καὶ 447. Περὶ τῆς λέξεως γενικώτερον I. Kalitsunakis, *Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathius*. Berlin 1919 σ. 63-64.

⁶⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 63. Κόσκινον βαμβακοσπόρου ἰσοῦται πρὸς $1\frac{1}{3}$ —2 ὀκάδας· αὐτόθι σ. 67.

⁷⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 63. ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (*Δ. Πετρόπουλος*, Κύπρος 1953). Πιθανὸν εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως *kutu*=χυτίον.

Ἀκρίτας ὄντας ἔλαμνε ἀφκά στήν ποταμίαν
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔλασεν, ἐποῖκεν πέντ' ἀυλάκια
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔσπειρεν ἐννέα κότ' ἀπόρον¹⁾).

Εἰς ἄλλο ἀκριτικὸν ἄσμα ὃ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος ἦρως, διὰ νὰ περιποιηθῇ τὸ ἄλογόν του

βαρὺν ταγὶν ταγίζει αὐτὸν ἐξήντα δύο κότ' ²⁾).

Τὸν ὀκνέα εἶπαν αὐτὸν φέρε τὸ κότ' — καὶ τὸ φέσι μ' ἕναν κότ' παίρ' εἶπε (εἶπαν εἰς τὸν ὀκνηρόν : φέρε τὸ κότι — Καὶ τὸ φέσι μου ἕνα κότι παίρνει, εἶπε ³⁾).

Τὸ κουβέλι, ὡς δοχεῖον καὶ ὡς μετρικὴ μονάς, εἶναι ἀπὸ παλαιότερων χρόνων γνωστόν⁴⁾. Κατὰ τόπους ἀποδίδουν σήμερον εἰς τοῦτο διαφόρους ἀξίας: Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι χρησιμοποιοῦν κουβέλι χωρητικότητος 20 ὀκάδων⁵⁾, εἰς Βούρβουρα Κυνουρίας χωρητικότητος 40 ὀκάδων, ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ κουβέλι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1/2 τοῦ κοιλαῦ⁶⁾, ἐν Μάνῃ πρὸς 24 ὀκάδας⁷⁾.

Ἐν Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν τὸ κουβέλι μικρὸν σταμνίον, χωρητικότητος 5-7 ὀκάδων⁸⁾. Ἡ λέξις εἶναι παλαιὰ ἀπαιτούσα εἰς βυζαντινὰ κείμενα⁹⁾.

¹⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 1 σ. 70. Πρβλ. Π. Γεωργακοπούλου, Οἱ φυγάδες. Ἀθήναι 1879 σ. 171

²⁾ ΛΑ 31, 15 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912).

³⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 6, 188 πρβλ. Πολίτου Παροῖμαι 3, 636 λ. Γιάννης 13 : Καλημέρα, Γιάνν'—ἐγ δὲν πελεκῶ—Ἡ συντέκ'σα ἐντ' ἐφτιάγει:—ἐφτὰ κότια βάλλει.

⁴⁾ Τὸ παρὰ Βυζαντινοῖς κουβέλιον. Βλ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμός Ε' (1952) σ. 299. Εἰς παλαιὰ ἔγγραφα εὐρίσκωμεν συχνὰ ὡς μέτρον τὸ κουβέλι

...ἀφιέρουσα καὶ ἓνα χοράφιον δέκα κουβέλια

(Ἔγγρ. 1783 τῆς μονῆς Ξενιάς. Βλ. Δ.Ι.Ε.Ε., 4 σ. 662-3)

Δωρεὰ 1733 : κουβέλια σιτάρι δέκα τέσσαρα. Βλ. Στ. Χ. Σκοπετιέα, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 83, XXVI⁹⁾.

⁵⁾ ΛΑ 468, 32 (Γ. Καληδόνιος, Στερεὰ καὶ Βόρειος Ἑλλάς 1902).

⁶⁾ ΛΑ 784, 80 (Κ. Ρωμαιοῦ, Βούρβουρα 1920).

⁷⁾ Στ. Χ. Σκοπετιέα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτικῆς Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 110, 9.

⁸⁾ ΛΑ 1413, 96 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτσιον 1925). ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁹⁾ Τὰ βάνης μέσα εἰσὲ κουρούπαν ἀλειφτήν. Μερικοὶ ἄνθρωποι τὰ εὐγάνουν ἀπὸ τὴν κουρούπα... Du Cange, Gloss. gr. ἐν λ. Παρὰ Προδρομῷ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος κουρούπα = φαλάκρα. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. Ἀθηνᾶ 29, 214. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι συνήθης ἡ λέξις κουρούπι εἰς τὴν φράσιν: τί λέει τὸ κουρούπι σου! = τί λέει τὸ κεφάλι σου!

Εἷς τινας τόπους χρησιμοποιοῦν τὸ κρινί¹⁾, ὅπερ ἐπίσης εἶναι ξύλινον δοχεῖον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τῶν σιτηρῶν. Ἡ χωρητικότης του ποικίλλει: Ἐν Εὐβοίᾳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τοῦ κοιλοῦ²⁾ ἢ πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ ἐκεῖ ἑξαγίου διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς³⁾. Ἐν Αἰτωλίᾳ ἔχει χωρητικότητα $7\frac{1}{2}$ ὁκάδων σιτηρῶν⁴⁾.

Ἐν Ἡπείρῳ εὐρίσκομεν τὸ καλούμενον κρομπούρι, δοχεῖον χωρητικότητος 50 λιτρῶν σίτου ἢ ἀραβοσίτου, 33 λιτρῶν βρώμης, $37\frac{1}{2}$ λιτρῶν κριθῆς⁵⁾. Κρομπούρι ἐπίσης καλεῖται δοχεῖον, δι' οὗ ὁ μυλωθρὸς μετροῦ τὸ ἀλεστικόν⁶⁾. Πιθανὴ εἶναι ἡ ἐτυμολογικὴ σχέσις τῆς λέξεως μετὰ τὸ σλαβικῆς προελεύσεως ἐπίθετον κριμπός (=κυρτός, κυφός)⁷⁾.

Ὡς μονὰς μετρήσεως δημητριακῶν τὸ λουτζέκι ἢ λουτσέκι⁸⁾ εἶναι περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, διαφόρου ἀξίας κατὰ περιφερείας: Ἐν Θεσσαλίᾳ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓν κοιλόν⁹⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ $\frac{1}{2}$ τοῦ κοιλοῦ¹⁰⁾, ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς 22 ὁκάδας¹¹⁾, εἰδικώτερον δὲ ἐν Φλωρίνῃ καὶ Μοναστηρίῳ πρὸς 35 ὁκάδας¹²⁾.

Εἷς τινας τόπους εἶναι γνωστὸς μετὰ ὀνόματι μπούρδα¹³⁾ (ἐκ τοῦ ἐνετ. burda) σάκος, τοῦ ὁποίου ἡ χωρητικότης ἐνίοτε εἶναι καθορισμένη¹⁴⁾.

¹⁾ Τὸ σλαβικόν krinu - krina. Βλ. Fr. Miklosich, Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Vindobonae 1862-1865. G. Meyer, Etymologisches. Byz. Zeits. 3 (1894) σ. 158. Τοῦ ἰδίου. Neugr. St. II (Wien 1894) σ. 37. Πρβλ. Κοραῆ, Ἀτακτα 4, 258. Φ. Κουκουλέ, Ἡσυχιάνα. Λεξικογραφικὸν Ἄρχειον 2 (1915) σ. 90.

²⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορ. Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. κρινί.

³⁾ ΙΑ 549, 81. (Παπασταματίου, Αὐλωνάριον 1934).

⁴⁾ ΛΑ 1421, 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926) κρινί κουφτό = $7\frac{1}{2}$ ὁκάδες· κρινί σουρουτό = πλεόν τῶν $7\frac{1}{2}$ ὁκάδων· δύο κρινιά = 1 καρδάρια. Εἷς παλαιότεραν ἐποχὴν ὁ δεκατιστὴς ἐφορολόγει μετὰ τὸ κρινί ἐμέτρα 9 ὁ νοικοκύρης καὶ 1 ὁ δεκατιστὴς. Βλ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελῃς σ. 256.

⁵⁾ ΛΑ 53, 71 (Παναγιωτίδης, Παραμυθιά 1902).

⁶⁾ ΙΑ 236, 215 (Σοφρώνιος, Ἡπειρος 1877).

⁷⁾ Βλ. G. Meyer, Neugr. St. II, Wien 1894 σ. 37.

⁸⁾ Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ölçek = μέτρον, τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ. Βλ. Ἱ. Χλωροῦ, Τουρκοελληνικὸν Λεξικόν, τόμ. 1ος. Κωνσταντινουπόλις 1899 σ. 265.

⁹⁾ ΛΑ 872 σ. 11 (Παπαπολυδόπουλος, Καρδίτσα 1912). Πρβλ. Κ. Α. Τσοποτοῦ, Γεωργικαὶ σελίδες θεσσαλικῆς ἱστορίας. Ἀθῆναι 1914 σ. 33.

¹⁰⁾ ΛΑ 1146 σ. 6 (Πουλάκης, Ἀμοργὸς 1924).

¹¹⁾ ΛΑ 59 σ. 132 (Λουκόπουλος, Μακεδονία 1914). Πρβλ. Ἀ. Βρόντη, Ροδιακά σ. 31.

¹²⁾ Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Μακεδ. Σπουδῶν I (1940) σ. 539.

¹³⁾ Ἀ. Βρόντη, Ροδιακά σ. 31. Πρβλ. ΙΑ 624 σ. 166 (Πέτσος, Μέγαρο 1940).

¹⁴⁾ ΛΑ 1098 σ. 493 (Κακριδῆς, Κορινθία 1924). Ἡ μπούρδα 70 ὁκάδες.

Εἰς ἑλληνικά χωρία τῆς Καππαδοκίας (Ἀνακού, Φλογητά, Ἀραβάνιον, Φά-
ρασα) ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε ὥς μετρικὴν μονάδα τὸ τόχτιν ἢ τούχτιν,
ἴσον πρὸς 50 δράμια¹⁾. Κατὰ τὸν Hanes Sköld²⁾, ἡ λέξις τόχτιν προέρχεται ἐκ
τοῦ περσικοῦ tuht, ὅπερ σημαίνει βάρος ἢ ποσὸν ἴσον πρὸς 600 dirhem. Ἡ λέξις
ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν διάλεκτον τῆς Ἐρζερούμ³⁾ καὶ ἐκεῖθεν ἕως
μετεδόθη εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

Ἡ σίκλα, δοχεῖον μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον κυρίως διὰ τὴν μέτρη-
σιν τῶν ὑγρῶν (βλ. κατωτέρω σ. 84), χρησιμεύει ἐνίοτε καὶ διὰ τὴν μέτρησιν ξη-
ρῶν καρπῶν. Οὕτως ἐν Κύπρῳ π.χ. ἡ σίκλα εἶναι σιδηροῦς κάδος, χωρητικότητος
5·6 ὀκάδων ἐλαιοκάρου⁴⁾, ἐν Καρπάθῳ ἔχει χωρητικότητα 2 ὀκάδων⁵⁾. Τὸ
ὄνομα, ἀναφερόμενον ἤδη παρὰ Ἡρώωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως⁶⁾ καὶ ἄλλων συγγρα-
φῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁷⁾, προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ situla, sitla⁸⁾.

Τὸ ταγάρι (σάκκος) χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε ὥς μετρικὴ μονάς. Ἐν Ἡπείρῳ
π.χ. ἰσοδυναμεῖ πρὸς 100 λίτρας⁹⁾.

γ) Μέτρα χρησιμοποιούμενα εἰδικώτερον διὰ τὴν

μέτρησιν τῶν ἐλαίων

Μετρικὴ μονάς χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαίων εἶναι ἐν
Μάνῃ τὸ γένναμα ἢ γέννεμα, γέννα, δηλοῦν ποσότητα 300 ὀκάδων
περίπου ἐλαίων¹⁰⁾. Ὁ ὅρος, προσελθὼν κατὰ παρτυμολογικὴν ἀνάμειξιν τῶν θεμα-

¹⁾ ΛΑ 352 γ' σ. 45 (Καρολίδης, Καππαδοκία 1885). ΛΑ 119, 596 (Βαλαβάνης, Πόν-
τος 1912). Πρβ. II. Καρολίδου, Γλωσσάριον Ἑλληνοκαππαδοκικόν. Ἀθήναι 1885 σ. 217.
R. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 652.

²⁾ Βλ. Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 341.

³⁾ N. Lüdtke, Armeno - graeca ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 90.

⁴⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 190. Πρβλ. Ἀ. Πανάρετον, ἐνθ' ἀν. σ. 71.

⁵⁾ ΛΑ 431, 220 (Μανωλακάκης, Κάρπαθος 1893). Πρβλ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά.
Ἀθήναι 1896 σ. 212.

⁶⁾ Περὶ μέτρων 60,5: σίκλον ἀπὸ τῆς σεκελ ἐβραΐδος ὃ ἐστὶ ροπή.

⁷⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Δ' σ. 447.

⁸⁾ Κοραῖ, Ἀτακτα 2, 162. Πρβλ. Du Cange, Gloss. gr. l. σίκλα καὶ σίτλα. Kr.
Sandfeld, Linguistique balkanique. Paris 1930 σ. 46.

⁹⁾ ΛΑ 53, 71 (Παραγιωτίδης, Παραμμυθιά 1902). Περὶ τῆς λ. ταγάρι κατὰ τοὺς μεσαι-
ωνικοὺς χρόνους βλ. J. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei
Eustathius. Berlin 1919 σ. 31.

¹⁰⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά σ. 81. Πρβλ. ΛΑ 890 σ. 121 (Πουλάκης, Μάνη 1890).
ΛΑ 485 σ. 30 (Πουλάκης, Μάνη 1893).

τικῶν τῶν ζημάτων ἐγενόμην (γίνομαι) καὶ ἐγεννάσθην (γεννῶ)¹⁾, ἐπεκράτησεν ἐν Μάνη ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν προϊόντος τοῦ τόπου, τῶν ἐλαιῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἐπεκράτησεν εἰς πολλὰς ἄλλας περιφερείας ὁ συνώνυμος καὶ παλαιότατος γνωστός μὲ τὴν σημερινήν του ἔννοιαν ὕρος *γέννημα*²⁾, ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν προϊόντος, τῶν σιτηρῶν.

Τὸ *στάμα* εἶναι ἐπίσης μετρικὴ μονὰς χρησιμοποιουμένη ἰδιαιτέρως διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν καὶ τοῦ ἐλαίου καὶ διὰ τοῦτο γνωστὴ εἰς ἐλαιοπαράγωγικούς τόπους. Σημαίνει γενικῶς τὸν σωρὸν τῶν ἐλαιῶν, τὸν προοριζόμενον διὰ τὴν πίεσιν εἰς τὸ ἐλαιοπιεστήριον, ὅθεν συνήθης ἡ ἔκφρασις *πατῶ τὸ στάμα*³⁾. Τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν συσσωρευμένων ἐλαιῶν κυμαίνεται ἀπὸ 70 - 100 ὀκάδων. Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Λακωνίᾳ ἀνέρχεται εἰς 80 ὀκάδας⁴⁾, ἐν Αἰγιαλείᾳ εἰς 100 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Εὐβοίᾳ εἰς 72⁶⁾. Συνεκδοχικῶς τὸ στάμα σημαίνει τὸ ποσὸν τοῦ ἐλαϊολάδου, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς πίεσεως ἑνὸς σωροῦ, ἴσον πρὸς 20 περίπου ὀκάδας⁷⁾. Τῆς αὐτῆς σχεδὸν ἀξίας μὲ τὸ *στάμα* εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ λεγόμενον *πάτημα*, ἥτοι σωρὸς ἑξ μουζουριῶν ἐλαιῶν, προοριζόμενον πρὸς σύνθλιψιν. Δύο πατήματα, ἥτοι 12 μουζούρια, ἀποτελοῦν μίαν *μαγκανιάν*. Ἐξ ἐκάστης *μαγκανιάς* ἐξάγονται 35 - 50 ὀκάδες ἐλαίου⁸⁾.

δ) Μέτρα δια τὰ σιτὰ

Διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιοῦνται κατὰ τόπους, ἐκτὸς τῶν κοινῶν μετρικῶν μονάδων, διάφορα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης ποικίλλει.

¹⁾ Γ. Ν. Χατζιδάκι, "Ἐκθεσις γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ. Ἀθηνᾶ 25, 292. Πρβλ. τὸ ἐπίθετον *γινάμω*: Ἦσαν τὸ μῆλο γινάμω καὶ τὸ καρὸν κόυφιο (Λελέκου Ἀνθολογία. Ἀθήναι 1868 σ. 157).

²⁾ Ἡ λ. ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὴν Γραφήν, εἰς παλαιούς παπύρους καὶ εἰς βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. J. Enoch Powell, The Rendel Harris Papyri of Woodbrooke College. Brimingham—Cambridge 1936 σ. 39, 103 κ. ἀ. G. A. Petropoulos, Papyri societatis archeologicae atheniensis. Athenis 1939 σ. 264 κ. ἀ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμός Ε' σ. 258.

³⁾ ΙΑ 530 σ. 159 (Α. Γεωργακάς, Μεσσηνία 1933). Ἐν Κρήτῃ *στέμα*. ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁴⁾ Φ. Κουλουλέ, Οἶνουτιακά σ. 81. ΙΑ 606 σ. 24 (Βαγιακάκος, Μάνη 1939) ΛΑ 721 σ. 1272 (Νεστορίδης, Λακωνία 1894).

⁵⁾ ΙΑ 574 σ. 88 (Στεφόπουλος, Αἰγιαλία 1937).

⁶⁾ ΙΑ 511 σ. 44 (Δαλιάνης, Εὐβοία 1932).

⁷⁾ ΙΑ 588 σ. 77 (Γ. Κουρμούλης, Θάσος 1937). ΙΑ 578 σ. 151 (Σ. Καρατζῆς, Καρυστία 1937).

⁸⁾ ΛΑ 1416 σ. 138 (Λιοντάκης, Λατοῖδα Κρήτης 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Α. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

Κατωτέρω εξετάζονται τὰ συνηθέστερα ἐκ τούτων καὶ παρέχονται εἰδήσεις διὰ τὴν εἰς διαφόρους τόπους χωρητικότητά των.

Ἡ βαρέλα, ξύλινον δοχεῖον, γνωστὸν ἤδη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τὸν τύπον βαρέλιον¹⁾, χρησιμοποιεῖται ἰδίᾳ διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ οἴνου, ἡ δὲ χωρητικότης αὐτῆς κυμαίνεται ἀπὸ 40-60 ὀκάδας. Οὕτως ἐν Κερκύρᾳ π. χ. ὑπολογίζεται εἰς 48 ὀκάδας²⁾, ἐν Μάνῃ εἰς 60 ὀκάδας³⁾.

Ἐν Κύρῳ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν τὴν βούταν, ξύλινον δοχεῖον, χωρητικότητος 50-60 ὀκάδων⁴⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν περίπου ἀξίαν εὐρίσκομεν τὸ μέτρον ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἐν Ἀρμολίοις Χίου ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε τὴν δίκια (κούπαν), ἥτοι πῆλινον ἀγγεῖον χωρητικότητος 100 δραμίων, ἡμισείας ἢ μιᾶς ὀκάς. Ὀνομάζετο δὲ δίκια, διότι διὰ γραμμῆς περιθεούσης τὸ ἀγγεῖον ἐδηλοῦτο ἡ ἀκριβὴς ποσότης τοῦ περιεχομένου ὑγροῦ. Οὕτως ὁ παλαιὸς π. χ. ἔλαιον καὶ χρησιμοποιῶν πρὸς μέτρησιν τὴν ἑκατοστάριχη δίκια, ὥστε νὰ γεμίσῃ αὐτὴν μέχρι τῆς γραμμῆς, διότι, ἂν τὸ ὑγρὸν ὑπερέβαινε τὴν γραμμὴν αὐτὴν, θὰ ἐχύνετο ἐκ τοῦ πυθμένος, λόγῳ τῆς εἰδικῆς κατασκευῆς τοῦ πρὸς ταῦτα⁵⁾ χρησιμοποιουμένου τούτου ἀγγείου, πρὸς τὸ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐντὸς καθέως, ἀπετρογγυλωμένον σίφωνα, ἐκ τοῦ οὗ τοῦ ἑτέρου στόμιον ἠνοίγετο παρὰ τὸν πυθμένα.

Εἰς πολλοὺς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρίδιον μονάδα τὸ κάρτο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ quarto, τὸ ἄλλως λεγόμενον κουάρτο, καρτοῦτσο⁶⁾, καρτερόλι ἢ καρτερούλα⁷⁾, ἴσον πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τῆς ὀκάς ἢ τοῦ λίτρου.

Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ κάρτο ὀνομάζουσι τὸ πρὸς μέτρησιν τοῦ ἐλαίου ἐν τοῖς

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε' σ. 293.

²⁾ ΛΑ 524, 18 (Λένδιας, Κέρκυρα 1917).

³⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἶνοντιακὰ σ. 81.

⁴⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 70.

⁵⁾ Ἡ χρῆσις τῆς δίκιας ὡς μέσου μετρήσεως εἶναι πιθανὴ εἰς παλαιότερους χρόνους· σήμερον χρησιμοποιεῖται ἐν Χίῳ καὶ Σάμῳ μόνον χάριν παιδιᾶς. Βλ. Στυλ. Γ'. Βίον, Ἀγγειοπλαστική. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη 1, 1938 σ. 8-10. Πρβλ. καὶ F. Argenti - H. J. Rose, The Folk-lore of Chios σ. 104 κέ. Περὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἀγγείου τούτου βλ. Κ. Μαλιέζου, Δικαία ἢ Δίκια κούπα. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1941-1942. Ἀθῆναι 1951 σ. 33-37.

⁶⁾ ΛΑ 524, 65. 81 (Λένδιας, Κέρκυρα 1917).

⁷⁾ ΛΑ 520, 123 (Κανδηλῶρος, Δημητσάνα 1918).

ἐλαιοτριβείοις χρησιμοποιούμενον χαλκοῦν ἀγγεῖον χωρητικότητος 2-3 ὀκάδων¹⁾. Τὸ μέτρον ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα παλαιοτέρων χρόνων²⁾.

Ἡ κοῦζα, εἶδος ἀμφορέως ἐν Κύπρῳ, ἔχει χωρητικότητα 8 ὀκάδων³⁾. Τέσσαρες κοῦζες ἀποτελοῦν ἓνα μουδοῦριν ἢ ἀσκίν⁴⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐν Κύπρῳ τὸν κοῦζον, ὅμοιον δοχεῖον μικρότερον, χωρητικότητος 3-5 ὀκάδων, καὶ τὸ κουζίν, χωρητικότητος μιᾶς ὀκάς⁵⁾.

Δοχεῖον πῆλινον ἐπίσης ἐν Κύπρῳ εἶναι ἡ κούμνα, χωρητικότητος 8-12 ὀκάδων⁶⁾.

Ὁ κουρελλὸς εἶναι στάμνα πλατύστομος, χρησιμοποιουμένη ἐν Κύπρῳ κυρίως διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος, χωρητικότητος 4-6 ὀκάδων⁷⁾. Ὁμοίας χρήσεως εἶναι τὸ κουτρελλίν, χωρητικότητος 1-2 ὀκάδων⁸⁾.

Μὲ τὸ ὄνομα κοῦτλος (δ) ἢ κούτλα (ή), κούτουλας (δ), κουτούλι (τὸ) εἶναι γνωστὸν ἐπίσης δοχεῖον ξύλινον ἢ μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος. Ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τινα πληροφορίαν ὁ κοῦτλος ἔχει χωρητικότητα 11 ὀκάδων⁹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ κουτούλι ὀνομάζεται δοχεῖον χωρητικότητος μιᾶς περικυλίας, ὅπερ χρησιμοποιοῦν συνήθως οἱ ποιμένες διὰ νὰ μετροῦν τὸ πρὸς τροφοδοσίαν ἀλλοτρουιζόμενον γάλα. Τὸ ὄνομα μίς ἐνθυμίζει τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν κούτλην, ὅκευς ὁμοίας χρήσεως, καὶ νομίζω, ὅτι ἐκεῖθεν ἔχει τὴν προέλευσιν.

Εἰς πολλοὺς τόπους εἶναι γνωστὸν δοχεῖον καλούμενον κρεντήρι ἢ κρον-

¹⁾ ΙΑ 118 σ. 179 (Ἀ. Κονκονιέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). ΛΑ 1841 Α' σ. 295 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

²⁾ Εἰς κατάστιχον τοῦ 1722 μεταξὺ ἄλλων ἡμερησίων ἐξόδων ἀναγράφεται καὶ *πρᾶσι κάρτα δύο...μέλι μισὸ κάρτο*. Βλ. Θεοδ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος ἐπὶ τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις 1948 σ. 103, 104. Σημειωτέον ὅτι τὸ κάρτον ἀπαντᾷ εἰς τινὰς τόπους καὶ ὡς μέτρον τῶν δημητριακῶν: *να δίνι εἰς τὴν νέαν μονὴν σιτάρην καρτον μισον τον καθεκαστον χρόνον* (κώδ. Νενήτων τοῦ 1734. Βλ. Ἀ. Πασπάτη, Γλωσσάριον σ. 177). Ὁ Πασπάτης ἐρμηνεύων λέγει, ὅτι πιθανῶς τὸ κάρτον ἦτο τὸ ἐν χρήσει κοιλόν.

³⁾ ΛΑ 1150 σ. 62 (Περιστιάνης, Κύπρος 1925). ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁴⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 70.

⁵⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁶⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁷⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁸⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 74.

⁹⁾ ΛΑ 708 σ. 44 (Διονυσάτος, Ἀθῶς 1918). Ἐν Βεργοῖᾳ εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *στροφάδι* συνώνυμον πρὸς τὸ κούτλα (ΛΑ 1439, 33. Σταμούλης, Μακεδονία).

τήρι, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κρατήρος, μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Μάνῃ εὐρίσκομεν τοῦτο μὲ χωρητικότητα 12 ὀκάδων¹⁾. Μὲ τὸν σήμερον γνωστὸν τύπον κρεντήρι ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα²⁾

Τὸ λαϋνι ἢ λαγύνι, γνωστὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα³⁾, χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ ὡς μονὰς μετρήσεως. Ἐν Νάξῳ δύο λαύνια ἀποτελοῦν ἓνα μίστατον⁴⁾.

Εἰς τινὰ μέρη τῆς Μακεδονίας μεταχειρίζονται ὡς μετρικὴν μονάδα τοῦ ροδελαίου τὸ μισκάλι (τὸ βουλγαρικὸν mouskal), μικρὸν φιαλίδιον χωρητικότητος 5 περίπου γραμμαρίων. Τὸ μισκάλι μεταχειρίζονται ἐνίοτε καὶ ὡς μετρικὸν ὄρον τῶν πολυτίμων λίθων, διὰ νὰ δηλώσουν βάρος 1 1/2 δραμιῶν⁵⁾.

Εἰς Κρήτην καὶ Κυκλάδας πρὸς μέτρησιν τῶν ὕγρῶν χρησιμοποιοῦν τὸ μίστατον, δοχεῖον πῆλινον χωρητικότητος 6-12 ὀκάδων, ἀναλόγως τοῦ μετρομένου ὕγρου. Οὕτως ἐν Μονοφάτισίῳ καὶ Ἰναχωρίῳ Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 10 ὀκάδων οἴνου⁶⁾. Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ εὐρίσκομεν μικρότερον μίστατον, τὸ μιστατάκι, χωρητικότητος 9 ὀκάδων⁷⁾. Ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 9 ὀκάδων ὕδατος⁸⁾. Ἐν Νάξῳ ἔχει χωρητικότητα 12 ὀκάδων⁹⁾.

Ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀποψεως νομίζω, ὅτι τὸ μίστατον προεπερὶ νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ ἀμάρτυρον ἡμίστατον, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἐν παλαιαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις μαρτυρουμένης λέξεως στατὸν ἢ στατόν¹⁰⁾.

¹⁾ Φ. Κουκουλιέ, Οἶνονντικὰ σ. 81. Ἐν Σκύρῳ τὸ κροντήρι εἶναι μέγα μολύβδινον ἀγγεῖον. Βλ. Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου σ. 179.

²⁾ ...νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι βοηθὸν σὲ κάθε χίλια κλήματα δύο σοινίκια σιτάρι καὶ δέκα κρεντήρια κρασί καὶ ἓνα κρεντήρι λάδι. (Συμφωνητικὸν τοῦ 1664. Βλ. Τ. Γκρισοπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 σ. 126 ἀρ. 12). Πρβλ. Στ. Σκοπιτέα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Αὐτόθι σ. 82, XXIV¹¹ καὶ 83, XXIV¹¹.

³⁾ ... καὶ ἔδωσέ μας ἀρετῆσάν λαγίνας β'... (Δωρεὰ τοῦ 1187. Βλ. Trinchera, Syllabus, σ. 293 κεφ. 224). Πρβλ. αὐτόθι σ. 334, 246).

⁴⁾ ΛΑ 525 σ. 34 (Χρηστοβασίλης, Νάξος 1918).

⁵⁾ ΛΑ 1540 σ. 125 (Τσικόπουλος, Μακεδονία 1912).

⁶⁾ ΛΑ 1413 σ. 66-67 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτισιον 1925). ΛΑ 1161 Δ' σ. 28 (Λιονδάκη, Ἰναχωρίον 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 295. 297 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Βλ. καὶ Ν. Γ. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1876 σ. 99.

⁷⁾ Περιοδικὸν Μύσων 1, 191.

⁸⁾ Π. Κριάρη, Κρητικὰ δημώδη ἔσματα. Ἀθῆναι 1921 σ. 306, 346.

⁹⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. μίστατο.

¹⁰⁾ Ψυκτήριον· στατόν (Inscr. de Délos [Paris 1926] 320 B, 70). Στατόν· κάδον (αὐτόθι

Ἐνδειξιν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ μέτρου ἀποτελεῖ τὸ ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς στίχους δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ παλαιὰ κείμενα¹⁾.

Ἡ μπότσα, ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ *bozza* (ἰταλ. *boccia*), εἶναι λίαν διαδεδομένη μετρικὴ μονὰς τῶν ὑγρῶν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς δύο ὀκάδας²⁾. Παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει ὁμώνυμον δοχεῖον³⁾. Συχνὰ ἀπαντῶμεν τὸ μέτρον εἰς παλαιότερα ἔγγραφα⁴⁾.

Ὁ νεμπότης⁵⁾ (ἐκ τοῦ ἐμπίνειν), ὁ ἄλλως λεγόμενος μπότης (δ) ἢ μπότι (τὸ), νεμπότι (τό), νέποτας, ἐμπότης (δ) ἢ ἐμποτόπουλλον (τὸ) τῶν Βυζαντινῶν⁶⁾, εἶναι δοχεῖον πῆλινον συνήθως, εἶδος ὑδρίας, χωρητικότητος μιᾶς περιῖπου ὀκάς.

Ὁ ξέστις, μέτρον ὑγρῶν λίαν διαδεδομένον ἄλλοτε κυρίως εἰς τὰς νήσους, ἀπαντᾷ κατὰ τόπους μὲ τοὺς τύπους ξέστις, ξίστις (ῆ), ξεστῖον, ξεστάκι (τὸ),

442 B, 93). Στάτος ἱερὸς οὐκ ἐντελής (I. G. 7, 3498, 12)... στατὸν χωροῦντα χάα καὶ μικροῦ πλέον (PCair Zen 59038,8).

1) Νά 'χαμε κ' εἶδα νά 'χαμε σπασά' ἀνὰ σφουγάτο
καὶ ἕναν ἀρόλιθο κρασί. Εἶδα δὲ μίστατα
(Λαϊκάκη, Μαντινάδες σ. 191)
εἶλητα μίστατα κρασί. Εἶδα μισοῦδα στάρι,
νά φερῇ ὀκάδες τὸ πρὶ καὶ μετὰ τὸ χῆδι
καὶ μὲ τὸ πετροκόφινο τ' ὠρενικό λιράκι
(Καμάρης ἐνθ' ἄν.)

Γίνωσκε δὲ οὗτοι κατὰ τὴν ποσότητα τῆς σταφίδας καὶ βάνης καὶ τὸ νερόν, ἤγουν τέσσαραις λίτραις σταφίδα εἰς κάθε μίστατον. (Ἀγαπίου, Γεωπονικὸν 42). Μίαν ὀγγίαν στίψιν εἰς κάθε ὀκτὼ μίστατα κρασί. (Αὐτόθι 44). Ἐσημφονήσαμεν μὲ τὸν ἡγούμενον καὶ μι ἔδοσε λμ (λάδι μίστατα) ὅκτὸ δια αὐτὴν τὴν ζημίαν... Χορίον Γενα τῇ 21 Οκτωβρίου 1838. Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4 σ. 55.

Τὸ μέτρον εὐρίσκομεν μὲ τὸν ὄρον μυστάκια εἰς ἔκθεσιν συνταχθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας ὑπὸ Ἰουλίου Γαρζώνη, μέλους ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποσταλείσης ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως εἰς Κρήτην: *Πρῶτον μὲν θὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν γεωκτητὴν πέντε κάδους ἢ, κατὰ τὴν ἐπιχωριάζουσαν λέξιν, πέντε μυστάκια οἴνου ἀνὰ ἐκάστην ἄμπελον.* (Σ. Ζαμπελίου, Οἱ κρητικοὶ γάμοι. Ἐν Τουρίνῳ 1871 σ. 125). Ὁ ὄρος μυστάκια ἐν ταῦθα φαίνεται συνώνυμος πρὸς τὸ μίστατα.

2) Φ. Κουκουλέ, Οἶνονυτιακά 81.

3) ... καὶ βάλετα εἰς μίαν μπότζα νά εἶναι καλὰ χρῆσιμον τὸ σκέπασμά της. *Du Cange*, Gloss gr. λ. μπότζα.

4) Λάδι πότζες 3. Βλ. Στ. Σκοπετέα, ἐνθ' ἄν. σ. 82, XXIV^ο καὶ 92, XLII. *Dölger*, ἐνθ' ἄν. 102, 48.

5) ΛΑ 1121 σ. 105 (Σιγάλας, Νάξος 1924). Πρβλ. Ἀθηνα 6, 448.

6) Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς 1, 177, 6 (ἐκδ. Βόννης). Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 163.

ξεστάκα (ή)¹⁾. Ἐν Ἀθήναις καὶ Κυθήροις ξέστης, ξέστα ἢ ξεστίον ἐκαλεῖτο ἄλλοτε δοχεῖον χωρητικότητος ἕξ ὀκάδων²⁾. Ἐν Κερκύρα δ' ξέστης περιελάμβανε 32 καρτοῦτσα, τὸ ξεστὶ 16 καρτοῦτσα³⁾. Ἐν Λευκάδι ἡ ξέστα εἶχε χωρητικότητα 13-14 ὀκάδων⁴⁾, ἐν Χιμάρῳ 14 ὀκάδων οἴνου⁵⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ σήμερον δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα τέστα, ὅπερ πιθανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ παλαιότερου ξέστα.

Ὁ ὅρος ξέστης προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ sextarius⁶⁾ καὶ τὸ μέτρον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες προσήρμοσαν πρὸς αὐτὸ τὰ μέτρα τῶν κατακτηθέντων λαῶν⁷⁾.

Ἡ ἐκ παλαιῶν χρόνων⁸⁾ γνωστὴ καὶ παρ' ἄλλων λαῶν χρησιμοποιοιμένη οὐγγία εἶναι ἐν χρήσει ὡς μέτρον ὑγρῶν προπαντὸς εἰς τινὰς νήσους καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Οὕτως ἐν τῇ νήσῳ Σύμῃ, ὡς καὶ ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας, εἶναι ἴση πρὸς $\frac{1}{2}$ ὀκάς⁹⁾ ἐν Κύπρῳ πρὸς 100 δράμια¹⁰⁾. Φιάλη ἴσης χωρητικότητος ὀνομάζεται ἐκεῖ ὄντζιαρκά.

¹⁾ Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ Α' σ. 395. Παρὰ τὸν δαμναστὴν ἔτιχον: νύφη, νερὸ δὲν ἤφερες κ' ἡ ξέστα ποῦ νὰ τὸ ἔβη (Μανούσου, Τραγ. ἔθν. Β' σ. 16).

²⁾ Πανδώρα 8462.

³⁾ ΙΑ 567 σ. 38 (Κόκκαλης, Κέρκυρα 1936).

⁴⁾ ΙΑ 540 σ. 24 (Ποῦλος, Λευκάς, 1935). ΙΑ 544 σ. 8, (Μάζαρης, Λευκάς 1950).

⁵⁾ ΔΑ 381 σ. 23 (Γεωργίση, Χιμάρω 1889). Παρὰ Φ. Κακουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Ε' (1952) σ. 184, σημ. 6.

⁶⁾ Ξέστης· ρωμαϊκὸν τὸ ὄνομα· τὸν γὰρ παρ' ἡμῶν ἕξ ἀριθμὸν αὐτοὶ σέξ, σέξτον λέγουσιν, διὰ δὲ εὐφωνίαν σέξτης λέγεται ξέστης, μεταθέσει τῶν στοιχείων. Τὸ χωρίον ἐκ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας δημοσιεύεται ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἔκδοσιν Fr. Hultsch, Metrologorum scriptorum reliquiae. Lipsiae 1864 τ. I σ. 279. Παρὰ. Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικά 23,63 κέ. Σοῦιδαν λ. ξεστίον. Du Cange, Gloss. gr. λ. ξέστης. A. Pellegrini, Il dialetto graecocalabro di Bova σ. 246. Ἀθηνᾶ 24, 300 καὶ 51, 12-13.

⁷⁾ Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν οὔτε τοῦνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶ τοῖς ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ ρωμαϊκῷ· χρῶνται γὰρ ἄλλως ἄλλῳ ξεστιαίῳ μέτρῳ. Γαληνοῦ, περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη, I, 16 σ. 435. Παρὰ. Aug. Böckh, Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münzfüsse und Masse des Alterthums. Berlin 1838 σ. 203. Paul Tannery, ἀρχ. mensura. Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Περί τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ξέστου πρὸς ἄλλα μέτρα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Migne P. G. 43 σ. 280-281. G. Ostrogorsky, Löhne und Preise in Byzanz. Byz. Zeits. 32, 324.

⁸⁾ Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικά 23, 23 κέ. Παρὰ. Πεδιασήμεον, Γεωμετρία ἢ σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμοῦ τῆς γῆς σ. 19: τὸ γὰρ τέταρτον τῆς λίτρας οὐγγία εἰσὶ γ'...

⁹⁾ ΔΑ 149, 131 (Χαβιαρᾶς, Σύμη 1910). Ἰ. Σ. Ἀρχελάου, Σινασσός. Ἀθῆναι 1899, 258.

¹⁰⁾ Πανάργετος, ἔνθ' ἀν. σ. 77.

Ἡ παλιάτσα, ἡ παλιάσα, μπαλιάτσα, ἦτο πῆλινον δοχεῖον ἐν χρήσει παλαιότερον κυρίως εἰς τὰς νήσους. Εἰς Κυκλάδας εἶχε χωρητικότητα 7-10 ὀκάδων¹⁾. Κατὰ πληροφορίας ἐκ Κεφαλληνίας ἡ ἐκεῖ ἐν χρήσει εἰς παλαιότερους χρόνους παλιάτσα ἦτο δοχεῖον χωροῦν ὑπὲρ τὰς 10 πίντας²⁾, ἦτοι περὶ τὰς 20-26 ὀκάδας. Ἐν Αἰτωλῷ μὲ τὸ ὄνομα παλιάτσα ἡ μπαλιάτσα ἦτο γνωστὸν δοχεῖον εἰσαγόμενον ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ³⁾, ὥς καὶ κέντημα ἀπεικονίζον τὸ δοχεῖον⁴⁾.

Τὸ πιθάρι⁵⁾, τὸ βυζαντινὸν πιθάριον⁶⁾, τὸ γνωστὸν μέγα πῆλινον δοχεῖον, ἔχει χωρητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 75 - 80 ὀκάδας. Εἰς Κυκλάδας καὶ Δωδεκάνησον πίθος χωρητικότητος 70 περίπου ὀκάδων εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα μεθήρα, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος ἡ ἐτυμολογία. Ἀναλόγως τῆς χρήσεως λαμβάνει τὰ ὀνόματα: Τυρομεθήρα, συκομεθήρα, σταφυλομεθήρα, κρασομεθήρα, ρακομεθήρα⁷⁾ κλπ. Ἐν Ἰκαρίᾳ πίθος χωρητικότητος 60-70 ὀκάδων καλεῖται ποδόχι.

Πρὸς μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιεῖται ἐπίσης εἰς τινὰς νήσους δοχεῖον καλούμενον πίντα (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *pianta*), χωρητικότητος 2 1/2 ὀκάδων⁸⁾.

Τὸ σέκιο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *secchio*, εἶναι δοχεῖον χρησιμοποιούμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμεῖν, κατὰ τὰς διαρκούσας πληροφορίες, πρὸς 16 ὀκάδας ἐν Μάνῃ⁹⁾, πρὸς 8 ὀκάδας ἐν Θήρᾳ¹⁰⁾ καὶ Εὐβοίᾳ¹¹⁾.

Τὸ σίκλον ἢ ἡ σίκλα, σιούκλα, σοῦκλας, ἀγγεῖον χρησιμοποιούμενον καὶ ὡς μέτρον ξηρῶν καρπῶν (βλ. ἀνωτ. σ. 77), ἔχει διάφορον κατὰ τόπους χωρητικότητα: Ἐν Ἠλείῳ ἢ σιούκλα εἶναι μετρικὴ μονὰς οἴνου ἢ ρακῆς, ἀντι-

¹⁾ ΛΑ 503 σ. 115 (Ἀ. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917) ΛΑ 771 α σ. 28 (Βογιατζίδης, Ἄνδρος 1918). Δ. Πασχάλης, ἐνθ' ἀν. σ. 93. Πρβλ. Ζωγρ. Ἀγών Β 11.

²⁾ Ἄνδρ. Λασκαράτου, Ποιήματα. Ἀθήναι 1916 σ. 41. Πρβλ. ΙΑ 586 σ. 19 (Μουρελάτος, Πάλλη Κεφαλληνίας 1937). Περὶ τῆς λέξεως πίντα βλ. κατωτέρω.

³⁾ Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις. Ἀθήναι 1925 σ. 76.

⁴⁾ Δ. Λουκοπούλου, Πῶς ὑφαίνουσιν καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί. Ἀθήναι 1927 σ. 40.

⁵⁾ Τὸ ὑποκορ. πιθόπουλον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς πολυαίτερα ἔγγραφα. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 σ. 82. 93. 97. 102 κ. ἄ.

⁶⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν. Ε', 293.

⁷⁾ ΙΑ 447 σ. 120 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1928). ΛΑ 898 σ. 131 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

⁸⁾ ΙΑ 118 σ. 123 (Ἀν. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). Πρβλ. ΙΑ 609 σ. 34 (Τακτικός, Λευκάς 1939).

⁹⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἶνοντιακά σ. 81.

¹⁰⁾ ΙΑ 547 σ. 81 (Γεωργακάς, Θήρα 1937).

¹¹⁾ ΛΑ 713 σ. 132 (Φάβης, Εὐβοία 1920). Ἐν Εὐβοίᾳ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον μὲ τὸν τύπον σέγκι.

στοιχοῦσα πρὸς 50 δακάδας¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ ὁ σοῦγλος εἶναι εἶδος κουβᾶ, χωρητικότητος 10-12 δακάδων, χρησιμοποιούμενος συνήθως πρὸς ἀντλήσιν ὕδατος ἐκ τῶν φρεάτων. Ἐν Καρπάθῳ εὐρίσκομεν τὴν σίκλαν ἴσην πρὸς δύο δακάδας καὶ τὴν δίσικλαν ἴσην πρὸς τέσσαρας δακάδας²⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀγγείων, τῶν διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιουμένων, πολὺ ἐνδιαφέροντες διὰ τὴν ἔρευναν εἶναι οἱ διάφοροι τρόποι μετρήσεως, οἱ ἐν χρήσει εἰς τὴν ὑπαιθρον παρὰ τοῖς ἀγρόταις διὰ τὴν διανομὴν τοῦ ὕδατος πρὸς ἄρδευσιν. Περὶ τούτων ὀλίγας μόνον δυστυχῶς εἰδήσεις δύναμαι νὰ παραθέσω ἐνταῦθα. Συνήθης μετρικὸς ὄρος εἶναι ὁ ποτιστής, σημαίνων ποσότητα ὕδατος, ἀρκούντος ν' ἄρδυσῃ μίαν σποριάν ἀγροῦ. Ἡ διὰ τοῦ αὔλακος τοῦ μύλου (μυλαύλακο) διοχετευομένη ποσότης ὕδατος καταέμεται συνήθως εἰς ποτιστάς. Ὑποδιαίρεσις τοῦ ποτιστοῦ εἶναι τὸ κεραμίδι νερό, ἥγουν ποσότης ὕδατος, διοχετευομένη διὰ κεράμου ἀναστρώμενης. Δύο κεραμίδια νερὸ ἀποτελοῦν ἓνα ποτιστήν. Τὸ κεραμίδι ὠνομάζεται παλαιότερον καὶ ζυγάρι, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὕδωρ διοχετεύετο διὰ κεράμων συνευγμένων³⁾. Ἐν Κύπρῳ πρὸς διακανονισμὸν τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος, ὅτεν δίδαιτο ἕκαστος τῶν κατόικων, μεταχειρίζονται ἐνίοτε εἶδος κατεύδρας λειτουργούσης με ἀμμον καὶ γνώστῃς μὲ τὸ ὄνομα μιζαρόλλιν (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ mezzaruola)⁴⁾.

ε) Ὅργανα σταθμίσεως καὶ σχετικοὶ ὅροι καὶ ἐκφράσεις

Ὡς ἐπίμετρον εἰς τὸ περὶ μέτρων χωρητικότητος κεφάλαιον παραθέτω τινὰ περὶ ὀργάνων σταθμίσεως, ὥς καὶ τοὺς σχετικοὺς ὅρους καὶ ἐκφράσεις. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ περιλάβω μόνον παλαιότερά τινα ὅργανα ζυγίσεως, ἅτινα ἤδη ἀρχίζουσιν νὰ ἐκλείπουν, ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ ἄλλων νεωτέρων καὶ ἀκριβεστέρων.

Παλαιὸν μέσον πρὸς ζυγίσιν εἶναι τὸ στατέρι (ὁ στατήρ), γνωστὸν ἄλλως

¹⁾ ΛΑ 36, 88 (Σάργος, Ἡπειρος 1888).

²⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθῆναι 1896 σ. 212. Πρβλ. ΛΑ 431 σ. 220 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1893). Παλαιότερον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον εἰδικοί τεχνῖται κατασκευασταὶ σίκλων, οἱ σικλάδες: Οἱ μαστόροι τῆς λαγηνικῆς τέχνης, οἱ λαγηνάδες ἢ τσουνκαλάδες ἢ γαβαθάδες ἢ σικλάδες ἢ καναλάδες. Συμφωνητικὸν μαστόρων τοῦ ἔτους 1712. Βλ. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου. Χίος 1950 σ. 90.

³⁾ Βλ. Δ. Δουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελιν. Ἀθῆναι 1938 σ. 218.

⁴⁾ ΛΑ 1150 σ. 85 (*Περισιάνης*, Κύπρος 1925).

μέτ' ὄνομα καντάρι ¹⁾ ἢ ζύγι καὶ διαλεκτικῶς ζύγιν, ζύ, ζύν (τὸ) (Κύπρος, Μ. Ἀσία), ζύγια, (τὰ) (Κέρκυρα), ζύγια, (ἡ) (Σιάτιστα), ζύγα, (ἡ) (Θεσσαλία) ²⁾.

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ καντάρι εἶναι γνωστὸν ἰδιαιτέρως καὶ ὡς μονὰς βάρους, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 44 ὀκάδας. Κατὰ καντάρια ὑπολογίζουν ἐν Πελοποννήσῳ τὴν ἄσβεστον· ἐν Κύπρῳ τὸ καντάρι σπόρων βάμβακος ἰσοδυναμεῖ πρὸς 180 ὀκάδας ³⁾. Ὡς μονὰς βάρους τὸ καντάρι ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ⁴⁾.

Εἷς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρήσει πρὸ ὀλίγων ἑτῶν μικρὸν ξύλινον στατέρι, τὸ λεγόμενον καμπανὸν ⁵⁾ ἢ λουγαρκό, λουγακό ⁶⁾. Ὁ δεύτερος οὗτος ὄρος φέρεται καὶ ὡς μονὰς βάρους, μετὰ διαφορὰν κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Ἰμβρῳ τὸ λογαρικὸ εἶναι ἴσον πρὸς 15 δράμια μετὰξης ⁷⁾, ἐν Πόντῳ ⁸⁾ καὶ Χαλκιδικῇ μετὰ τοὺς ὄρους τὸ λογαρκίον, ἢ λογαρκή, ἐννοοῦν ποσότητα ἴσην πρὸς ἡμίσειαν ὀκάν. Ὡς μονὰς βάρους ἢ λογαρκὴ ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *βάλε ὕδωρ λογαρκὴν μίαν ἤγουν λίτραν μίαν εἰς τζουκαλόπουλον* ⁹⁾.

Οἱ μᾶλλον συνήθεις ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὴν ζύγισιν εἶναι οἱ ἑξῆς: τὸ προκάμπανο ¹⁰⁾, λεγόμενον ἄλλως *ντάρα*, *ἀντάρα* ¹¹⁾, σημαῖνον τὸ βάρος τοῦ

¹⁾ Ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *kanṭar*.

²⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Πόσταθιαι καὶ λαογραφικά Α' σ. 404.

³⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 67.

⁴⁾ *Μηδενί τε μηδὲν ὀφείλον παρέχειν, εἰμὶ μὲν γὰρ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησία καθ' ἕκαστον χρόνον ἀνὰ ἡμῶν καντάριον μέλιτος ὡς σημεῖον ὑποταγῆς κατὰ τὴν τάξιν τῶν σταυροπηγίων.* (Συγγίλιον Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Β' τοῦ ἔτους 1700). Βλ. Δ. Ἀ. Ζακυνθινῶν, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικά 2 (1929) σ. 396. Πρβλ. καὶ Franz. Dölger, ἐνθ' ἀν. 21, 12.

⁵⁾ Ἐ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά, σ. 30. Πρβλ. Ἀθηνᾶ 6, 455. ΛΑ 1413, 78 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτσιον 1925). Εἰς παλαιὸν δημοτικὸν ᾠσμα εὐρίσκομεν τοὺς στίχους:

*Κι ἡ κόρη ἔκλωθε μαλλιά, ἔκλωθε καὶ λινάρια
στὸ κάμπανο ἐσύρανε, λείπεται τρὰ σκουλλούδια...*

Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ καμπανοῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', I, σ. 251.

⁶⁾ ΛΑ 1539 σ. 130 (Ἐλ. Ἀνδριώτη, Ἰμβρος 1930). ΙΑ 449 σ. 36 (Ἀνδριώτης, Σαμοθράκη 1928). Εἰκόνα τοῦ ἐν Θράκῃ χρησιμοποιουμένου στατηῆρος βλ. ἐν Γ. Α. Μέγα, Θρακικαὶ οἰκήσεις. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1 (1939), πῖναξ Γ, 1.

⁷⁾ Νικ. Γλέκα, Λεξιλόγιον Ἰμβρου. Ζωγράφ. Ἀγών 2, 17.

⁸⁾ Ἀρχεῖον Πόντου, 7, 96. 138 (Κοτύωρα). ΛΑ 31, 461 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912).

⁹⁾ Κῶδιξ ἀριθ. 378 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, 16ου αἰῶνος. Βλ. ΙΑ 321 α, 245 (Ἀ. Παπαδόπουλος, Χαλκιδικὴ 1920).

¹⁰⁾ ΛΑ 916 σ. 261 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1928).

¹¹⁾ ΛΑ 146 σ. 44 (Χαβιαράς, Σύμη 1910).

σκεύους ἢ ἀγγείου, εἰς ὃ πρόκειται νὰ ἐναποτεθῇ τὸ πρὸς ζύγισιν εἶδος. Πρὸ-
κουφο (τὸ) ὀνομάζεται ἐν οἰονδήποτε σκεῦος, ὅπερ ζυγίζεται μετὰ τινος εἶδους
πολὺ ἐλαφροῦ καὶ μὴ δυναμένου νὰ σταθμισθῇ χωριστά, ἐλλείψει καταλλήλων
ὀργάνων. Μετὰ ταῦτα ζυγίζεται ἰδιαίτερος τὸ πρόκουφον καὶ δι' ἀφαιρέσεως τοῦ
βάρους τούτου ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ συνολικοῦ βάρους, εὐρίσκεται τὸ βάρος τοῦ
πρὸς ζύγισιν ἐλαφροῦ ἀντικειμένου¹⁾. Πρὸ σ βα ρ ο (τό): συνήθης ὅρος σημαίνων
κατά τι βαρύτερον: *ὁκὰ εἶναι καὶ πρόσβαρο* (κατά τι βαρύτερον τῆς *ὁκᾶς*²⁾).

Τὰ σταθμὰ τῆς πλάστιγγος ὀνομάζονται γενικῶς ζύγια ἢ βάρη. Ἐν Καρ-
πάθῳ χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον ἀντίσταφον, ἐκ τοῦ ἀρχ. ἐλληνικοῦ ἀντίσταθμος,
καὶ ἐν Κυθήροις τὸν ὅρον ἀντίσηκο³⁾. Ἐν Κρήτῃ ἐχρησιμοποιοῦν παλαιότερον
ὡς ἀντίσταθμον πυρῆνας ξυλοκεράτων, τὰ λεγόμενα κουρκουμιλίθρα⁴⁾, ὡς
ἀκριβῶς εἰς ἀρχαιότερους χρόνους ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ξυ-
λόκοκκα ἢ κόκκους⁵⁾.

Πρὸς δὴλώσιν ψευδοῦς καὶ ἀπατηλῆς σταθμίας, θεωρουμένης, ὡς γνωστὸν,
ὡς πράξεως ἀνηθίκου καὶ κολασίμου⁶⁾, εἶναι συνήθεις οἱ ὅροι παραζυγιάζω,
παραζύγιασμα, παραζύν, ξιγκοζυγιάζω, ξιγκοζύγιασμα, βα-
ροζυγιάζω κατ. Σημειωτέον, ὅτι πρὸς ἐλέγχον τῶν ὀργάνων στα-
θμίας, ἐπὶ τῇ παλαιότερῃ ὁ δημόσιος σταθμὸς, τῷ καντάρῳ⁷⁾, διὰ τοῦ ὁποίου
ἠλέγχοντο οἱ ἰδιωτικοὶ στατήρες, κατὰ ἀνάγκην δηλαδὴ πρὸς τὴν σημερινὴν δη-

¹⁾ Παπαζαφειροπούλου, Περιυναγωγὴ ἐν λ.

²⁾ Παπαζαφειρόπουλος, ἔνθ' ἀν. ἐν λ.

³⁾ Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, λ. ἀντίσταφον, ἀντίσηκον.

⁴⁾ ΛΑ 783 σ. 217 (Ζωγραφάκης, Κρήτῃ 1892). Τοὺς κόκκους ξυλοκεράτων ἐχρησιμο-
ποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκεῖθεν ἡ λέξις καράτι ὡς ἀντιδάνειον.
Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β, I σ. 251.

⁵⁾ Βλ. F. Hultsch, Metrologicorum scriptorum reliquiae. Lipsiae 1864, I σ. 245,
στίχ. 22. Du Cange, Gloss. gr. λ. ξυλόκοκκον. Πρβλ. Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν.

⁶⁾ Πρβλ. τοὺς στίχους τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ ὕμνου, ὅπου ὁ αἰετὸς κρατεῖ εἰς τὰ
νύχια τοῦ κεφάλι κριματισμένο καὶ τὸ ἐρωτᾷ:

*Κεφάλι μ', τί κακὸ 'καμες, ποὺ σὲ τσιμπᾶν τὰ ὄρνια,
νὰ μὴν ἐβαρυνζύγισες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλεις;*

(Λαογραφία, 1, 268, 62)

⁷⁾ Κανταρτζῆς ἐκαλεῖτο ἄλλοτε ὁ ἐπιμελούμενος τὸν δημόσιον στατήρα ἐντεῦθεν καὶ
τὸ γνωστὸν ἐπώνυμον Κανταρτζῆς ἢ Καταρτζῆς. Ἐν Χίῳ ὁ ὅρος Κανταρτζῆς ἔχει εὐρυτέ-
ραν ἔννοιαν, ἀποδιδόμενος γενικώτερον εἰς τοὺς ὁπωρομεσίτας. Περὶ τούτου βλ. Περιоди-
κὸν τοῦ ἐν Χίῳ συλλόγου Ἀργέντη, τόμ. 1ος, τεῦχος 2. Χίος 1939 σ. 133 κέ.

μοσίαν ὑπηρεσίαν τῶν σταθμῶν. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ δημοσίου τούτου στα-
τήρος διετίθετο ἄλλοτε παρὰ τῶν κοινοτήτων εἰδικὸν κονδύλιον¹⁾.

Προτοῦ νὰ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον περὶ ὁργάνων σταθμίσεως, δέον νὰ ση-
μειώσωμεν, ὅτι εἶδη τινὰ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα δύνανται νὰ ἀριθμηθοῦν κατὰ τεμά-
χια, ὥς τὰ ἐσπεριδοειδῆ π.χ., δὲν ζυγίζονται, ἀλλ' ὑπολογίζονται εἰς ἀριθμούς,
λαμβανομένης ὡς βάσεως μιᾶς δεκαδικῆς μονάδος. Τοιαύτη μονάς, γνωστὴ εἰς δια-
φόρους τόπους, εἶναι τὸ κεντηνάρι ἢ κιντηνάρι, ἐκ τοῦ λατινικοῦ cente-
narium (ἰταλ. centenario), σημαῖνον ποσότητα ἑκατὸν ἀντικειμένων. Εἰς τινα χω-
ρία μετροῦν κατὰ κεντηνάρια τὰ σκόροδα²⁾, τὰ κάρυα, τοὺς κοχλίας³⁾ κ.ἄ.δ. Τὸ
μέτρον, γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων⁴⁾, ἀπαντᾷ συχνὰ κατὰ τὴν
βυζαντινὴν ἐποχὴν πρὸς δήλωσιν ποσοῦ νομισμάτων⁵⁾. Οὕτως ὁ ἐκ τοῦ ἀερικοῦ
φόρος π.χ. ἀπέδιδεν ἐτησίως εἰς τὸ δημόσιον 30 κεντηνάρια χρυσοῦ⁶⁾. Μὲ τὴν
πάροδον τοῦ χρόνου ὅμως ἐλησμονήθη ἡ ἔννοια τοῦ ἑκατόν, καὶ ὁ ὅρος ἐχρησιμο-
ποιήθη πρὸς δήλωσιν ἄλλου ἀριθμοῦ κατὰ συνήθη. Τοῦτο παρατηρεῖται σήμερον
εἰς τινα μέρη τῆς Πελοποννήσου π.χ., ὅπου ἕνα κεντηνάρι σκόροδα ἀποτελεῖται ἀπὸ
δύο πλέχτρες, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει 25 σκόροδα.
Πρακτικὴ μεθόδος πρὸς συγκολλησὶν τοῦ ποσοῦ τῶν ἀριθμωμένων εἰδῶν,
λίαν διαδεδομένη, εἶναι ἡ ἐξῆς: Διὰ τοῦ ἀνέγρος ἢ αἰχμηροῦ τινος ὁργάνου χαράσ-
σουν κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφανείας ράβδου συνήθως ἐκ κυδωνέας, ἐγκοπίας, ἐκάστη
τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει μετρικὴν τινα μονάδα, ὁκάν, ἑκατοντάδα, χιλιάδα
κ.τ.δ. Αἱ χαρασσόμεναι ἐγκοπαὶ ὀνομάζονται συνήθως κόκκες⁷⁾ σημάδια, ἢ

¹⁾ Βλ. Θ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 109. (Ἀπολογισμὸς τοῦ ἔτους 1793).

²⁾ ΙΑ 586 σ. 15 (Μουρελάτος, Κεφαλληνία 1940). ΙΑ 606 σ. 103 (Βαγιακάκος, Μάνη 1939).
ΙΑ 590 σ. 80 (Κοσμή, Σίφνος 1942). Σημειωτέον ὅτι τὰ σκόροδα ἀριθμοῦν καὶ κατὰ κε-
φάλια, ὥς καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: σκόροδα κεφάλια δώδεκα καὶ τσίρους δεκαπέντε.
Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά Α' σ. 176.

³⁾ ΛΑ 441 σ. 186 (Ἀνώνυμος, Κρήτη 1892).

⁴⁾ Κεντηνάριον ἀπὸ τοῦ παρὰ Ρωμαίοις κέντουμ, ὃ ἐστὶν ρ'. Ἡρώδης Ἀλεξανδρέως,
Περὶ μέτρων 60, 2. Πρβλ. Προκοπίου, Περσικοὶ πόλεμοι 23: ἔλκει καὶ λίτρας τὸ κεντηνάριον
ἑκατόν, ἀφ' οὗ δὴ καὶ ὠνόμασται κέντον γὰρ τὰ ἑκατόν καλοῦσι Ρωμαῖοι. Βλ. καὶ Σουίδαν ἐν
λ. κεντηνάριον.

⁵⁾ Καὶ ἐξῆς ὁσὰν τα καὶ ἐβγῆκαν διακόσια κεντηνάρια χρυσάφι καθαρὸν. Ν. Γ. Πολίτου,
Βυζαντινὰ παραδόσεις. Λαογραφία 3, 356. Τὸ κεντηνάρι ἔναι φλωρία χίλια καὶ ἡ κάθε λίτρα
ἔναι φλωρία ἑκατόν. F. H. Marschall, The chronicle of Malaxos. Byz. Neugr. Jahr. 5, 15.

⁶⁾ Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ λόγοι I, 226.

⁷⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cocca (γαλλικὸν coche). Βλ. Κοραῆ, Ἀτακτα 4, 237.

τάλεις¹⁾, ἡ δὲ ράβδος, ἐφ' ἧς χαράσσονται, τσιέτουλα²⁾). Οὕτως ἐν Χίῳ συγκεντρώνοντες τὰ ἐσπεριδοειδῆ κατὰ χιλιάδας, μεθ' ἐκάστην συγκεντρουμένην χιλιάδα χαράσσουν μίαν κόκκαν³⁾). Ἐν Νάξῳ χαράσσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρμεοῦ σημάδια, ἕκαστον τῶν ὁποίων δηλοῖ ὠρισμένην ποσότητα γάλακτος⁴⁾). Ἡ αὕτη πρακτικὴ μέθοδος μὲ παραλλαγὰς τινας, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἐφαρμόζεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπαγγελματιῶν. Οἱ βαφεῖς π. χ. ἐν Κύπρῳ, παραλαμβάνοντες ἔνδυμα πρὸς βαφήν, χαράσσουν κόκκες εἰς τὴν τσιέτουλαν καὶ μετὰ ταῦτα χωρίζουν αὐτὴν εἰς δύο ἡμίση, ἕξ ὧν τὸ μὲν ἐν λαμβάνει ὁ πελάτης, τὸ δὲ ἄλλο κρατεῖ ὁ βαφεύς. Ἐπανερχόμενος ὁ πελάτης πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἐνδύματός του, παραδίδει τὴν τσιέτουλάν του εἰς τὸν βαφέα, ὁ ὁποῖος δοκιμάζει ἂν συμπίπτουν αἱ ἐγκοπαὶ (κόκκες) τῆς τσιέτουλας τοῦ πελάτου μετὰ τῶν τῆς παρ' αὐτοῦ κρατηθείσης καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνδύματος προσηρτημένης, καί, ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, παραδίδει τὸ ἔνδυμα⁵⁾).

Γ' ΜΕΤΡΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐξέτασιν τῶν μέτρων χωρητικότητος ἀνεφέραμεν τὴν κρατοῦσαν γενικῶς συνήθειαν τοῦ προσδιορισμοῦ κατὰ προσέγγισιν τῆς καλλιεργουμένης γῆς, ἀναλόγως τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτούμενου ποσοῦ δημητριακῶν. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ τρόπου τούτου μετρήσεως, εὑρίσκουμεν καὶ ἄλλα εἰδικὰ μέτρα ἐπιφανείας. Γενικῆς χρήσεως εἶναι τὸ στρέμμα, ἐπισήμως μὲν ὑπολογιζόμενον εἰς 1000 τετραγωνικά μέτρα (τὸ τουρκικὸν ἴσον πρὸς 1270 τετραγ. μέτρα), κατὰ τόπους δὲ προσδιοριζόμενον κατὰ διαφόρους πρακτικοὺς τρόπους. Ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Αἰτωλίᾳ π. χ. μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν τετράγωνον, τοῦ ὁποίου ἐκάστη πλευρὰ ἰσοῦται πρὸς 40 βήματα, σκέλια, ἀνδρὸς μεγάλα⁶⁾). Ἐν Ἡλείᾳ διακρίνουν τὸ παλαιὸν στρέμμα ἴσον πρὸς 50×50 πάσσα καὶ τὸ γαλλικὸν ἴσον πρὸς 40×40 πάσσα (1600 τετραγ. μέτρα)⁷⁾. Ὁ κατὰ στρέμμα ὑπολογισμὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς

¹⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ taglia.

²⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cedola. Ἐν Θράκῃ εὐρίσκομεν ὡς συνώνυμον τὴν λέξιν ραμπόσι (ἐκ τοῦ σλαβικοῦ raboch). Βλ. *Κ. Μυρτίλον* - Ἐπιστολίδου, Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων. Ἀρχεῖον θράκικοῦ θησαυροῦ Ζ (1940-41) σ. 65.

³⁾ ΛΑ 692 σ. 125 (*Βίος*, Χίος 1918). Πρβλ. Ἀθηνᾶ 28,272.

⁴⁾ ΛΑ 1121 σ. 268-9 (*Σιγάλας*, Νάξος 1924).

⁵⁾ ΛΑ 1538 σ. 88-9 Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1930).

⁶⁾ ΙΑ 650 σ. 139 (*Παπαθανασίου*, Ἀρναία 1950). Βλ. καὶ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. στρέμμα.

⁷⁾ ΙΑ 646 σ. 67 (*Ψυχογιός*, Ἡλεία 1950).

εἶναι λίαν συνήθης εἰς παλαιὰ ἔγγραφα βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς τουρκοκρατίας¹⁾. Σημειωτέον ὅτι τὸ στρέμμα ἀπαντᾷ καὶ ὡς μονὰς μήκους μὲ ὠρισμένην ἀξίαν ἢ ὡς ἀπλῆ ἔκφρασις, σημαίνουσα μεγάλην ἀπόστασιν. Οὕτως ἐν Αἰτωλίᾳ μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν ἀπόστασιν 30 περίπου βημάτων, συνήθης δὲ εἶναι πολλαχοῦ ἢ χρῆσις τοῦ ὅρου μετὰ τινος ἀριθμητικοῦ προσδιορισμοῦ πρὸς δήλωσιν τοῦ μακράν: 10 στρέμματα μακριὰ π.χ. λέγεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολὺ μακράν²⁾.

Ἐν Κύπρῳ ὡς μονάδα ἐπιφανείας ἴσην μὲ τὸ στρέμμα μεταχειρίζονται τὴν σκάλαν³⁾.

Μετρικὸς ὅρος ἐπιφανείας, συνήθης ἐπίσης, εἶναι ἡ σποριά. Σημαίνει κατ' ἀρχὴν λωρίδα γῆς, χωριζομένην δι' αὐλακος παρὰ τοῦ γεωργοῦ πρὸ τῆς ἐνάφξεως τῆς σπορᾶς⁴⁾. Χωρίζω σποριᾶς ἢ κόβω σποριᾶς εἶναι οἱ συνήθως χρησιμοποιοῦμενοι ὅροι. Κατὰ τόπους ἡ σποριά σημαίνει ὠρισμένην ἐπιφάνειαν γῆς, καθοριζομένην ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ στρέμμα. Κατ' εἰδήσεις ἐξ Αἰγίνης, Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου ἰσοῦται πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ στρέμματος⁵⁾, ἐν Ἀργολίδι πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τούτου⁶⁾. Ἐν Κύπρῳ μεταχειρίζονται τὸν ὅρον προστάθιν ἢ προστάχιν⁷⁾, ἰσοδύναμον πρὸς τὴν σποριά, ἢ τοῦ στρέμματος ἢ τῆς ἐκεῖ

¹⁾ Βλ. F. Dölger, Aus den Schatzkammern d. Reichs. Berges, 110, 8. Ostrogorsky, Löhne und Preise in Byzanz. Byz. Zeits. 32 σ. 314. 27. X. Σκοπεῖα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1900) σ. 25, XXX.

²⁾ ΙΑ 113, 19 (Τριανταφυλλίδης, Αἰτωλία 1916).

³⁾ ΛΑ 678, 220 (Φαρμακίδης, Κύπρος 1917). ΛΑ 949, 101 (Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1922). Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν σκάλας βλ. Ἀ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 62, 63. Διπλόσκαλον ἢ διπλόσκάλιν, δκνυοσκάλιν ὀνομάζεται ἀγρός δύο σκαλῶν (Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 σ. 57). Συνήθεις ἐπίσης εἶναι οἱ ὅροι μισόσκαλον ἢ μισοσκάλιν, μονόσκαλον ἢ μοοσκάλιν κ.ο.κ. (αὐτόθι σ. 58).

⁴⁾ Βλ. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή σ. 501.

⁵⁾ ΛΑ 894 σ. 82 (Πουλάκης, Αἶγινα 1885). ΙΑ 610, 139 (Παπαθανασίου, Χαλκιδική 1950). ΙΑ 539 σ. 12 (Ποῦλος, Πρέβεζα 1933).

⁶⁾ ΙΑ 570 σ. 63 (Ποῦλος, Ἀργολίς 1936).

⁷⁾ Ἀ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 62. Πρβλ. ΛΑ 697, 15 (Χατζηπαναγῆς, Κύπρος 1919). Ἀθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά 2 σ. 764. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως εἶναι ἀγνωστος. Πιθανὴ ἡ παραγωγή ἐκ τοῦ προστάδιν (ἐκ τοῦ προστάδιον), μαρτυρουμένου ἤδη ἐν παπύροις τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. ὡς ὅρου οἰκοδομικοῦ: Τὴν κάμινον καθελεῖν καὶ στεγᾶσαι καὶ τοῦ προσταδίου τὰ ἐγγλείποντα [s] τῆς στέγης στεγᾶσαι... Papiiri graeci e latini 5, 546 (Publicazioni della societa italiana, Firenze 1917). Περὶ τῆς τροπῆς τοῦ δ εἰς θ (σκιιάδιον—σ'σ'ιάθιν, σπουδάζω—σπουθάζω κλπ.) βλ. Χρ. Παντελίδου, Φωνητικὴ νεοελληνικῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας. Ἀθήναι 1929 σ. 38.

χρησιμοποιουμένης σκάλας, καὶ τὸ ρῆμα προσταθικιάζω, σημαῖνον χωρίζω δι' αὐλακος τὴν σποριάν¹⁾).

Ἐν Ἀνακοῦ τῆς Καππαδοκίας εὐρίσκομεν ὡς μέτρον τὸ στάμα (βλ. ἀν. σ. 78), σημαῖνον ἐπιφάνειαν καθοριζομένην διὰ τῶν βημάτων 45×45 ²⁾).

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν μέτρων ἐπιφανείας πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πρὸς καλλιέργειαν καταβαλλομένης ἐργασίας καὶ τοῦ πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένου χρόνου. Ὁ τρόπος οὗτος μετρήσεως εἶναι συνηθέστατος παρὰ τοῖς ἀγρόταις: Πέντε μεροδούλια ἢ μεροκάματα ἀμπέλι ἢ ἀμπέλι πέντε ἐργατῶν π.χ. σημαίνει ἔκτασιν ἀμπέλου, δυναμένην νὰ καλλιεργηθῇ ὑπὸ ἑνὸς ἐργάτου ἐργαζομένου ἐπὶ πέντε ἡμέρας ἢ ὑπὸ πέντε ἐργατῶν ἐργαζομένων ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Τοιούτου εἵδους προσδιορισμοὶ ἐπιφανείας γῆς ἀναφέρονται συχνὰ εἰς παλαιότερα ἔγγραφα³⁾).

Λίαν συνήθης ἐπίσης διὰ τὸν προσδιορισμὸν καλλιεργησίμου γῆς εἶναι ἡ ζευγιά, ζευγαριά ἢ ὄργο⁴⁾. Διὰ τῶν ὁσῶν τούτων σημαίνεται ἔκτασις γῆς, δυναμένης νὰ καλλιεργηθῇ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους βοῶν⁵⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Κρήτῃ τοὺς ὅρους ζευγὰς ἢ ζευγαῖα καὶ βοιδέα⁶⁾.

Ὁ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους γνωστός ὁρος ζευγὰς ἢ ζευγαῖα, σημαίνει ἔκτασιν γῆς 100·290 στρεμμάτων⁷⁾, δυναμένης νὰ καλλιεργηθῇ ὑπὸ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ κατὰ τὰς περιόδους τῆς καλλιεργείας⁸⁾,

¹⁾ Ἀ. Παναρέτου, Λέξεις πού ἀναφέρονται εἰς μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τῶν χωραφῶν. Κυπριακαὶ Σπουδαί 12 (1948) σ. 91.

²⁾ ΛΑ 871, 35 (Ἀνώνυμος, Ἀνακοῦ Μ. Ἀσίας ἀν. χρόν.).

³⁾ ...εἰς τὸ τρουλὲ ἀμπέλι ἐργατῶν δύο (Ἐγγραφοὶ τοῦ 1812 τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης. Ἐπετ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4, (1941) σ. 58) ...Τὸ χωράφι στὸ Σελο̇ ἕνα μεροκάμα... (Προικοσύμφωνον τῆς 10ης Νοεμβρίου 1821: Λαογραφία 5, 17). Βλ. καὶ Α. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. σ. 183.

⁴⁾ ΛΑ 953, 26 (Κακριδῆς, Πάρος 1922). Βλ. καὶ Κοραῆ, Ἀτακτα 4, 18.

⁵⁾ Α. Πουλᾶκη, Λεξιλόγιον ἰδίᾳ τῆς Σίφνου καὶ τινῶν ἄλλων τόπων. Ζωγράφειος Ἀγών Β' σ. 8. Ἱ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 120 (ἐπελθούσης ἐσπέρας ὑπολογίζεται μία ζευγαριά γῆς ἀροθείσης). Π. Γ. Ζερλέντιου, Ἀρχιεπίσκοποι Σαντορήνης σ. 34 σημ. 1. Μνεῖαν τοῦ ὄρου εἰς ἔγγραφα παλαιότερων αἰώνων βλ. Τ. Γκρισποῦλου, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3, 142 ἀρ. 43. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου. Χίος 1950 σ. 89.

⁶⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη Β' σ. 100, 102 κ.ά.

⁷⁾ Τὸ ζευγάριον ἐσήμαινε μεγαλύτεραν ἔκτασιν, ἐὰν ἐντὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς περιελαμβάνοντο καὶ λειβάδια.

⁸⁾ Μνεῖαν τοῦ ὄρου εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς βυζαντινὰ κείμενα: Ἐὰν πωλῶν σοι ἀγρόν, ὑποδείξω σοι τοὺς ὁρους καὶ εἶπω εἶναι τὸν ἀγρόν 9' ζευγῶν ἐργασίας καὶ ἐκνικηθῇ γῆ...

χρησιμοποιείται επίσης και σήμερα με την αὐτὴν ἔννοιαν. Οὕτως ἡ ἔκφρασις αὐτὸς ἔχει ζευγάρι ἢ κρατεῖ ζευγάρι σημαίνει, ὅτι συντηρεῖ ζεύγος ἀροτριῶντων ζῶων πρὸς ἄροσιν τῶν ἀγρῶν του, καὶ συνεκδοχικῶς, κατέχει ἑκτασιν γῆς, δυναμένην ν' ἀροθῇ ὑπὸ τοῦ ζεύγους τῶν ἀροτριῶντων ἐντὸς ἔτους. Ὑπάρχει δηλαδὴ εἰσέτι ἡ διάκρισις μεταξὺ ζευγαριοῦ καὶ ζευγιᾶς ἢ ζευγαριᾶς¹⁾, τοῦ πρώτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ βυζαντινὸν ζεῦγος ἢ ζευγάριον καὶ τῆς δευτέρας πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσπανίᾳ *jugum*, σημαῖνον ἑκτασιν γῆς καλλιεργουμένην ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους ἀροτριῶντων²⁾.

Ἐκτὸς τῶν κοινῶν τούτων ἀγροτικῶν μέτρων ἐπιφανείας, εὐρίσκομεν κατὰ τῶν ἄλλων εἰδικὰ μέτρα, χρησιμοποιούμενα διὰ διαφόρους ἀνάγκας. Οὕτως ἐν Κρήτῃ πρὸς μέτρησιν τοῦ δέσματος ἀγριοχοίρου, ἐξ οὗ κατασκευάζουν ὑποδήματα, μεταχειρίζονται τὸν ἀγροκόπον³⁾. Ἡ λέξις, σύνθετος ἐκ τοῦ ἵχνος-κόπτω, σημαίνει τετράγωνον σανίδα, ἐπιφανείας ἴσης πρὸς τὴν τῶν δύο πελμάτων.

Πολλοὺς ὁμοίους τρόπους μετρήσεων χρησιμοποιούμενους κατὰ περιστάσεις ἠθέλην εὑρεῖ τις διὰ λεπτομεροῦς ἐρευνῆς τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀσχολιῶν τῶν διαφόρων ἐπαγγελματιῶν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων μετρῶν πρακτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρήσεως, συναντῶμεν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις σχετικὰς πρὸς τὴν μέτρησιν. Αὗται δὲ εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς

(Βασιλικά, βιβλ. 19. τίτλ. ια', 42. Ἐκδ. *Heimbach*, Lipsiae 1833). Πρβλ. *Fr. Dölger*, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges, 7, 76. 45]6 I, 4 κ. ἀ. Τοῦ ἰδίου, Byzanz und die europäische Staatenwelt. München 1953 σ. 227. 253. Χριστιανικὴ Κρήτη Β', 69. 75. 77. 100. 102 κέ. *Jean Darrouzès*, Un obituaire chypriote σ. 42. f. 201, 237. *Diogenes A. Xanaltos*, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens in Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937 σ. 40.

¹⁾ Πρβλ. Γ'. Ν. Χατζιδάκι, Φιλολογικῶν συζητήσεων μέρος Β'. Ἀθηνᾶ 13 (1901) σ. 277 κέ. Ἰ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35 (1923) σ. 88. 120. Φ. Κονκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 252.

²⁾ Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis, in Campania versibus, apud nos in agro romano ac latino jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint (*Varro*, De re rustica I, 10, 1-2). Πρβλ. Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ Λόγοι. Ἀθῆναι 1885, I, 290 κέ. *G. Ostrogorsky*, Löhne und Preise in Byzanz: Byz. Zeits. 32 σ. 326-327.

³⁾ ΛΑ 895, 133 (Ζωγραφάκης, Κρήτη 1888).

αντιπροσωπεύουσαι πραγματικά μέτρα, διότι δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν ἐν τῇ πράξει καὶ σχετικὴν ἀκρίβειαν, ὥς τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα· εἶναι ὅμως ὅροι μετρικοί, σημαίνοντες κατὰ προσέγγισιν ἀπόστασιν, ὕψος, ποσότητα ἢ βάρος, καὶ ἀξιίζει, νομίζω, νὰ παρατεθοῦν ἐνταῦθα, τὸ μὲν διότι ἀντικατοπτρίζουν τὸν τρόπον τῆς σκέψεως τῶν ἀνθρώπων, τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καὶ τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος εἰς τὸ νὰ ἐπινοῇ μεταφορὰς καὶ ἄλλους ἐκφραστικούς τρόπους, τὸ δὲ διότι πολλάκις ὑποδηλώνουν ἀρχηγόνους τρόπους μετρήσεως καὶ ὑποβοηθοῦν σημαντικῶς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν ἔρευναν. Αἱ συνηθέστεραι ἐξ αὐτῶν ἐξετάζονται κατωτέρω κατατεταγμέναι κατὰ τὰς πηγάς, ἐξ ὧν μεταφορικῶς ἔχουν ληφθῇ, καὶ τὴν δηλουμένην ἔννοιαν.

α) Σχετικαὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὰ μέλη τοῦ σώματός του καὶ τὰς κινήσεις των

1) Πρὸς ἐκφρασιν ὕψους, μήκους ἢ ἀποστάσεως ἐν γένει.

Ἵνα δηλωθῇ, ὅτι ἀντικείμενον ἡ προῶντα ἔχει ὕψος ἀνθρωπίνου ἀναστήματος περίπου, μεταχειρίζονται τοὺς ὅρους: *μπαρ* (ψηλὰ ἕνα μπόι, μακρὺς ἕνα μπόι. *Ἀπόστασις*: *φιλά* ὡς ἕνα ἀπόστασις χιλόν¹⁾). Ἡ αὕτη ἔννοια ἐκφράζεται ἐν Κύπρῳ μὲ τὴν λέξιν *ἄθ θρωπας*²⁾. Ἡ φράσις *ἕνα γόνα*, ὡς *ἕνα γόνα*, σημαίνει ὕψος ἀπὸ τῶν πελμάτων μέχρι τοῦ γόνατος, χρησιμοποιεῖται ὅμως συνήθως πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος: *ἕνα γόνα νερό*, *ἕνα γόνα χιόνι* π. χ. σημαίνει πολὺ νερό, πολὺ χιόνι. *Δρασκελιά*, κατὰ τόπους, *γρασκελιά*, *ἀσκελιά*, κλπ.³⁾, σημαίνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἀνοιγμα τῶν ποδῶν καὶ κατὰ συνεκδοχὴν πολὺ μικρὰν ἔκτασιν: *μιὰ γρασκελιά τόπος*. Ἡ ἔννοια τοῦ ὀλίγου ἐκφράζεται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *πατησιὰ* καὶ διαλεκτικῶς *παδικιὰ*⁴⁾ ἢ *πατημασιὰ*⁵⁾, ὅσον δύναται κανεῖς νὰ πατήσῃ καὶ συνεπῶς ἐλάχιστον, μηδαμινὸν διάστημα. Ὁ *δάκτυλος*, ἐκ τῶν γνωστῶν μετρικῶν μονάδων τῆς ἀρχαιότητος⁶⁾, δὲν χρησιμοποιεῖται σήμερον, εἰμὴ μόνον πρὸς δήλωσιν μικροῦ

¹⁾ ΛΑ 398 σ. 3 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1892).

²⁾ *Ἀ. Πανάρετος*, Κυπριακὰ μέτρα, σταθμὰ κλπ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 σ. 78.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 61.

⁴⁾ *Ἀ. Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

⁵⁾ *Ὅτε μιὰ πατημασιὰ γῆς νὰ θραυτοῦν* (*Μιχαηλίδου - Νουάρον*, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκανήσου σ. 143).

⁶⁾ *Ἐπὶ δακτύλων θεῖναι τὸ λογίσασθαι*. (*Πολυδεύκους*, Ὀνομ. II, 156). Πρβλ. αὐτόθι 157: *Τῶν δὲ μέτρων ἔστι μέντοι καὶ δάκτυλος*.

τινος μήκους ἢ ποσότητος: ἓνα δάχτυλο τόπος, ἓνα δάχτυλο ψωμί, ἓνα δάχτυλο νερό κ.τ.δ. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ ὅρος πιθαμή: μιὰ πιθαμὴ ἄνθρωπος (πολὺ μικρός).

Εὐρύτατα διαδεδομένος καὶ παλαιότατος μετρικὸς ὅρος, σημαίνων ἐπίσης μικρὰν τινα ἀπόστασιν, εἶναι τὸ *κυνόστομον* καὶ διαλεκτικῶς *τζυνόστομον*, ἢ *συνόστομον* ἐν Κύπρῳ¹⁾, *γκυνόστομον* ἐν Σάμῳ²⁾, *ζυνόστομον* ἐν Εὐβοίᾳ³⁾, *χυνόστομον* ἐν Αἴνῳ⁴⁾, *ἀγκυνόστομα* ἐν Πάρῳ⁵⁾, *λυνόστομον* ἢ *λυνκόστομον* ἐν Βιθυνίᾳ⁶⁾, *λυνκοχάσμαν* ἐν Πόντῳ⁷⁾ κ.λπ. Ὁ ὅρος οὗτος σημαίνει ἀπόστασιν, ἣτις περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, καὶ προῆλθεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος τούτου πρὸς τὸ ρύγχος κυνὸς (κυνὸς - στόμα). Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ οὕτω προσδιοριζομένη ἔκτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι σταθερά, καθόσον κυμαίνεται ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως τοῦ μετρομένου ἀντικειμένου ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν μέτρησιν. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ⁸⁾ καὶ Θεσσαλίᾳ⁹⁾ τὸν ὅρον *δίμοιρον*. Ἡ παράδοσις τῶν δύο τούτων μετρικῶν ὀρων εἶναι παλαιά, μαρτυρουμένη παρὰ παλαιῶν συγγραφέων: *Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τὴν δύο δακτύλων ἀνοίγμα, τοῦ ἀντίχειρος, λέγω, καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τούτῳ καὶ κυνόστομον καλοῦσιν οἱ τινες* (Ἡρόδοτος *ἱστορίαι*, Γεωμετρ. 4, 4)¹⁰⁾.

Συνώνυμος πρὸς τὸ κυνόστομον καὶ τὸ δίμοιρον εἶναι ὁ μεταγενέστερος ὅρος *φουρκί*¹¹⁾.

¹⁾ Λαογραφία 11, 108. Πρβλ. ΛΑ 678 σ. 253 (Ε. Φαρμακίδης, Κύπρος 1917).

²⁾ ΛΑ 391 σ. 163 (Ἰωαννίδης, Σάμος 1921).

³⁾ ΛΑ 713 σ. 45 (Φάβης, Εὐβοία 1920).

⁴⁾ ΛΑ 897 α σ. 19 (Μανασίδης, Αἶνος 1882).

⁵⁾ ΛΑ 953 σ. 41 (Ἰ. Κακριδῆς, Πάρος 1922).

⁶⁾ ΛΑ 300 σ. 49 (Μακρῆς, Βιθυνία 1894).

⁷⁾ ΛΑ 775 σ. 69 (χειρόγρ. ἑλλην. φιολ. συλλ. Κωνσταντινουπόλεως).

⁸⁾ Π. Παπαγεωργίου, Δύο δημῶδεις μακεδονικαὶ λέξεις, κυνόστομον ἢ δίμοιρον. Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481.

⁹⁾ ΛΑ 422 σ. 62 (Ἀνώνυμος, Βελεστίνον 1908).

¹⁰⁾ Πρβλ. Πολυδ. Ὄνομ. II, 158: εἰ δὲ τὸν μέγαν δάκτυλον τῷ λιχανῷ ἀντιτείνας, τὸ μέτρον λιχὰς. Βλ. ὁμοίως αὐτόθι 157: Ἡ διχὰς δὲ ἔχει παλαιστὰς δύο, ἥγον δακτύλους ὀκτὼ (κονδύλους τέσσαρας) καὶ καλεῖται δίμοιρον σπιθαμῆς.

¹¹⁾ Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ μεταχειρίζονται τὸν αὐτὸν τρόπον μετρήσεως, χορησιμοποιώντας πρὸς τοῦτο τὸν ὅρον *πελέμπεα*. Βλ. J. G. von Hahn, Albanesische Studien. Jena 1854, τόμ. 2, 115. Κατὰ τὸν Κ. Χριστοφορίδην (Λεξικὸν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι 1904 σ. 306) *πελάμπεα* (πληθ. *πελάμπεστε*) ἐκ τοῦ ἑλλην. παλάμη, λατιν. *palma*.

Πρὸς δὴλωσιν μικρᾶς τινος ἐκτάσεως μεταχειρίζονται ἐπίσης μεταφορικῶς τὴν λέξιν *μουτσοῦνι* (= ρύγχος): ἓνα μουτσούνι τόπος, συνών. πρὸς τό: μιὰ πιθαμὴ τόπος.

Ἀκαθόριστος μεγάλη ἀπόστασις δηλοῦται διὰ τῶν φράσεων ὅσο κόβει (ἢ παίρνει) τὸ μάτι σου, ὅσο βλέπουν τὰ μάτια σου κ.τ.δ.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐκφράσεις θὰ ἡδύνατό τις νὰ προσθήσῃ τὰς ἀκολουθούσας, δηλούσας ἀπόστασιν καὶ προερχομένας ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου: Λιθαρόπετρα, λιθαροπέταμα, πετροβόλια¹⁾· διὰ τούτων δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ ἡδύνατο νὰ διαπεράσῃ λίθος ριπτόμενος διὰ τῆς χειρός: Μιὰ λιθαρόπετρα τόπος. Ἀνάλογος ἔννοια διατυπῶνται διὰ τῶν λέξεων: σφεντονιά²⁾, τοξόβολο, τουφεκόβολο³⁾ ἢ ἓνα ντουφέκι τόπος⁴⁾, τῶν ὁποίων ἀντίστοιχα εὐρίσκομεν ἤδη κατὰ τὴν δημοτικὴν ἐποχὴν⁵⁾, ἓνα τσιγάρο δρόμος κτλ.

2) Πρὸς δὴλωσιν μεγάλης ποσότητος.

Χούφτα, φούχτα ἢ *χοῦφτιά, φούχτιά* σημαίνει ποσόν τι, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τοῦ καίλου τῶν παλαιῶν τῶν δύο χειρῶν ἡνωμένων. Τὸ ἥμισυ τούτου ἐκφράζεται διὰ τῶν λέξεων *μολόχοῦφτο* ἢ *μολόφουχτο*, *μπλόχερος* ἢ *πλόχερος*, *μολόχερο*⁶⁾ ἢ *μολόσ'ερο*⁷⁾, *παλαμιά*⁸⁾, *χαλαλιά*⁹⁾ *γρόθος* ἢ *γροθιά*. Ὁ γρόθος χρησιμοποιεῖται ἐνίστε καὶ πρὸς

¹⁾ ΛΑ 491 σ. 47 (Πουλάκης, Ἰκαρία 1910).

²⁾ ΛΑ 891, 236 (Πουλάκης, Μάνη 1891).

³⁾ ΛΑ 491, 47 (Πουλάκης, Ἰκαρία 1910).

⁴⁾ *Λίγο γιὰ χαμηλώσει ἓνα ντουφέκι τόπον*, Λαογραφία 6, 522, 5Α).

⁵⁾ Ἰλ. II, 589 κέ.: Ὅσση δ' αἰγανέης ριπὴ ταναοῖο τέινεται,
ἦν ρά τ' ἀνὴρ ἀφείη πειρώμενος ἢ ἐν ἀέθλῳ
ἦε καὶ ἐν πολέμῳ δειῶν ὑπὸ θυμοραϊστέων
τόσσον ἐχώρησαν Τρῶες, ὥσαντο δ' Ἀχαιοί.

Σημειωτέον, ὅτι εἰς παλαιὰ δημοτικά ἔσματα εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *θέμα* πρὸς δὴλωσιν μεγάλης ἀποστάσεως: *Κε ἀφείτης του τὸ γροίκεσε ποὺ τριῶθ' θεμάτω στράτα*. (Ζωγράφ. Ἀγών Α', 281. Πρβλ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Δημοτ. τραγ. Καρπάθου, 47, 6 α). Ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὄρου, γνωστοῦ ἤδη εἰς τὴν βυζαντινὴν διοικητικὴν διαίρεσιν, εἶναι, νομίζω, ἀνάλογος πρὸς τὸ σήμερον λεγόμενον: *ἀκουσταν ἢ φωνή του ἀπὸ δυνὸ χωριὰ μακριὰ* κ. τ. δ.

⁶⁾ ΛΑ 771 β σ. 356 (Βογιατζίδης, Ἄνδρος 1918).

⁷⁾ ΛΑ 949 σ. 66 (Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1922).

⁸⁾ ΛΑ 898 σ. 163 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

⁹⁾ ΛΑ 885 σ. 68 (Δράκος, Μοσχονήσια 1885). Χαλαλιά ἐκ τοῦ χαλάλη, ὅπερ πιθανῶς

δήλωσιν ἀποστάσεως. Οὕτως ἐν Ἀκαρνανίᾳ¹⁾ λέγουν: πέντε γρόθους ψηλά ὁ ἥλιος. Πρὸς προσδιορισμὸν τῆς τοιαύτης ἀποστάσεως θέτουν τὴν χεῖρα συν-εσφιγμένην εἰς γρόνθον πρὸ τοῦ ἐνὸς ὀφθαλμοῦ, κλείοντες τὸν ἕτερον, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ γρόνθου νὰ τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὀρίζοντος. Μετὰ ταῦτα θέτουν τὸν ἕτερον γρόνθον ἐπὶ τοῦ πρώτου, κατόπιν ἐναλλαγῆς δὲ τούτων, γινομένης πεντάκις, αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τελευταίου γρόνθου, τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡλίου. Τοιουτοτρόπως ὀρίζεται εἰς πέντε γρόθους ἡ ἀπόστασις τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος²⁾.

Τὸ ποσόν, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν κλειστὴν παλάμην, δηλοῦται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *χεριά*, *χερέα* ἢ *χεράδα*: *μιὰ χεριά ἀλάτι*, *μιὰ χεριά σιτάρι*, *μιὰ χεριά βασιλικό*³⁾ κ.ο.κ. Σημειωτέον ὅτι μεταχειρίζονται ἐνίοτε τὸν ὅρον *χερέα*, *χεριά* καὶ ἐπὶ ὑγρῶν. Οὕτως ἐν Πόντῳ λέγουν: *χερέα νερὸ πνίγει με*⁴⁾.

Ἡ λέξις εἶναι ἰδιαιτέρως γνωστὴ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν πρὸς δήλωσιν τοῦ ποσοῦ τῶν σταχυῶν, ἅτινα δύναται νὰ λαβῇ τις διὰ τῆς μιᾶς χειρός: *χεράδα σταχυῶν*⁵⁾ ἢ *χεράδα στάχυα*. Μετὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀπαντᾷ ἐν Κύπρῳ ἡ λέξις *στασι* (νά⁶⁾). Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν ἀνήκει ἐπίσης ὁ μετροῦχος

ἐκ τοῦ *χαχάλ* = *χηλή* τοῦ καρκίνου καὶ συνεξοδικῶς ἡ ὅμοιον σχῆμα ἔχουσα ἀνοικτὴ παλάμη μὲ τεταμένον τὸν ἀντίχειρα. Περί τῆς *χαχάλ* βλ. Φ. Κουκουλέ, Παρατηρήσεις εἰς τὸ ἑλλην. γλωσσάριον τοῦ Du Cange. Ἀθηνᾶ 42, 65.

¹⁾ ΔΑ 709 σ. 62 (*Σαλβάνος*, Λεπενού 1925).

²⁾ Σημειωτέον, ὅτι ὁ γρόνθος ὡς μονὰς μετρήσεως ἴση πρὸς τὸ τρίτον τῆς σπιθαμῆς, ἐχρησιμοποιεῖτο συχνὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. *Preisigke*, Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden, Abschnitt 18 ἐν λ. γρόνθος. Ν. Ἑλληνομνήμων 16 σ. 78 φ. 94 α.

³⁾ Ὡρα καλὴ σου, μάτια μου,
λειβάδι νά'ν' ὀμπρός σου
χιριές, χιριές βασιλικό
νὰ τρώῃ ὁ γάδαρός σου

(στίχος σατυρικοῦ δημοτικοῦ ἡπειρωτικοῦ τραγουδιοῦ. Ζωγράφειος Ἀγών 1, 130)

⁴⁾ Μεσαιωνικὴ παροιμιώδης ἔκφρασις. Βλ. *K. Krumbacher*, Mittellgriechische Sprichwörter. München 1893 σ. 93, 112, 122, 186. Πρὸς. *P. N. Papageorgiou* ἐν Byz. Zeits. 3 (1894) σ. 567. *Du Cange* Gloss. gr. ἐν λ. *χερέα*:

χερέα πνίγει με νερόν, ἄλλος τις οὗτος λόγος·
τίς οὗτος ὁ πνιγόμενος εἰς ὕδωρ δράκα μίαν
καὶ τί τὸ πολύδαμον ὕδωρ τῆς παροιμίας.

⁵⁾ ΙΑ 419 σ. 128 (*Κακριδής*, Καλάβρυτα 1924).

⁶⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 65.

ὄροι *χερόβολο* καὶ διαλεκτικῶς *χερβόλιν*, *σ'ερβόλιν*, (ποσότης σταχύων ὁμοῦ δεδεμένων) καὶ *δεμάτι*, (σύνολον ἐκ περισσοτέρων *χεροβόλων*), γνωστοὶ ἦδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων¹⁾.

Συνώνυμοι πρὸς τὴν *χειρῖαν* λέξεις εἶναι: *δράκα* ἢ *γράκα* (ἦ) (Κύπρος), *δρακά*, *δρατζά*²⁾ (ἦ), *πιάσμα* (τὸ), *μαγλιά*³⁾, *πασμαδικιά*, *παπαντζιά*⁴⁾ (ἦ).

Κατὰ τόπους εὐρίσκομεν διαφοροῦς ἀναλογίας μεταξὺ *χειρῖας* καὶ μεγαλυτέρων ποσοτήτων σταχύων, ὥς εἶναι τὸ *χερόβολο*⁵⁾, τὸ *λημάρι*⁶⁾, τὸ *δεμάτι*: Ἐν Κιμῶφι 5 *χειρῖες* σταχύων ἀπαρτίζουν ἓνα *χερόβολο*, περισσότερα *χερόβολα* ἓνα *λημάρι*⁷⁾. Ἐν Σερίφῳ *λημαρία* σημαίνει δέσμην πολλῶν *χεροβόλων*. Ἐν Μεγάροις 6 *χεράδες* ἰσοδυναμοῦν πρὸς ἓνα *λημάρι*. Ἐν Εὐβοίᾳ ἕξ *χερόβολα* ἀποτελοῦν ἓνα *λημάρι*⁸⁾. Ἐν Λέσβῳ 6-8 *λημαρία* ἀποτελοῦν ἓνα *δεμάτι*⁹⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ *δεμάτι* ἀποτελεῖται ἀπὸ 4-5 *ἀγκαλιῶν* *στάχυα*¹⁰⁾. Ἄλλοι ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὸν προσδιορισμὸν ποσότητος δημητριακῶν εἶναι οἱ ἑξῆς: *θημωνιά*, *θεμωνιά*, *σωρὸς* ἐκ περισσοτέρων *δεματίων*. *Κεφαυλιά*, *σωρὸς* μικρότερος τῆς *θεμωνιάς*. *Πατὸς*¹¹⁾, *σειρὰ* 20-30 *δεματίων*.

Πρὸς δὴλῶσιν μικροῦ τινος ποσού μετατρέπονται ἐπίσης τὰς λέξεις: *μάσκαλι*, *ἀμοσκαλιά*, *ἀρμασκαλιά*, ποσόν, ὅπερ ἡ *μοσχάλη* θὰ ᾔδει-

¹⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν *ἑσῶν* καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 261. Τοῦ ἰδίου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά Α', 255.

²⁾ ΛΑ 949 σ. 28 (*Ἐρωτικόκριτος*, Κύπρος 1922). ΛΑ 950 σ. 17 (*Φαρμακίδης*, Κύπρος 1921).

³⁾ ΛΑ 948 σ. 129 (*Βογιατζίδης*, Κυκλάδες 1919) ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λ. *ἀμάλη*, *ἀμαλλά*. *ἔτυχε δὲ τεθερισμένον . . . συνδραμόντες ἐφόρουν τὰς ἀμάλλας εἰς τὸν ποταμὸν (Πλουτάρχου, Ποπλικόλας 8).*

⁴⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 67.

⁵⁾ Συνώνυμον τὸ *σκουλλύδα* ἢ *σκουλλί* ἐκ τοῦ ἀρχ. ἑλλ. *σκόλλυς*.

⁶⁾ Ἐκ τῆς λ. *εἴλημα*. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἑτυμολογικά καὶ τεχνολογικά. Ἀθηνᾶ 28, 102.

⁷⁾ Γ. Κ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 121. Πρβλ. αὐτόθι 45, 333.

⁸⁾ ΙΑ 501 σ. 42 (*Τριανταφύλλου*, Μακεδονία 1930).

⁹⁾ ΙΑ 118, 33 (*Γ. Α. Κουκουλέ*, Γλωσσ. ὕλη ἐκ διαφορῶν τόπων 1917).

¹⁰⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 64, 65. Μονόκουρο λέγεται τὸ *δεμάτι* μὲ τοὺς *στάχους* ἐστραμμένους ὅλους πρὸς μίαν πλευράν διπλόκουρο ἢ δίκουρο τὸ *δεμάτι* μὲ τοὺς *στάχους* ἐστραμμένους πρὸς τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην πλευράν. Βόρτινον ἢ ὀρτινον ὀνομάζεται ἐν Κύπρῳ φόρτωμα 20-30 *δεματίων*, τοποθετημένων ὀρθῶν ἐντὸς τοῦ κάρρου, ἕως ὅτου τοῦτο πληρωθῇ μέχρι βρουντέλλων (*βρουντέλλα* = τὸ ξύλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται πρὸς τὸ ἄνω των μέρος τὰ λουρούνια τῆς καρρέτας).

¹¹⁾ *Πανάρετος*, ἔνθ' ἄν. σ. 65.

νατο νὰ περιλάβῃ. *Νυχιά*, μικρόν τι ποσόν: μιὰ νυχιά ψωμί, μιὰ νυχιά τυρί, καὶ συνεκδοχικῶς μιὰ νυχιά ἢ ἓνα νύχι ἄερα: μιὰ νυχιά ἄερα ν' ἄλωνέψουμε¹⁾. *Μπουκιὰ, χαπιὰ, καταπιὰ*: μιὰ μπουκιὰ ἄνθρωπος = μικρόσωμος· μιὰ χαπιὰ τυρὶ = ἐλάχιστον ποσόν· δυὸ καταπιές ρακὶ κ.ἄ.δ. *Δαγκασιὰ, δαγκαματιὰ καὶ δακαμμαθκιὰ* (Κύπρος) = ἐλαχίστη ποσότης. *Γουλιὰ* (ἐπὶ ὕγρῳ), ὅσον ποσὸν ὕγρου δύναται τις διὰ μιᾶς νὰ καταπιῇ: Τοῦδωκε μιὰ γουλιὰ κρασί· δός μου μιὰ γουλιὰ νερό. *Δάκρου*: οὔτε ἓνα δάκρυ μέλι. Σὺ δάκρυ ἀμ-πλύζει²⁾ (ἐπὶ μικρῶν πηγῶν). *Μάτι*: ἓνα μάτι ψωμί.

**β) Λέξεις καὶ φράσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐν ὑπαίθρῳ ζωῆς
ἢ ἐκ τοῦ σχήματος διαφόρων ἀντικειμένων**

1) Πρὸς δῆλωσιν μικροῦ χώρου ἢ ἐκτάσεως γῆς.

Ἄλωνοῦιν (Κύπρος), ἀγρὸς στοργικῶς σχήματος, περιορισμένης ἐκτάσεως³⁾. *Αὐλακιὰ*: Μιὰ αὐλακία τόπος (μικρὴ ἐκτασις). *Βοσκησιὰ*: Δυὸ βοσκησιές τόπος τὸ πατρικὸν του μερίδιο. *Γαϊδάροκαλλιστρα*: Μάλων γιὰ μιὰ γαϊδουρακιότορα τόπο. *Γκλίτσα*: Μία γκλίτσα τόπος (ἐκτασις ἀσήμαντος ἴση πρὸς τὸ μήκος ποιμενικῆς ράβδου). *Γουλιὰ ἢ γάγια*, μικρά τις ἐκτασις ἀγροῦ, σχήματος τριγωνικοῦ⁴⁾. *Κάλτσα*⁵⁾: Ἦθος ὁ καθένας μιὰ κάλτσα χωράφι, τὸ πατρικὸν τους μερίδιο (ἀσήμαντον ἐκτασιν). *Λοῦρα ἢ λουρι*⁶⁾ καὶ διαλεκτικῶς *λουρούα* (ἢ) *λουρίν* (τὸ) (Κύπρος): Ἐνα λουρὶ γῆς. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐκ-

¹⁾ ΛΑ 1564 σ. 155 (*Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1931). Πρβλ. *δός μου μιὰ νυχιά τυρὶ* = δός μου λίγο τυρὶ. Δ. Β. *Οικονομίδου*, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀπεράθου-Νάξου. Ἀθηνᾶ 56, 227. Σημειωτέον ὅτι τὸ περιεχόμενον ὀρίζεται καὶ διὰ τῶν ἐξ οὐσιαστικῶν παραγῶγων εἰς —έα —ιά, οἷον καλαθιά, κοσκινιά, πιθαργιά, χουλιαργιά, караβιά, ἀμαξιά, καρριά (διαλεκτικῶς καρραθκιά, καρραπασιά) κλπ., διὰ τινων δὲ ἐκ τούτων δηλοῦνται κατὰ τόπους ὠρισμένον τι ποσόν: μιὰ ἀμαξιά ἀχύρου ἐν Κύπρῳ π.χ. ὑπολογίζεται ἴση πρὸς 70-80 ὀκάδες, μία κρεβαδικιά δεματίων ἀποτελεῖται ἐξ 20-30 δεματίων σταχύων κ.ο.κ. (βλ. *Πανόρστον*, ἔνθ' ἀν. σ. 65).

²⁾ Δ. *Λουκοπούλου*, Γεωργικά Ρούμελης σ. 218.

³⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 (1948) σ. 57.

⁴⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 σ. 57.

⁵⁾ ΛΑ 873 σ. 18 (*Τριανταφυλλίδης*, Αἰτωλία 1916).

⁶⁾ Τὸν ὄρον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *πουλῶ τὴν λαχίδα... μετὰ τὰ λουρία της* (Πωλητ. ἔγγρ. τοῦ 1773. Στ. *Σκοπετιά*, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλην. Δικαίου 3 σ. 91, XL. Πρβλ. αὐτόθι 94, XLVI).

φράζεται διὰ τῶν λέξεων σοῦβλα, σύρμα, χαῖμαλί, ψαθὶν ἢ ψαχίν¹⁾, ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ διὰ τῶν λέξεων τούτων σημαίνοντα.

2) Πρὸς δῆλωσιν ὕψους.

Θηρίο ἢ θεριό: Στάθηκε μπρὸς μου ὁλόκληρο θεριό. Καμπαναριό: Ψηλὸς κεῖ πάνου, καμπαναριό. Κυπαρίσσι: Ψηλὸς σὰν κυπαρίσσι. Συνήθεις ἐπίσης εἶναι αἱ πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα ὕψους τοῦ ἡλίου φράσεις: 'Ο ἥλιος ψηλὰ ἔνα, δυὸ ραβδιὰ (κοντάρια, μαγκοῦρες, καλάμια, βουκέντρες, σκοινιά, τριχῆς κ.ἄ.δ.)²⁾. 'Εν Κῶ εἰς ὁμοίας περιπτώσεις λέγουν: Ψηλωμένος ὁ ἥλιος δγυνὸ πιτταριόξυλα καὶ τρία καλαμουκάννια³⁾.

3) Πρὸς δῆλωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἢ δμάδος.

Κοπάδι: 'Επесе κοπάδι κόσμος. Μπουλούκι: Κατέβαιναν μπουλούκια. Μελίσσι, μελισσολόι καὶ τὰ συνακόλουθα: μπουρηγκιά, λιμπουρίν⁴⁾, βρυμίν: Μαζεύτηκε μελίσσι ὁ κόσμος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

4) Πρὸς δῆλωσιν ποσότητος.

ΑΘΗΝΩΝ

'Απλωσιά: Μιὰ ἀπλωσιά καρδιά (μικρὰ ποσότης). Λιχνισιά: Μιὰ λιχνισιά σιτάρι. Φτελλὶν ἢ φτερον (ἐλαχίστη ποσότης). Ψησταριά (ἐν Κρήτῃ ὀφταρέ)⁵⁾: Μιὰ ψησταριά κάστανά.

5) Πρὸς δῆλωσιν μικρᾶς ποσότητος ὕγρων.

'Αρμεξιά: Μιὰ ἀρμεξιά γάλα. Βούλλα: 'Η βρύση δὲν ἔχει βούλλα νερό. Κεραμίδι: 'Ενα κεραμίδι νερὸ (μικρὰ ποσότης, ἴση πρὸς τὴν διὰ κεραμίδος δυναμένην νὰ διοχετευθῇ). Κόμπος: Σήμερα δὲν ἔχουμε κόμπο νερό. Μα-

¹⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 63. Πρβλ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Νομικά ἔθιμα Δωδεκανήσου. Ἀθῆναι 1926 σ. 159.

²⁾ Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά σύμμεικτα 2 (1921) σ. 111.

³⁾ Προφορική ἀνακοίνωσις τοῦ συναδέλφου Ἀ. Καραναστάση. Πιτταριόξυλο (τὸ) = ξύλινος κοντὸς μήκους ἐνὸς μέτρου περίπου, χρησιμοποιούμενος πρὸς διάνοξιν τῶν φύλλων ξύμης. Καλαμουκάννι (τὸ) = σπόνδυλος χονδροῦ καλαμιῶ, ὅπου τυλίγουν τὸ νῆμα πρὸς ὕφανσιν. Βλ. καὶ Ἰ. Σ. Ζαργάφτη, Λαογραφικά ἐκ Κῶ, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Δ. Β. Οἰκονομίδου. Λαογραφία Π', 306.

⁴⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἄν. σ. 77.

⁵⁾ ΔΑ 492 σ. 45 (Λουπασάκης, Κρήτη 1916).

σούρι: Ἐνα μασούρι νερό (ποσότης ὕδατος πάχους ἴσου πρὸς μασούριον). Ρακί: Ρακὶ νερό (ἐλαχίστη ποσότης, σταλάζουσα ὡς τὸ ρακὶ ἐκ τῶν ἀμβύκων). Στάλα, σταξιά, σταλαματιά: Δὲν ἔχει στάλα νερό. Στελίφιν: Νερό στελίφιν¹⁾ (ποσότης ὕδατος βάθους ὅσον τὸ μῆκος στειλεοῦ). Τουφεκόβεργα: Μιὰ τουφεκόβεργα νερό (ἐλαχίστη ποσότης, ἔχουσα τὸ πάχος τουφεκόβεργας).

6) Πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος ὕγρῳν.

Θάλασσα: Χύθηκε τὸ κρασί στὸ κατῶι κι ἔγινε θάλασσα. Κόσκινο (ἐν Κύπρῳ κόσινας)²⁾: Ρίχνει νερό μὲ τὸ κόσκινο (ραγδαία βροχή). Ποτάμι: Ἔτρεχε ποτάμι ἢ βρύση. Πέλαγος: Χύθηκε τὸ κρασί κι ἔγινε πέλαγος. Τίγκα ἢ στίγκα: Τὸ ποτῆρι γεμάτο τίγκα (ὑπερπληρες).

7) Πρὸς δήλωσιν βάρους.

Γενικὸς ὅρος δηλωτικὸς βάρους εἶναι τὸ *γομάρι* καὶ διαλεκτικῶς *ομάρι*, (*γομάρκα*, *ομαριάστρα*)³⁾, σημαίνων ποσὸν δυνάμενον νὰ φορτωθῇ εἰς ζῶον διὰ μίαν φορὰν· τούτου τὸ βάρος κυμαίνεται ἀπὸ 60-80 ὀκάδας. Ἡ λέξις εἶναι παλαιὰ, ἀπαντῶσα ἤδη εἰς τὰς πατρῴας καὶ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ κείμενα⁴⁾. Συνώνυμον πρὸς τὸ γομάρι εἶναι τὸ *φορτωμα*, διακριτόμενον ἀναλόγως τοῦ μεταφέροντος ζῴου εἰς *γάιθουροφόρτωμα*, *μουλαροφόρτωμα*, *ἀλογοφόρτωμα*⁵⁾. Ἐν Κοῦντῃ εὐρίσκομεν τὸν ὅρον *γιγίνι*⁶⁾ (ἐκ τοῦ τουρκ. *yigın*) μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ φορτωμα σημασίαν. Ἐν Κύπρῳ, μεταχειρίζονται ἐπίσης τὸν ὅρον *καμηλιά*⁷⁾, σημαίνοντα τὸ φορτίον, ὅπερ δύναται νὰ φορτωθῇ ἐπὶ καμήλου.

Τὸ ἥμισυ τοῦ φορτώματος ἐν Κορινθίᾳ ὀνομάζεται *τρακάδα*⁸⁾ (ἐκ τοῦ τρι-

¹⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 79.

²⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 73.

³⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 64. Πρβλ. Ἀθηνᾶ 20, 557.

⁴⁾ Βλ. *Fr. Preisigke*, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III Band, Berlin 1931, Abschnitt 18 ἐν λ. γομάριον. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heiligen Berges 102, 23. *Du Cange*, Closs. gr. λ. γομάρι. Στ. *Καββάδα*, Οἱ κώδικες Χίου, Α' (Χίος 1950) σ. 60. Περὶ τῆς λ. γενικώτερον βλ. *Δ. Ι. Γεωργακά*, Γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 51 (1941) σ. 66-72.

⁵⁾ ΛΑ 1098 σ. 724 (*Κακριδῆς*, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

⁶⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας.

⁷⁾ Καμηλιά = 10-12 κόφες. Μισὴ καμηλιά = 1 χαράρι ἄχυρον. Βλ. Πανάρετον, ἔνθ' ἀν. σ. 67.

⁸⁾ ΛΑ 1098 σ. 678 (*Κακριδῆς*, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

ακάς). Ἐν Αἰτωλίᾳ εἶναι ἐν χρήσει ὁ συναφῆς ὅρος *βάσταμα*, σημαίνων σάκκον περιέχοντα ποσὸν δημητριακῶν πρὸς ἄλλεσιν, ὕπερ δύναται τις νὰ σηκώσῃ ἐπὶ τῶν ὠμοπλατῶν ¹⁾).

Ἀνασκοποῦντες τοὺς ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐξετασθέντας 150 περίπου μετρικοὺς ὅρους, διαπιστώνομεν τὰ ἑξῆς: Περὶ τοὺς ἐβδομήκοντα ἐξ αὐτῶν δηλοῦνται διὰ λέξεων γνωστῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης· ἐκ τῶν λέξεων τούτων τινὲς ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸς δήλωσιν μέτρων ἢ μονάδων μετρήσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργότερον πρὸς ἔκφρασιν τοιούτου εἵδους ἐννοιῶν.

Περὶ τοὺς τεσσαράκοντα πέντε ἐκ τῶν ἐξετασθέντων μετρικῶν ὅρων, γνωστοὶ διὰ λέξεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἢ λατινικῆς προερχομένων, δηλοῦν μέτρα ἐν πρακτικῇ χρήσει ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε μὲν εἶναι γνωστοὶ διὰ λέξεων δανείων ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν καὶ δὴ τῆς ἰταλικῆς καὶ τουρκικῆς, ἐλαχίστου δὲ ἀριθμοῦ ἐξ αὐτῶν ἡ ἔτυμολογία μένει εἰσέτι ἀκαθόριστος ἢ αἰετῆς.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μετρικῶν ὅρων τῶν διασπορευμένων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν χρησιμοποιεῖνται πλέον πρὸς προσδιορισμὸν μετρικῶν μονάδων ἢ μέσων μετρήσεως ἐν πρακτικῇ χρήσει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν διαφορῶν μέτρων κατὰ προσέγγισιν. Ἀντιθέτως οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν χρονολογούμενων ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων δηλώνουν μέτρα πρακτικῆς χρήσεως ἰσχύοντα ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὡς πρὸς τοὺς διὰ λέξεων προερχομένους ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν γνωστοὺς μετρικοὺς ὅρους, δεόν νὰ σημειωθῇ, ὅτι οὗτοι δηλώνουν μέσα μετρήσεως καὶ μετρικὰς μονάδας, αἵτινες ἀπαντοῦν μεμονωμένως εἰς τινὰς περιοχάς.

Μάρτιος 1953.

¹⁾ ΛΑ 1421 σ. 33 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ, ΤΗΝ ΒΑΠΤΙΣΙΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Ἐκ τῆς πραγματείας ἡμῶν περὶ τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τοὺς τοῖς κυρίους σταθμούς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν, κατὰ τὰς ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων σχετικὰς εἰδήσεις, ἐδημοσιεύθη πρὸ τετραετίας, τῷ 1951, τὸ μέρος τῶ ἀρχῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ¹⁾).

Ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης δημοσιεύομεν κατωτέρω τὸ ἕτερον αὐτῆς μέρος, περιλαμβάνον τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐθίμων καὶ σχετικῶν δοξασιῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον.

Τὸ παρατιθέμενον ἐνταῦθα ὕλικὸν ἐντάσσομεν πολλάκις χρονολογικῶς, λόγῳ τῶν δυσκολιῶν περὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ εἰς τὰς συνηθείας τοῦ βίου του, εἰς τρεῖς μακροτέρας περιόδους, τὴν *πρώτην περίοδον* (πρωτοβυζαντινὴν) μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, τὴν *δευτέραν περίοδον* (μεσοβυζαντινὴν) ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ τὴν *τρίτην* (ὑστεροβυζαντινὴν) ἀπὸ τῆς δωδεκάτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ²⁾).

¹⁾ Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ἐθίμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) 74-171).

²⁾ Βλ. περὶ τῆς χρονικῆς ταύτης ἐντάξεως, Ἐνθ' ἀν., σ. 76-78.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

- ΑΙΣ** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1-5. Ἐν Περουπόλει 1891-1898.
- Anrich** = G. Anrich, Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen. Bd. I - II. Berlin u. Leipzig 1913 - 1917.
- AS** = Acta Sanctorum, Januarii - Novembris. Parisii - Bruxellis.
- HDA** = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Τόμ. I-IX. Berlin und Leipzig, 1927-1941.
- Κουκουλές** = Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ'. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 73.) [Ἡ γέννησις, σ. 9-42.—Ἡ βάπτισις, σ. 43-69.—Ὁ γάμος, σ. 70-119.—Βασιλέων καὶ μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου γάμοι, σ. 119-147].
- Μαριδάκης** = Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεοαῖς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν Ἀθῆναι 1922.
- Μάρκος διάκονος** = Μάρκου διακόνου, «Βίος τοῦ αὐτοῦ Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης». (*Ἐκδ. H. Gregoire et M. A. Kugener, Paris 1930).
- Μένος** = Γεωργίου Ἀ. Μένος, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας. Τεύχος Α' (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἑπετ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτ. 1939 καὶ 1940).
- Migne** = Patrologiae cursus completus, Series Graeca. Paris 1857-1886.
- Πετρόπουλος, ΙΡΔ.** = Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ἰσχύον ἐν Ἑλλάδι ἀστικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα. Ἀθῆναι 1944.
- Πολίτης, ΓΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα. Ἐπετηρίς Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἔτ. Γ' (1906) 111-187. (= Λαογραφικά Σύμμεκτα, τόμ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 218-267).
- Πολίτης, ΛΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεκτα, τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1930. (—Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, σ. 206-221.—Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν, σ. 232-322).
- Samter,** = Ernst Samter, Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde. Leipzig u. Berlin, 1911.
- Τρεμπέλας, Βάπτ.** = Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος, Ἀθῆναι 1949. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. Κ', 1949).
- Τρεμπέλας, Κατηχ.** = Π. Ν. Τρεμπέλα, Κατηχητική, ἥτοι ἱστορία καὶ θεωρία τῆς κατηχήσεως. Ἀθῆναι 1931.

Α. Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ

α') Αἱ ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας περὶ τῶν ἀτέκνων
καὶ ὁ πόθος πρὸς παιδοποιίαν

Εἰς τὸν ἄνθρωπον σήμερον εἰς πάσας τὰς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ του ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου, ὡς θεσμοῦ συγκροτοῦντος τὴν οἰκογένειαν, εἶναι ἡ ἀπόκτησις τέκνων¹⁾. Πρὸς τὴν πίστιν ταύτην, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς ὁρμεφυύτου τάσεως αὐτοῦ πρὸς συνέχισιν τῆς ζωῆς διὰ τῆς διαδοχῆς καὶ εἶναι οὕτως αὕτη κοινὸν κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρωτῶν χρόνων τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως αὐτῆς, ἔχουν συνδεθῇ ποικίλαι δοξασταὶ καὶ ἔθιμικαὶ πράξεις, ἔτι δὲ καὶ κοινωνικαὶ θεωρίαι²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀπαντῶμεν ζωηρὰν καὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν του χρόνων, ὅτε ἐπεξητεῖτο συμφώνως πρὸς θρησκευτικὰς δοξαστάς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις ἡ ἀπόκτησις τέκνου πρὸς συνέχισιν τῆς οἰκογενείας, ἀσφάλειαν καὶ συντήρησιν τῆς Πολιτείας³⁾.

Ἡ γέννησις ἐπομένως παίδων ἐθεωρεῖτο εὐτυχία εἰς τὴν οἰκογένειαν, δυστυχία δὲ μεγάλη ἡ ἀπαιδία⁴⁾.

Αἱ ἰδέαι αὗται περὶ τοῦ γάμου, ὡς κοινωνικοῦ θεσμοῦ, συνεχίζονται κατόπιν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἐπιδιώκουσα κατ' ἀρχὴν ν' ἀπομακρύνῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὕλικῶν φροντίδων καὶ ἀπολαύσεων, τονίζει καὶ ἐξαίρει τὸν θεσμόν τοῦτον μόνον ὡς μέσον πρὸς παιδοποιίαν⁵⁾.

¹⁾ Βλ. *Heinrich Ploss - B. Renz*, Das Kind im Brauch und Sitte der Völker³, τόμ. 1, Leipzig 1911, σ. 1-24.

²⁾ *Heinrich Ploss - B. Renz*, "Ενθ' ἄν., σ. 1. *Kummer*, Kindersegen und Kinderlosigkeit, HDA IV, 1931, 1374 - 1385.

³⁾ Πλάτ. Νόμοι, IV, 721 a-b., VI, 773 e. Διον. Ἀλικ. Β' 24. Βλ. Πλείονας ἀρχαίας μαρτυρίας παρὰ *Samter*, σ. 213 κ.ἑξ. *Κωνστ. Περιφανάκη*, Αἱ περὶ γάμου ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 10 σημ. 16 καὶ *Δημ. Πετροπούλου*, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ. 34 ἑξ. τοῦ παρόντος τόμου.

⁴⁾ Βλ. *Ivan von Müller und Adolf Bauer*, Die griechischen Privats- und Kriegsaltertümer, München 1893, σ. 147, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. *Samter*, σ. 213 ἑξ. Παρ' ἄλλοις λαοῖς σήμερον βλ. εἰς HDA, "Ενθ' ἄν., σ. 1374, 1377-78.

⁵⁾ *Fr. - Jos. Dölger*, Das Lebensrecht des ungeborenen Kindes und die Fruchtatreibung in der Bewertung der heidnischen und christlichen Antike. (Antike und Christentum, Bd. IV (1933) σ. 1 καὶ 27). *Κονκουλές*, σ. 9.

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἡ πολυπαιδία ἐλογίζετο κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς βυζαντινὴν περίοδον οὐ μόνον εὐτυχία διὰ τὸ ἀνδρόγυνον, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνδειξις εὐνοίας πρὸς αὐτὸ τοῦ Θεοῦ¹⁾, τῆς ἀτεκνίας κατ' ἀκολουθίαν θεωρουμένης ὡς θείας τιμωρίας ἔνεκα ἁμαρτιῶν²⁾. ἤδη δὲ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα εἶχε διαμορφωθῇ ἡ διδασκαλία, ἐξ ἐπιδράσεως προφανῶς καὶ Ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, καθ' ἣν ἡ γυνὴ συλλαμβάνει ἐκ θείας προνοίας³⁾.

Ἐκ τῶν πεποιθήσεων τούτων περὶ τῆς ἀποκτήσεως τέκνων οἱ ἄτεκνοι εὐρίσκοντο εἰς ὑποδεστέραν θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Χαρακτηριστικὴ τῆς ταπεινωτικῆς θέσεως τῶν ἀπαιδῶν εἶναι ἡ κατωτέρω μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου (4·5 αἰ.), κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται περὶ γυναικός, ἣτις «οὐ μέτριον ἠγεῖτο τὸ πάθος, οὐδὲ οἶον ὀλίγης ἀξιοῦν φροντίδος, ἀλλὰ μερίμναις τὴν ψυχὴν ὀξεῖαις ἐβάλλετο καὶ ὀδύναις ἐκόπτετο καὶ τὰ σπλάγχνα καὶ τὴν καρδίαν τῷ τῆς ἀπαιδίας πυρὶ διεπίμπρατο, καρποῦ κοιλίας ἐφιεμένη· ὁ πρᾶγμα γυναιξὶ ταῖς πλείοσιν εὐχαιότατον, ὀφθαλμοῖς ἥδιστον ὄν, ἱκανὸν αὐταῖς περιθεῖναι δόξαν καὶ μὴ ταπεινὴν μηδ' ἀπαρησίαστον εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν ὕψεις παρασκευάσαι»⁴⁾.

Ἡ περιφρόνησις τῆς κοινωνίας ἐβάλλετο οὕτω κατὰ πρῶτον λόγον τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία ἦτο ὑπαχρεωμένη καὶ ἀντιμετωπίζει παρθεῖν καὶ τοὺς συχνοὺς ὀνειδισμοὺς τοῦ συζύγου της. Οὕτω παρὰ τὴν, ὡς ἄνω μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἀπαρησιάστου τῆς στειράς γυναικός πρὸ τῆς ὕψεως τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, ἀναφέρεται καὶ περὶ ἄλλης γυναικός, ἣτις «τὴν νηδὺν ἄγονος οὔσα παίδων... καὶ τῆς συμφορᾶς ἐπίτασιν τὸν ἄνδρα ἔχουσα πολλὰ τῆς ἀπαιδίας ὀνειδὴ καταχέοντα»⁵⁾.

Ὑπὸ τὰς ψυχολογικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτὰς συνθήκας ἡ ἄτεκνος γυνὴ ἐπε-

¹⁾ Fr.-Jos. Dölger, "Ἐνθ' ἄν., σ. 27-28. Ἡ δοξασία αὕτη ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τὸν λαόν. Βλ. Δημ. Πειρόπουλον, "Ἐνθ' ἄν., σ. 33.

²⁾ Κουκουλές, σ. 9-10.

³⁾ Fr.-Jos. Dölger, "Ἐνθ' ἄν., σ. 27, 30-31. Κουκουλές, σ. 10. Βλ. καὶ κατωτέρω, σ. 106-107. Ἡ πίστις ὅτι ἡ γέννησις τῶν τέκνων ὀφείλεται εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχει καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν λαόν.

⁴⁾ Migne, 114, 597 B.

⁵⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στόλῳ. Migne, 114, 360 B.-C. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίου ἔχδ. H. Delehaye, Anal. Boll. 32, 1913, σ. 122, στ. 14-19) λέγεται περὶ τῆς στειράς μητρός του «ὀνειδισμένης παρὰ τοῦ ἀνδρός καὶ τῶν συγγενῶν» ὅτι «ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν μεσονυκτικῇ λάθρᾳ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐξεληθοῦσα ἀνέτεινεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ προσήχητο λέγουσα: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ... ἄφελε τὸν ὀνειδισμόν μου καὶ παράσχου καρπὸν τῇ ἐμῇ κοιλίᾳ...». Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ Κουκουλές, σ. 10.

ζήτηι τὴν ἀπόκτησιν τέκνου, καταφεύγουσα εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἱατρῶν ¹⁾, κυρίως δὲ χρησιμοποιοῦσα διάφορα πρὸς τοῦτο μέσα τῆς λαϊκῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς μαγείας ²⁾. Συνήθως ὅμως, κατ' ἔθος ἤδη ἀρχαίων ³⁾, αἱ στείραι γυναῖκες κατέφευγον, ὅπως τεκνογονήσουν, εἰς τὴν ἀρωγὴν καὶ τῆς θρησκείας. Αὐταὶ ἐρχόμεναι εἰς ἱεροὺς τόπους καὶ καταγῶγια καὶ εἰς ἐνάρετον βίον ἀσχοῦντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς ἦτον παρ' αὐτῶν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν θερμῶν δεήσεων πρὸς τὸν Θεὸν τὸ χάρισμα τῆς τεκνογονίας. Οὕτως ἀνδρόγυνον ἄτεκνον, προσελθὼν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Λυκίᾳ, παρακαλεῖ αὐτὸν λέγων: «Ἐλέησον ἡμᾶς, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχομεν ἐξ ὅτου τὸν γάμον ἐποιήσαμεν καὶ παιδίον οὐκ ἔσχομεν· καὶ ἠκούσαμεν περὶ τῆς δόσιας ὑμῶν εὐχῆς καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι τὸν θεὸν καὶ τὴν ἀγιωσύνην ὑμῶν· καὶ εὗξῃ ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα σπλαγχνισθῇ ὁ θεὸς ἐφ' ἡμᾶς καὶ δώῃ ἡμῖν καρπὸν» ⁴⁾. Γυνὴ τις ὀνειδιζομένη ὁμοίως παρὰ τοῦ ἀνδρός της διὰ τὴν ἀγονίαν της «καὶ συμφορᾷ τοιαύτῃ πιεζομένη πρὸς τὸν πλησίον Πολυεύκτου τοῦ θείου μάρτυρος ναὸν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἀφικομένη... ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις ἐν τούτῳ τῇ προσευχῇ προσήδραυνον. Ἀπῆλθον τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἦτον καὶ καρπὸν οἰκείων ἀδελφῶν θεῶν ἠγάγοντο» ⁵⁾. ἄλλῃ δ' ἄπαις γυνὴ καταφυγοῦσα πρὸς τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῇ στείρᾳ ἐθρήνηι τὸ πάθος... ἵκέτευσεν, ἥτις βόλῃ τὴν τῆς στειρώσεως ἥξει λυσιῖν καὶ ὅπως παῖδα ἐξ αὐτῆς ἴδοι» ⁶⁾.

Εἰς τὸν ὅσιον Θεόδωρον τὸν Συναῖτην ⁷⁾ (6 αἰ.) διατρίβοντά ποτε ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου προσῆλθεν ἀνδρόγυνον ἐπὶ τριετίαν ἄνευ παιδὸς καὶ παρεκάλει αὐτὸν, ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς «παιδοποιίας

¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία ὁσ. Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) ('Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συλλογὴ παλαιστ. καὶ συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Πετροπόλει 1907, σ. 195, στ. 25 ἐξ.

²⁾ Fr.-Jos. Dölger, Ἐνθ' ἀν., σ. 1. Κουκουλές, σ. 10-11. Τῶν συλληπτικῶν τούτων μέσων γίνεται χρῆσις καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἄλλων ἔτι λαῶν. Βλ. Μέγαν, σ. 25. Δημ. Πετρόπουλον, Ἐνθ' ἀν., σ. 33. Samter, σ. 214-15. H. Ploss-B. Renz, Ἐνθ' ἀν., σ. 3 κ.ἐξ.

³⁾ Βλ. Samter, σ. 213-14.

⁴⁾ Βίος καὶ πολιτεία... Νικολάου ἀρχιμανδρίτου <γενναμένου τῆς ἁγίας Σιών καὶ ἐπισκόπου τῆς Πιναρέων πόλεως>, Anrich, I, σ. 33-34 (κεφ. 40). Ὁ βίος συνεγράφη κατὰ τὸν Anrich, II, σ. 441, περὶ τὸ ἔτος 565.

⁵⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Εὐθυμίου. Migne, 114, 597 B.

⁶⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῇ στείρᾳ. Migne, 114, 360 B. Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ συλλήψεως στειρῶν γυναικῶν διὰ τῆς εὐλογίας ὁσίων ἀνδρῶν, ἐγκοιμήσεως εἰς ἱεροὺς τόπους κ.ἄ. Ἰωάννου Μόσχου, Λεμῶν, Migne, 87, 2977 D. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος ('Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΑΙΣ, 5, 89-90). Βίος τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Στυλῖτου, AS Maii, τόμ. 5, σ. 311 B. Νικήτα Παφλαγόνο, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Migne, 105, 561 D. κ.ἄ.

βλάβστημα. Αὐτὸς δὲ εἶπεν αὐτοῖς: μὴ ἐμοί, τέκνα, ἀλλὰ τῷ θεῷ προσέλθετε καὶ αὐτὸς ποιήσει τὸ αἶτημα ὑμῶν». Ἔτι δὲ ἐπιμενόντων αὐτῶν ταῖς παρακλήσεσιν, ἔλαβεν ἀμφοτέρων αὐτῶν τὰς ζώνας καὶ ἔθηκεν ἔνθα καὶ ἔνθα, καὶ μέσον αὐτῶν κλίνας τὰ γόνατα ἐποίησε τὴν εὐχὴν αὐτοῖς καὶ ἐπέδωκεν αὐτοῖς ζώσασθαι· καὶ χάριτι Χριστοῦ μετὰ ἑννέα μῆνας ἐτέχθη αὐτοῖς ἄρρεν παιδίον¹⁾. Τέλος καὶ ὁ ὅσιος Ἀντώνιος ὁ νέος (9 αἰ.), προτοῦ καρῆ μοναχός, τὴν στρατηγίαν κατέχων τοῦ Θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ ὁδεύων ἀνεπισήμως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐφιλοξενήθη ὡς ἱατρὸς εἰς τινα σταθμὸν ὑπὸ οἰκογενείας στερουμένης τέκνων. Ὁ ἄρχων Ἰωάννης, ὡς ἐλέγετο τότε ὁ ὅσιος Ἀντώνιος ὁ νέος, ὅτε ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ἀτεκνίας τοῦ ζεύγους καὶ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του ν' ἀποκτήσῃ τέκνον, ἀπέκοψε φύλλα ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ «συνέγραψε τόμον ὅσον ἐδύνατο διαζῶσαι τὸν φορέσαι μέλλοντα. Καὶ γράψας εἰς αὐτὸν εὐχὴν... ἐπέτρεψεν αὐτοῖς λέγων· «πλύνετε τὰ ἐγκοίτια ὑμῶν, λούσασθε δὲ καὶ αὐτοί, καὶ ἀποσμηξάμενοι παντοίως, περιζωσαμένη ἐπὶ σάβανος ἡ κυρία τὴν εὐλογίαν ταύτην οὕτως συναναπαύσεται τῇ σῇ εὐνίᾳ καὶ πιστεύω τῷ θεῷ τῷ εὐλογήσαντι τοὺς πατέρας καὶ παρασχόντι αὐτοῖς τὴν χάριν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξουσίας ὅτι ἔσται καὶ ὑμῖν κατὰ τὴν ἔφεσιν ὑμῶν. Τοῦτου οὖν γεγονότος συνέλαβεν ἡ γυνή²⁾. Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐκ τῶν βίβλων τῶν ὁσίων Θεοδώρου τοῦ Συκεῶν (6 αἰ.) καὶ Ἀντωνίου τοῦ νέου (περὶ τὸ ἔτος 823) παρατηροῦμεν ὅτι χρησιμοποιεῖται ἡ ζώνη ὡς μέσον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συλλήψεως εἰς γυναῖκα στεῖραν· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην εὐλογοῦνται ὑπὸ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου διὰ τῆς προσευχῆς του αἰ ζῶναι τοῦ ἀτέκνου ζεύγους, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται πάλιν αὐτὰς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν συρράπτεται ἐκ φύλλων τοῦ Εὐαγγελίου ζώνη ἐφ' ἧς καταγράφονται ὑπὸ τοῦ ὡς ἱατροῦ παρουσιαζομένου ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου, τότε, ὡς ἄνω, στρατηγοῦ τῶν Κιβυρραιωτῶν, εὐχὴ καὶ ρήσεις ἐκ τῆς Βίβλου καὶ παραγγέλλεται παρ' αὐτοῦ νὰ ζωσθῇ αὐτὴν ἡ γυνή, ἀφοῦ προηγουμένως μετὰ τοῦ ἀνδρός της λουσθῇ καὶ καθαρθῇ.

Χρῆσιν τῆς ζώνης πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναφέρει παλαιότερον κατὰ τὸν 4 αἰ. ὁ Σέξτος Πλάκτος: «ut mulier concipiat. Homo vir si solvat semicinctium

¹⁾ Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἀρχιμανδρίτου Συκεῶν συγγραφείς παρὰ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ... Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 446. Ὁ αὐτὸς ὁσὶος Θεόδωρος εὐχηθεὶς εἰς τὸν Θεὸν προεῖπε καὶ εἰς τὸν πατρίκιον Δομνιζόλιον ὅτι ἡ μέχρι τότε ἄγνωστος σύζυγός του «Θεοῦ χάριτι τρεῖς παῖδας τέξεται... καὶ τοὺς τρεῖς ἄρρενας... καὶ κατὰ τὸν θεόπνευστον λόγον αὐτοῦ... καὶ ἀπὸ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἡμέρας ἀρξάμενῃ τῆς πρώτου αὐτῆς παιδὸς συλλήψεως» Ἐνθ' ἂν., σ. 486-87.

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμῆως, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Περουπόλει 1907, σ. 195 - 196.

suum et eam praecingat et dicat: ergo desinas: explica te laborantem»¹⁾. Ὁ Heim ἐξέφρασε τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ὁ Samter, ὅτι ἡ φράσις ἐνταῦθα «ut mulier concipiat» προσετέθη εἰς τὸ κείμενον ἐκ πλάνης καὶ ὅτι εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἐπὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ²⁾. Παρὰ ταῦτα ὁμως παρατηρεῖ ὁ Samter ἐκ σχετικῶν συγχρόνων ἐθίμων ὅτι ἡδύνατο ἡ ἀνωτέρω ἐπὶ πρὸς νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ὡς συλληπτικὸν μέσον εἰς τὴν γυναῖκα³⁾.

Περὶ τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου μέσου ἀναφέρει παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὁ Πλίνιος (N. H. XXVIII, 42)⁴⁾ ὅτι ὁ σύζυγος κατὰ τὸν τοκετόν, ἐνῶ περιέβαλλε τὴν ἐπίτοκον διὰ τῆς ζώνης του καὶ εἶτα ἔλνε αὐτήν, ἐπέλεγεν: «ὁ ἴδιος, ὅστις σὲ ἔξωσα, θὰ σὲ λύσω πάλιν» καὶ ὁ ἱατρὸς Σωρανὸς (ἐκδ. V. Rose, σ. 240, στ. 14 ἐξ.)⁵⁾, παραγγέλλων πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἀποκυσήσεως ὅτι «εἰς τὴν ἀκώλυτον δίοδον τοῦ πνεύματος λύειν τε τὴν ζώνην προσῆκεν αὐτῶν (=τῶν ἐπιτόκων) καὶ τὸ στήθος πάσης ἐλευθεροῦν περιειλήσεως, οὐ κατὰ τὴν ἰδιωτικὴν πρόληψιν καθ' ἣν τὰ γυναῖκια δεσμὸν οὐδένα βούλεται τυγχάνειν, διὰ ταύτην δὲ καὶ τὰς τρίχας λύειν», ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἀσφαλῶς εἰς τὴν λαϊκὴν ταύτην συνήθειαν τῆς λύσεως οὐ μόνον τῆς ζώνης⁶⁾ ἀλλὰ καὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς.

Ἡ ζώνη εἰς τὴν γυναῖκα θεωρεῖται ἐκ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἥδη παρ' Ὀμήρῳ (λ. 245), μέχρι τῆς σήμερον καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς, σύμβολον τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀννείας, ἡ δὲ λύσις αὐτῆς σημαίνει τὸ τέμα τοῦ παρθενικοῦ βίου τῆς φερούσης τὴν λυομένην ζώνην γυναικός⁷⁾. Ἐκ τῆς συμβολικῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ζώνης, παρὰ καὶ τὴν πρὸς συγκράτησιν τοῦ φορέματος καὶ πρὸς διακόσμησιν αὐτοῦ χρησιμοποιοῦσιν τῆς⁸⁾, προῆλθε κατόπιν ἡ μαγικὴ αὐτῆς χρῆσις κυρίως πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τοῦ φέρον-

¹⁾ *Sexti Placiti Papyriensis, De medicamentis ex animalibus liber*, cap, 17, 12 (Parabulum medicamentorum. Scriptores antiqui. ed. Ioann. Ch. G. Ackermann, 1788, σ. 55.

²⁾ Βλ. παρὰ Samter, σ. 126-127 καὶ N. Γ. Πολίτη, Ὀκυτόκια, Λαογρ. 6 (1917-1918), σ. 326 (= Λαογρ. Σύμμεικτα, Β', 1921, σ. 303).

³⁾ Samter, σ. 127.

⁴⁾ Βλ. καὶ παρὰ Samter, σ. 124 καὶ 126.

⁵⁾ Περὶ τῆς χρήσεως τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους χρόνους καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς βλ. G. H. Welcker, *Kleine Schriften*, τόμ. 3, Bonn 1850, σ. 188 καὶ 201. Κονκονλέν, σ. 24. Μέγαν, σ. 28α. Jungbauer, Gürtel. HDA III, 1930, 1217-18. Arn. van Gennep, *Manuel de folklore français Contemporain*, Tom. I, 1, Paris 1943, σ. 116.

⁶⁾ Βλ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Ἀγνείας πεῖρα. Λαογρ. 3 (1911-1912) 88-89 ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Jungbauer, Gürtel, HDA III, 1930, στ. 1215-1216.

⁷⁾ Jungbauer, Ἐνθ' ἀν., σ. 1210.

τος τὴν ζώνην καὶ ἄλλων ἔτι κατ' αὐτοῦ βλαπτικῶν μαγικῶν ἐνεργειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἐκτεθειμένη ἡ παρθένος κατὰ τὸν χρόνον τῆς μνηστείας καὶ τοῦ γάμου της¹⁾).

Κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου καὶ φυσικὸς ἐκ τούτου καρπὸς εἶναι τὰ τέκνα. Ὁ ἄνθρωπος, ἀγνοῶν τὰς ἀνατομικὰς ἢ παθολογικὰς αἰτίας τῆς στειρώσεως τῆς γυναικὸς, ἀπέδωκεν, ὡς εἶναι φυσικόν, τὴν ἐκτροπὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ συνήθους κανόνος, δηλαδὴ τῆς τεκνογονίας, εἰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, ἤτοι εἰς δυσμενῆ διάθεσιν πρὸς τὴν γυναῖκα δαιμονικῶν ὄντων ἢ εἰς μαγικὰς ἐνεργείας ὑπ' ἐχθρῶν αὐτῆς²⁾).

Πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τούτου ἐκ τοῦ ἐρχομένου εἰς γάμου κοινωνίαν ζεύγους λαμβάνονται μέτρα προστασίας αὐτοῦ διὰ ποικίλων μαγικοῦ χαρακτῆρος ἐθιμικῶν ἐνεργειῶν, μεθ' ὧν καὶ ἡ περιζῶσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς διὰ ζώνης.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀντίληψεις αὐτὰς τοῦ λαοῦ περὶ τῆς τεκνογονίας, ἡ νυμφευμένη καὶ παραμένουσα στειρὰ θεωρεῖται ὅτι τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς τὸ ζεῦγος διακειμένου δαίμονος ἢ καὶ παρακωλυτικῶν τῆς τεκνογονίας μαγικῶν ἐνεργειῶν· νομίζεται δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅτι ἡ ἄγονος γυνὴ εἶναι οὕτω καταδεδεμένη εἰς τὴν ἀτεκνίαν· ὅπως δὲ κατὰ τὰς τῶν τῶν ἐπιδιώκεται ἡ ἀποκύησις, πλὴν τῶν μέσων τῆς ἐπιστήμης, καὶ διὰ προσεγγίων πρὸς τὸ θεῖον καὶ μαγικῶν τέλεος ἐνεργειῶν μεθ' ὧν καὶ ἡ διὰ τῆς ζώνης πρὸς λύσιν τῶν δεσμῶν τοῦ τοῦ τοῦ διὰ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ παρεμποδίζοντος αὐτὸν κακοποιοῦ πνεύματος, οὕτω καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν τῆς στειρώσεως τῆς γυναικὸς, θεωρουμένης, ὡς εἴπομεν, τῆς γυναικὸς καταδεδεμένης εἰς τὴν καταστάσιν ταύτην, ἐπιζητεῖται ὁμοίως ἡ λύσις καὶ ἀπαλλαγὴ ἐκ ταύτης τῆς γυναικὸς.

Ἡ λαϊκὴ αὕτη ἀντίληψις πιστοποιεῖται καὶ εἰς συζητουμένας ἐνταῦθα ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἰδήσεις. Οὕτως, ὡς λέγεται ἀνωτέρω, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ στειρὰ γυνὴ του, προσελθόντες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, «λυθῆναι τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἤτουν»· ἄλλη δὲ γυνὴ ἄτεκνος, προσελθοῦσα πρὸς τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῷ στύλῳ καὶ ἰκετεύουσα αὐτὸν «τὴν τῆς στειρώσεως ἤτει λύσιν». Ἐπομένως διὰ τῆς χρησιμοποίησεως, ὡς ἀνωτέρω, τῆς ζώνης ὑπὸ τῶν ὁσίων Θεοδώ-

¹⁾ Φαίδ. Κονκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογρ. 9 (1926) 459-461, 469. Ἀλεξ. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου, Τρίκκαλα 1946, σελ. 23, 24, 27, 30. † Γ. Οἰκονομίδου, Γαμήλια σύμβολα ἐν Σιατίστῃ, Μακεδονικά Α' (1940) 269. Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τῆς ζώνης εἰς διαφόρους λαούς: Βλ. Isidor Scheftelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker. Giessen 1912, σ. 52 ἐξ. Samter, σ. 123. Jungbauer, Ἐνθ' ἀν., σ. 1210.

²⁾ Βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἀρχ. Θεολ. λαογρ. καὶ γλωσσ. Φησαυροῦ, τόμ. 13 (1946-47) 204 ἐξ.

ρου Συκewότου και Ἀντωνίου τοῦ νέου πρὸς σύλληψιν ἀγόνων γυναικῶν, ἐπεδιώχθη συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἔθιμά του ἀπαλλαγὴ αὐτῶν ἐκ τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀτεκνίας.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητῶν διὰ τοῦ γάμου τὴν ἀπόκτησιν τέκνου ἐπόθει ἰδιαιτέρως τὴν γέννησιν ἄρρενος. Ἡ πρὸς ἀρρενογονίαν ἐπιθυμία ἀπαντᾷ ζωηρὰ εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων, ὑπάρχουσα δὲ αὕτη εἰς ὅλους τοὺς λαούς¹⁾, πηγάζει ἐκ τῆς κυριαρχούσης θέσεως τοῦ ἀνδρός, ὡς παράγοντος, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους καὶ τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας, ἔτι δὲ καὶ ὡς στυλοβάτου τῆς οἰκογενείας διὰ τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς προστασίας του πρὸς αὐτήν²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῆς κοινωνίας καὶ τὸν πόθον τοῦ λαοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἄρρένων τέκνων ἐκφράζει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Εὐριπίδης λέγων (Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 57) ὅτι «στῦλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἄρσενες». Εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ὁμοίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνεχιζομένης ἀρχαίας παραδόσεως καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἔτι διὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἑκκλησίας ἀντιλήψεων ἦτο εὐκταία ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος³⁾, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον⁴⁾. Τούτου ἔνεκα οἱ στερούμενοι ἄρρενος παιδὸς ἐθλίβοντο ἐπὶ τούτῳ⁵⁾ καὶ προσεύχοντο εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος. Οὕτως οἱ γονεῖς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (6 αἰ.), ἀμυροῦντες ἄρρενος παιδὸς, ἐπέτυχον διὰ τῆς προσευχῆς καὶ ἀποκτήσαν ἄρρεν τέκνον (τὸν Γρηγόριον)⁶⁾· καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοκία (κατὰ τὸ ἔτος 400), ἔγκυος οὖσα, παρέκάλεσε τὸν ἅγιον Πορφύριον καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας, ὅπως εὐχηθῶν, ἵνα αὕτη τέξῃ ἄρρεν⁷⁾.

¹⁾ Βλ. H. Ploss - B. Renz, "Ενθ' ἀν., σ. 1 ἐξ. Kummer, Kindersegen und Kinderlosigkeit, HDA IV, 1931, 1377. Πολίτης, ΔΣ., σ. 210 σημ. 5.

²⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104.

³⁾ Κουκουλές, σ. 14-15.

⁴⁾ Πολίτης, ΔΣ, σ. 210.

⁵⁾ Ἐνδεικτικῇ περὶ τούτου εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἱω. Χρυσοστόμου Migne, 50, 747: «Ἐτέχθη τις θήλεια· ὅτι μὴ ἄρρεν, ὃ ἀνὴρ σκυθρωπάζει».

⁶⁾ Βίος τοῦ ἁγ. Γρηγορίου (ἐκδ. Vasiliev). Βυζ. Χρον. 14 (1909) 39. "Ἄλλαι μαρτυρίαι: Βίος ἁγίου Νικολάου, Anrich, I, σ. 34, στ. 1 ἐξ. Βίος ὁσ. Θεοδώρου Συκewότου (6 αἰ.), Θεοφ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, σ. 446. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΑΙΣ, 5, σελ. 89-90). Συμ. τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ἁγίου Αὐξεντίου, Migne, 114, 1433 D. Βλ. καὶ Πολίτην, ΔΣ, σ. 210 σημ. 5.

⁷⁾ Μάρκου διακόνου, Βίος ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης (ἐκδ. H. Gregoire et M - A. Kugener) σ. 36-37 (κεφ. 43-44) «Εὐξασθε, πατέρες, ἵνα κατὰ τὸ ρῆμα ὑμῶν, θεοῦ θέλοντος, γεννήσω τὸν ἄρρενα... Ἦν δὲ εὐχή, ἵνα τέκῃ τὸν ἄρρενα». Βλ. καὶ παρὰ Κουκουλέ, σ. 14.

Πλὴν τοῦ λόγου τῆς διαδοχῆς τῆς ζωῆς, θεωρουμένου ἐκ τούτου τοῦ γάμου, κατὰ τὸν Βασίλειον ἐπίσκοπον Σελευκείας (5 αἰ.) ὅτι ἀποτελεῖ πηγὴν πρὸς διαδοχὴν «τοῦ κοινοῦ γένους» καὶ ὅτι τῶν «γενῶν τὰς ἐπωνυμίας ἀγκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν»¹⁾, ἡ προτίμησις τοῦ ἄρρενος κατὰ τὰς τότε — καὶ σήμερον ὁμοίως — κοινωνικὰς συνθήκας ὀφείλετο ἔτι καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θῆλυ τέκνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄρρεν εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρας μερίμνης παρὰ τῶν γονέων του διὰ τὴν ἀνατροφὴν του καὶ ἀκολουθῶς πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου κοινωνικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν.

Περὶ τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης τῶν γονέων ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Θεοφάνους ὅτι: «εἰ μὲν ἄρσεν εἴη (τὸ τέκνον) μερικὴ τις ἐκκοπή· εἰ δὲ θῆλυ, διπλοῦν τὸ κακόν· χρεῖα γὰρ ἀναμεῖναι καὶ χρόνους γάμου καὶ λοιπῆς προνοίας»²⁾.

β') Ὁ τοκετός

Περὶ τῆς καταλαμβανομένης ὑπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ τοκετοῦ γυναικὸς ἐλέγγοτο ὅτι ἐκοιλιόπῳνει³⁾. Πρὸς βοήθειαν τῆς ἐπιτόκου προσεκαλοῦντο, κατ' εἰδήσεις ἤδη ἐκ τῆς πρώτης περιόδου, εἰδικαὶ ἰατροὶ⁴⁾ καὶ γυναῖκες, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίότητα⁵⁾, εἰδικὰς γνώσεις ἔχουσαι⁶⁾, ἀετιζομένην ματαί⁷⁾. Συχνὰ οὐκ

¹⁾ *Migne*, 84, 509 c καὶ 500 b.

²⁾ *Migne*, 115, 16 b.

³⁾ *Λεοντίου ἐπισκ. Νεαπόλεως τῆς Κύπρου, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ* (6 αἰ.). *Migne*, 93, 1717 c. «Ὅτε δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα τοῦ γεννῆσαι αὐτὴν ἐκοιλιόπῳνησεν τὰς τρεῖς ἡμέρας ἕως θανάτου». Ἡ ἔκφρασις αὕτη, δημώδης τότε, ἐπιζῇ καὶ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους (*A. Vasiliev, Anecd. Graeco-byz. Mosquae* 1893, σ. 339 (κεφ. κα'): «Κυρίε μου, γυνὴ πονεῖ καὶ κοιλιόπῳνεῖ καὶ οὐ δύναται γεννῆσαι») μέχρι τῆς σήμερον. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 18.

⁴⁾ *Μάρκος διάκονος*, σ. 25, στ. 20 ἐξ. (κεφ. 28). *Παλλαδίον*, Λαυσ. ἱστορ. *Migne*, 34, 1219 c. Ἐνταῦθα λέγει ὁ Παλλάδιος ὅτι ἐν Γαλατίᾳ τῆς Μ. Ἀσίας ἰδὼν γυναῖκα τίκτουσαν ἐν τῇ στοᾷ τῆς Ἐκκλησίας «καὶ μηδένα εὐρὼν τὸν ταύτῃ παραστησόμενον, ἐν τῇ ἀνάγκῃ ἐκείνῃ αὐτὸς ἰατρὴν τὸπον ἐπέσχεν, οὐ βδελυζόμενος τὸ μῦθος τὸ παρακολουθοῦνταῖς τικτούσαις τῶν γυναικῶν...». *Νικήτα Παφλαγόνης, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως*, *Migne*, 105, 564.

⁵⁾ Ἐν Ἀθήναις ἐκαλοῦντο αὗται ἀκέστριαι. *F. G. Welcker*, «Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 194.

⁶⁾ *Παλλαδίον*, «Ἐνθ' ἀν. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 21.

⁷⁾ *Μάρκος διάκονος*, σ. 25, στ. 20 ἐξ. «μαῖται οὐκ ἴσχυον». Μαρτύριον τῆς ἀγίας Περγετούσας... (3 αἰ.) (*Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις* 1906, σ. 91): «ἡ Φηλικητὰτὴ χαίρουσα ἐπὶ τῇ τοῦ τοκετοῦ ὑγείᾳ, ἵνα θηριομαχήσῃ ἀπὸ αἵματος εἰς αἷμα ἀπὸ μαίας πρὸς μονομαχίαν, μέλλουσα λούσασθαι μετὰ τὸν τοκετόν...».

εἰς δυσκόλους τοκετοὺς τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ἴσχυον, ὅπως παράσχουν ταχεῖαν καὶ ἀποτελεσματικὴν εἰς τὴν ἐπίτοκον βοήθειαν, ὅτε ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ οἰκεῖοι αὐτῆς, κατὰ μαρτυρίαν ἐκ Γάζης τοῦ 5 αἰ., προσέτρεχον εἰς μάντεις καὶ ἐπαιδοὺς, ἔτι δὲ καὶ εἰς θυσίας ὑπὲρ τῆς τικτούσης, πιστεύοντες ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ εὐκολύνουν τὸν τοκετόν· συγχρόνως ὅμως, ὅσον εὐρύτερον ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμός, κατέφευγον κατὰ παραδιδόμενον ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἔθος¹⁾ καὶ εἰς ἱεροὺς τόπους ὡς καὶ πρὸς εὐσεβεῖς κληρικοὺς καὶ ὁσίους ἄνδρας αἰτοῦντες τὴν θεῖαν ἀντίληψιν ὑπὲρ τῆς ἐπιτόκου²⁾).

Πλὴν τούτων ἐγένετο χρῆσις πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ καὶ ὠκυτοκίων³⁾, μεθ' ὧν κατὰ τὸν ἔνατον αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ «ἐλαιον ἐκ τῆς ἐν τῇ σορῷ τοῦ ἁγίου ὑφαπτούσης λαμπάδος»⁴⁾ καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου, δι' οὗ ἐκαλύφθη ἡ σορὸς τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου⁵⁾, προσέτι δὲ καὶ ἡ περιζωσις τῆς τικτούσης κατὰ τὴν ὁσφὺν αὐτῆς διὰ ζώνης, διὰ τῆς ὁποίας εἶχον προηγουμένως περιζώσει κίονα τῆς Ἐκκλησίας⁶⁾).

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ὅπου δὲν λειτουργοῦν ἀκόμη μαιευτήρια, αἱ γυναῖκες ἐγέννων κατ' οἶκον. Μοναδικὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἰδρύσεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεή-

¹⁾ F. G. Welcker, Kleine Schriften, tom. 3, Bonn 1850, σ. 193 ἐξ.

²⁾ Βλ. Παλλαδίον, ἀνωτέρω, σ. 111 σημ. 4. Ἐν τῇ τ. ἀναφέρει ὁ Μάρκος διάκονος εἰς τὸν βίον ἁγ. Πορφύριου ἐπισκόπου Γάζης (σ. 25, στ. 20 ἐξ. σ. 26 στ. 24-26), ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ ἔνεκα κακῆς τοποθετήσεως ἐν αὐτῇ τοῦ ἐμβρύου καὶ: «αἱ μαῖαι οὐκ ἴσχυον εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτὸ μεταγαγεῖν. Οἱ ταύτης οὖν γονεῖς καὶ ὁ ἀνὴρ ὡς ὄντες δεισιδαίμονες ἐποίουν καθ' ἑκάστην θυσίαν ὑπὲρ αὐτῆς, ἔφερον δὲ καὶ ἐπαιδοὺς καὶ μάντεις, νομίζοντες ἐκ τούτων αὐτὴν ὠφελῆσαι καὶ οὐδὲν ἦνυσον». Ἡ τροφὸς τέλος καταφεύγει εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐνθα παρεκάλεσε τὸν ἐπίσκοπον Πορφύριον νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ τῆς κινδυνεύουσας γυναικός. Ὁ Πορφύριος τότε λέγει εἰς τὴν τροφὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκον τῆς λοχευομένης καὶ εἴπῃ εἰς αὐτὴν παρουσίᾳ πάντων: «Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἰσχύει σε» εἰς αὐτὸν πιστεύσον καὶ ζήσῃ...». Εἰς ὁμοίαν περιπτώσει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐχρησιμοποιήθη τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου τῆς σοροῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνατίου, τὸ ὁποῖον μόλις ἡ τίκτουσα «περιῆψε τῇ ὁσφύϊ» αὐτῆς, πάραυτα ἐγεννήθη τὸ βρέφος. Νικήτα Παφλαγόνης, Βίος ἁγ. Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Migne, 105, 564 b.

³⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 24-26.

⁴⁾ Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Θεοφ. Ἰωάννου, Ἐνθ' ἁν., σ. 161.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 2.

⁶⁾ Eduard Kurtz, Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI. St.-Petersburg 1898, σ. 2, στ. 32 ἐξ. (κεφ. 3). Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 24.

μονος ἑπτά λοχοκομείων πρὸς παραμονὴν ἑνταῦθα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας τῶν ἐπιτόκων τῶν ἐκ Συρίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν προσφύγων ¹⁾).

Μετὰ τὸν τοκετὸν ἡ παρισταμένη κατ' αὐτὸν μαῖα ἔλουε τὸ βρέφος ²⁾), κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν ³⁾), ἐντὸς δοχείου, τὸ ὁποῖον ἐν Μ. Ἀσίᾳ (Λυκίᾳ), ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐλέγετο *σκάφη* ⁴⁾ καὶ *λεκάνη τῆς λούστρας* ⁵⁾), ἔπειτα δ' ἐτοποθέτει τοῦτο ἐσπαργανωμένον εἰς τὸ λίκνον, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου καλούμενον *κλινίδιον* ⁶⁾), ἐν Γαλατίᾳ δὲ τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα δημωδῶς *κούννα* ⁷⁾). Πλὴν τοῦ βρέφους ἐλούετο ἐπίσης καὶ ἡ λεχώις ⁸⁾).

Οὐχὶ σπανίως, ὡς καὶ σήμερον, συνέβαινεν ἡ μήτηρ νὰ μὴ παραγάγῃ γάλα πρὸς θηλασμόν τοῦ ἀρτιγεννήτου, ὅτε πρὸς τόνωσιν προσεφέροντο εἰς αὐτὴν τὸ λοχόζεμα ⁹⁾ καὶ ἄλλαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τροφαί. Πρὸς τοῦτο κατέφευγον ἔτι καὶ εἰς ἱατροσόφια καὶ ἄλλα μέσα· οὕτως ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου († 877) ὅτι λεχὼ τις μὴ ἔχουσα γάλα πρὸς θηλασμόν τοῦ τέκνου τῆς ἡχθῇ εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἰγνατίου, ὅπου «τῶν ἁγίων αὐτοῦ τριχῶν ἀπομυρυσθεισῶν καὶ τῇ ἀρτιτόκῳ πικρὴν δόσιν ὀφθαλμοῦν, ἐπὶ τοσοῦτον εὐθὺς γαλοῦχος ἀπεφάνθη, ὡς καὶ πολλὴ πλέον τῆς χορῆς τὸ γάλα τῶν μαζῶν καταρρεῖν» ¹⁰⁾).

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἀρρένος ἀπετέλει χαρμόσυνον διὰ τὴν οἰκογένειαν γεγονός καὶ ὡς τοιοῦτον εὐοχεῖται δι' ἐκτίσεως ὑπὸ τῶν γονέων, τὸν συγγενῶν καὶ φίλων, τῆς ἐορτῆς ταύτης καλούμενης *Γενέθλια* ¹¹⁾). Οὕτως ἀνα-

¹⁾ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεφήνου, *Anal. Boll.* 45 (1927), σ. 22, στ. 17 ἐξ Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 23.

²⁾ *Κουκουλέν*, σ. 27.

³⁾ *Πολίτης*, ΔΣ, σ. 208.

⁴⁾ *Anrich*, I, σ. 4 στ. 6 ἐξ.

⁵⁾ *Νεοφύτου* πρεσβυτέρου καὶ ἐγκλείστου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν... Νικόλαον. *Anrich*, I, σ. 393, στ. 31 ἐξ. «Ἡ μαῖα ἐν τῇ λεκάνῃ τῆς λούστρας συνήθως τὸ βρέφος λαβοῦσα κατέκλινεν». Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέν*, σ. 28.

⁶⁾ *Migne*, 50, 721.

⁷⁾ Βίος ὁσ. Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου, Ἐνθ' ἀν., 488, στ. 1-2 «καὶ τοῖς μικροῖς βρέφεσι σὺν ταῖς κούνναις αὐτῶν». Ἡ λέξις *κούννα*, ἐκ τῆς λατινικῆς *cuna*, καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸν λαόν, πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο τότε, κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εὐρέως διαδεδομένη, ἀφοῦ ἡδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀναφέρεται, προφανῶς ὡς δημώδης, ὁ ἐξ αὐτῆς τύπος *κουνίον* ὑπὸ τοῦ Θέωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν τοῖς σχολίοις του εἰς τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου, στ. 268. (Ἐκδ. Imm. Bekkerus, Berolini 1828, σ. 75, στ. 26-28) «λίκνον δὲ τὸ κουνίον φησί, παρὰ τὸ λίαν κινεῖσθαι, ἐν ᾧ τὰ νήπια κατετίθεσαν».

⁸⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περγετούας. (Βλ. ἀνωτ. σ. 111 σημ. 7).

⁹⁾ Ἴδε *Κουκουλέν*, σ. 31-32.

¹⁰⁾ *Migne*, 105, 561 c.

¹¹⁾ Ἡ ἐορτὴ τῶν γενεθλίων ἐλέγετο μεταγενεστέρως καὶ *γενέσια*. Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 35.

φέρεται ἐν τῇ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Ζωῆς ἑορτασμός ἐν Ἀτταλείᾳ παρ' ἐθνικοῦ ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος παιδὸς ¹⁾ καὶ ὑπὸ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ ὅτι ἐπὶ τῇ γεννήσει θυγατρὶον «τοῖς γεγεννηκόσιν ἤγετο ἑορτὴ τοῦ παιδὸς τὰ γενέθλια» ²⁾).

γ') Λοχεία

Ἡ πίστις περὶ τῆς λεχοῦς ὡς ἀκαθάρτου ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μετὰ τὸν τοκετὸν τεσσαράκοντα ἡμερῶν, γνωστὴ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος³⁾, συνεχίζεται ὁμοίως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μέχρι τῆς σήμερον ⁴⁾).

Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον, ἥδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὴν λεχώ, ὡς ἀπηγορευμένην ἔνεκα τοῦ ἐκ τοῦ τοκετοῦ μολυσμοῦ, ἢ εἰσόδος εἰς ἱερὸν χώρον ⁵⁾).

Ὁ Χριστιανισμὸς κατόπιν ἐδέχθη τὴν συνήθειαν ταύτην καὶ ἀνεγνώρισεν οὕτως ἐπισήμως τὴν εἰδικὴν αὐτὴν κατάστασιν τῆς λεχοῦς, θεσπίσας τὸν καθαρμὸν αὐτῆς διὰ τῆς προσελεύσεώς της μετὰ τοῦ βοήρου εἰς τὸν ναὸν καὶ τῆς ἀναγνώσεως ὑπὲρ αὐτῆς εἰδικῶν εὐχῶν: «εἰς τὸ καθαρίσαι γυναῖκα» ⁶⁾. Ἡ καθιέρωσις τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐδικαιολογήθη ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ μίμησιν τοῦ γεγονότος τῆς προσελεύσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βοήρου Ἰησοῦ εἰς τὸν ναὸν κατὰ τὴν τεσσαρακοστήν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ πρὸς ἐξαγνισμόν αὐτῆς κατὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον περὶ καθαρμοῦ τῆς λεχοῦς ⁷⁾).

Τὸ συμπόσιον τοῦτο, ἐθιζόμενον καὶ σήμερον πάλαι, ὑποστηρίζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὅτι ἐγένετο τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου. Βλ. *Πολίτης*, ΓΣ., σ. 249.

¹⁾ AS Maii, τόμ. I (Παράρτ., σ. XVII (κεφ. 6)) «ἐγεννήθη δὲ τῷ Κάτλφ υἱὸς καὶ μιὰρὰ γενέσια ἐξετέλουν θύοντες τῇ Τύχῃ τῆς πόλεως καὶ πάντες εὐφραίνοντο ἐπὶ τῇ μιὰρῃ γενέσει τοῦ παιδός... Ὁ δὲ Κάτλος ἐλθὼν μετὰ τὸ ἄριστον, τὸ μιὰρὸν ἐκείνο, εἶπεν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Τερτία. Ὁ ἅπαντες εὐφράνθησαν εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ παιδὸς ἡμῶν... Καὶ εὐθέως ἔβαλεν εἰς ἄγγειον οἶνον καὶ εἰς δίσκον κρέα καὶ ἀπέστειλεν αὐτῇ (=τῇ Ζωῇ)».

²⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεὼν ἐν τῷ στύλφ, *Migne*, 114, 360 B - C. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 35 - 37.

³⁾ *Edwin Rohde*, *Psyche*, Aufl. 9 - 10, 1925, Tom. II, σ. 72 ἐξ. *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 8 ἐξ.

⁴⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218 ἐξ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἐνθ' ἄν., σ. 8 - 13. *Κουκουλέ*, σ. 33 - 34.

⁵⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 214. *W. H. Roscher*, *Die Tessarakontaden und Tessarakontadenlehren der Griechen und anderen Völker*. (Berichte über die Verhandlungen der Phil.-hist. Klasse der Sächs. Gesell. der Wiss. τόμ. 61 (1909) II, σ. 28 - 30. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἐνθ' ἄν., σ. 8 - 9.

⁶⁾ Βλ. Περὶ τῶν εὐχῶν τούτων βλ. *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σελ. 12 ἐξ. καὶ 73 ἐξ.

⁷⁾ *Λουκ. Β.* 22 ἐξ. «Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, κατὰ

Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τῆς λοχείας ἀπηγορεύετο εἰς τὴν λεχὼ οὐ μόνον ἡ εἴσοδος αὐτῆς εἰς ἱερὸν χώρον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἔξοδος αὐτῆς ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ὅπωςδήποτε ἡ ἐλευθεροκοινωνία τῆς, λαμβανομένων προσέτι μέτρων προστατευτικῶν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ προσβολῆς κυρίως κακοποιῶν πνευμάτων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐπήρειαν διετέλουν ἡ ἀρτιτόκος μετὰ τοῦ τέκνου αὐτῆς ¹⁾).

Περὶ τῆς τηρήσεως ταύτης τοῦ χρόνου τῆς τεσσαρακονθήμερου λοχείας μανθάνομεν καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀρτεμίου, συγγραφείσης περὶ τὰ μέσα περίπου τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει ²⁾), ἐνθα λέγεται περὶ λεχοῦς ἥς τὸ βρέφος ἡσθάνει ὅτι «πληρωσάσης οὖν αὐτῆς τῶν λοχίων τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας, τινῶν πείραν ἔχόντων τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀρτεμίου καὶ τῶν αὐτοῦ θαυμάτων, συνεβούλευσαν αὐτῇ προσεδρεῦσαι τῇ σορῶ τοῦ Ἀγίου καὶ δὴ λαβοῦσα τὸ βρέφος ἔρχεται ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρόμου...» ³⁾). Εἰδικώτερον περὶ τῆς προσαγωγῆς τοῦ βρέφους ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸν ναὸν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.), συγγράμμεντι τὸν 7ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Ἀρκαδίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Καπύου, περισωθέντι δὲ ἐν ρητορικῇ διασκευῇ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ ⁴⁾). ἐνταῦθα λέγεται ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Συμεῶνος «τεσσαρακὸς τῶν μετὰ τὸν τόκον ἡμερῶν προσάγει τὸ βρέφος τῷ τοῦ Προδρόμου ναῷ, ἀντιδιδούσα καθάπερ ὃ ἔλαβε, καὶ τῷ Θεῷ τῷ δεδοκῶτι καθιεροῦσα...» ⁵⁾).

Β'. Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ

Τὸ βάπτισμα πρὸς καθαρόν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοῦ ρύπου τῆς ἁμαρτίας καθιερώθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ⁶⁾ κατὰ μίμησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χρι-

τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστήσαι τῷ Κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου...». Περὶ τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐν *Λευιτ.* 12. βλ. καὶ *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 12 κ.ἑξ.

¹⁾ *Κουκουλές*, σ. 33 - 34. *Fr.- Jos Dölger*, "Ενθ' ἀν., σ. 18 κ.ἑξ.

²⁾ Βλ. *Σ. Κουγέαν*, ἐν *Λαογρ.* 3, 278 - 279.

³⁾ *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, *Varia graeca sacra*, Περουπόλις 1909, σελ. 74, στ. 22 ἑξ.

⁴⁾ Βλ. *Καρ. Κρουμβάχερ*, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, τόμ. Α', μετάφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 287, σημ. 3 καὶ *Δημ. Σ. Μπαλάνου*, *Πατρολογία*, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 537, σημ. 5.

⁵⁾ *Migne*, 86, 2993 A - B. Περὶ τοῦ ἔθους τούτου κατὰ τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ ἐνάτου καὶ κατόπιν αἰῶνος βλ. *Κουκουλές*, σ. 33. *Γ. Σπυριδάκης*, "Ενθ' ἀν., σ. 10. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 12 κ.ἑξ.

⁶⁾ «Μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ λήψεσθε τὴν δωρεάν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος», Πράξ. τῶν Ἀποστ. Β', 38.

στοῦ ¹⁾ και ἐτέθη ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, ὅπως ἄτομόν τι καταστῇ μέλος τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ τυπικὸν τῆς βαπτίσεως, διαμορφωθὲν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων, περιελάμβανε, ἐφ' ὅσον ἡ βάπτισις ἐγένετο εἰς ὄριμον ἡλικίαν, σειρὰν ὄλων τυπικῶν ἐνεργειῶν πρὸς μύησιν πρῶτον καὶ εἰσδοχὴν ἔπειτα διὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας εἰς τὴν χριστιανικὴν. Οὕτω προηγείτο κατήχησις τῶν ὑποψηφίων χριστιανῶν κατὰ τῆς ὁποίας τὴν διάρκειαν εἰσήγοντο βαθμηδὸν οἱ κατηχούμενοι εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς νέας θρησκείας καὶ ἔπειτα ἐβαπτίζοντο ²⁾. Ἡ μαρτυρήσασα περὶ τὸ ἔτος 298 ἁγία Δόμνη «νυκτὸς παραγενομένη πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον Κύριλλον, διαλαθοῦσα πάντας, ἦται τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἤρξατο ἀπὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν κατηχεῖν αὐτὴν καὶ κατασφραγίσας τῷ τιμίῳ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἐποιήσατο αὐτὴν κατηχουμένην· παρακατέστησε δὲ αὐτῇ τὸν διάκονον Ἀγάπιον τὸν εὐνοῦχον ἐπὶ τὸ ἐκτελεῖν κατ' οἶκον τὰς εὐχὰς καὶ ἀποθάνειν παρ' αὐτοῦ τὰ εἰωθότα μαθήματα, ἅπερ οἱ προσαγόμενοι τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι μανθάνουσιν. Ἦν δὲ ἐν τῷ παλατίῳ νηστεύουσα... πληρωθεῖσα δὲ τῶν ἡμερῶν καταξιοῦνται... τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ γίνεται τῆς μὲν πατρὸς ἀνάδοχος καὶ μήτηρ ἡ παρθένος Βασίλισσα» ³⁾.

Ὁ χρόνος τῆς κατηχήσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἦτο καθωρισμένος ⁴⁾· ἡδύνατο ὅμως, ὡς μανθάνοιεν ἐκ μεταγενεστέρων, ἦτοι τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος ἀγιολογικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ ἀρχαίων πρωτοτύπων, ἡ κατήχησις τοῦ ὑποψηφίου χριστιανοῦ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας, μεθ' ἧς ἐτελεῖτο τὸ βάπτισμα. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας τὸν Ματθίαν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ «κατηχήσας αὐτοὺς ἑπτὰ ἡμέρας ἐβάπτισε τῇ νυκτὶ παρὰ τὴν ὄχθην τῆς θαλάσσης» ⁵⁾.

¹⁾ Ο R. Reitzenstein (Die Vorgeschichte der Christlichen Taufe, Leipzig und Berlin 1929, σελ. 152 κ.ἐξ.) ἐξετάζων τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος εἰς τοὺς Μανδαίους καὶ τοὺς Χριστιανούς ὑποστηρίζει τὴν ἐκ τοῦ πρώτου, ὡς προτύπου, εἰσαγωγὴν του εἰς τὸν Χριστιανισμόν διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

²⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σελ. 27 ἐξ., 41 ἐξ.

³⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Δόμνης καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐν Νικομηδείᾳ μαρτυρησάντων. Μ. Κλεόπα(Κοικυλίδου), Βίοι τῶν Παλαιστινῶν Ἀγίων, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4)

⁴⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., Ἔνθ' ἄν.

⁵⁾ Ἐπιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου (11 αἰ.), Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἁγίου καὶ πανευφήμου καὶ πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, Migne, 120, 221 Α. Περὶ τοῦ ἔθους τῆς τελείσεως τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν νύκτα βλ. Κουκουλέν, σ. 46. Fr.-J. Dölger, ἐν Antike u. Christentum 2 (1930) 54.

Ἡ ἑβδομαδικὴ αὕτη προθεσμία πιστεύω ὅτι ἐπεβλήθη κυρίως ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μεγ. Ἑβδομάδα γινομένης συντονωτέρας διδασκαλίας τῶν καθ' ὅλην τὴν Μεγ. Τεσσαρακοστὴν κατηχομένων, ὅπως δεχθοῦν οὗτοι τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ ἑσπέρας τοῦ Μεγ. Σαββάτου¹⁾. Ἡ ἐντατικὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος κατήχησις ἐπέδρασεν, ὥστε ἡ δοκιμασία αὕτη νὰ περιορισθῇ ἀργότερον μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας. Εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς προθεσμίας ταύτης παρὰ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ πιστεύομεν ὅτι θὰ ἤσκησεν ἔτι ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἡ μυστικὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ, ἀλλὰ καὶ ἡ παρ' αὐτῷ ἐξαιρετικὴ σημασία τῆς ὀγδόης ἡμέρας συνδεμένης πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος²⁾.

Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν ἐτηρεῖτο ἐπίσης καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα πρὸς στερέωσιν τῶν νεοφωτίστων εἰς τὴν νέαν θρησκείαν διὰ σχετικῆς διδασκαλίας πλησίον τῶν πνευματικῶν των. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.) φέρεται ὅτι «μετὰ δὲ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν Ἐπιφάνιος τὰ 7 ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτούς³⁾· ὁμοίως ἡ ἁγία Πελαγία, βαπτισθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐπιφωτισμένη τῆς ὀγδόης ἡμέρας, ἣτις ὑπῆρχε Κυριακή, ἀποδύεται μὲν ἦν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐνδύεται στιχάριον...»⁴⁾.

Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ βάπτισμα τῶν ἐκ χριστιανῶν γονέων παιδῶν ἤρχισε νὰ τελεῖται ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν, εἰς τὴν νηπιακὴν αὐτῶν ἡλικίαν, καθιερωθέντος πλέον τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ⁵⁾. Ὁ βαπτισμὸς ἠδύνατο νὰ γίνεταί ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν· ἀναφέρεται οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β' κατηξιώθη τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐντὸς βραχείας χρονικοῦ διαστήματος μετὰ τὴν γέννησίν του (τῷ 400)⁶⁾ καὶ περὶ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου (6 αἰ.) ἐκ κόμης Συκεῶν τῆς Γαλατίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὅτι ἡ μήτηρ του «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων, ὡς ἔθος

¹⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 41.

²⁾ Βλ. Βλ. Ἰω. Καλλιτσούνaki, Ἑπταδικαὶ Ἑρευναι, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 42 κ. ἑξ. Ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Βλ. Fr. Dölger, Antike Zahlenmystik in einer byzantinischen Klosterregel. Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, «Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην» Θεσσαλονίκη 1953, σ. 103 ἑξ. R. Reitzenstein, Ἐνθ' ἀν. σελ. 142 ἑξ., 314 κ. ἑξ. καὶ 343 κ. ἑξ.

³⁾ Migne, 41, 88 c - d. Βλ. καὶ στήλ. 33 Α. Ἡ προθεσμία αὕτη περιορίζετο ἀργότερον εἰς πέντε μόνον ἡμέρας τῆς Ἑβδομάδος τῆς Διακαινησίμου. Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 36. Βάπτ., σ. 55-56.

⁴⁾ Herm. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 13, στ. 10 κ. ἑξ.

⁵⁾ Κουκουλές, σ. 44.

⁶⁾ Μάρκος διάκονος, σ. 38 (κεφ. 46) «μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀξιοῦται τὸ παιδίον τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».

ἐστὶν τοῖς χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν Ὁρθοδόξων ἀγία Ἐκκλησίᾳ καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν¹⁾.

Ἡ βάπτισις τοῦ παιδίου ὁμῶς μικρὸν μετὰ τὴν γέννησίν του δὲν ἀπετέλει συνήθειαν ἀπαράβατον κατὰ τὴν πρώτην μέχρι τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος περίουδον²⁾, καθ' ὅσον γνωρίζομεν περιπτώσεις περὶ τελέσεως τοῦ φωτισματος μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου μετὰ τὴν γέννησιν. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.) κατὰ διασκευὴν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Οὐρανοῦ μαγίστρου Ἀντιοχείας (10 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἐβαπτίσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ εἰς ἡλικίαν δύο ἐτῶν³⁾, καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίου (5 αἰ.) ὅτι παρέμεινε παιδίον ἐπὶ πέντε ἐτὶ ἀβάπτιστον⁴⁾ καὶ ἄλλο τέλος ἐπὶ ἐπτὰ ἐτὶ⁵⁾.

Διὰ τὴν βάπτισιν τῶν νηπίων καθιερώθη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἡ ὁγδόη ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέρα ἥτοι μετὰ πάροδον ἐπτὰ ἡμερῶν. Συγχρόνως ὁμῶς ἐπεκράτει καὶ ἄλλη συνήθεια νὰ τελεῖται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστήν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ βάπτισις τῆς Ἐπιφανείας, θυγατρὸς τοῦ Ἡρακλείου⁶⁾.

Εἰς τὸ ἔθος τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Φαίδ. Κουκουλὲς⁷⁾, στηριζόμενος ὁ Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς ἐθέσπισε διὰ τῆς Τῆς Θεοῦς τῆς Θεοῦς, ὅπως τελεῖται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστήν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου χωρὶς παρὰ τοῦτο ν' ἀποκομῇ ἐν ἀνάγκῃ τὴν βάπτισιν τὴν ὁγδόην ἡμέραν⁸⁾.

Ἐκ τούτων περισσότερον διαδεδομένη εἰς τὸν λαὸν ἦτο πιθανώτατα ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως τῇ ὁγδόῃ ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ νηπίου⁹⁾, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἐτι τηρεῖται εἰς πολλοὺς τόπους¹⁰⁾.

¹⁾ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 464-65. Καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ὁμηριτῶν (ἐκδ. Vasiliev, ἐν Βυζ. Χρον. 14 (1909) σ. 39) λέγεται ὅτι μετὰ τὴν γέννησίν του «οὐ μετὰ πολὺ φωτισθέντος αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι Γρηγόριον αὐτὸν ἐπωνόμασαν».

²⁾ Εἰς κώδικας ἐκ τῆς τρίτης, ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, περιόδου περιέχοντας τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος φέρονται προθεσμίας πρὸς τέλεσιν αὐτοῦ ἡ πέμπτη ἢ ἡ ἕκτη μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρα. (Τρεμπέλας, Βάπτ., σ. 71).

³⁾ Migne, 86, 2993 A - B. «Διετὲς δὲ γεγονὸς τὸ παιδίον... τὸ βάπτισμα δέχεται...».

⁴⁾ Anal. Boll, 32 (1913), 123.

⁵⁾ Βίος ὁσίου Εὐφροσύνης. Anal. Boll. 2 (1883) 196, 27. Βλ. καὶ Κουκουλὲν, σ. 47.

⁶⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλὲν, σ. 46. Πολίτη, ΓΣ., σ. 248. Πρβλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀρχαῖος τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλήσι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 14.

⁷⁾ Ἐνθ' ἀν.

⁸⁾ Migne, 107, 460. Jus Graeco-rom. (ἐκδ. Ἰ. Ζέπου καὶ Π. Ζέπου), τόμ. 3, 91. Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Τόμ. 4, Ἀθήναι 1854, σ. 9. Βλ. καὶ Κουκουλὲν, σ. 46-47.

⁹⁾ Βλ. Πολίτην, ΓΣ., σ. 248 καὶ Κουκουλὲν, σ. 47.

¹⁰⁾ Βλ. Πολίτην, ΔΣ., σ. 214. Κουκουλὲν, σ. 47. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐνθ' ἀν., σ. 14.

Ἡ καθιέρωσις τῆς προθεσμίας ταύτης προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου¹⁾ καθ' ὃν μετὰ τὴν πάροδον ἑπταμέρου ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ, καθ' ὃ διάστημα χρόνου ἡ λεχὼ ἐθεωρεῖτο καθ' ἑξοχὴν ἀκάθαρτος, τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐγένετο ἡ περιτομὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδὸς καὶ ἐδίδετο καὶ τὸ ὄνομα εἰς αὐτόν²⁾. συμφώνως δὲ πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὑπέστη καὶ ὁ Ἰησοῦς τὴν περιτομὴν τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του³⁾.

Πρὸ τῆς καθιερώσεως ὅμως τῆς ὀγδόης ἡμέρας διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ βαπτίσματος, ἡ ἡμέρα αὕτη εἶχεν ὀρισθῆ δι' εἰδικὴν προβαπτιστικὴν τελετὴν «εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδῷ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ»⁴⁾.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο ἔθος τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν κατασφραγίσεως τοῦ βρέφους καὶ ὀνοματοθεσίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς βαπτίσεως αὐτοῦ, πλὴν τῆς ἐπιβολῆς τούτου κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ὡς ἄνω, καὶ τὴν καθ' αὐτὸν περιτομὴν καὶ ὀνοματοθεσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, νομίζω ὅτι ἐξεχριστιάνισε προσέτι καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἔθιμα καθαρῶν τοῦ νηπιῦ καὶ ὀνοματοθεσίας εἰς αὐτὸ κατὰ εἰδικὰς τελετάς, ὡς τὰ Ἀμφιδρόμια τελούμενα ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους ἡμέρας, τὴν ἐβδόμην, ὀγδοὴν καὶ δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς⁵⁾ καὶ τὰ Nominalia παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις, καθ' ἃ, ἐορταζόμενα τὴν ὀγδοὴν διὰ τὰ θήλα καὶ τὴν ἐνάτην ἡμέραν διὰ τὰ ἄρρενα, εἴθετο εἰς τὸ ἀρτιγέννητον τὸ ὄνομα καὶ συγχρόνως διὰ τῆς τελετῆς ταύτης ἐκαθαίρετο τοῦτο ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τοῦ τοκετοῦ⁶⁾.

Ἡ καθιέρωσις παραλλήλως καὶ τῆς συνήθειας τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας, πιστεύω ὅτι ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἡδὴ ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος πίστιν περὶ τοῦ ἀκαθάρτου τῆς λεχοῦς κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα καθ' ὃ ἐλαμβάνοντο, ὡς καὶ σήμερον, μέτρα προστασίας αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ κακοποιοῦ δαιμονικῆς ἐπηρείας. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν παρὰ τῷ λαῷ ἔθος τὸ βαπτισθὲν παιδίον, ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ

¹⁾ Τρεμπέλας, Βάπτ. σ. 6-7. Κουκουλές, σ. 47.

²⁾ Λευιτ. 12.

³⁾ Λουκ. Β', 21.

⁴⁾ Βλ. παρὰ Τρεμπέλας, Βάπτ., σελ. 5, 7 κ.ἐξ.

⁵⁾ Ernst Samter, Familienfeste der Griechen und Römer, Berlin 1901, σελ. 59 κ.ἐξ. Martin Nilsson, Griechische Feste von religiösen Bedeutung, mit Ausschluss der Attischen. Leipzig 1906, σ. 115-116. Πολίτης, ΑΣ., σ. 214 καὶ ΓΣ., σ. 245-246 ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁶⁾ Τερτυλλ., de idol 16. Πλουτ. Ρωμαϊκὰ 102. Macroβ., Sat. I. 16, 36. βλ. καὶ παρὰ Ernst Samter, Ἐνθ' ἄν., σ. 62. Hugo Blümner, Die römischen Privataltertümer München, 1911, σ. 304.

ναοῦ εἰς τὸν οἶκον, ἔπρεπε νὰ παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖρας τῆς μητρός του¹⁾, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τοκετοῦ τεσσαρακονθήμερον ἦτο ἀπηγορευμένη ὡς ἀκάθαρτος, διὰ τοῦτο μᾶλλον θὰ ἐθεωρήθη ὀρθὸν νὰ τελεῖται ὁ βαπτισμὸς μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, ὅτε ἡ μήτηρ εἶχε πλέον καθαρθῇ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας²⁾.

Ἡ βάπτισις ἐγίνετο κατὰ κανόνα εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν ὅπου μετεφέρετο τὸ βρέφος³⁾ καὶ μάλιστα εἰς ἰδιαίτερον αὐτοῦ χῶρον, τὸ *φωτιστήριον*⁴⁾ ἢ *βαπτιστήριον*⁵⁾. Παρὰ τὸ *βαπτίζω* καὶ *βάπτισμα*, ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ἀπαντᾷ παραλλήλως ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, καὶ τὸ *φωτίζω* καὶ *φώτισμα*⁶⁾. Ὁ ὑποδεχόμενος ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας τὸν φωτιζόμενον, ὡς ἀναδεχόμενος αὐτὸν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ἐλέγετο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας *ἀνάδοχος*⁷⁾,

¹⁾ Βλ. κατωτέρω, σ. 124.

²⁾ Ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς ἐν τῇ 17ῃ Νεαρχ. του (Jus Graeco-rom. ἐκδ. Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου, τόμ. Α', 1931, σ. 76) ὀρίζων περὶ τελέσεως τοῦ βαπτισμοῦ μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, δικαιολογεῖ τὴν διάταξιν ταύτην συμφώνως πρὸς ἀρχαίαν διδασκαλίαν περὶ τῆς διαμορφώσεως μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ ἐμβρύου ἐν τῇ μητρικῇ κόλπῳ καὶ τῆς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ βρέφους ἀναπτύξεώς του κατὰ τὸ χρόνον τούτου, τεσσαρακονθήμερον, διάστημα.

³⁾ *Μᾶρκος διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47). Βαπτιστήριον τοῦ νέου Θεοδοσίου καὶ ἐξεληθόντες ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ παλάτιον καὶ π. 40 (κεφ. 48). «Ἐσσημεν δὲ ἡμεῖς εἰς τὸ πρῶτον τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας... καὶ ὡς ἐξηκέν ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτισματος». Βίος οὐτοῦ Θεοδώρου Συκεώτου (Θεοφ. Ἰωάννου, Ἐνθ' ἄν., σ. 364-5) «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων (= μετὰ τὴν γέννησιν), ὡς ἔθος ἐστὶν τοῖς Χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίᾳ καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισαν αὐτόν». Βλ. καὶ: Βίον Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne*, 41, 32 c-d. Βίον ἁγ. Γρηγεντίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39) καὶ *Κουκουλέν*, σ. 47-48.

⁴⁾ Βίος Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἄν., στ. 32 c-d-33 A «Μετά οὖν τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰσῆλθεν ὁ Ἐπίσκοπος ἐν τῷ φωτιστηρίῳ καὶ ἐκέλευσεν εἰσελθεῖν Ἐπιφάνιον καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφήν, καὶ Λουκιανόν, ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἁγίου φωτισματος· ὁ δὲ ἐπίσκοπος διδάξας αὐτοὺς τὴν ἅπασαν ἀκολουθίαν ἐβάπτισεν αὐτούς...» βλ. ἐνταῦθα καὶ στ. 88 c-d. καὶ Ἰω. Μόσχου, Λεμῶν, *Migne*, 87, 3100 B. Βλ. ἐκτενέστερον: *H. Leclercq*, *Baptistère ἐν F. Cabrol*, *Dictionn. d'Archeol. Chrèr. et de Liturgie*, τόμ. II 1, Paris, 1910, σελ. 386-390 καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 35.

⁵⁾ Βλ. *H. Leclercq*, Ἐνθ' ἄν. καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σελ. 12, 32, 35.

⁶⁾ Κανόνες 45-48 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (*Πάλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα, τόμ. 3, Αθ. 1853, σ. 214-215). *Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ*, Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, *Migne*, 36, 356. *Μᾶρκος διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47). Βίος τῆς μακαρίας Μάρθας μητρός τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ ἀγωνισαμένου... ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει (6 αἰ.), *AS Maii*, τόμ. 5, 400 F. Βίος ἁγ. Γρηγεντίου (6 αἰ.) (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39). Βίος Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἄν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 4 καὶ *Κουκουλέν*, σ. 49. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 35 καὶ 45.

⁷⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Δόμνης (3 αἰ.), *Κλεόπα* (Κουκυλίδου), Βίοι Παλαιστ. ἁγίων ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4). Βίος ἁγ. Νικολάου, *Anrich*, I, σ. 34, στ. 1 κ.εξ. Βίος

ἀργότερον δὲ ὅτε καθιερώθη ὁ νηπιοβαπτισμός ἐκαλεῖτο οὗτος καὶ *σύντεκνος*¹⁾, ἢ δὲ *πρᾶξις ἀναδοχῆς*²⁾ καὶ *συντεκνία*³⁾).

Ὁ θεσμός τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος⁴⁾, ὅτε ἀκόμη οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐβαπτίζοντο ἐνήλικες μετὰ προηγουμένην κατήχησιν αὐτῶν. Ἔργον τότε τοῦ ἀναδόχου ἦτο ἡ περιβολὴ τοῦ νεοφωτίστου διὰ τῶν ἐμφωτειῶν ἐσθῆτων⁵⁾. Ὡς δ' ἀνάδοχοι ἐκ τῆς κολυμβήθρας ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄνδρες ἢ γυναῖκες⁶⁾ καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἤδη περίοδον καὶ κληρικαί. Οὕτως ἐγένοντο ἀνάδοχοι τοῦ ἁγίου Γρηγεντίου (6 αἰ.) κατὰ τὸν βαπτισμόν του «ἱερεῖς καὶ λευῖται»⁷⁾. Ὁ πατριάρχης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων (7 αἰ.) ἐγένετο σύντεκνος, ἦτοι ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ τέκνον πατρικίου τινὸς⁸⁾ καὶ ἀργότερον, τὸν 9 αἰ., ἀναφέρεται ὅτι, ἐπειδὴ εἷς τινα τὰ γεννώμενα παρ' αὐτοῦ τέκνα ἀπέθνησκον, ὁ ὅσιος Νικόλαος, παρακληθεὶς ὑπὸ τούτου, ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ ἄρτι γεννηθέν, ἵνα οὕτως στερεωθῇ τοῦτο ἐν τῇ ζωῇ⁹⁾.

ἁγίου Γρηγεντίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909) 39. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 492 c.

¹⁾ *Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπόλεως Κύπρου* Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (ἐκδ. Geizer) σ. 25, σ. 13. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων τοσοῦτον εἶχε συνδεθῇ μετὰ τινος πατρικίου «ὥς καὶ σύντεκνον γενέσθαι αὐτὸν (τὸν Ἰωάννην) τοῦ πολλὰς εἰρημένου πατρικίου». — Βίος Μιχαὴλ τοῦ Σανκίλλου (9 αἰ.), *Μ. Γεδεών*, Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 231 α. — Τοῦ ὁσίου... Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 961 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

²⁾ Βίος ὁσίου Νικολάου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (9 αἰ.), *Migne*, 105, 917 Α. «Τὴν ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θείου βαπτίσματος παρεκάλουν ἀναδοχὴν τούτοις δωρήσασθαι».

³⁾ Τοῦ ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 941 Α. «Οὐ σχοίης μετὰ κοσμικῶν ἀδελφοποιίας καὶ συντεκνίας». — *Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος* (περὶ τὸ ἔτος 801), Ἐπιστολὴ πρὸς τινα μοναχὸν Θεοδόσιον... ἐν Κορίνθῳ... *Migne*, 100, 1064 Α.

⁴⁾ *Κ. Πάλλη*, Περὶ τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπετ. Πανεπ. Δ' (1907 - 1908), 162. Πρβλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

⁵⁾ *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 15 καὶ σ. 41.

⁶⁾ Βίος Ἐπιφανίου ἐπισκ. Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne* 41, 32 c - d - 33 A. «καὶ Λουκίανόν ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἁγίου φωτίσματος... καὶ Βερνίκην τὴν ἁγίαν παρθένον, ἣτις ἐγένετο μήτηρ τῆς ἀδελφῆς Ἐπιφανίου...» Βλ. καὶ *Τρεμπέλαν*, σελ. 15, 41. *Κουκουλέν*, σ. 55 - 56.

⁷⁾ Βυζ. χρον. 14 (1909) 39 «γεγόνασι γὰρ ἱερεῖς καὶ λευῖται ἀνάδοχοι αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ ὑψοφάνθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πανδημί, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀγαπίου τούτους ξενίσαντος».

⁸⁾ Βλ. ἀνωτ., σημ. 1.

⁹⁾ Βίος τοῦ ὁσίου ὁμολογητοῦ Νικολάου ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, *Migne*, 105, 916 D - 917 Α.

Τὸ σκεῦος ὅπου τὸ ὕδωρ τῆς βαπτίσεως, ἐλέγετο ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα¹⁾ καὶ σήμερον ἐτι πολλαχοῦ, *κολυμβήθρα*, ὃ δὲ βαπτισθεὶς ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων *νεοφώτιστος*²⁾ καὶ ἀργότερον *νεόφωτος*³⁾).

Οἱ βαπτιζόμενοι μετὰ τὴν ἀναδοχὴν αὐτῶν ἐκ τῆς κολυμβήθρας περιεβάλλοντο «τὴν ἐμφώτειον»⁴⁾ ἢ τὴν «νεοφώτιστον ἐσθῆτα»⁵⁾ ἢ ἄλλως «τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος»⁶⁾ ἢ «τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα»⁷⁾ διὰ τὰ ὁποῖα, χρώματος λευκοῦ, οἱ φωτιζόμενοι ἐχαρκτηρίζοντο «λευκοφοροῦντες»⁸⁾.

Τὴν ἐμφώτειον ταύτην λευκὴν στολὴν ἔφερον ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα μετὰ τὸν βαπτισμὸν οἱ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἰς ὥριμον ἡλικίαν βαπτιζόμενοι, μεθ' ἣν κατὰ τὴν ὁγδόην ἡμέραν τὴν ἀπέθετον⁹⁾. οὕτω δὲ καὶ ἡ ἁγία Πελαγία ἐν Ἀντιοχείᾳ «ἐπιφωσκούσης τῆς ὁγδῆς ἡμέρας, ἣτις ὑπῆρχεν Κυριακὴ ἀποδύεται μὲν ἣν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος...»¹⁰⁾. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου ἀναφέρεται ὅτι «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν

1) Βλ. Fr. - J. Dölger ἐν *Antike u. Christentum*, II (1930) 74. Καὶ εἰς τοὺς βίους κατόπιν τοῦ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.), *Migne*, 41, 88 c - d λέγεται: «εἰσῆλθαι δὲ Ἐπιφάνιος ἕως ταραχῆ τὸ ὕδωρ μετὰ ταῦτα ἐμβαλεῖν εἰς κολυμβήθραν» καὶ τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως († 877), *Migne* 105, 492 c) «καὶ ἀναδοχὸν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κολυμβήθρας...». Βλ. καὶ Ἰγνατίου μητροπολίτου Σηλυβρίας (14 αἰ.), βίος Κωνσταντίνου καὶ Ελένης, *Θεοφ. Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 1884, σ. 185.

2) Τὸν ὄρον «νεοφώτιστος» ἀναφέρει ἤδη ὁ Τερτυλλιανὸς (3 αἰ.), *De bapt.* 19. Βλ. καὶ *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 56. *Her. Usener*, *Legenden der heiligen Pelagia*, Bonn 1879, σ. 11, στ. 19 (ἐν Ἀντιοχείᾳ 4ος αἰ.).—*Μάρκος διάκονος*, σ. 40, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 48) «εἰς τὸν βαστάζοντα νεοφώτιστον (παιδίον)» ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 5 αἰ.—*Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne* 87, 3100 B (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 7 αἰ.).

3) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος (8 αἰ.) (ἐκδ. M. - H. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 163, στ. 28 κ. ἐξ.

4) Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 51 σημ. 4. *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 41.

5) Βίος ἁγ. Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἁν., σελ. 88 c - d.

6) *Herm. Usener*, Ἐνθ' ἁν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ. (ἐν Ἀντιοχείᾳ).

7) *Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne*, 87, 3100 B. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν 6 αἰῶνα. «Ἐνδύσαντες αὐτὴν τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα καὶ λευκοφοροῦσα εἰσῆλθεν... Οἱ οὖν γείτονες ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν εἶπον αὐτῇ. Τίς σὲ ἐβάπτισεν;».

8) Βλ. ἄνωτ. σημ. 7. Καὶ ὁ ἐπὶ Λύρηλιανοῦ μαρτυρήσας ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας Πορφύριος, βαπτισθεὶς «ἐνεδύσατο στολὴν λευκὴν», (*Anat. Boll.* 29 (1910) 271). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 51, *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σελ. 41, 56, 58 κ. ἐξ.

9) *Τρεμπέλας*, σ. 56.

10) *Herm. Usener*, Ἐνθ' ἁν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ.

Ἐπιφάνιος τὰς ζ' ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτούς. Καὶ μετὰ τὸ ἀλλάξει αὐτοὺς τὰς νεοφωτιστοὺς ἐσθῆτας, εἶπεν Ἐπιφάνιος...').

Τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ ἔμφωτειοῦ ἐνδύματος συνεβόλιζε, τὸ μὲν διὰ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ, τὸ δὲ καὶ ὡς σύμβολον τῆς χαρᾶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, τὴν ψυχικὴν ἀναγέννησιν τοῦ φωτιζομένου διὰ τῆς καθάρσεώς του διὰ τοῦ βαπτίσματος²⁾, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ τοῦ φωτισθέντος ἐπὶ τῇ εἰσελεύσει του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μετέχοντες ἢ ἄλλως παρακολουθοῦντες τὴν βάπτισιν φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἐλευκοφόρου. Πιστεύω ὅτι ὁ Μάρκος διάκονος (5 αἰ.), εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, ἀποδίδει μᾶλλον λαϊκὸν ἔθος, ἀναφέρων ὅτι, κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' (τῷ 400) καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ παλάτιον, οἱ μετέχοντες εἰς αὐτὴν «ἐλευκοφόρου ὡς νομίζεσθαι τὸ πλῆθος ὑπὸ χιόνος πεπληρωσθαι. Προηγούμενοι δὲ πατρίκιοι, ἱλλούστριοι καὶ πᾶσα ἀξία μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων πάντες κηρὺς βαστάζοντες ὡς νομίζεσθαι ἐν τῇ γῇ αὐτοὶ φαίνεσθαι»³⁾).

Ἡ κηραψία κατὰ τὴν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐν πομπῇ ἐπάνοδον τοῦ βαπτισθέντος, ἐνταῦθα περισσότερον πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς, στηρίζεται εἰς καθιερωμένην χριστιανικὴν σκηθεῖαν, ἣ ὁποία μὲν λαϊκὸν ἔτε περιεχόμενον, ὡς παρετήρησεν ὁ καθηγητὴς Φαίδων Κουκουλές, συνεχίζεται πολλοῦ χρόνου τῆς αἰσεσθῆτος⁴⁾.

Τὸ ἔθος τῆς λαμπαδηφορίας, καθιερωμένον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν γαμήλιον πομπὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ⁵⁾ καὶ νιοθετηθὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας⁶⁾, ἐπεξετάθη ἀκολουθίως παρ' αὐτῆς καὶ εἰς τὴν τελετὴν τῆς βαπτίσεως μὲ τὴν συμβολικὴν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας σημασίαν τοῦ πυρός, ὡς ὀδηγοῦντος ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ βίου πρὸς τὸ ἀληθινὸν φῶς⁷⁾.

Τὸ οὕτως ὑπὸ ἱεροπρεπῇ πομπῇ ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν οἰκίαν νεοφώτιστον παιδίον, ὡς μαθηάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) περὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β', παρεδίδετο εἰς τὴν

¹⁾ Migne, 41, 33 A.

²⁾ Κουκουλές, σ. 51. Τρομπέλας, Βάπτ., σ. 41.

³⁾ Μάρκος διάκονος, σ. 39.

⁴⁾ Κουκουλές, σ. 61 - 62.

⁵⁾ Βλ. Charles Picard, La vie privée dans la Grèce classique, Paris 1930, σ. 38. Πρβλ. καὶ Adolf Furtwängler, La collection Sabouroff, Berlin 1883 - 87, Tom. I, Planches 58 καὶ 59. H. Blümner, Die römischen Privataltertümer, München 1911, σ. 358. Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 180. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) σ. 141 - 144.

⁶⁾ Βλ. Φαίδ. Κουκουλέ, Ἐνθ. ἀν.

μητέρα αὐτοῦ ¹⁾, ὥς καὶ σήμερον ²⁾, εἴτα δὲ ἐπηκολούθει συμπόσιον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων τοῦ βαπτισθέντος ³⁾).

Περὶ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ βαπτισθέντος ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὰς χεῖρας τῆς, παρετήρησεν ὁ Ernst Samter ⁴⁾ ὅτι αὕτη ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παιδὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν· ἡ εἰσαγωγή αὕτη ἐγένετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τῆς κατὰ τὰ Ἀμφιδρόμια τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν περιφορᾶς τοῦ βρέφους περὶ τὴν ἐστίαν.

Γ. ΓΑΜΟΣ

α') Ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ γάμου

Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου ἐτιμᾶτο καὶ συνιστάτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλων ὡσαύτως λαῶν, ὥς βασικὸς παράγων διὰ τὴν κοινωνικὴν ὁργάνωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τοιαύτην αὐτῆς ἰσορροπίαν, πρὸς δέ, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καὶ διὰ τὴν δημογραφικὴν τῆς Πολιτείας συντήρησιν διὰ τῆς ἐκ τοῦ γάμου παιδοποιίας ⁵⁾).

Εἰς τὴν διάδοχον τῆς ἀρχαίας, τὴν μεσαιωνικὴν (βυζαντινὴν) κοινωνίαν, ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ καταδικάζεται ὡς κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ γάμος, ἐξαίρεται παραλλήλως παρ' αὐτῆς καὶ ἡ ἀποφυγὴ τούτου καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν παραμονὴ τοῦ ὁληθούς χριστιανοῦ εἰς ἀγαμίαν, καθ' ὅσον αὕτη, ἀπαλλάττουσα τὸν ἀνθρώπον τῶν ὑλικῶν σκέψεων καὶ φροντίδων, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ κανόνος τῆς ἠθικῆς του τελειώσεως, ὥστε ν' ἀποβῇ πρότυπον χριστιανοῦ.

Διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπιζητεῖται οὕτως εἰδικώτερον ἢ ἐν τῇ θρησκείᾳ διὰ τῆς ἀγαμίας σωματικῇ ἀγνείᾳ τοῦ ἀτόμου, ἧς αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπαντοῦν ἤδη εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ⁶⁾).

¹⁾ *Mārkos διάκονος*, σ. 41, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 49) «Εἰσελθόντος δὲ τοῦ παιδίου ἐν τῷ παλατίῳ ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ δέσποινα καὶ ἐδέξατο καὶ κατεφίλησεν καὶ βαστάζουσα αὐτὸ ἡσπάσατο καὶ τὸν βασιλέα εἰποῦσα...».

²⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 42ε.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 121, σημ. 7.

⁴⁾ *Familienfeste*, Ἐνθ' ἀν., σ. 60-61 καὶ 63.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104 καὶ *Χαρ.* Ἱ. Βουλodήμου, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1903, σελ. 2 κέξ. (ἐνθα ἀναγράφονται αἱ σχετικαὶ πηγαί).

⁶⁾ Ματθ. ιθ', 11-12 «εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Παύλου πρὸς Κορινθ. 1, 7, 8-9 «Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστίν, ἐὰν μείνωσιν ὡς καγώ, εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν».

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ὑμνοῦντες τὴν σωματικὴν παρθενίαν ¹⁾. Ὁ Ἀθηναγόρας, Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν (κεφ. 33) λέγει: «Εὐροις δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καταγεγραμμένους ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τὸ ἐν παρθενίᾳ καὶ ἐν εὐνοχίᾳ μᾶλλον παρίστησι Θεῷ...» ²⁾.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (150-211) ἐγκρίνει ἐπίσης καὶ σέβεται τὴν ἀγαμίαν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταδικάζῃ τὸν γάμον, ὃν ἀναγνωρίζει θεσμὸν συστατικὸν τῆς κοινωνίας ³⁾.

Ὁ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ἀκμάσας Μεθόδιος, εἰς τὸ ἔργον του περὶ ἀγνείας «Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἀγνείας» ⁴⁾, τὸ ὁποῖον ἔγραψε κατὰ πρότυπον τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὑμνεῖ τὴν παρθενίαν.

Μετ' αὐτοὺς ὁ Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, ὅστις πιθανώτατα εἶχεν ἐνστερνισθῇ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας περὶ ἀγαμίας ἐκ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Μέγαν Ἀντώνιον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνασκηθῇ εἰς τὴν ἔρημον ⁵⁾, εἰς τὸν λόγον του περὶ παρθενίας ἤτοι περὶ ἀσκήσεως ἐπαινεῖ τὴν παρθενίαν καὶ τὸν κατ' αὐτὴν βίον τῆς μοναχῆς. «Ἡ γυνὴ ἢ ἄγαμος» λέγει «μεταίτιος τῷ αὐτοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι. Ἡ δὲ γαμήσασα ἀποκινῇ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς φέρει τῷ ἀνδρὶ...», ἡ δὲ φροντίζουσα τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, γυμνῶς αὐτῆς ὁ Χριστὸς ἐστίν. ἡ γὰρ ἀρμοστομένη ἀνδρὶ φθαρτῷ τὸ δέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ποιεῖ» ⁶⁾. Ὁ ὀλίγον ἀργότερον κατὰ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἀκμάσας Μέγας Βασίλειος εἰς

καὶ κατωτέρω εἰς τὸ ἐδάφ. 39 τονίζει ἔτι ὁ Παῦλος ὅτι ἡ χήρα γυνὴ, εἰ δὲν ὑπανδρευθῇ «μακαριώτερα ἐστίν». Κατ' αὐτοὺς μάλιστα τοὺς Ἀποστολικούς χρόνους ἀναφέρονται, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλησ. Ἱστορ. III, 31, ἐκδ. Ed. Schwarz, τόμ. II, 1, σ. 264, στ. 15), τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου «δύο θυγατέρες αὐτοῦ γενηρακυῖαι παρθένοι».

¹⁾ Βλ. διὰ μακρῶν τὰς εἰδικὰς πραγματείας περὶ τοῦ θέματος τούτου: J. Wilpert, *Die Gottgeweihten Jungfrauen in den ersten Jahrhunderten der Kirche*, Freiburg 1892. Hugo Koch, *Virgines Christi*, Leipzig 1907, σ. 61-111 (*Die Gelübde der Gottgeweihten Jungfrauen in den ersten drei Jahrhunderten*), (Texte u. Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur, XXXI, 2, 1907).

²⁾ Βλ. εἰς τὴν ἐκδοσιν ὑπὸ J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig u. Berlin 1907, σ. 152, στ. 8 κ.ἐξ.

³⁾ Παιδαγ. II, 10. (ἐκδ. Otto Stählin, σ. 211, στ. 29 κ.ἐξ.).

⁴⁾ Migne, 18, 27 κ.ἐξ.

⁵⁾ Βλ. Δημ. Σ. Μπαλάνου, *Πατρολογία*, Ἀθῆναι 1930 σ. 234 καὶ 247. Ἀνδρ. Φυντράκη, *Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου*, Ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 7.

⁶⁾ Τὸ κείμενον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθίους I, 7, 32-35.

⁷⁾ Migne, 28, 253 § 2.

τὸ ἔργον του «περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας» θεωρεῖ τὴν παρθενεύουσαν «νύμφην Χριστοῦ» ἢ «νυμφευθεῖσαν τὸν Χριστόν», εἰς αὐτὸν ἀφιερώνουσαν τὴν παρθενίαν της¹⁾. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἰς τὰ ἡθικὰ ἔπη του δέχεται τὸν γάμον ὡς ἔννομον θεσμόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ὑπηρετεῖ εἰς σαρκικὰς καὶ ὕλικας φροντίδας²⁾ καὶ τούτου ἕνεκα συνιστᾷ εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανὴν παρθένον τὴν ἀγαμίαν καὶ ἐξυμνεῖ οὕτω τὴν σωματικὴν ἀγνεύαν³⁾, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἤδη τότε ἀπαραίτητον ὄρον διὰ τὴν προσέλευσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων εἰς τὸν μοναχισμόν.

Τὴν παρθενίαν ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα καὶ ἀπόστολον Θέκλαν ἐξυψῶν τὴν ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον διάγουσαν ἐπιφέρει: «οὐ γὰρ ἴσον παρθενευομένης καὶ πορνευομένης φθορά· οὐκ ἴσον ἰδιώτιδος καὶ βασιλίδος φθορά· οὐκ ἴσον σκεύους ἱερατικοῦ καὶ ἀγοραίου κλοπῇ· σκεῦος γὰρ ἱερατικὸν ἢ παρθένος»⁴⁾.

Εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Αὐξεντίου (5 αἰ.) κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ διασκευὴν λέγεται περὶ τῶν παρθενεύουσῶν ὅτι: «εἰκόνες γὰρ Θεοῦ αἱ παρθένοι εἰσίν, αὐτὸν ἐν ταῖς ἐγνοίαις ἐχούσαι γαργαμμένον»⁵⁾.

¹⁾ *Migne*, 30, 869-870.

²⁾ «Ἐννομον ἔσθ' ὁ γάμος καὶ τίμιον· ἀλλ' ἔτι σαρκος». *Migne*, 30, 13. «Γάμος μέριμνα συζύγου καὶ φιλάτων· τῇ παρθενίᾳ Χριστός». *Migne*, 37, 644, στ. 6.

³⁾ «Ἄγνευε πᾶσι, παρθένε, Χριστῷ μόνῳ νόμῳ· κράτει τὸ κάλλος ἐσφραγισμένον». Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εἰς σωφροσύνην *Migne*, 37, 645, στ. 27. Ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρὸς παρθένους παραινετικόν (*Migne*, 37, 632-640) λέγει:

«Αἰνεῖσθαι σοι καὶ γάμος, πρὸ γάμου δ' ἀφθορία·

γάμος συγγνώμη πάθους, ἀγνεύα δὲ λαμπότης (στ. 634, στ. 19-20).

«Ὅτ' ἦν νόμος καὶ σκιαὶ καὶ πρόσκαιροι λατρεῖαι,

τότ' εἶχε τὰ πρῶτα καὶ γάμος, ὡς ἔτι νηπιώδης.

Ἀλλ' ὅτε ἦλθεν ὁ Χριστός, ἐξέλαμψεν ἀγνεύα (στ. 635, στ. 27-29).

«Ἐχεις φάρμακα πολλὰ τῆς σεμνῆς παρθενίας·

Θεοῦ σε, φόβος πηγνύτω, νηστεία σε κενούτω,

ἀγρυπνία, προσευχαί, δάκρυα, χαμευνία» (στ. 636, στ. 38-40) κ.ά.

⁴⁾ *Migne*, 50, 748. Βλ. καὶ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίον ὁσίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1433 c. Ἀντίστοιχον ἰδεῖαν ἐκφράζει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος λέγων περὶ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ὅτι εἶναι ναοὶ τοῦ Θεοῦ «καὶ διὰ τοῦτο ναοὶ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου εἰσὶ πάντες οἱ ἅγιοι, ἐν οἷς οἰκεῖ ἡ μία Θεότης...» (*Migne*, 29, 761. Α). Καὶ ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἐπόμενος εἰς τὴν ἰδεῖαν αὐτὴν λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ φιλήματος· «ἔστι δὲ καὶ ἕτερος μυστικὸς λόγος τοῦ φιλήματος τούτου, ναοὺς ἡμᾶς ἐποίησε τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φιλοῦντες οὖν ἀλλήλων τὰ στόματα, τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ φιλοῦμεν». ('Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Πετροῦπολις 1909, σ. 175, στ. 1 ἐξ.).

⁵⁾ *Migne*, 114, 1433 c.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθένου, καθιερωμένης εἰς τὸν Χριστὸν καὶ θεωρουμένης σκεύους ἱεροῦ καὶ εἰκότος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εὐρύτατα διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας διαδεδομένη, ἀνήχθη ἀργότερον εἰς κανόνα δικαίου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς της εἰς τὸν *Πρόχειρον Νόμον*, δημοσιευθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 870--879, ἔνθα (τίτλ. 39, 62) δρίζεται: «Οἱ ταῖς μοναζούσαις ἢ ταῖς διακόνισσαις ἢ ταῖς ἀσκηταῖς ἐνασελγαίνοντες, ὡς εἰς τὴν *νύμφην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν*¹⁾ ὑβρίζοντες, ρινοκοπέσθωσαν...»²⁾).

Διὰ τῆς σωματικῆς αὐτῆς ἀγνείας τῆς γυναικός, ἥς προϋπόθεσις ἡ ἀγαμία, ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καθιέρωσε τὴν παρθένον εἰς τὸν Χριστόν, ὃν αὕτη ἀγγεύουσα ἀναλογίζεται ὡς νυμφίον αὐτῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθενίας καὶ ἀγνείας, ἡ ὁποία ὑπεστηρίχθη μετὰ θέρης ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐπίσης εὐρέως γνωστὴ καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάνθεον εἰς λατρευτικὰς δοξασίας περὶ θεαινῶν παρθένων, εἰς παρθένους ἀφιερωμένας εἰς τὸν Θεὸν καὶ τέλος εἰς λατρευτικὰς πράξεις³⁾).

Διὰ τῆς ὑπερεκτιμήσεως τοῦ ἀγαίου ὄντος ὡς πλέον τοῦ ἐγγάμου καταλλήλου

¹⁾ Ποδὲ Ἐρσο, 2, 22-25.

²⁾ Ἡ διάταξις αὕτη ἐπανελήφθη αὐτοκράτει καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 879 καὶ 886 συνταχθεῖσαν *Ἐπαναγωγὴν* (40, 59). Περὶ τῆς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας προβλεπομένης τιμωρίας τῶν ἀρπαζόντων ἢ διαφθειρόντων ἀσκήτριας ἢ μονάστριαν ἢ διακόνισσαν, βλ. *Κουκουλίη*, σ. 101, σημ. 3 ἔνθα καὶ παράθεσις τῶν νομικῶν πηγῶν.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔξαρσις τῆς παρθενίας καὶ θεώρησις τῆς παρθένου, τῆς ἀνατεθειμένης τῷ Χριστῷ, νύμφης αὐτοῦ καὶ τῆς φθορᾶς αὐτῆς ὡς ὕβρεως πρὸς αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐπεξετάθη ἀκολούθως σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς πᾶσαν παρθένον, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ὁ λαὸς παραβάλλει τὴν παρθένον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτω πιστεύεται ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Σητείας ἐν Κρήτῃ ὅτι «ὅποιος χαλᾷ (=φθείρῃ) μιὰν κοπελλιὰ (=ἀνύπανδρον νεάνιδα) εἶναι σὰν νὰ χαλᾷ μιὰν Ἐκκλησίαν». Σχετικὸν εἶναι προσέτι καὶ τὸ λαϊκὸν γνωμικὸν ἐκ τῆς Εὐβοίας «Καλύτερα νὰ γκρεμίσῃς Ἐκκλησίαν παρὰ νὰ γελάσῃς κορίτσι» (*Δημ. Λουκάτου*, Βελλερισμοί. Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 442, 453 ἀρ. 4) καὶ τὸ ἐκ Κοτυώρων Πόντου «Κορίτσο ποὶ κατωκλαίει, ἐγκλεσίαν χαλάν» *Ξενοφ. Κ. Ἀκοχλον (Ξένον Ξενίτα)*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθήνα 1939, σ. 483, ἀριθ. 151, ὡς καὶ δημῶδες τέλος ᾄσμα ἐξ Ἰκαρίας «Ἀνενδρανίζω καὶ θωρῶ τέσσερα μαῦρα μάτια, τέσσαρα χεῖλη καὶ κόκκινα, δυὸ ἀγγελικὰ κορμάκια. Ἀνενδρανίζω καὶ θωρῶ μιὰν Ἐκκλησίαν χτισμένην μιὰν ἀγγελοκατέβατην ρόδα περιχυμένην».

(ΛΑ' ἀρ. 1170, σ. 27-28).

³⁾ Βλ. *Eugen Fehrle*, Die kultische Keuschheit im Altertum, Giessen 1910, σ. 3 κ.ἐξ., 42 κ.ἐξ., 162 κ.ἐξ.

πρὸς θεοσέβειαν ἢ Ἐκκλησία ἤσκει οὕτω προσηλυτισμὸν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ ὀλίγαι περιπτώσεις νέων καὶ νεανίδων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἢ μικρὸν μετ' αὐτὸν ἐδραπέτευσαν ἢ ἐχώριζον κοινῇ συμφωνίᾳ καὶ κατέφευγον ἀμφοτέροι ἢ ὁ εἷς τούτων εἰς μοναστήρια ἢ εἰς ἐρήμους τόπους ὥς ἀναχωρηταί¹⁾).

Παρὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς σωματικῆς ἀγνεύας, ἡ Ἐκκλησία, ἀντιμετωπίζουσα ἐν ταυτῷ καὶ τὸν φυσικὸν τῆς ζωῆς νόμον, ἐδέχετο συγχρόνως τὸν γάμον ὥς χρήσιμον θεσμόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τὴν πραγματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐν αὐτῇ σημασίαν του, καταπολεμοῦσα οὕτω τὸν ἐλεύθερον κοσμικὸν βίον καὶ τὴν ἐκ οὗτου ἠθικὴν διαφθοράν.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὠμίλησαν περὶ τοῦ γάμου, ὥς θεσμοῦ πρὸς παιδοποιεῖαν μόνον, οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες²⁾. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς ὁμιλίαν του περὶ τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλῃς λέγει τὰ ἑξῆς: «Οὐ γάμου σπιλιτεύω τὴν φύσιν, πρόνοια γὰρ οὗτος τοῦ γένους κοινὴ· ἀλλὰ τῶν ἐν γάμῳ δημοσιεύω τὴν μέριμναν, μερίμνης σαρκικῆς οὐράνιον προτίθημι μερίμναν, κάλλιον καλοῦ προτιμῶ³⁾». Καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς ἐν Ἰσταντῇ (5 αἰ.) εἰς τὸν βίον ὡσαύτως τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλῃς, τονίζων τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ σημασίαν τοῦ γάμου λέγει σχετικῶς ὅτι: ὁ γάμος δὲ οὗτος Θεοῦ φάρμακον καὶ βοήθεια τῇ κοινῇ γένει τῶν ἀνθρώπων δεδωρημένος ὁμοῦ πορνείας τε ἀλεξιφάρμακον ὑπάρχει καὶ πηγὴ τις καὶ ἐπιρροὴ καὶ διαδοχὴ τοῦ κοινοῦ γένους... Καὶ ἀάλιστος ὄρος καὶ φύλαξ ἐννόμῳ μίξει τὰς παρανόμους ἡδονὰς καὶ μίξεις αἰὲν κωλύων. Οὗτος καὶ τὸ γνήσιον ἀπὸ τῶν νόθων καὶ οὐκ εὖ γεγονότων διαιρεῖ καὶ γνώμων ἀκριβέστατός ἐστι τῆς εὐπαιδείας. Οὗτος καὶ τῶν γενῶν τῆς ἐπωνυμίας ἀκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν⁴⁾. Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπισκόπου ἐν Κύπρῳ (9 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι δι' αὐτόν, ἡλικίας δέκα καὶ πέντε ἐτῶν, ἐσκέφθησαν οἱ γονεῖς του «τὴν ἀκινδυνότεραν ὁδόν, ὥς ὦντο, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φυλακὴν, εἰ καὶ δευτέραν πρὸς τὸ τῆς

¹⁾ Παλλαδίον, Λανσ. Ἱστορία, Migne, 34, 1025 A (ἐν Αἰγύπτῳ). Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας Ἰσαυρίας (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλῃς, Migne, 85, 484 B ἐξ. (Ἰκόνιον). Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.), Migne, 115, 4^ο, (Συρία). Βίος ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου (A. Vasiliev, Anecd. Graeco-byzant., Mosquae 1893, σ. 150 α, 10 α. Βίος ὁσίου Θεοφάνους τῆς Σιγριανῆς (9 αἰ.) (Car. de Boor, Theophanis Chronogr. τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 9 ἐξ.). Βλ. καὶ εἰς Κουκουλέν, σ. 116.

²⁾ Ὁ Ἀθηναγόρας, κεφ. 33 (ἐκδ. J. Geffcken, ἔνθ' ἀν., σ. 152, στ. 3 κ.ἐξ.) λέγει ρητῶς: «γυναικα μὲν ἕκαστος ἡμῶν ἦν ἡγάγετο κατὰ τοὺς ὑφ' ἡμῶν τεθειμένους νόμους νομίζων καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι...καὶ ἡμῖν μέτρον ἢ παιδοποιεῖται» κ.ἄ.

³⁾ Migne, 50,747.

⁴⁾ Migne, 85, 500 B, 509 C.

παρθενίας καλόν, νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω»¹⁾. Χαρακτηριστική ἐστὶ τῆς παλαιότητος διδασκαλίας ταύτης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λαὸν εἶναι ἢ κάτωθι πρὸς νέον συμβουλὴ: «σκέψη ἐν τῇ νεότητί σου καὶ ἴδῃς εἰ ἄρα δύνῃ παρθενεύειν χάριτι Κυρίου· εἰ δὲ οὐ δύνῃ, ἵνα εὐρήσῃς γυναῖον σεμνόν, ἀγαθόν καὶ ἐνάρετον καὶ βουλῇ τῶν γονέων, ἵνα ἄρῃς αὐτήν. Καὶ λοιπὸν οὔτε ἐκείνη οὔτε σὺ ἔξετε ἐξουσίαν τοῦ ἐτέρωθεν ρεμβεύεσθαι καὶ ὀφείλετε εἶναι ὥσπερ ζευγὸς τρυγόνων ἢ σεμνὰ καὶ τερπνὰ ἀδελφία»²⁾.

Εἰς τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὁ θεσμὸς τοῦ νομίμου γάμου χαρακτηρίζεται γενικῶς ὡς «τίμιος γάμος»³⁾ καὶ «ἐννομος» ἢ «νόμιμος γάμος»⁴⁾, ἐξαίρεται δὲ ὁ δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενος ἠθικὸς σκοπὸς τῆς παιδοποιίας⁵⁾.

β') Ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς πρὸ τοῦ γάμου.

Αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διῆγον τὸν προγάμιον βίον τῶν θαλαμευόμεναι, ὅπως καὶ αἱ πρόγονοι αὐτῶν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα⁶⁾· παραμεινουσῶν δ' αὐτῶν ἐγκλεισμένων εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ ἀθεάτων παρὰ τοῦ ἔξω κόσμου μέχρι τοῦ γάμου τῶν, ὁ πατὴρ εἶχε τὴν φροντίδα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις⁷⁾, τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν εἰς γάμον⁸⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελουκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.), κατεῖχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιότερον βίον τῆς ἀγίας πρωτομάρτυρος Θέκλης, φαίνεται ὅτι ἀποδίδει εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ βίον τῆς ἔθιμα τῆς Ἰσαυρίας, λέγων περὶ τῆς Θέκλης ὅτι διήγεν ἐν Ἰκονίῳ θαλαμευομένη ἐν αὐστηρότητι, ὥστε νὰ εἶναι αὕτη ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν ὑπηρετῶν τοῦ πατρικοῦ τῆς οἴκου⁹⁾.

¹⁾ Βίος ἀγίου Δημητρίου ἐπισκόπου Χυτρίδων Κύπρου (ἔκδ. *H. Gregoire*), *Byzant. Zeitschrift* 16 (1907) 222, στ. 164 κ.ἑξ.

²⁾ *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως*, Βίος ὁσίου Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.), *Migne*, 111, 765 c.

³⁾ Βίος ἀγίου Γρηγορίου (6 αἰ.) (ἔκδ. *A. Vasiliev*, *Βυζαντ. Χρον.* 14 (1909), 39.

⁴⁾ «Νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω» Βίος ἀγ. Δημητρίου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἀν., σ. 222, στ. 164 ἑξ.

⁵⁾ Βίος ἀγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 A. *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ὁσίας Μελάνης τῆς ρωμαίας, *Migne*, 116, 753 B.

⁶⁾ *Χαρ. Ἱ. Βουλοδήμον*, *Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 12.

⁷⁾ Εὐριπ. Ἀνδρ. 987. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις: *H. Blümner*, *Die römischen Privatsaltertümer*, München 1911, σ. 344.

⁸⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 75.

⁹⁾ «Ὅτι μὲν κόρην οὖσαν, ἔτι δὲ καὶ θαλαμευομένην [καὶ οὐδὲ τοῖς πολλοῖς τῶν οἰ-

Ἡ θαλάμευσις αὕτη τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς τοῦ βυζαντινοῦ βίου, φαίνεται ὅτι ἐτρεῖτο κυρίως εἰς τὰ ἀστικά κέντρα, τὰς μεγάλας πόλεις, θὰ ἦτο δὲ καὶ ἐκεῖ περιωρισμένη εἰς τὸν κύκλον μόνον τῶν εὐρῶστων οἰκονομικῶς οἰκογενειῶν¹⁾. Ἐξ ἀντιθέτου εἰς τὴν οἰκονομικῶς ἀδύνατον τάξιν τῶν πολιτῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον, ὁ περιορισμὸς τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ δὲν θὰ ἦτο πάντοτε δυνατός. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἑλεήμονος (8 αἰ.) ἐκ Παφλαγονίας: «Κύριοί μου, ἡμεῖς εἰ καὶ πτωχοὶ ὑπάρχομεν, ἀλλ' οὖν αἱ θυγατέρες ἡμῶν οὐδέποτε ἐξηλίθσαν ἐκ τοῦ κουβουκλίου αὐτῶν, ὡς δὲ κελεύετε, οἱ ἐμοὶ δεσπότες, εἰσέλθετε εἰς τὸ κουβούκλιον καὶ θεάσασθε αὐτάς»²⁾.

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν βυζαντινὴν περίοδον ἐξαίρεται ἐπίσης ὡς προσὸν διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἡ κεκοσμημένη δὲ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἐν τοῖς ἀγιολογικοῖς κειμένοις «κατὰ τὸ σῶμα περικαλλεστάτη»³⁾, «τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσα»⁴⁾, «κάλλει σποδροτάτῳ περιεκλάμπουσα ὑπὲρ πᾶσαν θέαν γυναικὸς»⁵⁾ κ. ἄ. Προσὸν εἶναι διὰ τὴν νεανίδα ἀπετέλει παραλλήλως καὶ ἡ καταγωγή της, τὸ γένος, ὡς καὶ ἡ ἡθικὴ ὑπόστασις αὐτῆς καὶ τῆς οἰκογενείας της⁶⁾. Οὕτως ἡ ἁγία Θεοδώρα (10 αἰ.) κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῆς ἡλικίαν εἰς τὴν κέτῳ γνωρίζομεν, περὶ δὲ ἑστέον καὶ ἡλικίαν ἡμετέραν, γάμῳ τε... φυλαττομένην» *Migne*, 85, 533 D. Ἡ ἁγία Συγκλητικὴ ἐν Ἀλεξάνδρῳ (4 αἰ.) «ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ ἕως τῆς ἀκμαστικῆς οὐ μόνον παντὸς ἀνδρὸς συντυχίαν ἀπέφευγεν ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοφύλους τὰ πολλὰ παρητεῖτο», *Migne*, 1493 D, 1496 A. Καὶ παλαιότερον ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Μαυρικίου ἐν Συρίᾳ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐξηλίθον πάντες οἱ τῆς πόλεως πρὸς θέαν «ὥς μηδὲ τῶν θαλαμευομένων παρθένων καταλειφθεῖσιν ἐν τοῖς οἰκείοις καταγωγίσις» *Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Ἀθλησις τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μαυρικίου κλπ. *Migne*, 115, 357 C. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 73-74.

¹⁾ «Παννυχίζει μὲν γὰρ πολλάκις ἡ πόλις» ἀνέφεται δέ, παρόντων ἀνδρῶν, γυναιξὶ καὶ παρθένοις τὸ θέατρον, οὐ μόνον ταῖς εἰς ὄχλον τεταγμέναις τῆς τύχης, καί, ναὶ μὰ Δία, πολλαῖς εὐγενείας τε καὶ πλούτου φερούσαις τὰ πρῶτα· καὶ οὔτε κόρην πατὴρ οὔτε σύνοικον ἀνὴρ ἀποτρέπει. Ὡς δὲ οὐκ ἂν διεκώλυεν, εἰ τὴν θέαν ἦθος ᾤετο διαφθεῖρειν» *Χορικίου*, Λόγος ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων, § 50 (ἐκδ. Foerster καὶ E. Richtsteig, σ. 355).

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ Ἑλεήμονος (ἐκδ. M. - H. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 139, στ. 30 κ.ἐξ. Βλ. καὶ παλαιότερον Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης*, *Migne* 46, 961 A.

³⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 B.

⁴⁾ Βίος ἁγίου Δημητρίου, ἐνθ' ἄν., σ. 222, στ. 164 κ. ἐξ.

⁵⁾ Βίος ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἑλεήμονος, ἐνθ' ἄν., σ. 141, στ. 1 κ. ἐξ.

⁶⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), ἐνθ' ἄν. — *Νικήτα Παφλαγόνο*ς (9 αἰ.), Λόγος εἰς Θέκλαν, *Migne*, 105, 308 B. Μαρτύριον ἁγίου Ἀδριανοῦ, *AS Septembris*, τόμ. 3, σ. 229 § 33.

πατρίδα της τὴν Αἴγιναν παρὰ τὴν καλλονὴν τοῦ σώματος ἐθαυμάζετο προσέτι καὶ ἐμεγαλύνετο καὶ «τῇ τε ἐκ γένους σωφροσύνη καὶ εὐσεβεία» ¹⁾).

Εἰς τὴν πρὸς ὥραν γάμου νεάνιδα ἐπαινοῦνται προσέτι καὶ ἡ σεμνότης αὐτῆς ²⁾, τὸ «σεμνὸν καὶ ἀγαθόν» ³⁾, «ἡ γυναικεία εὐκοσμία» καὶ «ἡ παρθενικὴ αἰδώς» ⁴⁾, «ἡ εὐκοσμία τοῦ ἥθους καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια» ⁵⁾ κλπ. Παρὰ ταῦτα ὅμως σπουδαιότατον στοιχεῖον διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἀπετέλει, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον, καὶ ἡ οἰκονομικὴ αὐτῆς κατάστασις. Περὶ τούτου λέγει ρητῶς ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «τί ὁ μέλλων γαμεῖν τρόπον ἐξήτασε καὶ ἀνατροφὴν κόρης; Οὐδεὶς· ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα, καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου καθάπερ τι πρίασθαι μέλλων, ἢ συνάλλαγμά τι κοινὸν ἐπιτελεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ οὕτω καλοῦσι τὸν γάμον» ⁶⁾. Οἱ παράγοντες οὗτοι, ἦτοι τῆς σωματικῆς ὡραιότητος, τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἐτίγγανον προσοχῆς καὶ διὰ τὸν ἄνδρα-γαμβρὸν ἐκ μέρους τῶν οἰκείων τῆς γυναικὸς, λαμβανομένων προσέτι τῶν ὅρων καὶ τοῦ ὅλου παραστήματος τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς, τῆς παιδείας, ἣς εἶχε τύχει, τοῦ πλοῦτου καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνικῆς του θέσεως ⁷⁾.

Τὴν φροντίδα πρὸς κοινωνικὴν ἀποκατάστασιν διὰ τοῦ γάμου τῆς γυναικὸς, καθ' ἡμέραν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μετὰ τῶν νεωτέρων χρόνων, εἶχε κατὰ κανόνα ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὁ πατήρ, ἢ ἐλλείψει τούτου ἄλλος οἰκεῖος

Βίος ὁσίου Θεοφάνους τοῦ ἐν Σιγριανῇ (9 αἰ.), *Μ. Γεδεών*, Βυζαντινὸν ἐορτολόγιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σ. 290 β.

¹⁾ *Γρηγορίου Κληρικοῦ* (10 αἰ.), «Βίος <καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας> μητρὸς ἡ <μῶν Θεοδώρας τῆς μυροβλύτιδος τῆς> ἀγωνισαμένης ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἐκδ. Ed. Kurtz, ἐν *Mém. de l'Acad. d. Sciences de St. Petersbourg. VIIIe Série. Classe Hist. - Phil. vol. VI, N° 1, 1902, σ. 3, στ. 19 ἐξ.)*.

²⁾ «Σεμνὴ πάνυ καὶ ὡραία», Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμ. τῶν Στουδίου (ἐκδ. Basil. Latyschev) *Βυζαντ. Χρονικά* 21 (1914) 293.

³⁾ *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως* (10 αἰ.), Βίος Ἀνδρέου σαλοῦ, *Migne*, 111, 765 ρσ'.

⁴⁾ *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 512 β.

⁵⁾ *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγ. μάρτυρος Εὐγενίας, *Migne*, 116, 612β.

⁶⁾ *Migne*, 58, 678.

⁷⁾ *Γρηγορίου Νύσσης*, Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης, *Migne*, 46, 964 Α-Β. De sancto Theodulo urbis Constan/tanae ex praefecto Stylita Edessae in Syria (5 αἰ.), *AS Maii* 6, 754d. *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 509c. *Γρηγορίου Κληρικοῦ*, Βίος ἀγ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.) (ἐκδ. Ed Kurtz, ἐνθ' ἀν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.). *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγίας Εὐγενίας, *Migne*, 116, 612 c.

αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τὴν συνεχιζομένην καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν συνήθειαν¹⁾).

Ἡ μέριμνα τοῦ πατρὸς δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὸν γάμον τῶν θηλέων ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ διὰ τὰ ἄρρενα τέκνα του. Περὶ τοῦ ὁσίου Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ του ὅτι οἱ γονεῖς του, ὅτε οὗτος εἶχε πλέον ἡλικίαν πρὸς γάμον, «διαλέγονται τισι κόρης πατράσι (Μάρθα δὲ ὄνομα ταύτη) ἐφ' ᾧ πρὸς γάμους αὐτὴν ἀγαγέσθαι τῷ νεανίσκῳ²⁾» καὶ τὸν ὅσιον Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην (9 αἰ.) «τῆς ἡβης ἐπανθούσης... συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννήτορες ἐπιξεῦξαι κατέπειγον»³⁾. Τέλος καὶ εἰς τὸν ὅσιον Μελέτιον τὸν νέον (11-12 αἰ.) ἐν Καππαδοκίᾳ ἔτι διατρίβοντα, ὅτε διήνυνεν τὸ 15 ἔτος τῆς ἡλικίας του «οἱ γονεῖς αὐτῷ καὶ ἀνθρώπων τῷ φρονήματι χρώμενοι, τὰ πρὸς γάμον ἡυτρεπίζον, καὶ που καὶ νύμφην ἐξεῦρον...»⁴⁾.

Ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω (σ. 129) ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.) προτροπὴ πρὸς τὸν νέον, καθ' ἣν ὥφειλεν οὗτος τὰ νυμφευθῆ «βουλῇ τῶν γονέων του», καὶ ἡ ὁποία, ὥς ἐπιταγὴ πλέον, ἀπαιτοῦντο καὶ διὰ τὰ θήλεα τέκνα, φαίνεται ὅτι ἴσχυεν ὥς κανὼν γενικῶς ἀπεναντιομένου κατ' ὅλους τοὺς μέσους καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων⁵⁾.

Νομικὴς ἡλικία πρὸς γάμου κοινῶς ἐδικαθεύετο διὰ μὲν τὸν ἄνδρα τὸ 14ον ἔτος, διὰ δὲ τὴν γυναῖκα τὸ 12ον τῆς ἡλικίας⁶⁾. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπαντᾷ ἐν ἐφαρμογῇ καὶ εἰς τὰς σχετικὰς εἰδήσεις ἐκ τῆς ἀγιολογικῆς γραμματείας⁷⁾, ἃν καὶ ἐνίοτε συνέβαινον παραβάσεις αὐτοῦ⁸⁾.

¹⁾ Βλ. Χαρ. Βουλοδήμον, Ἐνθ' ἄν., σ. 12. H. Blümner, Ἐνθ' ἄν., σ. 344-45. Κουκουλέν, σ. 75.

²⁾ Νικηφόρου μαγίστρου Ἀντιοχείας (10 αἰ.), Βίος Συμεῶν τοῦ νέου στυλίου, *Migne*, 86, 2989 c.

³⁾ Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Θεοφ. Ἰωάννου, Μνημεῖα Ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132 § 3.

⁴⁾ Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β' Ὁ ὅσιος Μελέτιος «ὁ νέος», Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 36. Βλ. καὶ Βίον ὁσίου Σάββα ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Νέα Σιών 13 (1913) 405. Βίον ἁγίου Δωροθέου (11 αἰ.), *Migne*, 120, 1053 γ'.

⁵⁾ Εἰς τὴν Κρήτην (ἐπαρχίαν Σητείας) σήμερον διὰ ὑπανδρευομένην συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τῶν γονέων τῆς λέγεται ὅτι: «ἐπῆς (= ὑπανδρεύθη) μὲ τῇ βουλῇ τῶν γονέων τῆς».

⁶⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 76-77.

⁷⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (5 αἰ.) *Migne*, 28, 1489 A. De sancto Theodulo, AS Maii τόμ. 6, 754 B. Βίος ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἄν., σ. 133, § 3. Βίος ἁγ. Δημητρίου (9 αἰ.) (ἐκδ. H. Gregoire) Byz. Zeitsch. 16 (1907) 222, στ. 164 ἐξ. Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Μαρκύριον ἁγ. Εὐγενίας *Migne*, 116, 612 B. καὶ Βίος ἁγ. Μελάνης τῆς ρωμαίας, Αὐτόθι, 753 B. Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (11 αἰ.) Ἐνθ' ἄν., σ. 36.

⁸⁾ Οὕτως ἀναφέρεται περὶ τοῦ ἁγίου Δωροθέου τοῦ νέου (11 αἰ.) ὅτι, ὅτε οὗτος «πρῶ-

γ') Προξενεία και μνηστεία

Αἱ προτάσεις περὶ μνηστείας καὶ γάμου ἐγίνοντο διὰ μεσαζόντων προσώπων, τὰ ὁποῖα λέγονται εἰς τὰ συναξάρια *προξενούντες ἢ προξενηταί*¹⁾ καὶ ἐπὶ γυναικὸς *προξενήτρια* καὶ κατὰ τὸν Κεκαυμένον *κουρκουσοῦραι*²⁾. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελάμβανον ἄνδρες ἢ γυναῖκες³⁾, συνηθέστερον ὅμως γυναῖκες ἑγγαμοί, εἰς ἡλικίαν ἀπὸ τῆς ὥριμου καὶ πέρα⁴⁾, γνωσταὶ δὲ εἰς τὰς οἰκογενεῖας τῶν νέων, ἄνδρὸς καὶ γυναικὸς. Οὕτως ὁ ἑρασθεὶς τῆς μακαρίας Μαρίας παρθένου ἐν Ἀντιοχείᾳ «οὐδ' ὅλως τῆς διαβολικῆς ἐπιθυμίας ἐπαύετο, ἀλλὰ λοιπὸν καὶ διὰ γυναικῶν, αἷς ἦν πρέπον ταῖς τοιαύταις ὑποκρίσεσιν ὑπουργεῖν, ἐμήνυσεν καὶ διαφόρως ἕξιν αὐτὴν νομίμην γυναῖκα»⁵⁾· καὶ χιλίαρχός τις, ἐπιζητῶν νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν τοῦ μάρτυρος Ἀδριανοῦ († 310), «προεπέμψατο αὐτῇ καὶ διὰ τινων γνωρίμων γυναικῶν. Ἡ δὲ ἀπεκρίνετο ταῖς ἀποσταλείσαις γυναιξὶ λέγουσα: Κἀγὼ μαθοῦσα τοῦτο ἐχάρην σφόδρα· ἀλλ' ἐνδοτέ μοι μῆγας τρεῖς, ὅπως ἐτοιμάσωμαι... Αὕτη δὲ ἐβούλετο λάθρα ἀναχωρῆσαι καὶ ἀπελθεῖν... καὶ ἀπέλυσα τὰς γυναῖκας θωπεύουσα»⁶⁾.

Μετὰ τὴν συναίνεσιν τῶν γονέων ἢ τῶν οἰκείων τοῦ ζεύγους πρὸς γαμικὴν σύστασιν ἐπισημαίνονται ἡ μνηστεία αἰτροῦ, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ χοίρου ἀνισμοῦ καὶ τῶν ἀνατολικῶν δικαίων, θεωροῦμένη δεσμευτικὴ σχέσις δικαίου⁷⁾,

τον ἀνέβη δωδεκαέτης, ἡδίστη καθίσταται πρὸς τοὺς πατράσι καὶ σκέψις ἐπ' αὐτῷ παραχρῆμα καὶ βουλὴ περισπούδαστος, γάμου καταδεῖσθαι δεσμοῖς τὸν ἐλεύθερον» (Migne, 120, 1053 c.). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας: Miklosich - Müller, Acta et Dipl. 2, 488. Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', σ. 204. Pitra, Anal. Sacra, τόμ. Ζ', σ. 517. Βλ. καὶ παρὰ Κουκουλέ, σ. 77.

1) Καὶ σήμερον: *προξενητής*, καὶ ἐπὶ γυναικός: *προξενήτρια*.

2) «Οἰκειώσεται δὲ γυναῖκας, αἱ εἰς τὸ προξενεῖν πείραν ἔχουσιν, ἃς κουρκουσοῦρας καλοῦσι», Κεκαυμένον, Στρατηγικὸν (ἐκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt σ. 56, στ. 9-10). Βλ. καὶ παρὰ Κουκουλέ, σ. 79. Τὸ ὄνομα τοῦτο *κουρκουσοῦρα* πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο παραλήλως πρὸς τὸ *προξενήτρια* εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὸν λαὸν καὶ σημαίνει ἐνταῦθα τὴν συντρέχουσαν εἰς τι γυναῖκα, ἥτοι τὴν *προξενήτριαν*. Ἐτυμολογικῶς νομίζω ὅτι προέρχεται ἡ λέξις αὕτη ἐκ τοῦ μέλλοντος τῆς μετοχῆς τοῦ ρήμ. *concurro*: *concurra* > *concurra* > *circursura* (κουρκουσοῦρα). Ὁ καθ. Φ. Κουκουλὲς ὑποστηρίζει τὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τῆς λ. *κουσοῦρι*. (Ἀθηνᾶ, 57, σ. 209).

3) «ταύτης ἑρασθεὶς προσέμπεται διὰ πολλῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν αἰτούμενος αὐτὴν πρὸς γάμον». Ὁμολογία τῆς ἁγίας παρθένου Ἰουστίνης. L. Radermacher, Griechische Quellen zur Faustsage, Wien und Leipzig 1927, σ. 82, στ. 11 κ.ἐξ.

4) Βλ. Κουκουλέν, σ. 79.

5) AS Maii, τόμ. 7, σ. 50 B = L. Radermacher, Ἐνθ' ἄν., σ. 262, στ. 1 ἐξ.

6) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ, AS Septembris, τόμ. 3, σ. 229, § 33.

7) Μαρτιάκης, σελ. 17, 20 κ. ἐξ. καὶ 28. Πετρόπουλος, ΙΡΔ., 1113.

ἐτελεῖτο μεθ' ἱερολογίας ἢ ἄνευ αὐτῆς¹⁾. Ἡ μνηστεία ἐπετρέπετο νὰ συναφθῇ πρὸ τῆς νομίμου πρὸς γάμον ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ μάλιστα κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 7ου ἔτους παιδικὴν ἡλικίαν²⁾· εἰς τὴν περὶπτωσιν ὅμως αὐτὴν ἡ μνηστεία συνήπτετο ἄνευ ἱερολογίας, ἐπιτρεπομένης ταύτης μόνον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς πρὸς γάμον ἡλικίας.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀναφέρονται περιπτώσεις τελέσεως τῆς μνηστείας εἰς ἡλικίαν κάτω τοῦ ἑβδόμου ἔτους. Ἡ ἁγία Εὐπραξία (4 αἰ.) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον της ὅτι ἐμνηστεύθη ὑπὸ τῆς μητρὸς της εἰς ἡλικίαν πέντε ἔτων³⁾. Εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν παιδικὴν ἡλικίαν πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται καὶ αἱ μνηστεῖαι, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζονται εἰς τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα ὅτι ἐτελέσθησαν τῆς κόρης «παιδίσκης» οὔσης⁴⁾ καὶ τοῦ ἀνδρὸς «ἐκ παιδόθεν»⁵⁾. Ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος φαίνεται ὅτι καθιερώθη τὸ ἑβδομον ἔτος ὡς κατώτατον ὄριον διὰ τὴν σύναψιν τῆς μνηστείας, τὸ ὁποῖον ἀργότερον περιεβλήθη καὶ μὲ νομικὸν κύρος⁶⁾, ὥστε κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν καὶ κατόπιν περὶοδὸν ἡ μνηστεία συνήπτετο πλέον εἰς ἡλικίαν μετὰ τὸ ἑβδομον ἔτος⁷⁾. Ἡ ὁσία Θεοδώρα (9 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ της ὅτι ἐν τῇ γενετείρᾳ της τῇ νήσῳ Ἀθήνῃ κοίτω τὴν τῶν παίδων ἡλικίαν παρὰδραμοῦσα μνηστεύεται ἀνδρὶ τῶν κατὰ τὴν νήσον ὑπερεχόντων, τὸ δ' αἶτιον τῆς περὶ τὴν μνηστείαν ταχυΐτος τοῦτα ἦν τὸν ἑβδομὸν τῆς ἡλικίας ἡ παῖς διηρχετο χρόνον... κάλλει τε σώματος... ἐθανυμάλιστα διὰ τοῦτο, πολὺ τῶν εὐπατριδῶν πλῆθος ἐξήτει τὴν νέαν μνηστεύσασθαι... ὁ πατήρ αὐτῆς, ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν καθημερινῶν ὀχλήσεων ὑπὸ τῶν ζητούντων τὴν Θεοδώραν «ἐπιλεξάμενός τινα τῶν ἐκ γένους περιφανῆ, γνώριμον ἐπὶ σωφροσύνῃ καὶ περιβόητον ἐν λόγοις, ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παῖδα· οὕτω δὲ βίῳ καὶ τρόποις πρὸς ἀλλήλους ἐξεύχθησαν»⁸⁾.

¹⁾ Μαριδάκης, σ. 17-18. Κουκουλές, σ. 81.

²⁾ Μαριδάκης, σ. 27-28.

³⁾ «ἦν γὰρ πάνυ παιδίον ὅτε τοὺς ἀρραβῶνας ἐδέξατο, ὡς ἐνιαυτῶν ε' καὶ μόνον τοῖς χρόνοις ὑπάρχουσα», Βίος τῆς ἁγίας Εὐπραξίας παρθένου, AS Martii, τ. 2, σ. 921 (κεφ. 4).

⁴⁾ «Πάτερ δεῖξον στοργὴν ἀντιλήψεως διὰ σοῦ λαθῆναι ἢ σὴ παιδίσκη, ὅτι ὁ αὐτῆς μεμνίας ἔασαι αὐτὴν βούλεται διὰ τὴν περιέχουσαν αὐτὴν χαλεπὴν νόσον», Διήγησις Εὐσεβίου μοναχοῦ εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ὁσίου Φιλίππου (4 αἰ.), AS, Maii, τόμ. 3 (παράρτ., σ. 3*, κεφ. 17).

⁵⁾ Οἱ γονεῖς «ἐμνηστεύσαντο αὐτῷ ἐκ παιδόθεν», Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2).

⁶⁾ Ἐκλογ. 1, 1. Ἑπαναγ. 14, 1. Βασιλ. 28, 12, 12. Βλ. καὶ Μαριδάκη, σ. 28.

⁷⁾ Βλ. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. 5, Ἀθῆναι 1855, σ. 35.

⁸⁾ Γρηγορίου τοῦ κληρικοῦ, Βίος ὁσ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.), (ἐκδ. Ed. Kurtz), Ἐνθ' ἀν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.

Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς μνηστείας ὀρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς δύο ἔτη, παλαιότερον δὲ ἑξαιρετικῶς εἰς τέσσαρα κατ' ἀνώτατον ὅριον¹⁾, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι ἡ μνηστεία διήρκει πολλάκις ἐπὶ πολὺ περισσότερα ἔτη. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Θεοφάνους (9 αἰ.) περὶ τῆς μνηστεύσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς διαρκείας τῆς μνηστείας ἐπὶ ὀκτώ ἔτη²⁾.

Ἡ σύναψις τῆς μνηστείας καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἐγίνετο κατὰ τὴν παραδεδομένην συνήθειαν³⁾, ἥτοι διὰ ψιλῆς συναινέσεως ἢ διὰ τῆς συντάξεως συμβολαίου· περὶ τῆς πρώτης ἀναφέρουν π.χ. ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελενκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης «ἐκ λόγων τέως ἀρμοσθεῖσι μόνον»⁴⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος κληρικὸς (10 αἰ.) ἐν τῷ βίῳ τῆς δσίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅτι ὁ πατὴρ τῆς ἐν Αἰγίνῃ «ἐπιλεξάμενός τινα... ἐν λόγοις ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παιδα»⁵⁾. Περὶ τῆς δευτέρας, τῆς συστάσεως τῆς μνηστείας διὰ συντάξεως ἐγγράφου συμβολαίου ἐνώπιον μαρτύρων, παραθέτομεν μαρτυρίαν ἐκ τοῦ βίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἐνθα λέγεται: «τὰ τῆς μνηστείας ὑπογράφει πιατοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες»⁶⁾. Ἡ συμφωνία περὶ τῆς μνηστείας, προφορικὴ ἢ γραπτὴ, καλεῖται κατὰ τοὺς ἀγιολογικὰς πηγὰς: *συμβόλαιον*, *συνθήκη* καὶ *δημιώστερον συντάλαγμα*⁷⁾.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μνηστείας φαίνεται ὅτι αὗται δὲν ἐτηροῦντο αὐστηραὶ καθ' ὅσον ἡδύναντο οἱ μεμνηστευμένοι

¹⁾ Βλ. παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 82, σημ. 4 καὶ *Τοῦ Αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τὰ Λαογραφικά, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1950, σ. 473.

²⁾ «γενομένου δὲ αὐτοῦ ἰβ' ἔτους, ἀρμόζεται γυναικὶ καὶ αὐτῇ συνδιάγων ἣν χρόνους ἡ'». Βίος τοῦ ὁσ. πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Συγριανῆς (*Car. de Boor, Theophan. Chronogr.*, τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.).

³⁾ *Μαριδάκης*, σελ. 20, 23.

⁴⁾ *Migne*, 85, 488A.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 134.

⁶⁾ *Θεοφίλου Ἰωάννου*, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, σ. 132 (κεφ. 3).

⁷⁾ «Ἄκουε τοίνυν θυγατερ... ὅτι πολλῶν χρημάτων καὶ πολλῆς περιουσίας ἡμοσάμεθα γυναῖκα τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ, ἐγὼ τε καὶ Ἀνθίμος ὁ ἐμὸς ἀδελφός. Πλὴν ὅμως σήμερον τὸ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Προσφόρου διαλύσω συνάλλαγμα καὶ τὰς ἐν σοὶ θήσομαι συνθήκας καὶ ἔσῃ τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ εἰς γυναῖκα...» Βίος ἁγίας Φεβρωνίας, AS Junii, τόμ. 7, σ. 23 § 23. «Καὶ εἰ μηδέπω τῷ γάμῳ, τῷ νομίμῳ λοιπὸν καὶ ταῖς ἐπὶ σοὶ μοι γεγεννημέναις συνθήκαις», *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελενκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 489 B. - «καὶ τὰ τῆς μνηστείας... συμβόλαια», Βίος ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), *Θεοφ. Ἰωάννου*, Ἐνθ' ἀν., σ. 132 § 3.

νά συναντῶνται εὐχερῶς καὶ μάλιστα νά συνοικοῦν ¹⁾ καὶ δὴ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἱερολογημένης μνηστείας, ὅτε πλέον ἡ μνηστεία ἐλογίζετο δεσμός ἐξισούμενος εἰς νομικὴν ἰσχὴν πρὸς τὸν τοῦ γάμου ²⁾.

Κατ' ἀρχαῖον ἔθος, κληροδοτηθὲν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν, σπουδαῖον στοιχεῖον διὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ γάμου ἀπετέλει πολλάκις καὶ ἡ κομιζομένη ὑπὸ τῆς νύμφης προίξ, ἡ στερουμένη δὲ ταύτης νεᾶνις περιεφρονεῖτο καὶ ὑπανδρεύετο μετὰ δυσκολίας. Χαρακτηριστικὴ τοῦ προικοθήρου πνεύματος τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας, τελευτῶντος τοῦ τετάρτου αἰῶνος, εἶναι ἡ καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα πληροφορία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι ὁ νέος ὁ προτιθέμενος τότε νά νυμφευθῇ οὐδόλως ἐξήταζε τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεάνιδος, «ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου, καθάπερ τι πρίασθαι μέλλον, ἢ συνάλλαγμά τι κοινὸν ἐπιτελεῖν» ³⁾. Τῆς δεινῆς δὲ θέσεως τῶν ἀπροίκων γυναικῶν ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ περὶ πτωχοῦ οἰκογενειάρχου, ὅστις τὰς θυγατέρας του «ἀνδράσιν αὐτὰς νομίμῳ συναρμόσαι γάμῳ ἠβούλετο μέν, οὐκ ἡδύνατο δέ, διὰ τὸ πολὺ τῆς πενίας ὑπὸ πάντων εὐθὺς ἀπομαρτυρῶν, τοῦ σωμάτων ἔρωτος ἐνταῦθα πρὸς χρημάτων ἔρωτα τῶν δευτερευόντων ἀποτιθέμενον» ⁴⁾.

δ) Ἑῷμα πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου.

Αἱ εἰδήσεις ἐν ταῖς ἀγιολογικαῖς πηγαῖς περὶ τῶν ἐθιζομένων κατὰ τὸν χρόνον τῆς προετοιμασίας τῆς τελέσεως τοῦ γάμου εἶναι σχετικῶς πενιχραί, πρὸς δὲ καὶ ἀσαφεῖς.

Εἰς τὸν βίον Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἐξ Εἰρηνουπόλεως τῆς Δεκαπόλεως τῆς Ἰσαυρίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀναφέρεται ὅτι «συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννητόρες ἐπιξεῦξαι κατέπειγον· οἷ, καὶ τὰ τῆς μνηστείας ὑπὸ μάρτυσι πιστοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες, τοῦτον εἰς συλλογὴν τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν σὺν δυσὶν ἱκέταις παρέπεμπον. Συνοδοιπόροις δὲ τούτοις πρὸς δλίγον χρησάμενος, θείῳ κέντρῳ τῷ τῆς ἀγνείας νυττόμενος... τοὺς μὲν οἰκέτας λαθῶν, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ τὸ ποθούμενον ἀνύειν κατέσπευδε» ⁵⁾.

¹⁾ Ἰωάνν. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομ. Θέκλαν ἐγκώμιον, *Migne*, 50, 748 καὶ *Βασιλείου Στελενκίας*, *Migne* 85, 488 Α. Βίος ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (*Car. de Boor*, *Theoph. Chronograph.* τόμ. II, *Lipsiae* 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.). Βλ. καὶ *Μαριδάκη*, σ. 28-29. *Κουκουλέν*, σ. 82. *Νικ. Β. Τωμαδάκη*, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 114 καὶ *Πολίτην*, ΔΣ, σ. 249-250.

²⁾ *Μαριδάκης*, σ. 26-29.

³⁾ *Migne*, 58, 678.

⁴⁾ *Migne*, 116, 324 Α.

⁵⁾ *Θεοφίλου Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132, (κεφ. 3).

Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἔθους τῆς συλλογῆς τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διευκρινῇται, τί ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ αὐταί. Πιστεύω ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ συνηθείας καθ' ἣν ὁ γαμβρὸς πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἐπισκεπτόμενος συγγενεῖς, φίλους ἢ καὶ γνωστὰ πρόσωπα προσεκάλει αὐτοὺς εἰς τὸν γάμον καὶ συγχρόνως ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν ὑπὸ τύπον δώρου τὰ ἀναγκαιοῦντα εἶδη, κυρίως τρόφιμα, διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου του¹⁾. Τὸ ἀναγκαιοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ποσὸν θὰ ἦτο ἀσφαλῶς σημαντικόν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι πηγῶν θορυβῶδη ἐν συμποσίῳ καὶ χορῶ πανηγυρισμὸν τοῦ γάμου ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας πρὸ καὶ μετὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν αὐτοῦ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως καὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τοῦ γάμου φαίνεται ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἐξηγγέλλετο ἐπισήμως, ὥς καὶ σήμερον, πολὺ ἢ ὀλίγον χρονικὸν διάστημα προηγουμένως³⁾· οἱ προσκεκλημένοι δὲ εἰς τὸν γάμον ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου ἐκόμιζον δῶρα εἰς τὸ ζεῦγος⁴⁾.

Ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν κατὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν, τέλεσιν

¹⁾ Σημειωτέον ὅτι καὶ σήμερον ἔτι εἰς πλείους τόπους τῆς χώρας ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ στέλλονται πρὸς τὸν γαμβρὸν ἀπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον διάφορα δῶρα εἰς τρόφιμα. Βλ. *Μέγας*, σ. 74. γ.

²⁾ «Ἀλλὰ γάμων τελουμένων τοσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα· καὶ γὰρ χορεῖται καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ρήματα καὶ ἀσπασα αἰσχροὶ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπεισάγεται φορυτός». Βλ. παρὰ *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος, *Λαογρ.* 11 (1934-37) 635 σημ. 5· βλ. καὶ σ. 635-636 σημ. 6. Ἄλλαι ἔτι μαρτυρίαι παρὰ *Κουκουλέ*, σελ. 113 κ.ἐξ., 118-119. Ἐνδεικτικῇ ἔτι τῆς προετοιμασίας ἡ ὁποία ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο δαπάνης εἶναι ἡ κάτωθι μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) (*Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', 1907, σ. 200). Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης τοῦ θέματος Κιβυρραιωτῶν ἀποφασίσας νὰ νυμφευθῇ «τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ποιμαινομένους ἐπὶ τούτῳ συγκαλεῖται, τοὺς τῆς κόρης γονεῖς τε καὶ ἀγχιστεῖς... πρὸς τὸ τὴν πανήγυριν διὰ συντόμου τῶν γάμων ἐπιτελέσαι· αὐτὸς τε τὴν προετοιμασίαν σὺν τοῖς ἰδίους καὶ φίλοις τῶν χρεῶν ποιούμενος, πρὸς τὴν γαμήλιον κατέσπευδε ἑορτήν».

³⁾ «Τὰ γαμήλια ἠντρέπιζεν ἐκ πολλοῦ καὶ τὴν ἑορτὴν ἐκήρυττε, τοὺς τὸν γάμον διακονησομένους συνήγεν», *Συμῶτος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος καὶ μαρτύριον ἁγ. Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀρμενίας, *Migne*, 115, 964 c.

⁴⁾ Εἰς τὸν βίον καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Ἐπισκόπου Ἀρμενίας (4 αἰ.), (AS Septembris, τόμ. 8, 348 κεφ. 60), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς προετοιμαζόμενος νὰ νυμφευθῇ τὴν μοναχὴν Ριψιμίαν «διὰ τάχους ἀγγέλους ἔπεμπεν πάσῃ τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ὅπως πάντες δωροφόροι γένωνται τῷ μεγάλῳ γάμῳ...». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἔθος τοῦτο τῆς δωροφορίας εἰς τοὺς βασιλικοὺς γάμους ἦτο εὐρύτερον λαϊκὸν εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν.

τοῦ γάμου ἤρχιζεν, ὥς συμβαίνει καὶ σήμερον¹⁾), ἀρκετὰς ἡμέρας προηγουμένων μέχρι ἕξ ἡμερῶν, ἥτοι ἀπὸ τῆς Δευτέρας. Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς μετὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ γάμου, μεθ' ἧς καὶ ὁ στολισμὸς διὰ τῆς προικὸς τῆς νέας κατοικίας τῶν μελλονύμφων καὶ δὴ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου²⁾ καὶ τοῦ παστοῦ, ὥς καὶ τῶν μελλονύμφων, θὰ ἐγίνοντο συγχρόνως καὶ εὐωχίαι, χοροὶ καὶ γενικῶς διασκεδάσεις τῶν προσκεκλημένων καὶ μετεχόντων εἰς τὸν γάμον συγγενῶν καὶ φίλων· διὰ τοῦτο καὶ διακρίνεται ἐκ τῶν γαμηλίων τούτων ἡμερῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἡ κυρία ἡμέρα, δηλαδὴ ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως τοῦ γάμου. Οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοφάνους λέγεται ὅτι «τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγγυτο καὶ ὑμέναιος ᾗδετο καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο»³⁾. Χαρακτηριστικὴ προσέτι τῆς γινομένης προπαρασκευῆς τοῦ γάμου εἶναι μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἡ τοῦ Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης: «Ἦν γάμος καὶ γαμικὴ χορεία καὶ πανήγυρις καὶ ὁ θάλαμος εἰκότως κεκαλλώπιστο, ἥ τε παστὰς πεποίκιλτο, χρυσὸς δὲ ἦν ὁ κόσμος καὶ ἄργυρος, καὶ αὐτὸς ἤδη κόσμος ὢν, καὶ ἐσθὴς ὅση ποικίλη τε καὶ λεπτὴ καὶ πολύτιμος, πολλὰ δὲ ἦν ταῦτα καὶ παρὰ πολλῶν συνειλεγμένα, πρὸς κοσίαν τῆς γαμφοστολίας»⁴⁾.

Οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὸν γάμον προσήγοντο μετ' ἑνὸς χρῶματος λευκοῦ⁵⁾, δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ προσέλθῃ τις ἐνδεδυμένος ἀνάξια»⁶⁾.

Κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχίζουμένην διὰ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον⁷⁾ ἡ μελλονύμφος μεταβαίνουσα εἰσέρχεται εἰς λουτρόν. Ἐν τῷ βίῳ τῆς ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) λέγεται ὑπ' αὐτῆς: «ὀφείλομεν νῦν τῷ ἀληθινῷ νυμφίῳ (=τῷ Χριστῷ) προσελθοῦσαι εὐπρεπέστερον κοσμηθῆναι. Γινέσθω ἡμῖν οἰκοδομὴ ἡ θεὰ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰ γὰρ ἐκεῖναι, πρὸς τὸν εὐάλωτον συναπτόμεναι ἄνδρα, τοσαύτην τίθενται σπουδὴν λουτρῶν τε καὶ μυραλοιφιῶν καὶ ποικί-

¹⁾ Πολίτης, ΛΣ, σελ. 251·260. Μέγας, σ. 63·64.

²⁾ J. Aufhauser, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung, Leipzig 1911, σ. 57, στ. 2. Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς, Migne, 115, 13 (κεφ. δ'). H. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 5, στ. 8.

³⁾ Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (ἐκδ. Car. de Boor Theoph. Chonogr., τόμ. II, Lips. 1885, σ. 28, στ. 14·16).

⁴⁾ Migne, 85, 573A. βλ. καὶ στ. 484B.

⁵⁾ Βίος τοῦ ἁγίου Ἠλία (10 αἰ.), AS Septembris, τόμ. 3, σ. 880 (§ 79).

⁶⁾ Βίος Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), Migne, 100, 157B. «μηδὲ βληθῆναι ἔξω τῆς ὑμετέρας ψυχοτρόφου διδαχῆς, πεδνηθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, ὡς ἐκεῖνος, ὁ πρὸς γαμικὴν εὐωχίαν ἐνδεδυμένος ἀνάξια». Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 101·102.

⁷⁾ Πολίτης, ΛΣ, σ. 259·260.

λης κοσμήσεως (ἐκ γὰρ τούτων δοκοῦσιν ἑαυτὰς ἑρασμίους μᾶλλον παρασκευάζειν...»¹⁾).

ε') Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου.

Ἡ κυρίως «γαμήλιος ἑορτὴ»²⁾, δηλαδή ἡ τέλεσις τοῦ γάμου, ἐγίνετο συνήθως, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω σ. 137, κατὰ Κυριακὴν³⁾, ἤρχιζε δ' αὕτη, ὡς καὶ σήμερον, διὰ τοῦ στολισμοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης πρὸς τέλεσιν τῆς στέψεως. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (14 αἰ.) εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κωδράτου λέγει περὶ τοῦ μάρτυρος ὅτι ἐν τῷ μαρτυρίῳ του αἱματωμένος ἔχαιρεν «ὥσπερ νυμφίος εὐπάρυφος, χρυσοῦφέσιν ἐστολισμένος τοῖς ἱματίοις»⁴⁾.

Ἰδιαιτέρως τελετουργικὸν χαρακτῆρα θὰ εἶχεν ὁ στολισμὸς τῆς νύμφης ὑπὸ τῶν νυμφοστόλων⁵⁾ γυναικῶν διὰ «τῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος»⁶⁾, πολυτελοῦς καὶ λεπτοῦφάντου καὶ τὸ χρῶμα λευκῆς⁷⁾ κατὰ τὴν παραδεδομένην ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος συνήθειαν πρὸς συμβολισμὸν τῆς ἀγνότητος τῆς νύμφης⁸⁾, σπανιώτατα δὲ πορφυρεῶς⁹⁾. Τὸν νυμφοστόλισμὸν αὐτῆς συνεπλήρωνεν ἡ περιζώσις τοῦ νυμφικοῦ φορέματος διὰ ζώνης. Ἡ ἑτα Συγκλητική (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λέγουσα περὶ τῆς προσήλωσεως τῆς παύλου πρὸς τὸν νυμφίον Χριστὸν καὶ τῆς περιφρονησεως τοῦ γάμου ἐπιφέρει: «ἀντὶ δὲ ζώνης τὴν σωφοσύνην περιζωσώμεθα»¹⁰⁾.

¹⁾ Migne, 28, 1544c. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ Κουκουλέ, σ. 103.

²⁾ «τῷ νέῳ τὴν γαμήλιον ἑορτὴν ἐπετέλεσαν, κόρην τινὰ τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσαν... τοῦτ' οὗ συζεύξαντες», Βίος ἁγίου Δημητρίου ἐπισκ. Χυτρίδων Κύπρου (9 αἰ.) (ἐκδ. H. Gregoire), Byzant. Zeitsch. 16 (1907), 222 στ. 164 ἐξ.

³⁾ Κουκουλέ, σ. 105.

⁴⁾ Migne, 149, 516c.

⁵⁾ Κουκουλέ, 101.

⁶⁾ «Ἰδοὺ ἐνώπιόν σου πᾶς ὁ τοῦ γάμου κόσμος ὃ τε χρυσὸς καὶ ἡ νυμφικὴ ἐσθῆς». Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τιμοθέου, Ἀναγνώστου καὶ Μαύρας (3 αἰ.), AS Maii, τόμ. 1 (παράρτ. σ. 18, κεφ. 5).

⁷⁾ Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, μαρτυρήσαν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ (4 αἰ.), λέγει ὅτι ἀγομένην αὐτὴν γυμνὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὸ μάρτύριον «ἀποστείλας ὁ Κύριος ἄγγελον στολῇ λευκῇ αὐτὴν περιεκάλυψεν καὶ περιεῖη καθάπερ νόμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη, ἐκ τοῦ πατρικοῦ δόμου ἐπὶ τὴν εὐτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα...», Migne, 96. 804A—B.

⁸⁾ Βλ. Charles Picard, La vie privée dans la Grèce classique, Paris 1930, σ. 37· H. Blumner, Ἐνθ' ἄν., σ. 350.

⁹⁾ Βίος ἁγίου Ἡλίας (10 αἰ.), AS Septembris, τόμ. 3, 880, (§ 79).

¹⁰⁾ Migne, 28, 1544 (κεφ. 92).

Εἰς τὴν νυμφικὴν αὐτὴν ζώνην πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελενκείας (5 αἰ.) ἱστορῶν εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης ὅτι κλέπτῃς τις εἰσελθὼν ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ «τοῦ ὑφασμένου τὸ ἀριπρεπέστατον ἀφελόμενος ὥχετο. Ζώνη δὲ ἦν τοῦτο, πολὺ τε χρῆμα καὶ τιμαλφέστατον, χρυσὸς γὰρ ἦν ἡ ζώνη καὶ λίθοι· ὁ μὲν ἱμάντος χρεῖαν παρεχόμενος ὑποσφίγγων τε ἅμα πάντα καὶ συνδέων· οἱ δὲ δίκην ἀστέρων κύκλῳ περιλάμποντες...»¹⁾).

Μετὰ τὴν ἔνδυσιν τῶν μελλονύμφων, ὁ γαμβρός, κατ' ἔθος, ὅπερ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίζει «νόμον», πρῶφανώς διὰ τὴν καθολικὴν ἐφαρμογὴν του εἰς τὸν λαόν, ἤρχετο πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου²⁾. Εἰς τὴν στέψιν τοῦ ζεύγους ἐπενέβαιναν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων καὶ ἡ Ἐκκλησία³⁾ παρέχουσα τὴν εὐλογίαν τῆς καὶ ἐξυψώνουσα οὕτω τὸν γάμον ὡς κοινωνικὸν θεσμόν. Εἰς τὸν ἑβδομον κανόνα τῆς συνόδου τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας συγκροτηθείσης, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 314 καὶ 325, γίνεται σαφὴς μνεία περὶ τῆς παρουσίας τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου πρὸς εὐλογίαν αὐτοῦ⁴⁾. Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου εἶτα, ὡς ἀπαραίτητον αἰταγεῖον διὰ τὴν νόμιμον σύστασιν αὐτοῦ, ἐπεβλήθη νομοθετικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ τῷ 895 διὰ τῆς 89ης Νεαρᾶς του, ἐπεξετάθη δ' ἔπειτα καὶ εἰς τὸν γάμον τῶν δούλων ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ⁵⁾.

Εἰς τὸ τελεστικὸν τοῦ γάμου περιλαμβάνετο ὡς νόμιμον καθολικῶς ἀνεγνωρισμένον ἡ στέψις τοῦ ζεύγους διὰ στεφανίων. Ἐὐ πλατὺ τοῦτο καὶ καθολικὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἔθος, εἰδωλολατρικὴ προηγούμενως συνήθεια⁶⁾, ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος⁷⁾. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἀναφέρεται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τῆς στεφανώσεως τῶν εἰς γάμου κοινωνίαν ἐρχομένων⁸⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὑπαινίσσεται εἰς

¹⁾ *Migne*, 85, 573A.

²⁾ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, Κατηχήσεις, (Ἰ. Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra*, Πετροῦπολις 1909, σ. 167, στ. 1 ἐξ. «καὶ γὰρ οὕτως γάμων νόμος, τὸν νυμφίον ἐρχεσθαι πρὸς τὴν νύμφην, καὶ ὁ μὲν εὐπορώτατος ἦ, ἡ δὲ εὐτελής καὶ ἀπερριμμένη...»).

³⁾ Βλ. μαρτυρίας τοῦ Τερτυλλιανοῦ παρὰ *Μαριδάκη*, σ. 41 σημ. 17.

⁴⁾ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμ. Γ', Ἀθ. 1853, σ. 80. Βλ. καὶ *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044.

⁵⁾ Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1046. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 219 κ.ἐξ., *Κουκουλέν*, σ. 93.

⁶⁾ Βλ. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232 κ.ἐξ.

⁷⁾ Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044-45. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232.

⁸⁾ *Παλλιδίου*, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, *Migne*, 34, 1025 A «ἔδοξε καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῷ καθέζεσθαι».

ἐπίγραμμα του πρὸς τὴν Παρθένον «εἶτα σε σωφροσύνης δήσομεν ἐν στεφάνοις»¹⁾ τὴν στέψιν κατὰ τὸν γάμον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μὴ δυνάμενος ἐκ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτηρίζει τούτους σύμβολον τῆς νίκης τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ σαρκικοῦ²⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας (5 αἰ.) ἔτι εἰς τὰς πράξεις τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης παρουσιάζει τὴν μητέρα της ἐν Ἰκονίῳ παρακινουῦσαν τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρα της Θάμυριν καὶ λέγουσαν εἰς αὐτήν: «χορεύσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῷ γάμῳ κἀγὼ καὶ περιθήσω μὲν σοι, περιθήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῷ τὸν πολυεύκτον στέφανον»³⁾. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἐνταῦθα τοῦ στεφάνου πολυεύκτου εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικὸς περὶ τοῦ πόσον ἡῤῃχετο τότε ὁ λαὸς εἰς πᾶσαν περίστασιν εἰς τοὺς ἀγάμους διὰ τὴν στεφάνωσιν των, ὥς καὶ σήμερον ἔτι συνήθης εἶναι ἡ εὐχὴ «ᾧ τὰ στέφανά σου» ἀντὶ τῆς εὐχῆς «ᾧ τὸ γάμου σου» ἢ «ᾧ τὴν χαρὰ σου».

Τὸ κοινὸν τοῦτο λαϊκὸν ἔθος τῆς ἐπιθέσεως στεφάνων ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφευομένων ἐκκληροδοτήθη εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος⁴⁾. Ἀπετέλουν δ' οἱ στέφανοι οὐ μόνον γινώσκμα τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀγνείας⁵⁾, ἀλλ' ἐπεζητεῖτο ἔτι ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν καθιερώσεως εἰς τὸ ζεῦγος διὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν κλάδων μεταδόσας εἰς αὐτὸ τῆς μυστικῆς δυνάμεως τῆς φύσεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ προστάσις τοῦ ἀπὸ τῆς ἐπιφορᾶς τῶν κακοποιῶν δαιμόνων, τυχὸν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸ διατεταμένων⁶⁾.

Διὰ τὴν στεφάνωσιν καὶ ἱερολογίαν τοῦ γάμου οἱ μελλόννυμφοι ἦγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου πρὸ τοῦ ἱερέως ἐγένετο ἡ σύνταξις αὐτῶν, δηλαδὴ ἐπιστοποιεῖτο ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν, ὅπως νυμφευθῶν. Ὅτε δὲ ὁ πρεσβύτερος ἐβεβαιοῦτο περὶ τῆς ἐλευθέρᾳ βουλῇ διαθέσεως αὐτῶν πρὸς γάμον συνῆπτεν αὐτῶν τὰς δεξιὰς χειρας⁷⁾ καὶ ἦρχετο τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου⁸⁾.

¹⁾ Migne, 38, 92 εἴ', στ. 6.

²⁾ Migne, 62, 546. Βλ. καὶ παρὰ Πολίτη, ΓΣ, σ. 232.

³⁾ Migne, 85, 512 Α.

⁴⁾ Βλ. Ludwig Deubner, Die Bedeutung des Kranzes im klassischen Altertum, Archiv f. Religionsw. 30 (1933) 71 κ. ἐξ.

⁵⁾ Paul Stengel, Opferbräuche der Griechen, Leipzig u. Berlin, 1910, σ. 18.

⁶⁾ L. Deubner, Ἐνθ' ἀν., σελ. 72, 75 κ. ἐξ. 86.

⁷⁾ Ἡ σύναψις αὕτη τῶν χειρῶν ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ἡ junctio dextrarum ἐγένετο παρ' ὑπάνδρου γυναικός. Βλ. H. Blümner, Die römischen Privataltertümer, München 1911, σ. 355. Χρίστου Καπνουκάγια, Ἡ ἀρχαία Ῥωμαία, Ἀθῆναι 1935, σ. 57.

⁸⁾ Τυπικὸν τῆς συντάξεως ταύτης τῶν μελλονύμφων ἐκ κώδικος τοῦ 12ου αἰῶνος ἐδημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Παν. Παπαδόπουλος, Ἡ σύνταξις τῶν μελλονύμφων. Ἀθῆναι 1940,

Εἰς συμβολικὸν ἔθος κατὰ τὴν στεφάνωσιν, μεταξὺ ἴσως καὶ ἄλλων συμβολικῶν πράξεων¹⁾, πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται ἡ κάτωθι μαρτυρία τοῦ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνο (9 αἰ.) εἰς τὸν λόγον του εἰς τὴν ἀγίαν πρωτομάρτυρα Θέκλαν. Ἐνταῦθα ὁ μνηστὴρ τῆς Θέκλης ἐν Ἰκονίῳ, ἐπιζητῶν πρὸ τοῦ μαρτυρίου της νὰ μεταπείσῃ αὐτήν, ὅπως τὴν νυμφευθῇ, λέγει πρὸς αὐτήν: «Θέκλα, ἐμοὶ κεχαρισμένη, ἐμοὶ ἡρμοσμένη καὶ νυμφοστολουμένη ἐμοὶ... αἰδέσθητι φωνῆς νυμφίου τοῦ σοῦ... καὶ λόγου μετάδος, καὶ ἄλῶν μετάσχωμεν τῶν αὐτῶν· καὶ εἰ βούλει αὐτίκα νῦν ἄδωμεν τὸν ὑμέναιον»²⁾.

Ἡ λέξις ἄλες ἐνταῦθα μὲ τὴν ἀρχαίαν ἤδη σημασίαν τοῦ ἁλατος ἀπαντᾷ εἰς πολλοὺς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων³⁾· καὶ ἐν τῷ βίῳ προσέτι τοῦ ὁσίου Συμεῶνος τοῦ Στυλίου (5 αἰ.) λέγεται: «μόνον ἄρτου καὶ ὕδατος καὶ ἄλῶν γενομένη»⁴⁾.

Εἰς τὸ γαμήλιον τοῦτο ἐκ Μ. Ἀσίας ἔθιμον ἔχομεν μετάληψιν ἁλατος παρ' ἀμφοτέρων τῶν νυμφευομένων. Ἡ συνήθεια αὕτη ὑπῆρχε παρηλλαγμένη πως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ εἰς τὴν Θράκην (Σαράντα Ἐκκλησίαι) ἔνθα εἰς τὴν νεόνυμφον μετὰ τὴν εἰσοδόν της εἰς τὴν νύμφα κατὰ τὴν προσεφέρετο ἐντὸς δίσκου «ἄρτος μεθ' ἁλατος ἐξ οὗ ἐλάμβανε δύο βουκίας, τὴν μίαν προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν, τὴν δ' ἄλλην ἔτρωγε»⁵⁾.

(Ἀνατοπώσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Τύπου», σ. 8-9. «Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς εἰς γάμους. Ἰσταται ὁ ἱερεὺς ἔσωθεν τοῦ ἱερατείου καὶ οἱ ἀρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα τοῦ νεωτέρου, τὴν δεξιάν, καὶ τὴν χεῖρα τῆς κόρης ἐκ τοῦ (ῶν) παρανύμφου (ων), καθότι οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων παραδιδάσκει τὰς δεξιὰς τῶν ἀρμοζομένων τοῖς παρανύμφοις, οἱ δὲ παρανύμφοι τῷ ἀρχιερεῖ. Ὁ δὲ ἱερεὺς, ἐπισφραγίσας αὐτοὺς, παραδίδωσιν αὐτῶν τὰς δεξιὰς, καὶ λέγει: Θέλοντα καὶ θελομένων. Καὶ τῶν παρόντων ἀποκρινομένων· Ναί, ἂν θέλῃ ὁ Θεός. Τοῦτο ἐρωτᾷ ἐκ τρίτου, πάντων ἀποκρινομένων. Τίθησι δὲ καὶ τὰ στέφανα»· βλ. ἐνταῦθα καὶ σ. 8. Ὁ Ν. Παπαδόπουλος παρατηρεῖ (σ. 10) ὅτι ἡ σύνταξις τῶν νυμφευομένων ἐγένετο καὶ ἐπὶ γάμου βασιλέων. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 107.

¹⁾ Περὶ συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον τῆς ἀγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, (*Migne*, 28, 1489 Α-Β. Ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς «παρὰ τῶν γονέων εἰς γάμον παρεκαλεῖτο καὶ πάντων πρὸς τὸ ζητούμενον εὐτρεπισθέντων καὶ τῶν ἐξ ἔθους συμβολικῶν ἐκτελουμένων, ἀπέπτη ὁ νέος... ἀνταλλαγὴν ποιησάμενος τῆς ἐπιγείου νύμφης, τὴν αἰωμον καὶ ἐλευθέραν τῶν ἀγίων σύνοδον».

²⁾ *Migne*, 105, 308 Β.

³⁾ Βλ. παρὰ *Leop. Schmidt*, Ἡ ἡθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (μετάφρ. Δημ. Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου) τόμ. Β', Ἀθῆναι 1901, σ. 429-440 (Βιβλιοθ. Μαρασῆ) καὶ *Νικ. Πολίτου*, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παροιμίαι, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 438.

⁴⁾ *AS Maii*, τόμ. 5, 311 Β.

⁵⁾ *Κωνστ. Χατζοπούλου*, Ἡ ἐπαρχία Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Θρακ. Ἐπετηρίς Α' (1897) 193. πρβλ. καὶ *Πολίτην*, ΓΣ., σ. 266.

Τὸ φιλίας ἔθος τοῦτο, προτοῦ ἀποβῆ γαμήλιον, διεμορφώθη ἐξ ἀρχαίων θρησκευτικῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ δεσμοῦ τῶν μετεχόντων εἰς κοινὰς ἐστιάσεις κατὰ τὰς θυσίας¹⁾, ἔπειτα δὲ κατ' ἐπέκτασιν καὶ περὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν παρακαθίσει εἰς κοινὴν τράπεζαν καὶ ἔλαβον ἐκ τῆς αὐτῆς τροφῆς. Ὁ διὰ τῆς κοινῆς ταύτης ἐστιάσεως ἱερὸς δεσμὸς φιλίας ἐπετυγχάνετο ἔπειτα κατὰ συνεκδοχὴν καὶ διὰ τῆς μεταλήψεως συμβολικῶς ἐνὸς ἢ δύο ἐκ τῶν κυρίων συστατικῶν τῆς τροφῆς ἦτοι ἄρτου μόνον ἢ ἄλατος ἢ ἄρτου καὶ ἄλατος ἢ τέλος ἄρτου καὶ οἴνου²⁾).

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ κοινωνία ἄλατος καὶ τραπέζης συνίστα διὰ τὸν φιλοξενοῦντα καὶ τὸν ξενιζόμενον δεσμὸν φιλίας· ἐκ τοῦ ἔθους δὲ τούτου καὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης προήλθε κατόπιν ἡ παροιμία: «ἄλλας καὶ τράπεζαν μὴ παραβαίνειν»³⁾. Ἡ κοινὴ μάλιστα μετάληψις εἰδικῶς ἄλατος πρὸς κύρωσιν δεσμοῦ φιλίας μεταξὺ ἀτόμων ὑπῆρχεν ὡς ἔθιμον καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους εὐρύτατα διαδεδομένη⁴⁾. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ φιλοξενίας λέγει «ἐπειδὴν ξένον τινὰ καταχθέντα πρὸς ἡμᾶς, σήμερας τινὰς ὑποδεξάμενοι φιλοφρόνως καὶ λόγων αὐτῷ καὶ ἄλῳν κοινωνήσαντες, ἀποπέμψωμεν»⁵⁾. Σήμερον τέλος εἶναι κοινόχρηστος ἔτι ἡ παροιμιώδης φράσις «ἐφάγαμε μᾶζι ψωμί κι ἄλατι» πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὑπάρχοντος δεσμοῦ φιλίας, τὸν ὅποιον δεόν νὰ σέβωνται οἱ κοινωνήσαντες τῆς κοινῆς τραπέζης⁶⁾.

Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἄλατος, ὡς συμβόλου δεσμοῦ φιλίας⁷⁾, τὸ ἔθος τοῦτο θὰ εἶχεν εἰσαχθῇ πολὺ παλαιότερον καὶ εἰς τὸν γάμον, καθ' ὃν εἰς τοὺς νεονύμφους προσεφέρετο νὰ γευθοῦν ἄλατος, ὅπως συνδεθοῦν οὗτοι δι' ἀρρήκτου ἀγάπης καὶ συμπνοίας εἰς ὅλον τὸν βίον των πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προσφέρεται σήμερον εἰς αὐτοὺς μέλι ἢ μέλι μὲ καρύδι ἢ μέλι μετ' ἄρτου⁸⁾).

¹⁾ Βλ. *L. Schmidt*, "Ενθ' ἀν., σ. 427-428. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

²⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

³⁾ Ζηνόβ. Ι, 62. ("Ἑλλην. Παροιμ. Ι, σ. 24 ἀρ. 62). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *L. Schmidt*, "Ενθ' ἀν., σ. 429-431.

⁴⁾ Βλ. μαρτυρίας εἰς *Νικ. Πολίτου*, Παροιμιαί, "Ενθ' ἀν., σ. 437-438. *L. Schmidt*, "Ενθ' ἀν., σ. 612 σημ. 4. *Fr.-Jos. Dölger*, Salz der Freundschaft. Antike und Christentum, V (1935-36) 143.

⁵⁾ *Migne*, 54, 651. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 142 σημ. 3.

⁶⁾ *Νικ. Πολίτου*, "Ενθ' ἀν., σ. 436.

⁷⁾ Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ. Ἰλ. Ι, 449, p. 132 (σ. 44 κ.εξ.)) ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων «φιλίας οἱ ἄλεις σύμβολον» διὸ καὶ τοῖς ἐπιξενουμένοις παρετίθεντο πρὸ τῶν ἄλλων βρωμάτων.

⁸⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 236 ἐξ. καὶ 266-267. *Μέγαν*, σ. 85, ἀρ. 5. Τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τροφῆς τῶν νεονύμφων ἀπαντᾷ κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς. Βλ. *Πολίτην*, "Ενθ' ἀν., σ. 239-240.

Μετά την στέψιν ἤγετο ἡ νύμφη μετὰ τοῦ γαμβροῦ ἐν πομπῇ εἰς τὴν νέαν τῆς κατοικίαν παρακρατουμένη ὑπὸ τῶν *νυμφοστόλων*¹⁾, τῶν ἄλλως καὶ *νυμφαγωγῶν* καλουμένων, καὶ συνοδευομένη ὑπὸ μεγάλης ἀκολουθίας μετὰ ἁσμάτων καὶ κρούσεως μουσικῶν ὁργάνων²⁾.

Χαρακτηριστικαὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς νυμφαγωγίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰδήσεις ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ληφθῇ ἐκ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Βαρβάρας λέγεται ὅτι, ἐνῶ αὕτη ἤγετο γυμνὴ πρὸς τὸ μαρτύριον, ἄγγελος Κυρίου περιεκάλυπεν αὐτὴν διὰ λευκοῦ πέπλου καὶ «περιεῖθι καθάπερ νύμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐπὶ τὴν ἡτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα, περιαιομένη τε καὶ δορυφορουμένη καὶ πομπεύουσα»³⁾.

Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν αὐτὴν γαμήλιον πομπήν, ὅτε μάλιστα ἡ ἀπόστασις πρὸς τὴν νέαν κατοικίαν τῆς νεονύμφου ἦτο μεγάλη, φαίνεται ὅτι ἡ νύμφη λευκοφοροῦσα ἤγετο πρὸς αὐτὴν ἔφιππος, ὥς καὶ ὁ νυμφίος καὶ οἱ λοιποὶ συνοδοὶ αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἔλευκοφόρουν⁴⁾. Οἱ συνοδοῦντες τοὺς νεονύμφους ἐλαμπαδηφόρουν⁵⁾ κατ' ἀρχαιοτάτην ἥδη ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων συνήθειαν⁶⁾, ἡ ὁποία

¹⁾ Εἰς ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κάρον καὶ Ἰωάννην *Migne*, 87, 8401a, λέγεται ὅτι ὁ νυμφίος Χριστὸς ἔλαβε προίκαν, ὥστε διὰ τῆς ἀδελφείας τῶν μαρτύρων «τὰ ἀσθενέστερα γυναῖκα, ὥς τοῖς νυμφοστόλοις αἱ νύμφαι, εἰς τρυφῶνα τὸν οὐράνιον συνεισέλθωσιν. Πληροῦται δὲ τοῦ νυμφίου τὸ βούλημα καὶ αὐαί, ὥστε νυμφαγωγούς καὶ τὰς νύμφας ταῖς οὐρανίας ἐκδέχεται παστάσειν». Ὁ Ἰγνάτιος δὲ «τὴν ἐκείνου νύμφην (=δηλαδὴ τὴν Ἐκκλησίαν) ὥς ἀγαθὸς νυμφοστόλος ἐν ἀμώμῳ προσήγε πολιτεία». Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα ἐλήφθη προφανῶς ἐκ τῶν νυμφοστόλων τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 501D.

²⁾ *Κουκουλές*, σ. 103-105. *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος. *Λαογρ.* 11 (1934-37) 635.

³⁾ Ἰωάννου *Δαμασκηνοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν. *Migne*, 96,804 A-B.

⁴⁾ Εἰς τὸν βίον τοῦ ἐκ Καλαβρίας ἁγίου Ἠλίας (10 αἰ.) (AS. Septembris, τόμ. 3,880, § 79) λέγεται σχετικῶς ὅτι μοναχὸς τις Ἰωάννης εἶδεν ἐν ὄνειρ: «πλήθος λευκοφόρων ἀνδρῶν, ἐπιβεβηκότας ἐπὶ ἵππους λευκοὺς καὶ μέσον αὐτῶν γυναῖκα πορφυρόστολον, καὶ ἐκθαμβον τῇ τοῦ προσώπου θεᾷ, ἐν κυμβάλοις εὐήχοις καὶ τερπναῖς κιθάραις, καὶ ἐτέροις ὁργάνοις μουσικοῖς ᾄδοντας καὶ ταῖς χερσὶ κροτοῦντας, ὥς ἐπὶ γάμῳ, τὴν τε πύλην ἀνοίξαντες ἐν μεγάλῳ ἡχῳ ἔνδον εἰσῆρχοντο...». Τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου ἐναντιουμένου διὰ τὴν εἴσοδον αὐτῶν ἐν τῇ μονῇ, οὗτοι ἀπώθησαν αὐτὸν λέγοντες: «Παῦσαι στασιάζων ἡμᾶς καὶ ἐναντιούμενος, μοναχέ, ἐπειδὴ νύμφην ἑαυτοῦ ἡρμυσάμεθα ἔνθα βασιλεὺς καὶ βούλεται συναφθῆναι αὐτῇ ἐν τῷ ἐπουρανίῳ νυμφῶνι». Ἡ διήγησις αὕτη προφανῶς ἔχει ληφθῇ ἐκ τῆς γαμηλίου πομπῆς τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς ἐφίππου γαμηλίου πομπῆς διατηρεῖται ἔτι καὶ σήμερον. Βλ. *Πολίτου*, ΔΣ., 283-84.

⁵⁾ Βλ. *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἐνθ' ἂν. σ. 635. *Κουκουλέν*, σ. 103-104 καὶ 109-110.

⁶⁾ *Charles Picard*, La vie privée dans la Grèce classique, Paris 1930, σ. 38. *Adolf Furtwängler*, La collection Sabouroff, Berlin 1883-1887, Tom. I, planches 58-59,

διασώζεται πολλαχού μέχρι της σήμερον¹⁾. Εἰς τὸ ἔθος τοῦτο τῆς λαμπαδηφορίας ἀναφέρονται καὶ αἱ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς πηγὰς εἰδήσεις: «ἀγαγέσθαι τε γυναῖκα καὶ γαμήλιον ἄψαι λαμπάδα»²⁾ ἐκ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ «πότε λαμπάδας ἀνάνρω»³⁾.

Περὶ τῶν ἐθιμικῶν συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νεονύμφου εἰς τὴν γέαν της κατοικίαν αἱ εἰδήσεις ἐκ βυζαντινῶν γενικῶς πηγῶν, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, εἶναι πενιχραὶ, καίτοι θὰ ὑπῆρχον τοιαῦται, ἀφοῦ ἤδη γνωρίζομεν περὶ τούτων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος⁴⁾, ὑπάρχουν δὲ καὶ σήμερον πολλαὶ καὶ εὐρύτατα διαδεδομέναι εἰς τὸν λαόν⁵⁾. Εἰς τὰς συμβολικὰς ταύτας πράξεις ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ἐκ κώδικος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος πληροφορία περὶ χυλοῦ τῆς νύμφης ἐκ ροδίων: «νυμφικὸς χυλός, γλυκέων ροδίων ζωμός»⁶⁾, ὁ ὁποῖος, ὡς συνάγεται ἐξ ἀναλόγων σήμερον μὲ μέλι προσφορῶν εἰς τὴν νύμφην⁷⁾, θὰ προσεφέρετο εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τῆς πενθερᾶς.

Τὸ ζεῦγος μετὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸν οἶκον ἐκάθητο εἰς τὸν παστὸν⁸⁾ ὅπου ἐδέχετο τὰς εὐχὰς καὶ τὰ δῶρα τῶν προσκεκλημένων, ἐνῶ συγχρόνως ἥδοντο ὑπὸ τὴν συνοδίαν μουσικῶν ὀργάνων ἐγκοιμιστικὰ εἰς αὐτὸ ἐπιθαλάμια ᾄσματα⁹⁾, τὰ σήμερον ἐν Κρήτῃ παστικά λεγόμενα¹⁰⁾.

(παράστασις δοδονχομένου γάμων ἐκ τοῦ 15^{ου} αἰ. κ.ε.ξ.), τὸ ἔθος τοῦτο ἰσχυρὰ καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους βλ. H. Blümner, "Ενθ' ἀν., σ. 358-59.

1) Πολίτης, ΛΣ., σ. 285-86.

2) Βασιλεῖον ἐπισκόπου Σελουκείας, Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, Migne, 85, 496 c.

3) J. Aufhauser, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung. Leipzig 1911. σ. 57, στ. 2 (ἐκ κώδ. τοῦ XII αἱ).

4) Βλ. παρὰ Πολίτου, ΛΣ., σ. 289-290. H. Blümner, "Ενθ' ἀν., σ. 359-360.

5) Βλ. Πολίτου, ΛΣ., σ. 289 κ.ε.ξ. Μέγαν, σ. 88 κ.ε.ξ.

6) Arm. Delatte, Anecdota Atheniensia, τόμ. II, σ. 365, στ. 12.

7) Πολίτης, ΓΣ., σ. 265 ἐξ. καὶ ΛΣ., σ. 290 ἐξ. Μέγας, σ. 90, ἀριθ. 7.

8) «Ἐδοξεν καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῷ καθέζεσθαι», Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενοπολῆως, Λανσαϊκὴ ἱστορία, Migne, 34, 105 A.—«Ἐκάθητο μὲν γὰρ μετὰ τῆς νύμφης μάλα λαμπρὸς Ἀβράμιος, ὡς νυμφίος ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ», Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος καὶ πολιτεία ὁσίου Ἀβραμίου, Migne, 115, 45 c.D.—«Εἶδον ἐμάντον ἐν παστοφορίῳ καθεσθέντα ἐν ἐπιδόξῳ τόπῳ», Βίος ἀγίου Ἡλίου (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συρ. ἀγιολογίας, τευχ. Α', Πετροῦπολις 1907, σ. 50 στ. 18 ἐξ.) Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Αὐξεντίου, Migne, 114, 1408 c. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 111.

9) «Τότε γαμικῶς ἐχορευόμεν... τότε ἐπιθαλάμιον, νῦν... ᾄδομεν», Γρηγορίου Νύσσης, Ἐπιτάφιος λόγος. Migne, 46, 852 c.—«Καὶ δὴ τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγγυτο καὶ ὑμέναιος ἦδστο καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο», Βίος ὁσίου Θεοφάνους (ἐκδ. Car. de Boor "Ενθ' ἀν., σ. 28, στ. 9 ἐξ.).—«Καὶ ἐπιθαλάμιον ὑμέναιον ἀνεκρούοντο», Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (12 αἱ.) ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (ἐκδ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, "Ενθ' ἀν., σ. 36). Βίος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΑΙΣ, 4, 236 (κεφ. 20). Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 111-113 ἐνθα πλείονες μαρτυρίαι.

10) Βλ. Πολίτου, ΛΣ., σ. 296.

Μετά την τέλεσιν πάντων τῶν κατ' ἔθος αἰσίων πρὸς εὐτυχίαν καὶ εὐγονίαν τῶν συζευχθέντων ἐπικολούθει κατόπιν κατὰ παραδεδομένον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πάγκοινον ἔθος¹⁾ ὁ πανηγυρισμὸς τοῦ γεγονότος τούτου διὰ γαμηλίου συμποσίου²⁾ καὶ χοροῦ τῶν προσκεκλημένων ἐπὶ ἑξ ὅλας συνήθως ἡμέρας.

Εἰκόνα τοῦ γαμηλίου συμποσίου καὶ τῶν ἀκολουθούντων εἰς αὐτὸ χορῶν καὶ ἄσμάτων ἔχομεν ἐκ πλείστων εἰδήσεων. Χαρακτηριστικά περὶ τούτου ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου εἶναι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «γάμων τελουμένων, τσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα... Ὑπὸ γὰρ τῆς συνηθείας οἱ πολλοὶ κατεχόμενοι καὶ παραλογιζόμενοι, οὐδὲ διαγιγνώσκουσιν αὐτῶν τὸ ἄτοπον... Καὶ γὰρ χορεῖται καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ῥήματα καὶ ἄσματα αἰσχροῦ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπείσάζεται φορντός»³⁾, ὥς καὶ τοῦ Ἀμασεῖας Ἀστερίου λέγοντος περὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι «τὰς παστάδας πολλάκις καὶ ραδίως πηγνύντες ὥς πανηγύρεως ἐργαστήρια»⁴⁾. Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ (10 αἰ.) βίον ὡσαύτως τοῦ ὁσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.) λέγεται περὶ τούτου ὅτι κατὰ γάμον τοῦ «ἐτελεῖτο μὲν ἔκτην ἡμέραν ἡ εὐωχία καὶ τὰ γαμήλια ἐραστεῖται καὶ ὕμναισι ἤδοντο»⁵⁾, κατὰ δὲ τὴν ἐβδόμην ἐν ᾗ ἀελύσθη ἤδη αὐτοῖς ἐμελλε τὰ τῶν γάμων θαυματουργεῖται τι ποῦμα μηδὲ ὀφθαλμοῖς πιστευόμενον. Ἐπαύθητο μὲν μετὰ τῆς νύμφης μετὰ λαμπρὸς ὁ Ἀβράμιος, ὥς νυμφίος ἀληθὺς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ· θοορύβου δὲ καὶ κρότου, ὥς εἰκός, τὸν οἶκον κατεχόντων καὶ περὶ τὴν τράπεζαν πάντων καὶ τοὺς δαιτυμόνας ἀσχολουμένων, ὁ κρυπτός τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐραστής... Χριστός...»⁶⁾.

¹⁾ Τὸ συμπόσιον κατὰ τὸν γάμον ἀπαντᾷ σύνηθες ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδ. δ. 3-4 καὶ Ἰλ. Ο, 125-128). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Πολίτη*, ΛΣ, σ. 300 σημ. 2. *Louis Sêchan*, *La danse grecque antique*. Paris 1930 σ. 218-19.

²⁾ «Οἱ γάμοι συνετελοῦντο καὶ τὰ γαμήλια εἰσιτώντο», Βίος Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.), *Migne*, 76, 3173 B.

³⁾ Βλ. παρὰ *Στίλ. Π. Κυριακίδη*, Ἐνθ' ἀν., σ. 635 σημ. 5. καὶ σημ. 6. Βλ. καὶ *Georgios J. Theocharidis*, *Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Profantheaters im IV und V. Jahrhundert*, hauptsächlich auf Grund der Predigten des Iohannes Chrysostomos Patriarchen von Konstantinopel. Thessaloniki 1940 σ. 76-77.

⁴⁾ *Migne*, 40, 228 D.

⁵⁾ Ὁμοίотροπον ἐπίσης ἐορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐμφαίνει τὸ κάτωθι χωρίον τοῦ Θεοκρίτου (Εἰδύλλ., XVIII, στ. 7-8):

«ἄειδον δ' ἄρα πᾶσαι εἰς ἓν μέλος ἐγκροτέοισαι
ποσὶ περιπλέκτοις, περὶ δ' ἴαχε δῶμ' ὕμνεαίφ».

⁶⁾ *Migne*, 115, 45 c - d. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 113 κ.ἑξ.

Εἰς τὴν γαμήλιον μετὰ τὴν στέψιν χοροστασίαν ἐλάμβανον προσέτι μέρος, ὥς καὶ σήμερον ¹⁾, οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων. Περὶ τοῦ πράγματος ἀναφέρει κατὰ τὸν πέμπτον ἥδη αἰῶνα ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας «εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης» ὅτι ἡ μήτηρ παρακινουῖσα τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρά της εἶπε συγχρόνως εἰς αὐτήν: «χορεύσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῷ γάμῳ καὶ περικτήσω μὲν σοι, περικτήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῷ τὸν πολυεύκτον στέφανον, ἐπεύξομαι δὲ ταῦτα καὶ ὑμετέροις συγχορεῦσαι» ²⁾).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω (σ. 146) μαρτυρίας ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀβραμίου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι βυζαντινῶν πηγῶν ³⁾ φαίνεται ὅτι ὁ γάμος ἐπανηγυρίζετο ἐπὶ ἑξ ἡμέρας, τὴν δ' ἑβδόμην ἐλύετο ὁ παστός ⁴⁾, ὁ καὶ θάλαμος καλούμενος ⁵⁾, δι' εἰδικῆς τελετῆς καθ' ἣν τὸ τελευταῖον ἐκάθηντο εἰς αὐτὸν οἱ νεόνυμφοι ⁶⁾ καὶ οὕτως ἐτελείωνεν ὁ πολυήμερος ἑορτασμός τοῦ γάμου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 95, ιγ'.

²⁾ *Migne*, 85, 509.

³⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118-119.

⁴⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118.

⁵⁾ «κόρην τινὰ τῶν ἐκ γειτόνων σεμνὴν... τῷ ἐμῷ υἱῷ προσαγόμενος καὶ τούτῳ συνάψας αὐτήν, μήπω τοῦ θαλάμου διαλυθέντος, μηδὲ τῶν γαμηλίων ὕμνων κατασιγασθέντων...» Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (ἔκδ. Β. Latyschev, Βυζαντ. Χρονικά 21 (1915) 293, στ. 20 κ.ἐξ.).

⁶⁾ «Τῇ δὲ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ καθημένου αὐτοῦ ἐν τῷ παστῷ μετὰ τῆς νύμφης, αἰφνιδίως...» Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ, εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω (σ. 146) εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ βίου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ.

“ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ,,

ΜΟΥΣΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΟΥ Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

“Όσον βαθύτερον μελετᾷ κανεὶς τὰς μελωδίας τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, τόσον περισσότερον πείθεται περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν. Οἱ ἤχοι, ὡς ἔννοεῖ τούτους τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, αἱ ιδιότυποι κλίμακες, τὰ ὑπ’ αὐτῆς χρησιμοποιούμενα λεπτότερα μουσικὰ διαστήματα ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, αἱ ἔλξεις τῶν ὑπερβασίμων φθόγγων ὑπὸ τῶν δεσποζόντων, ἰδίωμα πολὺ χαρακτηριστικόν, τὸ ὕψος καὶ τὸ ἦθος ἀκόμη ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως, πάντα ταῦτα ἀνευρίσκομεν εἰς πλείστας τῶν δημοδῶν μελωδιῶν, ἄλλοτε αὐτῶν, ἄλλοτε καίως παρηλλαγμένα καὶ ἄλλοτε ὑπὸ μορφὴν ἐντελῶς ἐξελιγμένην. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ δημοῦδαι μελωδαὶ αἵτινες παρουσιάζουν καὶ εὐσιώδεις ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς διαφορὰς. Τοῦτο πιθανόν νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλας αἰτίας καὶ εἰς ξενικὰς ἐπιδράσεις, αἵτινες δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἐρευνῆθῃ.

Πάντως τὴν μεταξὺ τῶν δύο κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς συγγένειαν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ ἀντικειμενικῆς βάσεως. Πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ προσδιορίσωμεν τὰ συγγενῆ μουσικὰ στοιχεῖα, τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν, καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντας, οἵτινες τυχὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν συγγένειαν ταύτην. Οὕτω θὰ δυνηθῶμεν νὰ διαλευκάνωμεν καὶ πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν δύο τούτων κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευναν ταύτην ἃς θεωρηθῇ ἡ παροῦσα μελέτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφορμὴν ἔδωκε ἡ μουσικὴ ἰδιοτυπία τοῦ κατωτέρω δημοσιευομένου ἀκριτικοῦ ᾠσματος τοῦ Πόντου. Τοῦτο κατέγραψα ἐκ δίσκου τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς, ἀποκειμένου ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν¹⁾.

¹⁾ Τὸ ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωθὲν μουσικὸν ὕλικόν ἔχει ἤδη ἀντιγραφῇ εἰς φωνοταινίας καὶ διατηρεῖται πρὸς περαιτέρω μελέτην καὶ ἐρευναν ἢ καὶ πρὸς ἔλεγχον. Ἡ πιστὴ ἐπὶ δίσκων ἢ ταινιῶν ἀποτύπωσις τῶν μελωδιῶν μᾶς βοηθεῖ, ἵνα ἀντιλαμβανώμεθα καὶ τὰς μικροτέρας μουσικὰς λεπτομερείας τοῦ ᾠσματος. Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι ὅσον περισσότερας λεπτομερείας κατορθώνει νὰ καταγράψῃ ὁ μουσικός, τόσον καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ᾠσματος εἶναι πληρεστέρα.

Ἀπετυπώθη μετ' ἄλλων ἡσμάτων δια φωνοληπτικοῦ μηχανήματος Telefunken κατὰ τὴν γενομένην τὸν Ἰούνιον 1951 ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου φωνοληψίαν Ποντιακῶν ἡσμάτων ἐν Καλλιθέᾳ Ἀθηνῶν παρὰ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ποντίων. Ἡ καταγραφή αὐτοῦ ἐγινε κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν Ἑθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν σύστημα.

Μουσικὸν σύστημα γραφῆς χρησιμοποιοῦμεν τὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, μολονότι τοῦτο καὶ δι' αὐτὰς ἀκόμη τὰς δημώδεις μελωδίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν δὲν κρίνεται ἐπαρκές¹⁾. Βεβαίως ἡ βυζαντινὴ παρασημαντικὴ διὰ τὴν καταγραφὴν τοῦλάχιστον τῶν ἑλληνικῶν δημοδῶν μελωδιῶν παρουσιάζει ἀναμφισβήτητά τινα πλεονεκτήματα ἔναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γραφῆς, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν πληροῖ ἀπολύτως τὰς ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδόσεως καὶ μελέτης τῶν ἡσμάτων ἀνάγκας.

1. Τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, κωδικοποιηθὲν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων καὶ χρησιμοποιηθὲν κυρίως διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐλάχιστα δέ, καὶ πολὺ μεταγενεστέρως διὰ τὴν κοσμικὴν καὶ δημώδη μουσικὴν, δὲν ἐξελίχθη καὶ δὲν ἐτελειοποιήθη ὅσον ἔπρεπε ἀπὸ τεχνικῆς ἐπόψεως, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀνταποκρίνεται εἰς ὅλας τὰς παρουσιαζόμενας μουσικὰς λεπτομερείας τῶν ἡσμάτων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν λαϊκῶν ὁργάνων.

2. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ, τόσον ἀπὸ θεωρητικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἐλάχιστα διαδεδομένη καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κοινόν. Ἐξαίρεσιν μόνον ἀποτελεῖ ἡ τάξις τῶν ἱεροψαλτῶν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαίρεσεων, πλημμελῶς γνωρίζουσι ταύτην. Ἀγνοεῖται δὲ αὕτη παντελῶς ἐκ μέρους τοῦ διεθνοῦς μουσικοῦ κοινοῦ, τοῦ ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν λαϊκὴν μουσικὴν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ξένων μουσικολόγων, οἵτινες ἐξέμαθον ταύτην διὰ λόγους καθαρῶς ἐπιστημονικοῦς.

3. Διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς διεθνοῦς μουσικῆς γραφῆς τὰ δημώδη ἡμῶν ἡσματα γίνονται προσιτὰ καὶ εἰς τοὺς ξένους μουσικολόγους, καὶ εὐρύνεται τὸ πεδίον τῆς συγκριτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς δημοτικῆς ἡμῶν μουσικῆς.

4. Τὴν ἀδυναμίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπόδοσιν

¹⁾ Ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς μουσικολόγος Walter Wiora εἰς τὴν πραγματείαν του «Ἡ καταγραφή καὶ ἔκδοσις λαϊκῶν μελωδιῶν» καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον «Λαϊκὸν τραγούδι καὶ μουσικὴ γραφή», λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἐάν θέλωμεν νὰ καταγράψωμεν ξένην μουσικὴν, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὸ ἔντεχνόν σύστημα τῆς δυτικῆς μουσικῆς θεωρίας, ὅπως π.χ. τὴν μουσικὴν τῶν πρωτογόνων λαῶν, τῆς Ἀνατολῆς, τὴν μονόφωνον μουσικὴν τοῦ μεσαίωνός μας, πρέπει νὰ τροποποιήσωμεν καὶ νὰ εὐρύνωμεν τὴν μουσικὴν μα; γραφὴν διὰ προσθέτων σημείων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν καταγραφὴν λαϊκῶν μελωδιῶν...» (Jahrbuch für Volksliedforschung ἔτ. 6 (1938) σελ. 67).

τῶν μουσικῶν ιδιοτυπιῶν καὶ τῶν μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν ᾠσμάτων δυνάμεθα νὰ ἀναπληρώσωμεν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως μουσικῶν στοιχείων καὶ εἰδικῶν τινῶν σημείων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς ¹⁾, ἀνταποκρινομένων ἀπολύτως εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας περιπτώσεις.

Κατωτέρω παραθέτω τὸ κείμενον καὶ τὴν μουσικὴν τοῦ εἰρημένου ἀκριτικοῦ ᾠσματος ²⁾.

Ἀκρίτας ὄντας ἔλαμνεν ἀφκὰ ᾿ς σὴν ποταμέαν, (γιαὸ)
ἐπέγ'νεν κ' ἔρχουν κ' ἔσπερνεν τὴ μέραν πέντε αὐλάκια.
Ἔρθεν πουλὶν κ' ἐκόνειπεν ᾿ς σοῦ ζυγονί' τὴν ἄκραν.
«Ὅπισ', πουλὶν, ὀπίσ', πουλὶν, μὴ τρώς τὴν βουκεντρέαν».
Καὶ τὸ πουλὶν κελήδησεν ἀνθρωπινὴν λαλίαν:
«Ἀκρίτα μου, ντὸ κάθεσαι, ντὸ στᾶς καὶ περιμένεις;»

¹⁾ Τὰ στοιχεῖα καὶ σημεία, ἅτινα χρησιμοποιούμεν, εἶναι τὰ μουσικὰ συστήματα τῶν κλιμάκων τῶν ὁκτώ ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν λεπτοτέρων μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων χρησιμοποιούμεν τὰς ἀπλᾶς, μονογράμμους, διγράμμους καὶ τριγράμμους ὕφσεις αὐτῆς.

Ἀπλὴ ὕψις

 = 2 μουσικὰ κόμματα

Μονόγραμμος ὕψις

 = 4 > >

Δίγραμμος ὕψις

 = 6 > >

Τρίγραμμος ὕψις

 = 8 > >

Ἀπλὴ δίεσις

 = 2 > >

Μονόγραμμος δίεσις

 = 4 > >

Δίγραμμος δίεσις

 = 6 > >

Τρίγραμμος δίεσις

 = 8 > >

²⁾ Παραλλαγαὶ τοῦ ᾠσματος: Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου Α' (1928) 70. Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες. Ἐν Ἀθῆναις 1870, σ. 171—173 (Τραπεζοῦς). Passow, ἀρ. 440. ΛΑ ἀρ. 31, σ. 150—155, 1 (Κερασσοῦς) ΛΑ. Ὑλὴ 101 (Κερασσοῦς). Σάββα Ἰωαννίδου, Ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας ὁ Καππαδόκης. Κωνσταντινούπολις 1887, σ. 31—34. Ἀθ. Παρχαρίδη, Ὁ Ἀκρίτας, Ποντιακὰ Φύλλα Α' (1936) ἀρ. 9—10, σ. 18—19.

“ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ,,

Μ. Μ. $\text{♩} \sim 232$ [$\frac{9}{8}$ = $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$]

Είσαγωγή Λύρας

Α - κρί - τας όν - τας - λα - μνε - ν άφ' -
κά - στήν πο - τα - μέ - - αν - - - άφ' - κά - στήν πο - τα μέ - -
αν - - (γιάρ) έ - πέγ'νε - ν, κ' έρ - κου - ν κ' έ - σπερ - - νεν έ -
τῇ μέ - ραν - - πέντ' αύ - λά - κια - - (γιάρ) τῇ
μέ - ραν - - πέντ' αύ - λά - κια - - (γιάρ) *Τέλος Λύρας.*

ΥΠΟΤ. ΤΟΝ ΕΝΤΑΞΙΣ ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ
ΒΑΡΥ 4/ΧΟΡΩΝ ΚΛΙΜΑΞ ΜΕΛΩΔ. ΛΥΡΑΣ
ΥΠΟΤ. ΤΟΝ ΕΝΤΑΞΙΣ ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ
ΒΑΡΥ 4/ΧΟΡΩΝ ΚΛΙΜΑΞ Τ. ΚΥΡΙΑΣ ΑΙΣΜΑΤΟΣ.

Συγκρίνοντας τὰ μουσικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρω ἔσματος καὶ τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν αὐτοῦ¹⁾ πρὸς τὰ ἀνάλογα καὶ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ περισσότερα καὶ βασικώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινά.

Ἄν προσέξωμεν ἐν πρώτοις τὴν μελωδίαν τῆς λύρας, ἥτις προηγείται τοῦ κυρίως ἔσματος ὡς εἰσαγωγή, κατόπιν τὴν μελωδίαν τοῦ κυρίως ἔσματος μετὰ τοῦ κειμένου, ἥτις ἀριστοτεχνικώτατα εἰσέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ μέτρου, ὡς συνέχεια τῆς μελωδίας τῆς λύρας, καὶ τέλος τὴν χαρακτηριστικὴν μελωδικὴν γραμμὴν τῆς λύρας πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔσματος, θὰ ἀντιληφθῶμεν κατ' ἀρχὴν τὰ ἐξῆς: Ἐκάστη τῶν μελωδιῶν τούτων μᾶς ὑποβάλλει μίαν ἰδιαιτέραν τονικότητα. Ἡ μελωδία τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ τρόπου τοῦ $Re = Pa$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ πρώτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς· ἡ μελωδία τοῦ κυρίως ἔσματος τὸν τρόπον τοῦ $Mi = Bou$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ μέσου τετάρτου ἤχου· ἡ δὲ τελικὴ μελωδικὴ γραμμὴ τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ $Sol = Di$, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς κλίμακος τοῦ καθ' ἑαυτὸ τετάρτου ἤχου εἰς τὰ ἁσματικά καὶ παπαδικὰ μέλη.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συνυπαρξέως δύο ἢ καὶ τριῶν τονικοτήτων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄσμα δὲν εἶναι σπάνιον εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ τὰς ἐξῆς μορφάς:

1) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ ἴδιον ἄσμα δύο τονικότητας, αἵτινες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ γένος — διατονικὴν, χρωματικὴν — καὶ νὰ ἔχουν κοινὴν τὴν βάσιν²⁾. 2) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν δύο τονικότητας τοῦ ἰδίου μουσικοῦ

¹⁾ Τοῦ ἔσματος τούτου ἐφωνογραφήσαμεν τρεῖς στροφάς. Ἐκάστην συνοδεύει ἡ λύρα, ἥτις ἐκτελεῖ τὴν κυρίως μελωδίαν μὲ διάφορα αὐτοσχέδια ποικίλματα. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς ὁ λυριστὴς ἐπαναλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴν μὲ μικρὰς μελωδικὰς παραλλαγάς.

Ἡ ἀκριβὴς τονικότης, εἰς ἣν ἐξετελέσθη τὸ ἀνωτέρω ἄσμα, εἶναι ἡ Sol δίεσις, χαμηλότερα κατὰ δύο μουσικὰ κόμματα. Πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν σημείων καὶ χάριν εὐκολίας μετέγραψα τοῦτο εἰς τὴν φυσικὴν τονικὴν τῶν θέσιν.

Τὰ βέλη πρὸς τὰ κάτω μὲν διευθυνόμενα δηλοῦν ὅτι ὁ φθόγγος, ἐφ' οὗ τίθενται, ἐκτελεῖται κατὰ τι χαμηλότερον. Πρὸς τὰ ἄνω δὲ διευθυνόμενα, ὅτι οὗτος ἀντιθέτως ἐκτελεῖται κατὰ τι ὀξύτερον.

Τοῦ ἔσματος τούτου ἔχομεν ἐν τῇ Λαογραφικῇ Ἀρχεῖῳ δύο ἀκόμη παραλλαγάς: μίαν παρὰ Ποντίων ἐγκατεστημένων ἐν Θράκῃ, φωνογραφηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. Νοτοπούλου, καὶ ἑτέραν παρὰ Ποντίων τοῦ συνοικισμοῦ Καλλιθέας. Ἡ πρώτη εἶναι σύμφωνος κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀνωτέρω δημοσιευομένην. Ἡ ἑτέρα διαφέρει ὡς πρὸς τὸ μουσικὸν γένος καὶ τὴν κλίμακα (χρωματικὴ).

²⁾ Βλ. Κ. Α. *Ψάχον*, Δημοτικὰ ἄσματα Γορτυνίας. Ἀθήναι 1923 σελ. 76: «Ἡ Γιαν-

γένους, αλλά με τονικάς βάσεις διαφερούσας κατά τετάρτην ἢ πέμπτην ¹⁾. 3) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄσμα δύο καὶ τρεῖς τονικότητας, αἵτινες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μελωδίας ὑπὸ μορφὴν μετατροπῶν ²⁾. Τὰς ἰδίας μορφὰς τονικοτήτων συναντῶμεν εἰς πλείστας μελωδίας ὠρισιμῶν ἤχων τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἡ προκειμένη ὁμως περίπτωσις τῶν τριῶν τονικοτήτων μετὰ τὰς τρεῖς διαφορετικὰς βάσεις καὶ μετὰ τὴν παρουσιαζομένην διάταξιν καὶ αὐτοτέλειαν μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνήθων μορφῶν ἀνάγεται. Μᾶς παρουσιάζεται μετὰ κάποιαν ἄλλην μουσικὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν καὶ ἐνότητα μελωδικήν, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερον, μόνον εἰς τὰς σχέσεις τῶν μελωδιῶν τοῦ τετάρτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅστις ἔχει τρεῖς τονικάς βάσεις μετὰ τὴν αὐτὴν διάταξιν:

$$\text{Sol}=\Delta\iota, \text{Mi}=\text{Βου} \text{ καὶ } \text{Re}=\text{Πα}.$$

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἁσματικὰ καὶ καταλὴτικὰ μέλη (ἀργὰ) τοῦ ἤχου τούτου ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον $\text{Sol}=\Delta\iota$, ἄπτονται κατὰ τὴν πλοκὴν καὶ ἐξέλιξιν τῶν τονικῶν βάσεων $\text{Re}=\text{Πα}$ καὶ $\text{Mi}=\text{Βου}$ καὶ καταλήγουν ἀτελῶς εἰς αὐτάς. Ἐπίσης τὰ συνηθαστικὰ (ἀρροσύντομα) μέλη τούτου, ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον $\text{Re}=\text{Πα}$, ἄπτονται τῶν τονικῶν βάσεων $\text{Sol}=\Delta\iota$ καὶ $\text{Mi}=\text{Βου}$, μετὰ τῆς δευτέρας μάλιστα ἔχουν ἀμεσώτερον σχέσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν· τὰ δὲ εἰρημολογικά (σύντομα) ἄπτονται τόσον τῆς τονικῆς βάσεως $\text{Mi}=\text{Βου}$, ὅσον καὶ τῆς $\text{Sol}=\Delta\iota$. Ποῖος ἄλλως τε ἐκ τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν δὲν γνωρίζει τὴν μεγάλην ὁμοιότητα τῶν μελωδιῶν τοῦ πρώτου ἤχου μετὰ τῶν τοῦ τετάρτου ἤχου, ἔχοντος τὸν φθόγγον $\text{Re}=\text{Πα}$, ὅστις εἶναι κοινὸς καὶ εἰς τοὺς δύο ἤχους; Ἄν δὲ ἡ μελωδία τῆς λύρας καταλήγῃ εἰς τὸν φθόγγον $\text{Re}=\text{Πα}$, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει. Συμφωνεῖ ἄλλως τε καὶ μετὰ τὴν ἀρχαιότεραν κατάληξιν τοῦ ἤχου τούτου εἰς τὸν φθόγγον $\text{Re}=\text{Πα}$ ³⁾. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ σήμερον

νοῦλα». Σπ. Δ. Περιστέρη, Δημοτικὰ τραγούδια Ἡπείρου καὶ Μοριᾶ. Ἀθῆναι 1950, σελ. 116 - 117: «Σὲ θαυμάζομαι μικρούλα...».

¹⁾ Βλ. 50 δημῶδη ἄσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης. Συλλογὴ Ὠδεῖου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1930 σελ. 62: «Ὁ Διγενής».

²⁾ Βλ. Σπύρου Δ. Περιστέρη, ἔνθ' ἂν. σελ. 114 - 115: «Ἡ λεμονιά».

³⁾ Περὶ τῆς καταλήξεως ταύτης βλέπε Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Τεργέστῃ τὸ 1832 ὑπὸ Παναγιώτου Πελοπίδου σελ. 155 παράγρ. 344. Ἐπίσης Μισαηλίδου, Νέον Θεωρητικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις τὸ 1902, σελ. 91.

ἀκόμη μελωδίαι ¹⁾ τοῦ ἤχου τούτου, τῶν ὁποίων αἱ τελικαὶ καταλήξεις γίνονται εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα.

Ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον μουσικὰ στοιχεῖα, ἐξετάζοντες ταῦτα συγκριτικῶς, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις τὸ μουσικὸν γένος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἄσμα τοῦτο, εἶναι τὸ διατονικόν. Ἡ μελωδία δηλαδὴ κινεῖται ἐπὶ τετραχόρδων, τῶν ὁποίων τὰ μουσικὰ τονιαῖα διαστήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ τόνους ²⁾.

Εἰς τὸ ἴδιον μουσικὸν γένος ἀνήκουν καὶ αἱ μελωδίαι τοῦ προαναφερθέντος ἤχου καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων τετραχόρδων κινοῦνται αὗται. Παρατηροῦμεν ἐπίσης, ὅτι τὰ τονιαῖα μουσικὰ διαστήματα τοῦ ἄσματος ταυτίζονται μετὰ τῶν τονιαίων μουσικῶν διαστημάτων τῶν μελωδιῶν τοῦ προαναφερθέντος ἤχου, ἐνῶ παρατηροῦμεν ἕξ ἄλλου αἰσθητὴν διαφορὰν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς χρησιμοποιούμενα ³⁾.

¹⁾ Βλ. τὰ εἰς σύντομον στιχηραρικὸν μέλος στιχηρὰ ἐσπέρια καὶ στιχηρὰ τῶν αἰῶνων τοῦ δ' ἤχου εἰς τὸ Ἀναστασιατάριον *Πέτρου Μεταπολίτη* τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ *Πέτρου τοῦ Ἐφρεσίου*, ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1820. Ἐπίσης βλ. τὰ εἰς τὸν ὁμώνυμον στιχηραρικὸν μέλος δευτέρου ἰδιώμελου τῆς ΣΤ' ὥρας τῶν ὡρῶν τῶν Χριστογενέων *Ἰακώβου Πρωτοπλάτου*, *Δοξαστάριον*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1836, τόμ. 3^α, σελ. 215-218.

²⁾ Οἱ τόνου ἐν τῷ συστήματι τῆς ὀρθόδοξης μουσικῆς εἶναι τριῶν εἰδῶν. 1) Τόνος μείζων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 12 μουσικῶν τμημάτων. 2) Τόνος ἐλάσσων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 10 μουσικῶν τμημάτων. 3) Τόνος ἐλάχιστος ἀπαρτιζόμενος ἐξ 8 μουσικῶν τμημάτων· διαφέρουν δὲ ἀπὸ τῶν τόνων τῆς εὐρωπαϊκῆς συγκερασμένης κλίμακος καὶ ὡς πρὸς τὰ μουσικὰ τμήματα καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν. Βλ. κατωτέρω ἐπιστημονικὰ διαγράμματα τῶν κλίμακων.

³⁾ Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι ἀκουστικῶς αἰσθητὴ· φαίνεται δὲ εὐκρινῶς καὶ εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα ἐπιστημονικὰ μουσικὰ διαγράμματα τῶν δύο κλίμακων, τὸ τῆς φυσικῆς διατονικῆς κλίμακος, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζονται τόσον τὸ ἄσμα, ὅσον καὶ αἱ βυζαντιναὶ μελωδίαι, καὶ τὸ τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς:

Διάγραμμα τῆς φυσικῆς ἀπὸ τοῦ do=Nη διατονικῆς κλίμακος

Φθόγγου	Nη	Πα	Βου	Γα	Δι	Κε	Ζω	Nη
	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{4}{5}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{8}{15}$	$\frac{1}{2}$
Μήκη τονιαίων διαστημάτων		$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$
Ἀριθ. μουσικῶν τμημάτων		12	11	7	12	12	11	7

Διάγραμμα τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς κλίμακος

	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
	νη	πα	βου	γα	δι	κε	ζω	νη
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{64}{81}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{128}{243}$	$\frac{1}{2}$

Ὡς πρὸς τὰς κλίμακας παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ ἄσμα τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὰς ἰδίας ἀπολύτως κλίμακας, ὡς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἦχος οὗτος, τόσον εἰς τὰ στιχηραρικά του μέλη μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον $Re=Πα$, ὅσον καὶ εἰς τὰ εἰρμολογικά του μέλη μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον $Mi=Bou$.

		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		ῶξὺ 4/χορδον		
α)	Do ῤυποτονικὴ Nη	Re Τονικὴ Πα	Mi Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Zω	Do Nη	Re Πα
		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		ῶξὺ 4/χορδον		
β)	Re ῤυποτον. Πα	Mi Τονικὴ Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Zω	Do Nη	Re Πα	Mi Bou

Ἐκ τῆς πρώτης κλίμακος ἡ μελωδία τῆς λύρας χρησιμοποιεῖ μόνον τὸ πρῶτον 4/χορδον καὶ τὴν ὑποτονικὴν¹⁾. Ἐκ δὲ τῆς δευτέρας κλίμακος ἡ μελωδία τοῦ κυρίως ἄσματος χρησιμοποιεῖ τὸ βαρὺ 4/χορδον καὶ ἰδίῳ φθόγγους ἐκ τοῦ ὀξέος 4/χορδον, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς μελωδίας τοῦ ἡχου τούτου, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρεσεων.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὁμοιότητας ἰδίως μεταξὺ τῆς μελωδίας τοῦ κυρίως ἄσματος καὶ τῶν μελωδιῶν τοῦ προαναφερθέντος ἡχου. Ἐπειδὴ τεχνικαὶ δυσχερεῖαι δὲν ἐπιτρέπον τὴν παράθεσιν παραδειγμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, παραπέμπω διὰ τοῦτο τοὺς ἀναγνώστας εἰς τοὺς τόσον γνωστοὺς εἰρμούς τῶν κανόνων τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν πρῶτον εἶρμόν αὐτοῦ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου...»²⁾. Συγκρίνοντας τὰς δύο ταύτας μελωδίας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: α) Ἀμφότεραι αἱ μελωδίαὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεώς των δεικνύουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ φθόγγου Sol—Δι, ὅστις μετὰ τὴν τονικὴν $Mi=Bou$ εἶναι ὁ ἀμέσως δεσπότης φθόγγος, πέριξ τοῦ ὁποίου πλέκονται καὶ κινεῖνται αἱ μελωδίαὶ αὗται. Ὁ σπουδαῖος ρόλος τοῦ δεσπότης τούτου φθόγγου δὲν παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰς δύο αὐτὰς μελωδίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς μελωδίας τοῦ ἡχου τούτου, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀντιστοίχους πολλῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἔχομεν καταγράψει μέχρι σήμερον.

Μήκη τονιαίων	9	9	256	9	9	9	256
διαστημάτων	8	8	243	8	8	8	243
Ἀριθ. μουσικῶν τμημάτων	12	12	6	12	12	12	6

¹⁾ Βλ. τὰς μουσικὰς κλίμακας ἐν τῷ ἄσματι.

²⁾ Βλ. Εἰρμολόγιον Καταβασίων Ἰωάννου Πρωτοπράτου. Ἐκδοσις Κων/πόλεως 1903 σελ. 330.

β) Αἱ δύο ἀτελεῖς καταλήξεις, αἵτινες γίνονται εἰς τὴν τονικὴν καὶ εἰς τὰ τέλη τῶν δύο ἡμιστίχων τοῦ πρώτου 15/συλλάβου τοῦ ἄσματος, συμπίπτουν καὶ γίνονται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μετὰ τὰς ἀντιστοίχους τοῦ πρώτου 16/συλλάβου τοῦ εἰρμοῦ τούτου.

γ) Ἐν συνεχείᾳ αἱ μελωδίαὶ εἰς τὰς φράσεις «ἐπὲγ' νεν κ' ἔρχουν κ' ἔσπερ-νεν...», «καὶ λόγον ἐρεῦξομαι τῇ βασιλίδι μητροί...» ἐξελίσσονται καθ' ὅμοιον τρόπον, χρησιμοποιοῦσαι τὰ αὐτὰ διαστήματα, συνεχῇ καὶ ἀφεστῶτα κατὰ τὴν ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν αὐτῶν. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς μελωδίας γίνεται ἡ ἰδία ἐντελής κατάληξις εἰς τὴν τονικὴν.

δ) Τὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὸ βαρὺ τῆς 5ης βαθμίδος τῆς κλίμακος Si=Zw, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὰς μελωδίας τοῦ ἤχου τούτου, ἥτις ἀποτελεῖ ἰδίωμα εἰς αὐτόν, τὴν ἰδίαν ἀλλοίωσιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν μελωδίαν τοῦ ἄσματος τούτου κατὰ τὴν κατάβασιν αὐτῆς εἰς τὴν λέξιν *ἡμέραν*.

Ἐπίσης παρατηροῦμεν καὶ μίαν ὁμοιότητα εἰς τὸν μουσικὸν ρυθμὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων μελωδιῶν εἰς τὰ πρώτα μουσικά μετρα. Χωρὶς νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὅτι ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν προκείμενῃ περιπτώσει, τὸ ἀναφέρω, διότι πιστεύω, ἔχων ὑπ' ὄψιν μου πολλὰς ἄλλας προηγουμένας ἀσμάτων, τῶν ὁποίων ὁ ρυθμὸς ὁ μουσικὸς εἶναι ὁμοιος, ὅτε καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν τοῦ μουσικοῦ καὶ ποιητικοῦ ρυθμοῦ, ἂν γίνουσι συγκρίσεις καὶ ἔρευναι, θὰ ἔχωμεν νὰ διαπιστώσωμεν πολλὰς ὁμοιότητας καὶ ὥς πρὸς τὸν μουσικὸν ρυθμὸν, αὐταὶ δὲ ἀναμφιβόλως θὰ ὀφείλωνται εἰς ἀλληλεπιδράσεις καὶ ἀλληλοδανεισμούς μεταξὺ τῶν δύο τούτων μουσικῶν κλάδων κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν:

9/4 ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ||

Ἄ - κρί - τας — ὄν - τας — ἔ - λα - - μνεν — — — ἀφ —

9/4 ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ||

Ἄ - νοί - ζω τὸ στό - μα μου καὶ πλη - ρω - δή - σε - ται πνεύ - μα - τος — — — καὶ

♩ 9/8 ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ||

Ὡς πρὸς τὴν τελικὴν μελωδικὴν γραμμὴν τῆς λύρας, ἥτις καταλήγει εἰς ἐτέραν τονικὴν βάσιν, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Κατὰ γενικὸν κανόνα αἱ τελικαὶ καταλήξεις τόσον τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅσον καὶ τῶν λαϊκῶν μελωδιῶν, γίνονται πάντοτε εἰς τὴν βάσιν τῆς κλίμακος. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἐξαίρεσεις, καθ' ὧς μελωδίαὶ τινὲς ὀρισμένων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ὥς τοῦ πλα-

γίου πρώτου¹⁾, τοῦ πλαγίου δευτέρου²⁾, καταλήγουν εἰς μίαν τετάρτην ὀξυτέραν τῆς τονικῆς. Τοιαῦται ὁμοιοὶ ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν καὶ εἰς δημοτικὰ τραγούδια³⁾. Εἰς τὴν προκειμένην ὁμως περίπτωσιν τὴν κατάληξιν αὐτὴν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἐξαίρεσιν, διότι ὁ φθόγγος, εἰς ὃν καταλήγει, ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν βᾶσιν τοῦ ἤχου τούτου, εἰς ὃν ὑπάγεται καὶ τὸ δημοσιευόμενον ᾠσμα.

Ἐκτὸς τῆς ὁμοιότητος τῶν μουσικῶν στοιχείων αὐτῶν καθ' ἑαυτά, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸ ἐν λόγω ᾠσμα καὶ μίαν ἄλλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς βυζαντινὰς μελωδίας, ἀναφερομένην εἰς τὸν τρόπον τῆς φωνητικῆς ἐκτελέσεως, δηλαδὴ εἰς τὸ λεγόμενον ὕφος. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ βυζαντινῇ μουσικῇ, ὅταν λέγωμεν ὕφος, δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὴν ἀμειπτον ἐκτέλεσιν τῶν μελωδιῶν συμφώνως πρὸς τοὺς θεωρητικούς κανόνους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐκεῖνον τρόπον φωνητικῆς ἐκτελέσεως⁴⁾, ὅστις διεσώθη μέχρι σήμερον διὰ τῆς λεγομένης φωνητικῆς παραδόσεως, πού πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς φυλετικούς καὶ ἀνθρωπογεωγραφικούς λόγους.

Ἡ παρατηρούμενη αὕτη ὁμοιότης τοῦ ὕφους πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν βυζαντινὴν μουσικὴν ὄχι μόνον εἰς τὸ ᾠσμα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστα ἄλλα δημοτικὰ ᾠσματα διαφόρων περιφερειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀναμφισβητῶς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκπόρυσιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας ἐτροφοδοτήσε καὶ ἐγαλούχησε τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μετὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὕμνους καὶ τὰς ὕμνωδίας.

Ἐὰν ἡθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ συγκρίνωμεν τὸ λεγόμενον ἦθος τοῦ ᾠσματος τούτου πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς, διὰ τοῖς ζήτημα αἰσθητικὸν πολὺ

¹⁾ Βλ. εἰς Ἀναστασιματάριον Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, ἐκδόσεως 1914, τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν εὐλογηταρίων εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ πρώτου, σελ. 17, καθὼς καὶ τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ Ε' ἑωθινοῦ, σελ. 251. Ἐπίσης βλ. Πανδέκτη Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμ. 4ος, σελ. 3: τελικαὶ καταλήξεις τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη».

²⁾ Βλ. εἰς Γεωργίου Πρωγάκη, Μουσικὴ συλλογὴ, Τόμ. Α'. σελ. 252, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ «νῦν αἱ δυνάμεις...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου. Ἐπίσης τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν ἀναστασιμῶν ἐσπερίων δοξαστικῶν «τίς μὴ μακαρίσει σε...» καὶ «ὁ ποιητὴς καὶ λυτρωτὴς...» εἰς πλάγιον τοῦ δευτέρου ἤχου ἐν τῷ ἀνωτέρω Ἀναστασιματαρίῳ Πέτρου Λαμπαδαρίου, σελ. 271. 276.

³⁾ Βλ. ἐν Κ. Ψάχου, Δημῶδη ᾠσματα Γορτυνίας, Ἀθῆναι 1923, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾠσματος «Ἡ Πέριδικα». Ἐπίσης εἰς Μουσικὸν παράρτημα Φόρμυγος, Περίοδος Β'. ἔτος Γ' σελ. 64, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾠσματος «δλοι τὸν ἥλιο τὸν τηροῦν...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου.

⁴⁾ Διὰ τοῦτου ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον ἐξαγωγῆς τῆς φωνῆς, τοὺς λαρυγγισμούς, τὸ σύρσιμο τῆς φωνῆς, τὸ ἀδιάσπαστον τῶν φθόγγων καὶ διαφόρους ἄλλους κυματισμούς.

λεπτόν, διὰ τὸ ὅποιον ὅμως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις μετὰ βεβαιότητος. Ἄλλως τε περὶ τῶν τοιούτου εἶδους σχέσεων οὐδεμία ἔρευνα ἔχει γίνεи μέχρι σήμερον. Τοῦναντίον περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἤθους τῶν ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς πρὸς τοὺς τρόπους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς πολλὰ μὲν ἔχουν λεχθῇ καὶ γραφῇ ὑπὸ μουσικολόγων καὶ σοφῶν μελετητῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' αἱ ἐξενεχθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν γινώμαι, πολλάκις συγκρουόμεναι, σύγχυσιν μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἔχουν προκαλέσει παρὰ πρόοδον πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Τὸ μόνον τὸ ὅποιον δύναται νὰ εἴπῃ τις ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι τὸ ἦθος τοῦ ἐξεταζομένου ἄσματος καὶ τῶν εἰς τὸν ἦχον τοῦτον ἀνηκουσῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν, παρουσιάζει ὁμοιότητα μόνον ὥς πρὸς τὸ χορευτικὸν τοῦ χαρακτῆρος των ¹⁾).

¹⁾ Ὅτι αἱ εἰς τὸν ἦχον τοῦτον ἀνηκουσάμεναι μελωδίαὶ ἔχουν χορευτικὸν χαρακτήρα, φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ἱαμβικῶν στίχων τῆς Ὀκτωήχου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ:

Πατηγγοιστὴς καὶ χορευτὴς ὢν φέρεται
τέταρτον εὖχος μοποικωτῆτι κώσσει.
Σὺ τοὺς χορευτὰς δεξιαιέτας πλάτεις,
φωνὰς βραβεύεις καὶ κροτῶν ἐν κυμβάλοις.
Σὲ τὸν τέταρτον ἦχον ὡς εὐφωνίας
πλήρη, χορευτῶν εὐλογοῦσι τὰ στίφη.

Ἐπίσης διὰ τὸ χορευτικὸν ἦθος τοῦ ἤχου τούτου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Χρύσανθος εἰς τὸ Θεωρητικὸν αὐτοῦ ἐν σελ. 155, παράγρ. 347.

Τολμηρὸν ἴσως ἦθελε φανῇ, ἐὰν ἐπεξέτεινον τὴν σύγκρισιν τοῦ ἄσματος τούτου, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἤθους, πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς τρόπους, ὑπερβαίνων οὕτω τὰ ὅρια τῶν συγκριτικῶν τούτων παρατηρήσεων. Διατυπῶν μόνον ἐνταῦθα ἀτομικὴν γνώμην ἀπορρέουσαν ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ὑπ' ἐμοῦ ἐρευνηθέντων καὶ μελετηθέντων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους μουσικοὺς τρόπους, ὅτι ὁ τέταρτος ἦχος μὲ τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Μι = Βου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζονται πλεῖστα δημοτικὰ τραγούδια, συμπίπτει καὶ ὡς πρὸς τὴν κλίμακα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἦθος μὲ τὸν Δώριον τρόπον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διὰ τὴν δωριστὶ λεγομένην ἀρμονίαν ἔχομεν παλαιὰς μαρτυρίας τοῦ Πλάτωνος, ὅτι «ἀρμόζει ἀνδράσι πολεμικοῖς καὶ σώφροσι» καὶ τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι «ἡ μὲν οὖν δώριος ἀρμονία τὸ ἀνδρῶδες ἐμφαίνει καὶ τὸ μεγαλοπρεπές, καὶ οὐ διακεχυμένον οὐδ' ἱλαρόν, ἀλλὰ σκυθρωπὸν καὶ σφοδρόν, οὔτε δὲ ποικίλον οὐδὲ πολύτροπον». Τί διαφορετικὸν ἦθος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν καὶ τὰ θρυλικά τραγούδια τῶν ἀνδρειωμένων ἀκριτῶν τῆς Καππαδοκίας;

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

1. Μετά τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης μου *Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* (σελ. 28-44) μοὶ ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ ἱερέως Παντελῆ Τζαβέλλα ἡ κατωτέρω ἐνδιαφέρουσα περίπτωσις προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς ἔνεκα στειρότητος τῆς πρώτης: Περί τὸ ἔτος 1893 ἡ σύζυγος Χρ. Πέπα, ἐκ τοῦ χωρίου Σέκουλα Ὀλυμπίας, μὴ ἔχουσα τέκνα, ἐγλευάσθη ἀπὸ μίαν συνυφάδα της ὡς *ἀκληρη*. Ὕνεκα τούτου ἐξωργίσθη καὶ παρώτρυνε τὸν σύζυγόν της νὰ νυμφευθῇ ἄλλην γυναῖκα πρὸς παιδοποιίαν. Ἡ ἰδίᾳ ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν δεύτερον τοῦτον γάμον, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τινος νέας ἐκ τοῦ χωρίου Μάτεσι, ἣτις συγκατετέθη νὰ γίνῃ ἡ δευτέρα σύζυγος. Προσῆλθε μετὰ ταῦτα εἰς τὸν τότε Ἐπίσκοπον τῆς περιφερείας καὶ ἐζήτησε διαζύγιον, ἀπειλοῦσα ὅτι, ἂν τοῦτο δὲν ἐκδοθῇ, θὰ πέσῃ εἰς τὸ ποτάμι νὰ πνιγῇ. Τὸ διαζύγιον ἐξεδόθη, ἐγένετο ὁ οὕτω παρασκευασθεὶς γάμος καὶ ἐγεννήθησαν ἀπόγονοι, ἐκ τῶν ὁποίων μερικοὶ ζοῦν ἀκόμη. Ἡ πρώτη σύζυγος, ἡ μεριμνήσασα διὰ τὴν προσλήψιν τῆς δευτέρας πρὸς παιδοποιίαν, διέμενεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἐπέχουσα ἑξῆς παιδεράς, καὶ ἀποκαλουμένη παρὰ τῶν οἰκείων *μπαρά*¹⁾. Πρέπει ἐπίσης νὰ προστεθῇ, ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς πρὸς παιδοποιίαν ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Βουλγαρίοις, ὡς καὶ παρ' ἄλλοις σλαβικοῖς λαοῖς. Ἡ προσλαμβανομένη δευτέρα στήνεται ἐν Βουλγαρίᾳ ὀνομάζεται *namiestnica*, ἡ λέξις δὲ αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς ἄλλους νοτιοσλαβικοὺς λαούς²⁾.

2. Εἰς τὴν μελέτην μου *Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν* (σ. 86 στ. 5-6) τὰ περὶ τῆς λέξεως *τέστα* διορθοῦνται καὶ συμπληροῦνται ὡς ἑξῆς: ...δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα *τέστα*, ὅπερ ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *testa*, ἀπαντώσης ἤδη εἰς κείμενα τῶν κλασικῶν χρόνων μὲ τὴν σημασίαν ἀγγεῖον, ὡς παρ' Ὁρατίῳ, *Carmina* I, 20, 2, ...*potabis modicis Sabinum/cantharis, graeca quod ego ipse testa/conditum levi...*³⁾. Ἡ αὕτη λέξις ἀπαντᾷ ἐν Πελο-

¹⁾ Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀνδριτσαινῆς Ὀλυμπίας εἶναι γνωστὴ ἡ λέξις *κορκουμπίνα*, *κουρκουμπίνα* (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *concupina*), συνώνυμος πρὸς τὸ *σύγγρα*, *συγκόρμισσα*.

²⁾ Βλ. *Fr. S. Krauss*, *Sitte und Brauch der Südslaven nach heimischen gedruckten und ungedruckten Quellen*. Wien 1885 σ. 233. Κατὰ λέξιν *namiestnica* δηλοῖ τὴν ἀντικαταστάτριαν.

³⁾ Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τοὺς καθηγητὰς Δ. Ἀ. Νοτόπουλον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Hartford καὶ Δ. Ἰ. Γεωργακᾶν τοῦ Πανεπιστημίου Dakota τῆς Ἀμερικῆς διὰ τὰς περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὑποδείξεις των.

ποννήσω (Μεσσηνία, Ἀρκαδία, Κορινθία) καὶ μὲ τὸν τύπον *τέσα*, προελθόντα ἐκ τοῦ *τέστα* κατ' ἀνομοίωσιν ¹⁾).

Ὡς πρὸς τὰς ἐκφράσεις τὰς ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου προερχομένας (*λιθαροπέτρα*, *λιθαροπέταμα*) καὶ δηλοῦσας ἀπόστασιν (σ. 95 σημ. 5 τῆς ἀνωτέρω μελέτης), ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω χαρακτηριστικούς στίχους τῆς Ἰλιάδος (Γ, 10-12) :

*Εὗτ' ὄρεος κορυφῇσιν Νότος κατέχευεν δμῖχλην
ποιμέσιν οὗ τι φίλην, κλέπτῃ δὲ νυκτὸς ἀμείνω,
τόσσόν τις τ' ἐπιλεύσσει ὅσον τ' ἐπὶ λᾶαν ἱῆσιν.*

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹⁾ Περί τῆς ἀνομοιώσεως εἰς τὸ συμφωνικὸν σύμπλεγμα στ, πίστη > πίση, στολή > σολή, βλάστη > βλάση κλπ. βλ. *Stam. C. Caratzas, La dissimilation du t dans le dialecte du vieil Athènes et la valeur du témoignage de Kavassilas et Zygomalas (16e siècle)*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Rendiconti, Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere - Vol. LXXXV - 1952 σ. 1-9.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1952

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ εἰς προσωπικὸν ἑλλείψεις, αἱ προσελθοῦσαι ἐκ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἄρσεως τῆς ἀποσπάσεως τοῦ καθηγητοῦ Δ. Οἰκονομίδου καὶ τῶν μουσικῶν Σπ. Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη, ἐπληρώθησαν διατεθέντων τούτων ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰανουαρίου καὶ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀρχείου. Ἐπανεληθόντος δὲ τὴν 15 Σεπτεμβρίου καὶ τοῦ συντάκτου Δ. Πετροπούλου ἐκ τῆς ἐν Παρισίοις τριετοῦς μετεκπαιδεύσεως αὐτοῦ, αἱ εἰς συντακτικὸν προσωπικὸν δυνάμεις τοῦ Ἀρχείου συνεπληρώθησαν, ἀλλὰ παραμένοντες εἰσέτι κεναὶ αἱ δύο ὀργανικαὶ θέσεις γραφέων.

Πρὸς πλουτισμὸν τῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ᾠμάτων καὶ διάσφαι τῶν μελωδιῶν αὐτῶν ἐνηργήθη ἡ ἐπιτομή τοῦ Μεγαλάρικου Κληροδοτήματος μηνιαία ἀποστολὴ εἰς Δοτ. Μακεδονίαν, ἣτις ἀνετέθη εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν μουσικὸν Σπ. Περιστέρη. Οὗτοι ἐργασθέντες τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐν Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ ἀπετύπωσαν διὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ ἡμῶν μηχανήματος Telefunken 220 δημοτικὰ ᾠσματα, ἥτοι 160 παρὰ τραγουδιστῶν ἐκ Σιατίστης, 40 ἐκ Καστορίας, 12 ἐκ Βογατσικοῦ καὶ 8 ἐξ Ἀργους Ὁρεστικοῦ. Συγχρόνως ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἐμελέτησεν ἐν Κοζάνῃ, Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ τὴν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν σχεδιάσας ἐξ ἰδίων αὐτοῦ καταμετρήσεων 41 κατόψεις οἰκίων. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν κενῶν, τὰ ὅποια παρουσιάζει ἡ παράδοσις τῶν ἀκριτικῶν καὶ ἐν γένει τῶν διηγηματικῶν ᾠμάτων, ἀνετέθη εἰδικὴ ἀποστολὴ εἰς τὸν συντάκτην Δ. Πετρόπουλον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας πρὸς συναφεῖς λαογραφικοὺς σκοποὺς τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Hartford τῆς Ἀμερικῆς Trinity College κ. Δημ. Νοτοπούλου. Κατὰ τὴν μετὰ τὰς αὐτῶν εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Ἡπειρον κατεγράφησαν ὑπὸ μὲν τοῦ κ. Νοτοπούλου ἐπὶ φωνοταινίων αἱ μελωδίαὶ 27 δημοτικῶν ᾠμάτων, ὑπὸ δὲ τοῦ κ. Πετροπούλου κατηρτίσθη συλλογὴ ἐξ 80 ᾠμάτων.

Πρὸς καθοδήγησιν τῶν δημοδιδασκάλων τῶν ἐπιθυμούντων νὰ καταγίνωσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐθίμων τοῦ λαοῦ ἀπεστάλησαν πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων 3.000 ἀντιτύπων τῶν Ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαο-

γραφίας, τῶν συνταχθέντων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς κατὰ τὴν κρίσιν των μᾶλλον ἐνδεδειγμένους ἐκ τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἐχομεν δὲ δι' ἐλπίδος, ὅτι οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, οἱ προερχόμενοι ἐκ τῶν σπλάγχων τοῦ λαοῦ, θὰ εἰσακούσωσι τὴν ἔκκλησιν τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴν σύστασιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ θὰ συνεργασθῶσι μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῆς λαογραφίας τῆς Πατρίδος. Αἱ πρῶται συλλογαί, 19 τὸν ἀριθμὸν ἐκ σελίδων 959, ὧν 8 ἐκ μόνης τῆς εκπαιδευτικῆς περιφερείας Μαντινείας, ἀποτελοῦν εὐόωνον ἀπαρχήν.

Εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου συμβάλλει καὶ τὸ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Λαογραφικὸν Φροντιστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 58 συλλογαί ἐκ σελίδων 760, αἵτινες κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Πρὸς τούτοις 7 χειρόγραφα ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Ἐκ τούτων ἐν (ἀριθ. 1686 Α—Ε) ἐκ σελ. 217, περιέχον πλουσίαν συλλογὴν παροιμιῶν ἐξ Ἀχαιοῦ Θεῶν τῆς Κεφαλληνίας, ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Κάτε Λιβιεράτου, τῇ δὲ λοιπῇ ὑπὸ τῶν κ. Δ. Οἰκονομίδου, Γ. Μέγα καὶ τῶν δ/ίδων Γ. Ταρσούλη καὶ Λαοαγίδου. Κατὰ ταῦτα εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐν ὅλῳ 84 χειρόγραφα ἐκ 2306 σελίδων (ἐναντι 54 χειρογράφων ἐκ σελίδων 2475 τοῦ παρελθόντος ἔτους), καταγραφέντα ὑπ' ἀριθμὸν 1686—1769. Ἡ περιεχομένη εἰς αὐτὰ ἔστι εἶναι: ᾠσματα 592, δίστιχα 412, παροιμίαι 6200, παραμῦθια 10, παραδόσεις 2, αἰνίγματα 113 καὶ ποικίλη ἄλλη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἡσχολήθη μόνον ὁ συντάκτης Δ. Οἰκονομίδης ἀποδελτιώσας 8 χειρόγραφα ἐκ σελίδων 675 (ὑπ' ἀριθμὸν 747. 787. 788. 789. 1475. 1588. 1612 καὶ 1665 Α—Δ) καὶ σταχυολογήσας ἐξ αὐτῶν ᾠσματα 430, δίστιχα 13, παροιμίας 173, παραμῦθια 26, αἰνίγματα 90, παιδιὰς 11, εὐχὰς 93, ὀνόματα 182 καὶ ποικίλην ἄλλην λαογραφικὴν ὕλην.

Οἱ λοιποὶ συντάκται κατέγιναν εἰς τὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς συγκομισθείσης ὕλης. Κατετάχθησαν δημοτικὰ ᾠσματα 2040 (ἐναντι 1077 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἥτοι 475 ὑπὸ τῆς Μ. Ἰωαννίδου, 1481 ὑπὸ τοῦ Γ. Σπυριδάκη, 53 ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου καὶ 31 ὑπὸ τοῦ Δ. Πετροπούλου, ὅστις ἡσχολήθη καὶ εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἐκλεγέντων διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ἱστορικῶν ᾠσμάτων. Εἰς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς γενομένης ἐκλογῆς κατέγινεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου. Προσέτι κατετάχθησαν συστηματικῶς 23.289 παροιμίαι (ἐναντι 21.600 τοῦ παρελθόντος ἔτους) ὑπὸ τοῦ συντάκτου Δ. Λουκάτου.

Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν συνεχίσθη ὑπὸ τῶν μουσικῶν Σπ.

Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη ἡ μεταγραφὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν, μεταγραφέντων 396 ᾠσμάτων, ἤρξατο δὲ καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωμένων μελωδιῶν τῆς λαϊκῆς ἡμῶν μουσικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπερατώθη ἡ ἐκδοσις τοῦ 6ου τόμου τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1950 - 1952.

Χρησιν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου ἔκαμαν διὰ τὰς μελέτας των αἱ δ/ίδες Γ. Ταρσοῦλη καὶ Ἑλένη Λαζαρίδου, ἡ κ. Καμαρινέα - Rosenthal, ἡ κ. Καλλιόπη Μουσαίου - Μπουγιούκου, ὁ κ. Bouvier καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Δ. Νοτόπουλος.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσῆχθησαν 77 βιβλία καὶ φυλλάδια (ἐναντι 195 τοῦ προηγουμένου ἔτους), καταγραφέντα εἰς τὸ Βιβλίον Εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθμὸν 1992 - 2069. Ἐκ τούτων 15 προέρχονται ἐξ ἀνταλλαγῆς τῆς «Ἑπετηρίδος» πρὸς ξένα καὶ ἡμέτερα λαογραφικὰ περιοδικά, 5 ἐξ ἀγορᾶς, 5 ἐκ προσφορᾶς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ δωρεῶν: ἐδώρησαν ἡμῖν τὰς ἐκδόσεις των ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, ἡ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἡ Ἑπιτροπὴ Κυθωνικῶν, ὁ Δῆμος Κοζάνης καὶ οἱ ἐκδότες τῆς Ποντιακῆς Ἑστίας, τοῦ Ποντιακοῦ Θεάτρου, τῆς Ἑλληνικῆς Κύπρου, τοῦ Συνεταιριστοῦ τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων, τοῦ Πάνα, ὡς καὶ οἱ κύριοι: Κ. Ἀμαντὸς 5, Γ. Καζαβῆς 4, Δ. Οἰκονομάδης 3, Παρ. Μηλιόπουλος 2, Γ. Μέγας 2, Γ. Σπυριδάκης 2, Κ. Χασιδάκης 2, Δ. Μπαλάνος 1, Ἀλ. Οἰκονόμου 1, Κ. Κακούρη 1, Χρ. Ἐνισλείδης 1, Στ. Κυριακίδης 1, Ἰ. Καλλέρης 1, Δ. Λουκάτος 1, Δ. Πετρόπουλος 1, Σπ. Περιστέρης 1, Μ. Λαγουνδάκη 1, Φ. Σαρεγιάννη 1, Στρατῆς Κολαξιβέλης 1.

Μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀρχείου ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ πέντε ἐτῶν χρονολογουμένη παντελὴς ἑλλειψις γραφέων, ἥτις δυσχεραίνει τὸ ἔργον τῆς ἀποδελτιώσεως καὶ κατατάξεως τῆς συγκομισθείσης ἐν τῷ Ἀρχεῖφ ὕλης.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1952

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου
Καθηγητὴς Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἅγιος Γεώργιος Λαση-
θίου 46
Ἅγιος Γεώργιος Παργασ-
σίδος 45

Ἀγχίαλος 11, 14, 18

Ἀδραμύτιον 30

Ἀδριανούπολις 4

Ἀηβλάσης 3, 5, 11

Ἀθήναι 83

Αἰγιάλεια 78

Αἶγινα 90

Αἰγίνης σύστημα 57

Αἶνος 94

Αἰτωλία 45, 89, 90

Ἀκαρνανία 96

Ἀμάτοβον 3, 14

Ἀμοργός 65, 76

Ἀμπελοι 5, 14

Ἀνακού 77

Ἀνατολική Ρομυλία 3
Ἄνω Μέρος Ἀμφοῖου 39

Ἄνω Μέρος 30

Ἀξόπορτες 12

Ἀπεράθου Νάξου 51

Ἀπιώνη 64₁

Ἀραβάνιον 77

Ἀρμόλια Χίου 79

Ἀσῆ Γωνιά Ἀποκορώνου 30

Ἀσχύφου Σφακίων 30

Ἀσωμάτων Ἀμαρίου μο-
νή 29

Βαξελῶνος μονή 64₁, 67₉

Βιθυνία 94

Βούρβουρα 47, 55, 75

Βιζύη 4

Βλάστη 18

Βράχα Εὐρυτανίας 48

Γερακάρι 30

Γιλδερίμ 4

Γρεβενήτιον 45

Γύθειον 28, 29

Δελφοὶ 45

Δωδεκάνησος 84

Ἐρζερούμ 77

Ἐρκέτς 5, 13

Ἐρμιόνη 36

Εὔβοια 71, 78, 84, 94, 127₂

Ζαγόριον 45

Ζάκυνθος 73

Ζυγοβίστι Γορτυνίας 48

Ἡλεία 89

Ἡπειροθεσσαλία 54

Ἡπειρος 84, 90

Θεσσαλία 45, 75, 76, 86, 94

Θήρα 74, 84

Ἰθάκη 3

Ἰκαρία 65, 66, 127₂

Ἰμβρος 86

Ἰναχώριον Κρήτης 81

Ἰόνιοι 65, 74

Ἰωάννινα 45

Καβακλί 3

Καλίνδοια 5

Καππαδοκία 77, 91

Κάρπαθος 67, 77, 85, 87

Καρυούπολις 29

Καύκασος 32

Κέννα 32

Κέρκυρα 30, 79, 83, 86

Κεφαλληνία 73, 84

Κίμωλος 91₅

Κιουρκούτ 3

Κισλάδερε 5, 14

Κίτρος 3, 14

Κοζάνη 63

Κολοκυνθίου δήμος 29

Κόνιτσα 45

Κορσική 32

Κοτύωρα 127₂

Κουμουλί 12

Κουρφαλία 3

Κρήτη 29, 30, 44, 64, 66,
68, 71, 75, 78, 91, 99, 100

Κύθηρα 74, 83, 87

Κυκλάδες 68, 73, 84

Κύπρος 62, 65, 74, 79, 83,

86, 89, 90, 94, 96, 97,

98, 100

Κῶς 67, 99

Λαγία 29

Λάκκοι Κυδωνίας 30

Λακωνία 78

Λάστα 47

Λατοσίδα Μεραμβέλου 45,

46, 54, 55

Λεπενού 73

Λέσβος 30, 67, 97

Λευκάς 45, 83

Λιβίστιον 67

Λουλέ - Μπουργάς 4

Μακεδονία 76, 80, 90, 94

Μαλακρούσι δήμος 29

Μάνη 28, 29, 30, 44, 75,

77, 79, 84

Μαράσια 4, 14

Μεσημβρία 11, 12, 13, 18

Μεσσηνία 78

Μικρά Ἀσία 83

Μονοπάτιον 81

Μπάνα 3, 5, 8, 9, 18

Ναίμονας 5, 8, 18

Νάξος 66, 67, 68, 70, 81

Ναύπακτος 74

Νέα Ἀγχίαλος 5

Νέα Μεσημβρία 5

Νικόπολις Πόντου 62

Νταουτλί 18

Πάρος 70, 94

Πελοπόννησος 63, 65, 66,
73, 74, 83, 85, 86

Πολύκαστρον 5

Πόντος 62, 65, 74, 86, 94, 96

Ποταμία 64₁

Πύλαρος Κεφαλληνίας 73

Ραβδάς 3, 5, 7, 8

Ρεθύμνη 31	Σούλοβον 3	Τρουλιέ 91 ₃
Σάμος 70, 94	Σταχτοχώριον 5	Τσαντιογλι 3
Σαράντα Ἐκκλησίαι 4	Στεμνίτσα 46	Φάρασα 77
Σατάρ' 10	Στερεά Ἑλλάς 75	Φλογητὰ 77
Σελὸ 91 ₃	Σύμη 83	Φλώρινα 76
Σέριφος 70, 97	Σύρος 66	Χαλία 64 ₁
Σητεία 127 ₂	Σωζόπολις 5, 14	Χαλικιᾶς 30 ₁
Σιάτιστα 86	Τζίμος 5	Χαλκιδική 48, 86, 89
Σινασὸς 83	Τραπεζοῦς 64 ₁	Χιμάρα 30, 44, 83
Σίφνος 91 ₈	Τριχωνία 74	Χίος 74, 89

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀγάπιος Λάνδος 63 ₁ , 68 ₆	Hesseling C. D. 63	Ξενοφῶν 39
Ἀριστοτέλης 38	Ἡρόδοτος 37	Ὅμηρος 36
Ἀστέριος Ἀμασειᾶς 52	Ἡρῶν Ἀλεξανδρεὺς 59,	Πλάτων 35, 37
Γαληνὸς 83 ₇	60, 68, 74, 77, 81	Πλούταρχος 35 ₂ , 37, 38, 39
Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς	Ἡσύχιος 76	Πολυδύκης 37 ₂ , 59, 93 ₆ ,
39	Θεόκριτος 83 ₉	94 ₁₀
Du Cange 63 ₁ , 66 ₁₀ , 75 ₉ ,	Θεοφάνης 67 ₁	Πορφυρογέννητος 69
83 ₆ , 87 ₅	Ἰουστίνος ὁ ἱερεὺς 94	Στράβων 39
Ἐπαμάνιος ἐπίσκοπος Κύ	Ἰσαῖος 24 ₁	Φώτιος 41
πρὸς 68	Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς 43	Χρυσόστομος 46, 41, 51,
Εὐριπίδης 36 ₁	Κοραῆς 60 ₁	52, 53, 54
Ζυγομαλᾶς Θεοδ. 63 ₁	Λουκιανὸς Σόφ. 25	Ὠρεγίνης 52, 53, 54

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ἄβγια 33 ₄	ἄκληρος 33	ἀνέξαγα 71
ἀγαμίας θεσμός 124 κέ.	Ἀλεξανδρίδης βασιλεὺς 37,	ἀντάρα 86
Ἁγία Δομνὴ 3, 11	38	ἀντίσηκο 87
Ἁγιος Ἰορδάνης 8	ἄλες 142, 143	ἀντίσταφον 87
ἀγκουνόχερο 59	ἀλογοφόρτωμα 100	ἄξαι βλ. ξάγι
ἀγκρυφίως 7	Ἀλῶα 25	ἀπαιδία 41, 104 κ. ἔ.
ἀγκυνόστομα βλ. κυνόστο-	ἄλωνοῦν 98	ἀπλωσιά 99
μον	ἀμάλη 97 ₃	ἄππος βλ. νάππος
ἀγκώνας 59	ἄμαλλα 97 ₃	ἀρβέλιν 72
ἀγρῶν μέτρησις 60	ἀμαξία 98 ₁	ἀρίλοος βλ. ἀρολόγος
ἀγυρμοὶ γυναικῶν 21	ἀμοσκαλιά βλ. μασκαλιά	ἀριολόγι 72
ἀδράσκελο 61	ἀμπελώνων μέτρησις 60	Ἀρίστων 37, 38
ἄθεος 33 ₁	Ἀμφιδρόμια 119, 124	ἀρλόος βλ. ἀρολόγος
ἄθροπος 93	ἀναδοχή 121	ἀρολόγος, ἀρλὸς 72
αἰριάρης 72	ἀνάδοχος 120-θεσμός ἀναδ.	ἀρμεὺς 89
ἄκαρπη γυναῖκα 33 ₄	121	ἀρμωσκαλιά βλ. μασκαλιά
ἀκέστρια 111 ₅	ἀνάκληρος 33 ₅	ἀρόλιθος 82 ₁
ἀκληρία 33, 43	ἀνδρόστεμα 93	ἀρολόγος, ἀρολόος 72

ἀσκελιά βλ. δρασκελιά
 ἀσκιν 80
 ἀτεκνία—κοινωνική θέσις
 τῆς ἀτέκνου 105—κατά-
 δεσις πρὸς ἀτεκνίαν 109
 ἀχνάρι 60
 ἀχνοκόπος 92

βάπτισις 115 κ.έ. — Κατή-
 χσις 116, 117, 121—
 νηπιοβαπτισμός 117 —
 λαμπαδηφορία 143 —
 στολή βαπτίσματος 117,
 121, 122, 123 — χρόνος
 βαπτίσεως 118 κ.έ.

βαπτιστήριον 120
 βαρέλα 79
 βάρη 87
 βαρυζυγιάζω 87
 βάσταμα 100
 βατσέλλι 72
 βεδούρα, βεδούρι 73
 βίκος 62
 βιλάρα 18
 Βίλαρι Μινδορί 18
 boccia 82
 βόρτινον 97₁₀
 βοσκησιὰ 98
 βουδέα 91
 βούλλα 99
 βουκέντρα 99
 bozza 82
 βρουντέλλα 97₁₀
 βρυμίν 99
 burda 76

cedola 89₂
 centenarium 88
 cocca 88₇
 curcusura 13₂
 γαβάθα 70, 85₂
 γάγια βλ. γούγια
 γάδος 74
 γαῖδουροκυλίστρα 98
 γαῖδουροφόρτωμα 100
 γάμος : ἀγαμία (ἐκκλησ. θε-
 σμός) 124 κ.έ.—σκοπός
 104, 111, 124, 128 —θα-
 λάμεισις παρθένου 129
 κ.έ.—ἡλικία πρὸς γάμον

132—προξενεία 133—μνη-
 στεία 133 κ.έ.—λουτρον
 138—τέλεσις γάμου 136
 κ.έ.—στέφανοι 140.—Δευ-
 τέρα ἡμέρα 9, 18
 γάμος γυναικεῖος 22
 γάμου ἀφορμαὶ 136, 137—
 λύσις 30, 35

γενέθλια 113, 114
 γενέσια 113₁₁
 γένναμα, γέννεμα 77
 γέννησις 104 κ.έ.—ἄρρενος
 113

Γεωργιανοὶ 32

γίγινι 100

γίναμα βλ. γένναμα

γινὰμὸ μῆλο 78₁

γκλίτσα 98

γκυνόστομον βλ. κυνόστο-
 μον

γομάρι 100

γονιμότητος οὐμφορία 18

γούγια 98

γουλιά 98

γραάκα βλ. δραάκα

γρασκελιά βλ. δρασκελιά

γρόθος 85, 96

δακαμμαθκία 98

δάκτυλος 59_{1,3, 93, 94}

δεκατιστής 62₈

δεκινῶ 10

δεσμόνι βλ. δριμόνι

Διήγησις τετραπόδων 53

δίκρια (κούπα) 79

δίκουρο βλ. διπλόκουρο

δίμοικρον 94

δίπλόκουρο 97₁₀

διπλοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον

διπλόσκαλον 90₈

dirhem 77

δίσικλα 85

δρυσοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον

δράκα 97

δρασκελιά 61, 93

δρατζά βλ. δράκα

δριμόνι 73

εἶλημα 97₆

ἐμπότης, ἐμποτόπουλλον βλ.

νεμπότης

ἐμφώτειος ἐσθῆς 121, 122,
 123

ἐρίγλο βλ. ρίγλο

Ἔρωτος ἀποτελέσματα 50
 exagium 71

ζευγαρέ βλ. ζευγαριά

ζευγαριά 92² βλ. καὶ ζευγιά

ζευγιά 91, 92

ζύα 66₉

ζυγάρι 85

ζύγιν, ζύ, ζύν βλ. ζύγι

ζύγι 86, 87

ζυγίσεως ὄργανα 85

ζυνόστομον βλ. κυνόστομον

ζώνη : —ἀποτρεπτική ση-
 μασία αὐτῆς 108-109—
 περιζώσις 107-109—σύμ-
 βολον ἀγνείας 108, 139—
 ὠκυτόκιον 108

ἡμίεκτον 69

ἡμικρίνον 61

θαλάμεισις παρθένου 129
 κ.έ.

θέμα 95₅

Θεσμοφορία 24

Ἰωσήφ Γυνθείου 28

jugerum 92₂

jugum 92

καβὰ 74₅

κάβος 74

kad = κουβάς 74

κάδος 74

kafiz 66

κακοξαγιάζω 72

καλαμουκάνι 99

Καλλιγένεια 24

καλοξαγιάζω 72

καμηλιά 100

καμπανόν 86

κανάκιον 73₁₀

καναλᾶδες 85₂

καντάρι 86, 87

καπίθη 66

καπίτς βλ. καφίτζι

καρδάρα 74

καρραθκία, καρριά 98₁

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

καρτερόλι βλ. κάρτον
 καρτερούλα βλ. κάρτον
 κάρτον 79, 80₂
 καρτούτσο βλ. κάρτον
 κατασπορά 64₁
 καύκα βλ. καυκί
 καυκιά 65
 καυκί 64
 καῦκος 65₃
 καφίζι 65, 66₂
 καφίσι 66 βλ. καί καφίζι
 κενηγάρι 88
 κες'ύρα 33₄
 kijle(t) (θηλ. τοῦ kejl) 63
 κισσίβιον 65₃
 κλειδοπίνακο 70₁
 κλήρα 33₄
 κοιλόν 62, 63, 65, 67, 69,
 72, 73, 74, 76, 80₂
 κοιλόν Κωνσταντινουπό-
 λεως 67—Νικοπόλεως 62
 κόκκες 88, 89
 κολουμβήθρα 121, 122
 κόνηλος 94₁₀
 κόπτας, κόσμιον 72, 74,
 100
 κότι 62, 74, 75
 κοττού ἢ κκουττού 74
 κοτύλη 80
 κουβέλι 75
 κούζα, κουζιν 80,
 Κούκερος 19
 κούμνα 80
 κουμουλάτον 67,
 κουμούλι 62
 κούμουλον 62, 67,
 κούνα (cupa) 113₇
 κουνίον 113₇
 κουρελλός 80
 κουρκουσουρά 133₂
 κουρκουμουλίθρα 87
 κουρούπα, κουρούπι 75
 κούτλα, κουτίλος 80
 κούτουλας, κουτούλι βλ.
 κούτλα
 κουτρέλλιν 80
 κουφτό κοιλόν 62—κρινί
 76₄
 κρασομεθήρα βλ. μεθήρα
 κρεββαδικά 98₁

κρεντήρι 80
 κριμπός 76
 κρινί 76
 κρομπούρι 76
 κυνόστομο 94
 κυτίον 74₇
 λαγηνάδες 85₂
 λαῦνι 81
 λαχίδα 98₆
 λεχώ 113-115
 λημάρι 97
 λιθαροπέταμα 95
 λιθαρόπετρα 95
 λιμπουρίν 99
 λίτρα 68₂, 76, 83₈
 λιχάς 59₁, 94₁₀
 λογαρική 86
 λογαρίν 86
 λοχεία 114-115
 λοχόζεμα 113
 λογαρχά 96
 λούρα 98
 λούστρα 113
 λουτζέκι 10
 Λύβιστρος (και Ροδάμη) 53, 55, 56
 λυκόστομο βλ. κυνόστομον
 λυνόστομο βλ. κυνόστομον
 μαγκανιά 78
 μαγλιά 97
 μαίτσα 12
 Μανού νόμοι 32
 μαρμάρα 33₄
 μασκαλιά 97
 Μεγαπένθης 36
 μέδιμνος 66₁₀
 μεθήρα 84
 Μενεκλής 36
 Μενέλαος 36
 μεσάλες 7
 mezzaruola 85
 μιζαρόλλιν 85
 μίκουλο 62
 μιλίνα 6₁₀, 12, 13
 μισίρι 10
 μισάλι 81
 μισόκαυκο 65
 μισόκουλο, μισοκούλι 62
 μισόναπος 70

μισοσκάλιν, μισόσκαλον 90₃
 missorium 69
 μιστατάκι βλ. μίστατον
 μίστατον 81, 82₁
 misura 69
 μνηστεία 133, 136
 μόδι 67, 68₁, 69₆
 μόδιον 67, 68, 69₆, 74₂
 μονόκουρο 97₁₀
 μονόσ'ερο βλ. μονόχερο
 μονοσκάλιν βλ. μονόσκα-
 λον
 μονόφουχτο βλ. μονόχου-
 φτο
 μονόχερο 95
 μονόχουφτο 95
 μουδούριν 80
 μουζουραδιά βλ. μουζουρέ
 μουζουρέ 69
 μουζούρι 63₁, 68, 69, 71,
 78, 82₁
 μουτσούνι 95
 μπάμπω γκιουνού 5, 11, 12
 μπότης, μπόφι βλ. νεμπό-
 φης
 μπότσα 82
 μπράτσο 59
 μπούρδα 76
 μυλαύλακο 85
 μυλοκαύκι 15
 μυστάκια βλ. μίστατον
 ναιριάρης βλ. αλριάρης
 ναπί 70₁
 νάπος 66, 70
 νεμπότης 82
 νέποτας βλ. νεμπότης
 νεοφώτιστος 122
 νεόφωτος 122
 nominalia 119
 ντελίνι 73₇
 νυμφοστόλος 139, 144
 νυχιά 98
 ξάγι 66, 71
 ξαγιάζω 72
 ξαιάστρα 72
 ξέστα, ξεστάκα, ξεστάκι, ξί-
 στα βλ. ξέστης
 ξέστης 68₁, 82, 83
 ξεστίον βλ. ξέστης

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΟΗΝΩΝ

ξεχυριστός 66₂
 ξιγκοζυγιάζω βλ. παραζυ-
 γιάζω
 ξυλοκαυκιά βλ. καυκιά
 ξυλόκοκκα 87

ὀμαριάστρα βλ. γομάρι
 ὀμάρι βλ. γομάρι
 ὀντζιαρχά 83
 ὄργο 91
 ὄργυα 59, 60, 68₂, 71₆
 ὄρτινον βλ. βόρτινον
 οὐγγία 83
 ὄφταρὲ 99
 παδκιά 93
 παιδοποιία 29, 35₄, 37, 41,
 43

παλαιστή 59₁
 παλαιστής 94₁₀
 παλαμιά 95
 παλιάτσα 84
 παπαντζιά 97
 παραζυγιάζω 87
 παραζυγισμα, προσζύν 87
 παρθένος· Εκκλησία 127
 κ.έ. εἰκὼν Θεοῦ 26

πασμαδκιά 97
 πάσσα 89
 παστός 145, 147
 πατοῦνα 68₃
 πατοῦσα 60
 πελέμπεα 94₁₁
 περιορισμοὶ (ἀγρῶν) 60
 πετροβόλια 95
 πετροκαυκιά βλ. καυκιά
 πήχυν, πήχη 59
 πιάσμα 97
 πιθαμή 94
 πιθαργιά 98₁
 πιθάρι 84
 πινάκι 66
 πίντα 84
 πιτταριόξυλο 99
 πλόχερος 95
 ποδόχι 84
 πολυανδρία 38
 πολυοντιά 67₂
 ποτιστής 85
 ποτούρι 7
 Πουολόγος 53, 55, 56

πρατικά 69
 πρατικό 69
 πρόοδος, ὁ 8, 9
 προκάμπανο 86
 πρόκοφου 87
 προξενεία 133
 προποδιές 10
 πρόσβαρο 87
 προστάδιον 90,
 προσταθκιάζω 91
 προστάθιν 90
 πρωτομαγιά 18

ρακομεθήρα βλ. μεθήρα
 ραμπόσι 89₂
 ρίγλο 62

σάκκος 62₃
 Σατουρνάλια 19
 σέγκι 84₁₁
 σέκιο 84
 σ'ερβόλιν βλ. χερσόβολο
 σιδερία 65
 σίκλα 84, 77, 35, 91, σίκλον
 σίκλον 84
 situla, sitla 79
 σκάλα 90, 91
 Σκιροφορία 21
 σκουλλι 86₂
 σκουλλύδα 97₅
 σοινίκι 63, 63₄, 5, 9, 64
 σοῦγλος βλ. σίκλον
 σουρωτό 62, 76₄
 σποριά 90
 σπουρίτρα 33₄
 σπράγκα 60₁
 στάθμιον 57
 σταθμίσεως ὄργανα 58, 85
 στάμα 78, 91
 σασ'νά 96
 στατήρ 85, 87
 στατόν 81
 σταφυλομεθήρα βλ. μεθήρα
 στειρότης 28, 29, 31, 32,
 36, 39
 στείρωσις 109
 στελίφιν 100
 στίγκα 100
 στρέμμα 89, 90
 στροφάδι 80₃
 σύγγρια 28, 30

συγκόρμισσα 28, 30
 συκομεθήρα βλ. μεθήρα
 σύμβολα γονιμότητος 18, 21
 σύνοστομον βλ. κυνόστομον
 σύντεχνος 121
 σφεντονιά 95
 σφουγᾶτο 82₁
 σωκάριον δεκαόργγιον 60
 —σπορίμου γῆς 60

ταγάρι 77
 τάλλια 62₆, 89₁
 τεκνώνω 6
 τέκνωσις 39₆
 τέστα 83, 160
 τζυνόστομο βλ. κυνόστομο
 τίγκα 100
 τιμητής 39
 τοκετός 111 κ. έ.
 τοξόβολο 95
 τουφεκόβεργα 100
 τουφεκόβολο 95
 τόχτιν 77
 τρακάδα 100
 τρακάς 100
 τρίκελο 11
 τσαγγάρι 60
 τσ'ανάκα 73₁₀
 τσιέτουλα 89
 τυρομεθήρα βλ. μεθήρα
 νιοθεσία 35
 νυχιά βλ. νυχιά

φαλλός 17, 18
 φίλημα 126₄
 φόρτωμα 100
 φουρκί 94
 φουχτιά βλ. χουφτιά
 φτελλίν 99
 φτερὼν 39
 Φυσιολόγος 51, 52, 53, 54,
 55, 56
 φωτίζω 120
 φώτισμα 120
 φωτιστήριο 120

χαϊμαλί 99
 χαλαλιά 95
 χεράδα 96
 χερβόλιν βλ. χερσόβολο
 χερέα, χεριά 96

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΣΗΝΩΝ

χερόβολο 97
 χερσότηι 59
 χιλιάκληρος 33,₅
 χοινίκα, χοινίκιν, χοινίκος
 βλ. σοινίκι
 χοίνιξ βλ. σοινίκι
 χορός γαμήλιος 146 · 147

χούφτα 95
 χουφτιά 95
 κυλός νυμφικός 145
 κυνόστομον βλ. κυνόστο-
 μον
 ψαθίν, ψαχίν 99

ὠκυτόζια : ζώνη 108, 112—
 ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας
 τῆς ἐκκλησίας 112—τε-
 μάχιον ἐκ πέπλου 112

vascellum 72
 vedro 73₈

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

RÉSUMÉ DU VOLUME

Les rites du jour de la «sage-femme», par G. A. Mégas (pp. 3-27)

Il s'agit des rites pratiqués par les femmes mariées de certains villages de la Macédoine centrale où sont installés des Grecs réfugiés de la Roumélie orientale (Thrace du nord-est). L'auteur a recueilli sur place les renseignements sur cette fête féminine (nommée ainsi parce que la sage-femme du village en est le personnage central) et il les décrit dans l'ordre de leur déroulement. La fête est célébrée le 8 Janvier de chaque année (le lendemain de la fête de l'Épiphanie). Dans la matinée de ce jour chaque femme mariée va chez la sage-femme du village en emportant avec elle un morceau de savon, une serviette, un mouchoir (objets indispensables à l'exercice du métier de la sage-femme). A son arrivée, elle verse de l'eau sur les mains de la sage-femme, qui les lave avec le savon apporté, et les essuie avec la serviette offerte; après quoi ces objets lui reviennent comme cadeaux d'hommage. Ce rite est répété à l'arrivée de toutes les autres femmes.

La réunion achevée, les femmes font asséoir la sage-femme sur une sorte de trône et commencent à la parer comme une fausse reine: fleurs dorées ou faux sequins en guise de couronne, tresses d'ognons, ou d'aulx, ou de figues, en guise de collier. Après quoi deux vieilles femmes, se tenant derrière une porte à demi ouverte, présentent à chaque assistante qui passe par la porte les symboles apocryphes de la fête: les simulacres du membre viril et de l'organe féminin, séparés ou entrelacés. La personne qui passe doit embrasser ces symboles de la fécondité humaine (c'est là le sens et le but de la fête) et, ensuite, prendre place autour d'une table préparée pour le festin. On mange, on boit, on s'enivre. On commence à chanter et à danser en échangeant des vers ou des propos obscènes; tout le cortège se met, dans cet état, à parcourir les rues du village et se rend à la place publique, où la danse recommence. Entre temps les hommes du village doivent rester enfermés chez eux. Le contrevenant est pris et obligé d'offrir du vin pour être libéré; si quelqu'un s'y refuse, il est immédiatement dépouillé de ses vêtements. Tard, dans l'après-midi, un cortège est organisé. La sage-femme, montée sur un chariot, et accompagnée de toute sa suite, est conduite jusqu'à la fontaine publique, et arrosée abondamment. La fête est terminée.

L'auteur fait remarquer que les mêmes symboles phalliques et les mêmes propos obscènes sont en usage chez les villageois Grecs originaires de la même région de Thrace au cours du second jour du mariage et le premier Mai. Il procède ensuite à une étude comparative de ces rites avec les rites similaires ou analogues pratiqués en Europe moderne (en Allemagne, par ex., et au Danemark) et, surtout, dans la Grèce antique. Le troisième jour de la fête des Thesmophories, par exemple, dédié à la fécondité féminine (d'où son nom : *Kalliyéveia*), comportait sans doute des rites analogues. On sait d'autre part que les rites pratiqués au cours de la fête athénienne d' *Ἀλφῶ* présentaient une ressemblance étonnante dans leurs détails avec les rites modernes pratiqués par les femmes grecques de la Roumélie orientale (ainsi que par les paysannes bulgares de la même région à l'imitation de leurs voisines grecques), où il y a eu, ne l'oublions pas, des colonies grecques anciennes (Apollonie, Mésembrie, Anchiale) avec une population grecque florissante jusqu'à nos jours (1923). Par conséquent, conclut l'auteur, la fête moderne de la «sage-femme» ne constitue pas simplement un phénomène folklorique qui aiderait à comprendre les fêtes des Thesmophories et des *Ἀλφῶ*, mais une véritable survivance de ces fêtes antiques.

Les coutumes du peuple grec concernant le manque d'héritiers, par D. A. Pétropoulos (pp. 28-44)

Dans cette étude l'auteur traite des coutumes du divorce en raison du manque d'enfants, ainsi que de l'usage de prendre une seconde épouse en cas de stérilité de la première. Les deux femmes, appelées *σύγγριες* ou *συγκόμισσες*, vivent dans la même maison, la première jouant le rôle de belle-mère et ayant le soin des enfants nés du second mariage.

On trouve ces coutumes dans certaines régions de la Grèce moderne, Magne, Arcadie, Épire du Nord et Crète, où l'auteur lui-même a pu en obtenir des attestations pendant une récente enquête folklorique. L'existence de coutumes analogues est attestée dans d'autres pays (Corse, Caucase, Afrique orientale, pays slaves) et surtout chez des populations où la famille est basée sur une organisation patriarcale et monogamique de la société.

Après un bref aperçu historique de ces coutumes en Grèce, l'auteur signale leur différenciation à travers les siècles, suivant les croyances religieuses, les idées politiques, ainsi que la conjoncture sociale et économique.

Ainsi, à Athènes, on trouve pour l'antiquité des documents prouvant la possibilité de prendre une seconde femme en cas de stérilité de la première, et la dissolution du mariage, en raison du manque d'enfants dû à une insuffisance sexuelle de l'homme. Au contraire, à Sparte, par suite des conceptions spartiates sur l'accroissement et l'amélioration de la race, ainsi que sur la liberté des femmes, le divorce et le second mariage pour cette cause n'étaient pas nécessaires. A l'époque byzantine on retrouve ces anciennes coutumes, qui ont évolué en raison du changement des conditions sociales et on les rencontre encore presque intactes dans la Grèce moderne.

Il est particulièrement remarquable, selon l'auteur, que la coutume qu'on trouve en Grèce moderne, de vivre avec une seconde femme en cas de stérilité de la première, diffère essentiellement du concubinage connu depuis les temps très anciens.

Les chansons populaires «de la tourterelle affligée», par D. B. Oeconomides (pp. 45-56)

L'auteur étudie certaines chansons populaires ou chants funèbres (mélologues), dans lesquels une tourterelle ou un autre oiseau se lamente et se fait martyriser à la suite de la mort de son bien-aimé, ou de son enfant, ou de son frère. Évidemment il s'agit de chansons de sens symbolique, dont le motif se retrouve, d'après l'auteur, non seulement dans deux «rimes» savantes de Constantinople, mais encore dans des textes byzantins, comme le «Physiologue», le «Poulologue», d'autres encore. L'examen comparatif de ces textes conduit l'auteur à conclure que la première source est le texte du «Physiologue».

Contribution à l'étude des poids et mesures chez le peuple grec, par D. A. Pétropoulos (pp. 57-101)

Il est question ici des mesures employées par le peuple grec et surtout par la classe paysanne. Dans l'étude de ces mesures l'auteur établit le classement suivant : A. *Mesures de longueur* ; B. *Mesures de capacité*, distinguées en mesures d'un emploi général, mesures d'un emploi localement limité, mesures spécialement utilisées pour peser les olives et l'huile, et mesures des liquides ; par surcroît, un petit chapitre concernant les appareils à peser est annexé à cette catégorie de mesures ; C. *Mesures de surface*. Dans cette catégorie sont classées également les mesures désignant la surface d'une

terre d'après le temps de travail exigé par la culture. Dans un quatrième chapitre l'auteur expose un certain nombre de mesures approximatives, désignées par des mots et des phrases qu'il classe selon les domaines auxquels ils sont empruntés.

En examinant les mesures et les unités métriques employées dans la Grèce moderne, il essaie de remonter, autant que possible, jusqu'à leur origine, sans rechercher pourtant leur valeur au cours des différentes époques de leur longue histoire.

Finalement il aboutit aux conclusions suivantes : parmi les cent-cinquante termes métriques examinés dans cette étude, soixante-dix sont désignés par des mots provenant du grec ancien ; quelques-uns de ces mots se trouvent déjà employés dans la Grèce antique avec un sens métrique, tandis que les autres n'ont pris ce sens que plus tard.

Presque quarante termes sont d'origine grecque ou latine, et désignent, depuis l'époque gréco-romaine et byzantine jusqu'à nos jours, des mesures pratiquement employées dans la vie quotidienne ; à peu près vingt-cinq autres sont désignés par des mots empruntés aux langues modernes et surtout à l'italien et au turc. Enfin l'origine d'un petit nombre de ces termes reste encore incertaine. Il est à noter que la plupart des termes métriques provenant du grec ancien désignent des mesures approximatives ; au contraire, la plupart des termes datant de l'époque gréco-romaine et byzantine désignent de nos jours des mesures précises. Les termes désignés par des mots empruntés aux langues modernes concernent des mesures d'un emploi limité à certaines provinces.

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême, au mariage selon les sources hagiographiques byzantines, par G. Spyridakis (pp. 102-147)

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême et au mariage traitées dans cette étude sont tirées des textes hagiographiques byzantins. Dans le 1er chapitre l'auteur traite des conceptions du peuple sur la place occupée dans la société par des personnes privées d'enfants, et il examine le désir des hommes d'avoir des enfants et surtout des garçons, ainsi que les moyens employés pour s'assurer leur procréation (pratiques magiques, bénédiction de l'Eglise etc.). L'auteur expose ensuite les usages relatifs à l'accouchement, c'est-à-dire les moyens employés pour faciliter l'accouchement et les pratiques en

usage pendant quarante jours après l'accouchement. C'est à la fin de ce chapitre qu'il expose également les coutumes concernant le baptême.

Dans le deuxième chapitre il étudie les conceptions religieuses sur le but du mariage, la place de la femme et de l'homme dans la société avant leur mariage, les coutumes concernant les fiançailles et l'âge des jeunes mariés. Il expose ensuite les coutumes relatives à la cérémonie du mariage (préparation des jeunes mariés, cortège nuptial, couronnement, communion du sel par les jeunes mariés comme symbole d'attachement et de vie pacifique, pratiques symboliques avant et après l'entrée des jeunes mariés dans leur maison, banquet nuptial).

En étudiant ces coutumes l'auteur les compare aux coutumes analogues rencontrées chez les Grecs anciens ; il les compare aussi aux coutumes juives qui, avec le temps, sont entrées dans la vie byzantine par l'intermédiaire de l'Église.

«*Lorsque Acritas labourait*». *Etude musicale* par Sp. Péristeris (pp. 148-158)

L'auteur, suivant le système de transcription des chansons adopté par les Archives folkloriques de l'Académie d'Athènes, publie une chanson acritique de Pont: «*Lorsque Acritas labourait*», qui se chante accompagnée de la lyra, et qui a été enregistrée par un appareil phonétique «Telefunken». Il étudie ensuite la mélodie de cette chanson et en la comparant aux mélodies analogues de la musique byzantine, il relève des traits communs : Les gammes caractéristiques, identiques à celles du 4e ton de la musique byzantine ; les intervalles de la mélodie qui sont aussi absolument identiques aux intervalles des mélodies byzantines et diffèrent essentiellement de ceux de la musique occidentale ; le style et la façon de placer la voix (vocalises, le caractère ininterrompu de l'émission des sons musicaux, c'est-à-dire le legato absolu etc.) ; la technique de la mélodie (rôle des sons dominants, cadences des phrases musicales, utilisation des intervalles conjoints ou dis-joints, attraction des certains degrés de la gamme).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἔθιμα τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς	Σελ.	3
Δ. Α. Πετροπούλου, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ	»	28
Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ δημοτικά ἔθνηματά τῆς «θλιμμένης τρυγόνας»		45
Δ. Α. Πετροπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν	»	57
Γ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν	»	102
Σπ. Περιστέρη, «Ἀκρίτας ὄντας ἔλαμνε», Λογοτεχνικὴ μελέτη . .	»	148
Δ. Α. Πετροπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις	»	159
Γ. Α. Μέγα, Ἐκδόσεις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπο- γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1952	»	161
Πίναξ τοπωνυμίων	»	164
Πίναξ συγγραφέων	»	165
Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων	»	165
Résumé du volume	»	170

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ